cogito
Yapı Kredi Yayınları • Üç aylık düşünce dergisi • Sayı: 26 • Bahar 2001

Şakanın Sırası Değil

Şakanın Sırası Değil

Sayı: 26 Bahar, 2001

Yapı Kredi Yayınları: 1461

Cogito
Üç aylık düşünce dergisi
Sayı: 26 Bahar, 2001
ISSN 1300-2880

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık A.Ş. adına sahibi:
SELÇUK ALTUN
Genel Müdür:
R.ÖMER KÜKNER
Genel Müdür Yardımcısı:
R.HİKMET KONURALP

Dergi Yayın Yönetmeni:
CEM AKAŞ
Yazı İşleri Müdürü:
CEM İLERİ
Yayın Kurulu:
ENİS BATUR, SAMİH RİFAT,
GÜVEN TURAN, ÖMER AYGÜN

Grafik Tasarım:
FARUK ULAY, AKGÜL YILDIZ
Düzelti:
KORKUT TANKUTER
Yayın Sekreteri:
GÜLAY KANDEMİR

Fotoğraflar:
AYDIN COŞKUN

Halkla İlişkiler:
EMRAH ERSOY
Reklam:
ARZU HAKSUN

Renk Ayrımı / Baskı:
OFSET YAPIMEVİ
Yahya Kemal Mah. Şair Sk. No: 4 Kağıthane / İstanbul.
Tel.: (0212) 295 86 01
Faks: (0212) 295 64 55

Yazışma Adresi:
COGİTO,
Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık A.Ş.
İstiklal Caddesi, No: 285 Beyoğlu 80050/İstanbul
Tel.: (0212) 252 47 00 (pbx)
Faks: (0212) 293 07 23
E-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr

Cogito'da yayımlanan tüm yazıların sorumluluğu yazarına aittir.
Dergide yer alan yazılar kaynak gösterilmek kaydıyla yayımlanabilir.
Yayın Kurulu, dergiye gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir.
Gönderilen yazılar iade edilmez.

Hesap no: Yapı Kredi Beyoğlu Şubesi 56 00 87-9
Yurtiçi fiyatı: 5.000.000.- TL

Bu Sayıda:

Cogito'dan

5 • Şaka: Cidden!

Rüzgâr Gülü

9 • Münir Göle • John F. Nash • Halil İnalcık • Nermi Uygur • Guillermo Cabrera Infante • webtellekt • Aliye Ergen • Marx, Yeniden! • Arthur C. Clarke

Söyleşi

30 • Claude Lévi-Strauss • "Bizim Toplumlarımız Soğuyor"

49 • Sencer Divitçioğlu • "Benim Derdim Bilinmeyen Şeyleri Çözmek"

Yeni Perspektifler

69 • Jürgen Habermas • Avrupa Topluluğu Neden Anayasal Bir Çerçeveye Gereksinim Duyuyor?

85 • Alan D. Sokal • Sınırların İhlali: Kuantum Çekiminin Dönüşümcü Yorumbilgisine Doğru

101 • Ömer Aygün • Yeniden Heidegger

Dosya / Şakanın Sırası Değil

112 • Aristoteles • Alaylı Şaka Bir Tür Hakarettir

115 • Aquino'lu Aziz-Tommaso • Alay Bağışlanmaz Bir Günah Olabilirmi?

118 • Peter Sloterdijk • Alaycı Lukianos ya da Eleştiri Kamp Değiştiriyor

126 • Çiğdem Dürüşken • Catullus'un Şiirlerinden Yansıyan Şakalaşma Örnekleri

133 • Henri Lefebvre • Alaycılık, Doğurtma Yöntemi ve Tarih Üzerine

146 • Nazlı Ökten • Varoluşsal Bir Tehdit ya da Bir Korunak Olarak Şaka

152 • ayşe düzkan • sizinle anne şefkatiyle alay edebilir miyim?

156 • Cem Mumcu • Gerçek Tutulması: Gerçek Bir Şaka mı?

162 • Necla Akgökçe • Cinsiyet Engelli Şakalar

169 • Mehmet Ergüven • Şakanın İzinde

177 • Pierre S. Renauder • Şaka ve Humour Duygusunun Evrenselliği Üzerine Türkiye Merkezli Bir Yayın ve Alan Araştırmasının Sonuçları
189 • Gündüz Vassaf • Eşhu
191 • Ahmet Güngören • Şaka! Bir Marjinal Antropoloji Konusu Olarak Şakanın Antropolojisine Giriş
199 • Tevfika Tunaboylu-İkiz • Şakalar ve Psikanaliz
205 • Ahmet İnam • Şaka ve Şiir
212 • Levent Şentürk • Postmodern Mimarinin Şaka Kategorileri

Gündem / Tartışma: Küreselleşme Krizi

222 • James K. Galbraith • Küreselleşme Krizini Sona Erdirmek
227 • Joseph Stiglitz • İçeriden Biri: Ekonomik Kriz Sırasında Öğrendiklerim
237 • Peter Beinart • Zamanımızın Bir Yanılsaması: Küreselleşmenin Sahte Vaadi
250 • Marc Ferro • Küreselleşme Konusunda Bazı Kaygılar
256 • James Tobin - Gustav Ranis • Hatalı Fon: IMF'nin Yanlış Öncelikleri
261 • Roni Margulies • Seattle'dan Prag'a, Nice'ten Cenova'ya

Kitap

270 • Rıdvan Canım • Şark'ta Gülme ve Güldürme Stratejisine Dair Bir Eser: Doğuda Mizah
277 • Orçun Türkay • Tencere Kapak: Olması Gereken İsyan

Okur Mektubu

282 • Süleyman Bilgi

Geçen Sayıdakiler

287 • Sayı 25: Nietzsche: Kayıp Bir Kıta

290 • Yazarlar Hakkında

Şaka: Cidden!

Kitapçıya girdi – her zaman gittiği, çalışanlarıyla ayaküstü sohbet ettiği, kendini rahat ve "hoşgelmiş" hissettiği kitapçıya. Tanıdık raflarına yöneldi, bir kitap vardı aradığı, Tezer Özlü'nün Yaşamın Ucuna Yolculuk*'u - kolayca buldu, aldı, kasaya yöneldi. Kitabı uzatmış, cüzdanından para çıkarmaya davranmıştı ki, daha önce fark etmediği, resmi giyimli bir adamla bir kadının kendisine doğru geldiğini gördü; adam kitabı kasiyerin elinden aldı, başlığını okudu; kadın elindeki kalın klasörden kitabın adını buldu, "38-39," dedi; resmi giyimli adam kitabın o yaprağını buldu, yırttı ve kitabı ona uzattı. Bakışlarındaki soru işaretlerini gören kadın, yeni nuzur neşriyat yasasının bir uygulaması olarak bunu yapmak zorunda olduklarını açıkladı. "Kamera şakası mı bu?" diye sordu şaşkınlıkla. Öyleydi.*

Mizahtan, ironiden, alaydan, fıkradan, espriden ayrı bir kategori olarak şakanın temel özelliklerini barındıran bir örnek bu; açmak gerekir. Şaka, iki yanlı bir konumlama oyunudur – şaka yapan, bir meydan yaratır, şaka yapılanın çağrıldığı, onun rızası alınmadan maruz bırakıldığı bir meydandır bu. Dolayısıyla bir "iktidarlanma" söz konusudur – şaka yapan, mevcut ya da gelecekteki izleyiciler nezdinde, şaka yapılana karşı bir iktidar konumuna sahip olduğu iddiasını, bu meydanla birlikte öne sürer. Şaka yapılanın önünde üç seçenek vardır: ya şaka kurgusunu reddedecek ve oyunu ciddiyetle bozarak "şaka kaldırmazlar" kategorisine girmeyi göze alacaktır – bu tutum, iktidar meydanını geçersiz saymaya yönelik bir stratejiyse de, sonuç her zaman umulduğu gibi olmayabilir; ya şaka kurgusunu kabul edecek ama elinden, kendisine gülenlerle birlikte kendisine gülmekten başka birşey gelmeyecektir, böylece de (iyi ihtimalle sevimli bir) salak yerine konmayı göze alacaktır – bu tutum, şaka yapanın iktidarını kabullenmek anlamına gelir elbette; ya da zekice bir manevrayla masayı çevirecek, şaka yapanın meydan okumasına karşılık verecek, bu kez onu bir şakayla karşı karşıya bırakarak iktidara ortak olduğunu gösterecektir. Kimi zaman yalnızca zeka bağlamında bir kapışmadır bu; daha soyut ve sosyal güçlülük iddialarına tercüman olduğu da olur ama.

Şakayı kimlerin yapabileceği, mevcut iktidar ilişkileri tarafından az çok çerçevelenmişse de (patronlar, erkekler, beyazlar, kaslılar vs), kurumsal olarak güçsüzlük at-

fedilmişlerin şaka yapabilmesi, hatta buna yine kurumsal olarak olanak tanınması rastlanmayan birşey değildir – Kemal Sunal'ı, saray soytarılarını, *İsistrata*'yı anımsayalım.

Birisine şaka yapma hakkını kendinde görmek, o insan bağlamında, kişinin kendiyle ilgili algısı bağlamında ne anlama gelir? Tersten uzatılmış bir el de olabilir şaka – hedefini yanına çekmeyi, aşağıda kalmasına yeğleyen, eğlencenin iki taraflı olacağını uman birinin uzattığı bir el. Çok masum değildir yine de, çünkü meydan yaratma hakkını kendinde görmüştür bir kere, onun keyfi böyle istediği için karşısındakini kendini kanıtlamak zorunda bırakmanın masumiyeti elbette sınırlı olacaktır, ama küçük düşürmeyi hedeflemiş bir şaka kuran kişiden daha iyi niyetli olduğu da söylenebilir. Niyete bakarak yapılan sınıflamalar nesnellik açısından tartışmalıdır, ama bu noktadan, niyet noktasından hareketle şakanın etiği konusu gündeme getirildiğinde, daha somut bazı şeyler söylemek mümkündür.

Eşitlerin kendi aralarında, alttakilerin üsttekilere, üsttekilerin alttakilere yaptığı şakalar arasında, etik anlamda kategorik farklılıklar vardır. Konumundan kaynaklanan güçle şakayı dayatmak, meydanın "sportmen"liğine gölge düşürür.

Bir şaka ne kadar mükemmelse o kadar ahlaksızdır. Her şaka, ilke olarak kendi şakalığını bir şekilde görülür kılmak, şaka olduğu anlaşıldığında da oyunun bittiğini duyurmak zorundadır. "Bu bir kamera şakası mı?" sorusu sorulduğu anda şaka kapanmıştır, kapandığı duyurulmalıdır; sürdürmek, şakanın doğasını değiştirir, eziyet sınırına yaklaştırır.

Kitlelerin yaptığı şakalar, kitlelere yapılan şakalar ilginç birer alt küme oluşturur. Bir sabah kalktığınızda, "Şaka mı bu?" nidasıyla gazeteye bakmanıza yol açan da bu kümelerdir. Bu nidada, atmaktan imtina edilmiş bir adım sezinlenir oysa – bilincin olduğu yerde, bütün bir evrenin büyük bir şaka olmasını engelleyen nedir ki? Şaka yapan tanrı fikri, semavi dinlerin çok da hoşlanmadığı bir fikirdir, tanrı en iyi olasılıkla bir-iki defa şakalaşmak ihtiyacı hissetmiştir (İbrahim'den oğlunu kurban etmesini istediğinde olduğu gibi), ama bütün sistemi bir şaka üzerine kurduğu fikri hiç hoş karşılanmaz. Eldeki göstergeleri nasıl değerlendirdiğinize bağlı olarak, evrenin (biraz fazla uzatılmış) bir şaka olduğunu savunabileceğiniz gibi, yalnızca kötü bir eziyet olduğunu da söyleyebilirsiniz. Tanrıdan şaka etiğine uymasını istemek, kuşkusuz ileri gitmek olurdu.

***

Cogito, 1 Nisana denk gelen bahar sayısında "şaka"yı dosya konusu yaparken, yalnızca bu rastlantıdan hareket etmedi elbette – yaşadığımız günlerin zedelenmiş gerçeklik dokusu, "gerçek hayat" dediğimiz şeyin hızla "absurd" sınırları içine kayıyor oluşu, "bu bir kamera şakası mı?" şeklinde ifadesini bulan refleksin toplumca benimsenmeye başlaması, böyle bir konuyu ciddiyetle ele almanın zamanının geldiğini düşündürüyor.

Şaka yapmanın etik boyutları için iki eski ustaya, Aristoteles ve Aziz Tomasso'ya gidildiğinde, her ne kadar farklı temellerden yola çıksalar da, ikisinin de, şaka yapılanın durumuna eğildiği görülüyor. Necla Akgökçe, Nazlı Ökten ve ayşe düzkan'ın paylaştığı bir yaklaşım bu – şakaya maruz kalan kadının erkek iktidar karşısındaki ezikliğini bir parça daha nüanslı bir şekilde dile getiren yazılar bunlar. Ergüven, sanatın oyunbazlığından hareket ederek benzer bir noktaya ulaşıyor – şaka, "phallus"tur.

Sloterdijk'in Lukianos'u ele aldığı yazısı, alaycılığın tarihi açısından ilginç ipuçları sağlamakla kalmıyor, Roma İmparatorluğu'yla bazı çağdaş devletler arasında koşutluklar olabileceğini de düşündürüyor. "Alaycılık, hor görülen ve ezilen öznelliğin, bireyi yabancılaştıran şeylere başkaldırısı değil midir?" diye soran Lefebvre, şakanın yukarıda sözü edilen iktidar dengesini alt üst etmekte de pekâlâ kullanılabileceğini vurguluyor. Alay bir anlaşmazlığı, uyuşmazlığı ortaya çıkarır, hem bu anlaşmazlığı, hem de ona dair olan bilinci çoğaltır, ama bir çözüm önermez; güldürmez, gülümsetir. Tarihin de bu anlamda şakacı bir potansiyele sahip olduğu düşünülebilir – öngörülemeyen trajik ve komik yanlarıyla gerçek bir tarih var olduğu için. Tarihin şakaya dönüşmesi gibi, gerçeğin de şakaya dönüşmesi, şaka olarak algılanması (ya da şakanın gerçek olarak algılanması) modern çağın bir laneti olsa gerek – bilimin, teknolojinin, medyanın rüzgârıyla dolan bu yelkeni Cem Mumcu ele alıyor. Renauder, her ne kadar kuramsal bir çerçeve kuramadığını itiraf etse de, tarihsel verilerden yararlanarak Türkiye'deki gündelik gerçekliği ve Türklerdeki şaka duygusunu bu mercekten inceliyor.

Antropolojik yaklaşımın şakayı marjinal bir konu olarak ele alıyor olmasının talihsizliği üzerinde duran Güngören, yamyamlık, cadılık, iktidarla şakalaşma gibi örnekler aracılığıyla, şaka üretiminin aslında bir tür kod bozumu içerdiğini öne sürüyor Deleuze'den hareketle. Vassaf'ın kısa yazısı da buna koşut olarak okunabilir.

"Şaka ve ..." bağlamında okunabilecek üç yazının ilkinde İkiz psikanalizin, İnam şiirin, Şentürk ise mimarinin alanlarında şakanın izini sürüyor.

***

Bu sayının "gizli santrfor"u olarak nitelendirilebilecek "gündem" bölümünü Küreselleşme krizine, IMF'ye ve Dünya Bankası'na ayırmaya karar verdiğimizde, son ekonomik kriz henüz patlamamıştı; ancak kronik enflasyondan sonra kronik krizi de kanıksayan bir ülkede, böyle bir gündemin kolay kolay değişmeyeceği de belli. Galbraith, Stiglitz, Ferro, Tobin ve Ranis gibi, küresel ekonomiyi hem çok yakından izleyen, hem de birinci elden yönlendiren isimlerden aldığımız yazıların yanısıra, küreselleşme karşıtı gösterilerin içinde bizzat yer almış olan Margulies'in yazısı, Türkiye'de ancak yeni yeni sorgulanmaya başlanan küresel kurumlar ve onların öncelikleri konusunda nefes açıcı olacaktır diye düşünüyoruz.

"Yeni Perspektifler"de ilk olarak Habermas, Avrupa Topluluğu'nun artık bir anayasaya gereksinim duyduğunu öne sürüyor; güçlü ekonomik birleşmeyle güçsüz siyasal birleşme arasındaki kopukluğun yarattığı, Avrupa çapındaki kararların alınış sürecinde demokratik katılımın eksikliği ile daha da artan sorunları ele alan Haber-

mas, "ulus-devletlerin Avrupası" ile "yurttaşların Avrupası"nın artık birleştirilmesi gerektiğini, bunun da ancak bütün Avrupa için geçerli olacak bir anayasal çerçeve ile mümkün olacağını vurguluyor. Genişleyen bir Avrupa'nın kıyısında yer alan bir ülke için, üzerinde düşünülmesi gereken bir bakış açısı. İkinci yazı, 1996 yılında bilim dünyasını yerinden oynatan, yoğun tartışmalara yol açan bir "şaka": fizikçi Alan Sokal, sol ve postmodernizm eğilimli bir sosyal bilimler dergisine bir yazı göndermişti; "solcu ve postmodernist sosyal bilimler"in çağdaş fiziğe öğreteceği çok şeyinin olduğunu, fizikte yakın gelecekte ortaya çıkacak açılımların böylesi bir yakınlaşmadan doğacağını ileri sürdüğü yazı, postmodernizmin bütün ağababalarına saygı dolu göndermelerle, yüzden fazla dipnotla örülmüştü ve tam bir "postmodernci ağzı"yla kaleme alınmıştı. Yazının dergide yayımlanmasının hemen ardından başka bir dergide, yaptığı şakayı açık etti Sokal: bu "solcu ve postmodernist sosyal bilimciler" tayfası, içinde sevdikleri o sözcüklerden yeteri kadar olan her yazıyı, doğru dürüst okumadan, savlarını sınamadan, abuk sabuk şeyler söyleyip söylemediğine bile bakmadan yayımlayıverecek kadar tembelleşmişti; bu kafayla ne entelektüel faaliyette bulunulabilirdi, ne de bilim yapılabilirdi. Büyük bir kavganın çıktığını belirtmeye gerek yok herhalde – pek çok düşünür ve bilim adamının katıldığı, zaman içinde odağından epey uzaklaşan bu ilginç tartışmanın başlıca metinlerinin yeni internet "portal"ımız *webtellekt*'te (www.webtellekt.com) yer aldığını söylemekle yetinelim. "Yeni Perspektifler"in üçüncü yazısında Aygün, Heidegger'e yeniden bakmayı öneriyor – *Beitrage zur Philosophie (Vom Ereignis)* adlı yapıtı ele aldığı yazıda, Heidegger'in nasıl bir başlangıç düşündüğünü, felsefe geleneğiyle ve gündelik dille nasıl bir hesaplaşmaya girıştiğini irdeliyor.

Cogito'nun bu sayısında iki büyük ve özgün söyleşi yer alıyor – yapısalcılığın en önde gelen isimlerinden Claude Lévi-Strauss ve Türkiye'nin yetiştirdiği en büyük iktisatçılardan Sencer Divitçioğlu, düşünsel serüvenlerini ayrıntılarıyla anlatıyorlar.

***

Üç aylık ritmimizden "olağanüstü durum" nedeniyle ayrılacağımızı, Mayıs ayında özel bir "Kriz" sayısı çıkartacağımızı duyurmamız garip karşılanmayacaktır herhalde. Ülke gündeminde yalnızca ekonomik boyutuyla incelenen kriz halinin elbette başka pek çok boyutunun olduğunu, o nedenle de sanılandan daha derin olduğunu gösterecek bu sayının, "Şaka" sayısının hemen ardından gelmesindeyse özel bir anlam aranmamalı.

Yabancılar Medyada Daha Olumlu Tanıtılmak İstiyor.

WASHINGTON, DC- Beş gezegenden oluşan konfederasyonda yaşayan iki trilyon kadar canlıyı temsil eden bir uzaylılar koalisyonu dünya medyasında yabancıların "küçültücü, alçaltıcı ve incitici bir biçimde gösterilmesi"ne karşı görüşlerini belirtmek üzere pazartesi günü yeryüzüne indi.

"Dikkat! Dünya halkı!" diye söze başladı, *Medyada Eşitlik İçin Uzaylılar*'ın (MEU) sözcüsü, K'Tzazzghn oğlu Gnortakk. "Filmlerinizde, TV programlarınızda, kitaplarınız ve video oyunlarınızda dünyalı olmayan türlerin basmakalıp ve küçük düşürücü görüntülerinin çoğunlukta olması hoş görülmeyen bir noktaya gelmiştir."

"Yıllar boyu, yabancıları merhametsiz, zorba fatihler ya da acemi, bir işe yaramayan, komik yaratıklar olarak görmenize katlandık" diye konuştu Beşlerden Beşincisi, Aegon. "Yabancıların günlük yaşamlarına ilişkin olumlu, gerçek görüntüleri yansıtmanın vakti geldi de geçiyor bile." *Bağımsızlık Günü, Marslılar Saldırıyor, Türkler, Siyahlı Adam, Küre, Yabancı* gibi Hollywood filmlerinden parçalar gösteren Aegon, bu filmlerde yabancıların "insanlığı yok etmek isteyen, merhametsiz, keyfince hareket eden katiller" olarak gösterildiğine dikkat çekti.

"Peki, neden sizi yok edecek mişiz?" diye sordu Aegon. "Sizin bitik, oksijensiz gezegeninizi niye sömürgeleştirelim? Molekül-yaratma teknolojimiz varken, sizin değersiz kaynaklarınızı niye çalalım? Şimdiye dek hiçbir gezegende, *Dünyalar Savaşı*'ndan bu yana, defalarca, öldürmekten başka bir şey düşünmeyen katiller olarak tanıtılmamıştık. Bu, açıkça incitici bir durum."

"Evet, Dünya'ya boyun eğdirmeyi ya da onu yerle bir etmeyi düşünen yabancılar yok değil" diye konuştu Gundarglı Malorf, "bilimsel bilgiden, ırkların barış içinde bir arada yaşamasından başka bir şey düşünmeyen trilyonlarca başka tür varken neden özellikle onların üstünde duruluyor? Büyük çoğunluğumuz tıpkı sizler gibi, türümüzü sürdürmeye ve çoğaltmaya çalışan, karbon, silikon ya da gaz bazlı canlılarız."

Dünya medyasının yabancıları zorba olarak göstermesini "bariz ksenofobi" olarak değerlendiren MEU ayrıca, "yabancıları cahil ve kaba saba kimseler olarak tanıtmayı aynı ölçüde yıkıcı" bulunduğunu sert bir dille açıkladı.

"En güçlü Dünyalının, Skorg-7 sodyum cengellerinde gezmeye çalıştığını görmek isterdim", diye ekledi K'qqq'tthhhb. "Siz Dünyalılar, yabanıl yaşamı koruyan Cassiopeia Anlaşması çerçevesinde korunmasaydınız, hayatta bile olmayacaktınız şimdi."

"Medyanın yabancılar hakkında yarattığı olumsuz imajın en zararlı etkileri" diye ekledi MEU sözcüleri, "gençlerin örnek alacakları hiçbir olumlu model görememeleridir."

"Bleemolu çocukların kendileri gibi uzaylı varlıkların iyi şeyler yaptıklarını görmeye ihtiyaçları var; böylece onlar da aynı şeyleri yapabileceklerini kavrayacaklar", dedi Malthuslu Blanthus. "Bir yabancıyı, durmadan, zalim bir zorba olarak kalıplaştırarak; iğrenç, milyon yıllık, değişmez bir varlık olarak göstereceğine, Hollywood neden onu uzaylı bir doktor, bir öğretmen ya da bir itfayeci olarak göstermesin?"

MEU'nun iddialarına yanıt olarak Salı günü yayımladığı bildirisinde *20th Century Fox*, filmlerinin ve televizyon programlarının yabancıları aşağıladığı görüşünü reddetti. Bildiride, "*20th Century Fox* her zaman, evrenimizde bulunan muhteşem zenginlikteki yaşam tayfını yücelten filmler ve TV programları üretmeye çaba göstermiştir. Jar Jar ve onun gibi tipler komik, sıcakkanlı yaratıklardır ve E.T'den daha fazla bir ırkçılık kokusu alamazsınız onları seyrederken" dendi. MEU'nun İkinci-yargıcı Snarnlı Osgorotheax, *20th Century Fox*'ın bildirisine ateş püskürerek bunu "şu sıradaki acil sorunu iyice bulandıran bir bildiri" olarak niteledi. "Hollywood yalnızca bir tek şeyle ilgileniyor: bütün galaksiyi kapsayan bir statüko" dedi Osgorothax. "Bu sözümona aydınlanmış çağda, *Güneşten 3. Kaya* gibi tümüyle saldırgan ve tatsız programlar herkesin seyretmesi için uygun görülürken, sözlerim nasıl yadsınabilir? Dünyalılar, bu size son uyarımız: Yaptıklarınızı ya temizleyin ya da sonuçlarına katlanmaya hazırlanın."

İngilizceden çeviren: Ali Ova

Psikanarşist

Otto Gross (1877-1920), geçen yüzyıl başının ilginç figürlerinden biriydi. Tıp öğrenimini bitirince psikiyatriye ilgi duymuş, psikanaliz çevrelerinin bilinen, aranan kişilerinden biri olmuştu. Sonradan fikirlerindeki aşırılıklar onu Freud'dan uzaklaştırmış ve Berlin, Münih ve Viyana'da bohem anarşist çevrelerinin vazgeçilmez isimlerinden birine dönüştürmüştü. Berlin Dadası'nın fikir babasıydı. Zekâsı ve karizmasıyla her girdiği ortamın gözbebeği haline gelen Gross, Freud düşüncesini tekeşliliği ve ataerkil sosyal düzeni yıkmak için kullanmak istemişti. Uyuşturucu bağımlılığından babasıyla olan geçimsizliğine, düzenlediği grup terapisi seanslarını toplu sekse dönüştürmesinden hastalarının birkaçının şüpheli intiharına, adı her çeşit skandala karışmıştı. Ernest Jones onu Byron'a benzetiyor, romantik dehaya en yakın kişilik olduğunu söylüyordu. Gross, Berlin sokaklarında açlıktan öldü.

OğulGross - Babası Hans Gross, döneminin en gözde ve yetkin kriminologlarındandı, evde mutlak otoriteyi temsil ediyordu. Babası, çocukluk ve ilkgençliğinde çekingen, içedönük olan Otto'nun kendi yaşıtlarıyla arkadaşlık etmesine izin vermiyor fakat derslerinin iyi gitmesi şartıyla bir dediğini iki etmiyordu. Tıp öğrenimini yaparken içki içmez, et yemezdi. Yirmi altı yaşında evlenmesinden önce de hiçbir kadınla ilişkisi olmamıştı. Zamanla Otto, ataerkil despotluğun baş temsilcisi olarak gördüğü babasına baş kaldırdı. Otto, sadizm üzerine yazdığı bir denemede babasına son derece benzer bir figür kullanınca, babası yetkesini kullanarak, tehlikeli olduğu iddiasıyla onu polise yakalatıp tımarhaneye kapattırdı ve mirasından mahrum etti.

PsiGross - Başlangıçta psikanaliz çevrelerinde en parlak kişiliklerden biri olarak kabul ediliyordu. Freud, çalışmalarını destekliyor, onu en yetenekli öğrencilerinden biri olarak görüyordu. C.G. Jung da onun fikirlerinden ve kişiliğinden etkilendiğini saklamıyordu. Jung'un, babanın anlamı üzerine yazdıklarında ve *Psikolojik Tiplemeler* adlı eserinde, Stekel'in kleptomaninin cinsel kökeni konulu araştırmasında Gross'un etkisi görülmektedir. Gross, psikanalizi -Freud'un önerdiği gibi- sadece bireyi iyileştirici bir yöntem olarak görmek yerine, sosyal sorunlara da uygulamak niyetindeydi (onu sonradan Reich, Fromm, Marcuse vb. izleyecekti). Toplumun değişmesinin ancak bireyin özgürleşmesiyle gerçekleşebileceği inancını sonuna kadar savundu. Fikirlerinde gittikçe daha köktenci, daha sivri olması psikanaliz çevresinden ihracına neden oldu. Ayrıca, özgürlük arayışının insanın kendi ölüm anını belirlemeye kadar uzandığına inandığı ve iki hastası onun bıraktığı zehirle canlarına kıydıkları için doktorluğuna gölge düşmüştü.

DeliGross - Gross, yirmi üç yaşında uyuşturucu kullanmaya başlamıştı. Bu bağımlılıktan kurtulma uğraşları sonuç vermemiş, erken yaşta ölümünün dolaylı nedeni de yine uyuşturucu olmuştu. Geceleri bile üzerinden çıkarmadığı, kokainle lekeli elbiseleri buruşuk ve pisti, saçı başı dağınıktı. Zamanla geceyi gündüzden ayıramaz olmuştu. Psikanaliz çevresi, Gross'un akli denge-

sizliğinde görüş birliğine varmıştı. Ernest Jones gibi, Freud da konuyla bizzat ilgilenmek istiyordu. Sonradan tedaviyi Jung üstlendi ve Gross'un tedavisinin mümkün olmadığını ileri sürdü. Bu yüzden de işini baştan savma yapmakla, başarısızlığını örtbas etmek istemekle suçlandı.

GuruGross - D.H. Lawrence'ın esin perisi olan karısı Frieda, Otto Gross'un eski metresi ve hayatında yer alan ideal kadın figürlerinden biriydi. D.H. Lawrence'ın eserleri geniş ölçüde Gross'un fikirlerini taşır. Eserlerinde Gross'un fikirlerini kullanan, hatta onu roman kahramanına dönüştüren yazarlar arasında Leonard Frank'ı, Franz Jung'u, Franz Werfel'i vb. sayabiliriz. Kandinsky'nin sanatın ruhu hakkındaki görüşleri Gross'unkilere çok yakındır. Münih ve Berlin'in marjinal bohem anarşist gruplarında kendine ve fikirlerine sağlam bir yer bulmuştu. Yirmi dört saat açık kafelerden hiç çıkmadan cinsel özgürlüğe dayanan bir ütopyanın tohumlarını atıyor, ağzı açık izleyenlerin ayaküstü analizini yapıyordu. Kadınlar, karizması ve fikirlerinin etkisiyle Gross'un etrafında fır dönüyordu. Sayısız metresi ve farklı kadınlardan çocukları vardı. Özgürleşmenin ilk adımı olarak, kişinin bilinçaltına atma alışkanlığından kurtulması gerektiğini savunduğundan, çevresindekilere serbest seks ve uyuşturucu kullanımını telkin ediyordu. Gross'un bir bilim adamından, bir doktordan çok, peygamberi andırdığı söyleniyordu.

Bir insan kaç kişiyi içinde barındırabilir? Biri nerede biter, öteki nerede başlar? Freud, Gross'u Eski Mısırlılara benzetir: "Asla panteonda değişiklik yapmayıp her yeni tanrıyı, her yeni kavramı eskisinin üzerine eklediklerinden, ortaya akılalmaz bir karmaşa çıkıyordu". Belki biraz dikkatli bakılırsa, her parça bir diğerine bağlanıyordur bir yerde, belki bir ilmek geçiyordur aralarından, yeni bir yapboz, bildik kalıplara pek sığmayan farklı bir imge çıkarıyordur ortaya. Ayrıntılara tek tek bakılırsa, bir bütüne değil, ayrıntıların toplamına varılır; ayrıntıların toplamı ise olsa olsa bir bütünlük yanılsaması verir insana.

MÜNİR GÖLE

Pera Peras Poros

Ferda Keskin ve Önay Sözer'in, 1997'de İstanbul'da Jacques Derrida'nın da katılımıyla düzenledikleri disiplinlerarası bir kolokyumun metinlerini bir araya getiren ve Yapı Kredi Yayınları'nca basılan *Pera Peras Poros*, yabancı basın ve kaynaklarda da ilgi görüyor. ABD'de *The Philosopher's Index*'te ve Viyana Fenomenoloji Grubu'nun yayın organı olan *Journal of Phenomenology*'nin Aralık 1999 sayısında tanıtımı yapılan kitap üzerine ayrıca İtalya'da *Fenomenologia e Societa* dergisinin önümüzdeki sayısında bir yazının yer alacağı da gelen haberler arasında. Birinci baskısı kısa sürede tükenen kitap hakkında *The Philosopher's Index*'te yer alan yazı, kitabın öneminin "İstanbul kentini yabancı üzerine düşünmenin bir modeli ve halkların tarihsel karşılaşma noktası olarak ele alması"ndan kaynaklandığına vurgu yapıyor. İstanbul'u bir uzam olarak; bir "öte" (Pera), bir "sınır" (Peras) ve bir "geçit" (Poros) konumunda inceleyen kitapta Jacques Derrida'nın yanı sıra G. Baptist, Doğan Kuban, Önay Sözer, Stefanos Yerasimos ve B.Waldenfels'in yazıları yer alıyor.

Marx, Yeniden!

Milliyet Gazetesi 4 Şubat 2001 tarihli Pazar ekinde, *Marx moda mı oldu?* başlığı altında, aydınlar arasında başlattığı küçük çaplı bir soruşturmanın sonuçlarına yer verdi. Kısa bir süre içinde birbiri ardına yayımlanan Marx odaklı kitaplar, "Acaba ufukta yeni bir şeyler mi var?" sorusunu akla getirmiş olsa gerek. Magazin sayfalarından fırlayıp gelmişe benzeyen bu soruya verilen yanıtlardan ikisini yeniden yayımlayarak, kamuoyuna tartışmanın gerçek platformunu hatırlatmayı amaçlıyoruz.

"Ciddiye Alınacak Yanı Yok"

PAZAR
Milliyet
Güzel kadınlar da mutsuz olabilir
Nâzım Hikmet ve annesi aynı sergide
Marx moda mı oldu?
Kapitalizmin ağırlıkta olduğu ulusların toplantılar onun adıyla açılıyor. Hakkında yayımlanan kitapların sayısı sürekli artıyor, biyografileri bestseller oluyor...
Türkiye'de maço yok

Evet, modası hayli geçmiş Karl Marx gibi bir düşünürün, Che Guevara gibi bir gerilla liderinin ya da Castro veya Mao gibi diktatörlerin sözlüğünden seçerek alınmış bazı sözlerin veya gardırobundan çıkarılmış bazı giysilerin zaman zaman moda olduklarına tanık olunuyor. Ama galiba bu defaki "moda oluş", daha ziyade bu tarihi şahsiyetlerin temsil ettikleri düşünce ve davranış biçimlerinin artık hemen hiç ciddiye alınmadığının bir ifadesi.

Karl Marx elbette ki, sosyal bilime ve siyasal eyleme katkısı inkar edilemeyecek bir büyük düşünür. Ancak ortaya attığı teoriler insanlık tarihinin gördüğü en baskıcı ve en zalim diktatörlüklerin meşrulaştırılması için de kullanıldı.

Marx, toplumların gelişme kanunlarını keşfetme iddiasındaydı. Bugünün bilim felsefesi açısından böyle bir iddia ancak gülünç olarak nitelenebilir. Rusya'nın ve Çin'in tarihe havale ettikleri Lenin ile Mao'nun fikir babasının Marx olduğu konusunda en küçük bir tereddüt olmasa gerektir.

Kısacası Marx'ın ciddi olarak yeniden moda olabileceği ya da Marx'a dönüleceğine dair görüşlerin ciddiye alınacak bir tarafı yok.

ŞAHİN ALPAY
(Gazeteci)

"Karl Marx Hiç Eskimedi ki Şimdi Moda Olsun"

Bir düşünce sisteminin yeniden moda olması için daha önceden eskimiş olması gerekir. Oysa Marx'ın söyledikleri ve yazdıkları her zaman için geçerli olan bilimsel gözlemlere dayanıyordu. Fakat uygulanışı bazen ters sonuçlar verdi. Bazen de ters sonuç veren tepkilere yol açtı. Bugün karşılaştığımız dünya, Marksizm'e dayanarak kurulmuş rejimlerin Marksizm'le çelişen yöntemlerle yönetilmiş olmasından veya bu rejimlere karşı oluşturulan tepkilerin yeryüzünü bugünkü dengesizliklere sürüklemesinden kaynaklanıyor. Yeryüzündeki kuzey-güney farklılıkları, uygulanan modellerin bu farklılığı daha da artırıyor olması ya da Türkiye gibi bir ülkeye uygulandığı zaman bugünkü yolsuzluklar, çelişkiler, dengesizlikler, hatta etnik kavgalarla uğraşmak zorunda kalan bir ülke durumuna gelmesi bunun örnekleri olarak sayılabilir.

MÜMTAZ SOYSAL
(Akademisyen)

John F.Nash'in Akılalmaz Özyaşamöyküsü

Bir portre: yaşama dahi çocuk olarak başlayan, parlak bir öğrenim sürecinin ardından MIT'de matematik hocalığı yapan John F. Nash, karısının hamile kalmasıyla birlikte, tam 25 yıl sürecek olan bir "zihinsel rahatsızlık" dönemine girdi. Tıp kurumunca "paranoid şizofren" olarak etiketlendiği ve aylarca, zorla hastaneye kapatılıp tedavi edildiği bu dönemde geliştirdiği "uçuk" kuramları zamanla terketti. 1994 yılında, 66 yaşındayken, Ekonomi Nobeli'ni aldı. Kendini "iyileşmiş" hissetmiyor.

Yasalarca tanınmış bir birey olarak hayatım, 13 Haziran 1928'de West Virginia'daki Bluefield'da, bugün artık varolmayan sanatoryumda başladı. Kuşkusuz, doğduktan sonraki iki üç yılı hatırlamıyorum. (Ayrıca, psikolojik açıdan, en eski anıların, "anıların anıları" olduğunu ve kuşaktan kuşağa, anlatıcılar ve dinleyiciler tarafından aktarılan geleneksel halk masallarıyla kıyaslanabileceğini düşünüyor insan.)

Ama pek çok durumda, bellek doğrudan doğruya yeterli olmayınca olgular geçerli oluyor.

Adını aldığım babam elektrik mühendisiydi ve Bluefield'a, Appalachian Electric Power Company'de çalışmaya gelmişti. Birinci Dünya Savaşı'na katılmış, Fransa'da levazım subayı olarak hizmette bulunmuştu; bu yüzden, savaşta ön saflarda çarpışmamıştı. Teksaslıydı ve Teksas Tarım ve Makina Yüksek Okulu'ndan mezun olmuştu.

Asıl adı Margaret Virginia Martin olan, ama Virginia diye çağrılan annem Bluefield'da doğmuştu. West Virginia Üniversitesi'nde öğrenim görmüş, evlenmeden önce İngilizce, zaman zaman da Latince öğretmenliği yapmıştı. Üniversitedeyken yakalandığı kızıl hastalığı yüzünden uğradığı kısmi işitme kaybı annemin daha sonraki yıllarını önemli ölçüde etkileyecekti.

Annemin anne babası North Carolina'nın batısından Bluefield'a göç etmiş. Babası Dr. James Everett Martin, Baltimore'daki Maryland Üniversitesi'nden hekim olarak mezun olmuş ve o sıralar, nüfusu hızla artan Bluefield'a hekimlik yapmaya gelmiş. Ama sonraki yıllarda Dr. Martin hekimliği bırakıp gayrimenkullere yatırım yapmakla uğraşmış daha çok. Ben doğmadan önce ölmüş olduğu için büyükbabamı hiç görmedim; ama büyükannemle ilgili güzel anılarım var. Bluefield'ın merkezi bir yerindeki o eski evde piyano çalışını hatırlıyorum.

Kız kardeşim Martha 16 Kasım 1930'da, benden yaklaşık 2,5 yıl sonra doğmuş.

Bluefield'da normal okullarda öğrenim gördüm; ama ilkokula başlamadan önce anaokuluna gittim. Küçükken, evdekilerin bana verdiği Compton's Pictured Encyclopedia'yı okuyarak bir sürü şey öğrendim. Bundan başka, hem bizim evde, hem de büyükannemlerin evinde, başka öğretici kitaplar da okudum.

Apalaşlarda, nispeten uzak bir coğrafi bölgede kurulmuş, küçük bir kent olan Bluefield'da yaşayanlar entelektüeller ya da yüksek teknoloji alanında çalışan kimseler değildi. Burası, daha çok, işadamlarının, avukatların vb. yaşadığı ve varlığını Virginia'nın batısında ve West Virginia'da bulunan zengin maden yataklarına ve demiryoluna borçlu olan küçük bir yerdi. Entelektü-

el açıdan bakılacak olursa, kişinin varolan toplumdan çok, hayattan öğrenmek zorunda olduğu, bir tür meydan okuyuşu gerekli kılıyordu.

E.T. Bell'in *Men of Mathematics* adlı klasiğini okuduğumda lise öğrencisiydim ve "p" asal sayıyken, kendisiyle "p" kere çarpılan bir tam sayıyla ilgili, klasik Fermat teoremini ispatlamada nasıl başarı gösterdiğini anımsıyorum.

O sıralarda elektrik ve kimya deneyleri de yapıyordum. İlkin okulda, seçeceğim meslekle ilgili bir deneme yazmam istendiğinde, babam gibi elektrik mühendisi olmak istediğimi yazmıştım. Ama daha sonra, Pittsburgh'daki Carnegie Technology'ye girdiğimde, kimya mühendisliğini seçtim.

Carnegie'deki öğrenim koşullarıma gelince, tümüyle burslu okuyacak kadar şanslıydım; bursun adı George Westinghouse idi. Kimya mühendisliği öğrencisiyken, bir sömestr sonra, mekanik çizim gibi derslerin sıkı disiplinine olumsuz tepki göstererek, deneysel kimya bölümüne geçtim. Bir süre kimyaya devam ettikten sonra, niceliksel analiz alanında sıkıntılarla karşılaştım. İnsanın olguları düşünüp anlamasından ya da öğrenmesinden çok, 'pipet nasıl iyi tutulur ya da laboratuvarda titrasyon nasıl yapılır'ı düşünüp anlaması daha önemliydi burada.

Matematik fakültesi beni matematik bölümüne geçmem için yüreklendiriyor ve Amerika'da iyi bir matematikçi olarak kariyer yapmanın hiç de olanaksız olmadığını bana göstermeye çalışıyordu.

Ve sonunda, matematik bilgimi öylesine artırmış ve ilerleme göstermiştim ki, mezun olduğum zaman lisans diplomasının yanı sıra bir de master derecesi verdiler bana.

Şunu belirtmeliyim ki, Bluefield okullarındaki son öğrenim yılımda annemle babam Bluefield Koleji'nde ek matematik dersleri almamı sağladılar; burası o sıralar Güneyli Baptistler tarafından yönetilen iki yıllık bir kurumdu. Fazladan aldığım derslerden dolayı Carnegie'de resmi açıdan, herhangi bir derece alamadım; ama bilgimi ve yeteneğimi ilerletmiştim ve Carnegie'deki ilk matematik derslerinde öğreneceğim pek fazla bir şey yoktu.

Mezun olduğum zaman, hem Harvard'dan, hem de Princeton Üniversitesi'nden öğretim üyeliği teklifleri aldım.

Princeton'ın teklifi bana daha cömert gelmişti. Gerçekte, Putnam yarışmasını kazanamamıştım; ayrıca benim gelmemle daha fazla ilgileniyor gibiydiler. Profesör A. W. Tucker, Princeton'a gelmem için yüreklendirici bir mektup yazdı; ailem açısından da Princeton çekiciydi, çünkü coğrafi bakımdan Bluefield'a daha yakındı. Böylece, Princeton benim mezuniyet sonrası çalışma yerim oldu.

Carnegie'de öğrenciyken "Uluslararası Ekonomi" konusunda, seçmeli bir ders aldım. Ekonomik fikirlere ve sorunlara açılmam, sonraları *Econometrical*'da yayımlanan "Pazarlık Sorunu" adlı yazımdaki düşüncelerin gelişmesine yol açtı. Bu yazıdaki düşünceler de, zamanla, Princeton'da bulunduğum sırada, von Neumann ve Morgenstern'in çalışmalarının verdiği şevkle oyun kuramı çalışmalarıma öncülük etti.

Yine Princeton'da bulunduğum sırada, oldukça yoğun matematik çalıştım; "Birlikte İşlerliği Olmayan Oyunlar" düşüncemi geliştirmemin yanında, çoğaltmalar ve cebirsel çeşitliliklerle ilgili hoş bir buluş yapma fırsatı buldum. Gerçekte, oyun kuramı çalışmamın matematik bölümünde tez olarak kabul görmeyeceğine ve bu durumda Ph. D tezimdeki hedefe başka sonuçlardan çıkarak ulaşmaya kendimi hazırlamıştım.

Ne ki, von Neumann ve Morgenstern'in kitabının "çizgi"sinden (siyasal parti çizgisi" gibi) az çok sapmış olan oyun kuramı fikri matematik alanında Ph. D tezi olarak kabul edildi. Daha sonra, MIT'te eğitmen olarak çalıştığım sırada yazdığım *Reel Cebirsel Çoğaltmalar* adlı kitabımı yayıncıya gönderdim.

MIT'e 1951 yazında bir "C.L.E. Moore Eğitmeni" olarak girdim. 1950'de derecemi aldıktan sonra Princeton'da bir yıl eğitmen olarak çalışmıştım. MIT'teki yüksek maaşlı eğitmenlik görevini kabul etmem, akademik olmaktan çok, kişisel ve sosyal nedenlere bağlıydı.

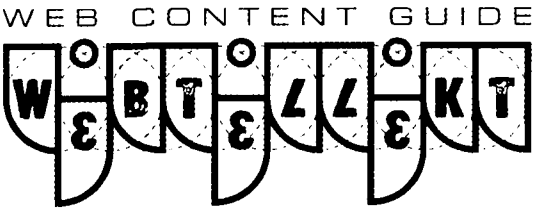
1951 yılından, istifa ettiğim 1959 ilkbaharına değin, MIT'teki matematik fakültesinde görev yaptım. 1956-57 akademik yılında Alfred P. Sloan yardım bursunu aldım. Bu yılı Princeton'da, Institute for Advanced Study'de geçici öğretim üyesi olarak geçirdim. Bu süre içinde, genel görecelik kuramındaki kimi geometrik problemlerle de ilgili olan, diferansiyel geometrinin çözülmemiş, klasik bir problemini çözmeye çalıştım. Bu, düz (ya da Öklidgil) alanlara soyut Riemann çoğaltmalarının izometrik gömülebilirliğini ispat etmekle ilgili bir problem-

di. Ne var ki, klasik olmasına rağmen, önemli bir problem olarak tartışılmamıştı. Örneğin, 4 renkli konjektür gibi.
MIT'te söz konusu gömülebilirlik probleminin tartışmaya açıldığını duyar duymaz çalışmaya başladım. İlk elde vardığım, şaşırtıcı bir sonuçtu. Yalnızca, sınırlı düzlükleri kapsamasının kabul edilmesi koşuluyla çok küçük boyutlu ve çevreleyen alanlarda gömülebilirlik gerçekleşebiliyordu.
Princeton, IAS'daki 'Sloan izni'm sırasında, 2-boyutu dışında çözülemediğini öğrendiğim, diferansiyel denklemlerle ilgili bir başka problemi çözmeye çalıştım. Problemi çözmeyi başardımsa da, şansa bakın ki (bu konuda yeterince bilgilendirilmediğimden olacak) Pisa'da yaşayan Ennio de Giorgi'nin de aynı problemle ilgili, paralel bir çalışma yürüttüğünü öğrendim.
Ve Giorgi (mecazi bir biçimde betimlenen) problemin çözülmesinde doruğa ulaşan ilk kişi olmuştu; en azından, özellikle ilginç olan "eliptik denklemler"le ilgili olarak.
Eğer, Giorgi ya da Nash (Holder sürekliliğinin *a priori* tahminleri konusunda) problemin çözümünde başarısızlığa uğramış olsalardı (geleneksel olarak, 40 yaşından küçük araştırmacılara verilen) *Fields Matematik Ödülü*'nün, doruğa tek başına ulaşana verilmesi en makul yol gibi görünürdü.
Bilimsel düşüncenin rasyonelliğinden, psikiyatride "şizofren" ya da "paranoid şizofren" olarak bilinen kişilere özgü hayali düşünceye yöneldiğim döneme gelmeliyim şimdi. Tamamen kişisel olan ayrıntıları atlayarak, kimseyi sıkmamak için, bu uzun dönemi bütün çıplaklığıyla anlatmayacağım.
MIT'te tanıştığım ve 1956-57'de yıllık izne ayrıldığım zaman evlendiğim Alicia fizik bölümünü bitirmişti ve New York civarında kendine bir iş bulmuştu. El Salvador'da doğmuş ve çok küçük yaşta ABD'ye gelmişti. Uzun yıllardır ailesiyle birlikte ABD yurttaşıydı... Babası Maryland'de, federal hükümetin işlettiği bir hastanede hekimdi.
Zihinsel rahatsızlığım, 1959'un başında, Alicia'nın hamile kaldığı sırada başladı. Sonunda, MIT'teki öğretim üyeliği görevinden istifa ettim ve McLean hastanesinde 50 gün "gözlem" altında kaldım. Daha sonra Avrupa'ya gittim ve orada kalmanın yollarını aradım.
New Jersey'deki hastanelerde 5-8 aylık sürelerle, her zaman isteğimin dışında ve her defasında yasal yollardan kurtulma yollarını arayarak yattım.
Hastanelerde yeterince yattıktan sonra, hayali hipotezlerimi yadsımaya başladım ve kendimi daha alışılmış koşullara ait biri gibi görmeye başladım. Böylece matematik araştırmalarıma yeniden başladım. Bu rasyonel ara-dönemlerde bazı önemli matematik araştırmalarını başarıyla yürüttüm. Böylece, Prof. Hironaka'nın, "Nash'in Patlayan Dönüşümü" ve ayrıca "Tekilliklerin Yay Yapısı" ve "Analitik Bilgili Kesin Fonksiyon Problemlerinin Çözümlerinin Analiz Edilebilirliği" gibi araştırmalar gündeme geldi.
Ne ki, 60'ların sonlarına doğru, rüyaları andıran, hayal-hipotezlerime yeniden döndüğüm zaman, nispeten ılımlı davranışlarda bulunan ama yine de hayallerinin etkisinde düşünen biriydim. Böylece, hastaneye kapanmaktan ve psikiyatristlerin doğrudan ilgilerinden sakınma eğilimindeydim.
Böylece, bir süre daha geçti. Zamanla, beni yönlendiren temel karakteristik olan, hayallerimin etkisindeki düşünme tarzını entelektüel çabamla reddetmeye başladım. Bu durum, en belirgin biçimde, siyasal yönelimli düşünceyi, gerçekte, entelektüel çabanın umutsuzca harcanması olarak görüp reddetmemle başladı.
Şu sıralarda, bilim adamlarına özgü bir biçimde, yeniden rasyonel düşündüğümü söyleyebilirim. Ne ki, bu durum, fiziksel özürlüyken sağlığına kavuşan birinin duyduğu sevince benzemiyor. İçinde bulunduğum konumun bir özelliği, rasyonel düşünmenin kişinin kosmosa ilişkin kavramını sınırlandırmaya çalışması. Örneğin, Zerdüşt dininden olmayan biri, Zerdüşt'ü, törensel ateşe tapma kültünü kabul ettirmek için milyonları peşinden sürükleyen bir deli olarak düşünebilir. Ama "deliliği" olmasaydı, Zerdüşt yaşayıp unutulan milyonlar ya da milyarlarca insandan biri olacaktı.
İstatistiksel olarak, 66 yaşındaki bir matematikçinin ya da bilim adamının araştırmalarını sürdürmesi ya da önceki başarılarına yeni başarılar eklemesi mümkün görünmeyebilir. Ama ben çalışmalarımı sürdürüyorum.
Bir tür tatil olan, 25 yıllık kısmi düşünce kaybından doğan boşluk sayesinde ya da gelecekte doğabilecek yeni düşünceler yoluyla değerli şeyler yapabilme umudunu taşıyorum.

JOHN F. NASH

İngilizceden çeviren: Ali Ova

webtellekt 1 Nisan'da Sanal Ortamda...

çok şey var internette - alışveriş siteleri, pornografi siteleri, beleş müzik, şahane programlar, hemen herkesin "homepage"i vesaire. arama motorları da var, bazı şeyleri arayan. bütün bunların yanısıra, kaliteli, ama pek az kişinin nerede olduğunu bildiği malzeme de var, çoğu arama motorunun farkında bile olmadığı: edebiyat siteleri, web sanatının ileri adamlarının barındığı sayfalar, tartışmalar, kitaplar, makaleler, kaliteli müzik... kısacası ürün ve yorum. web'in gerçek önemi burada yatıyor bizce, ürün üretenin yapıtını sergileyebileceği, ürün kullanıcısının bu ürüne rahatça ulaşabileceği bir ortam. üyeleri tarafından oluşturulan ve zenginleşen bir ortam. webtellekt, bir "meydan" ve bir "kapı" olmayı amaçlıyor: bir yandan özgün ürünlere yer vermek, bir yandansa web'de yer alan nitelikli ürünlere ve sitelere ışık tutmak, onları bulup çıkarmak ve bunu sürekli olarak yapmak. **webtellekt'in ilk dosyası: Sokal Olayı.**

www.webtellekt.com

Değişiyor Kuralları Dilbilgisi

Geleneksel İngilizce Sözdizimi Yerine Sözdizimi Yeni

WASHINGTON,DC – ABD Dilbilgisi Dairesi bildirdi izlenmeyeceğini bundan böyle kurallarının geleneksel İngilizce Dilbilgisi. Bunun yerine, cümleler biçimde düzenlenecek yeni.

Göre ABD Dilbilgisi Derneği'ne, alınarak güç anlaşılan, 800 yıllık, ortaçağ öncesi, Anglo-Sakson sözdizimi temel, düzenlenecek cümleler yeni. Kapsıyor bu sözdizimi, esas olarak, fiilleri, fiil cümleciklerini, sıfatları sonuna gelen cümlelerin. Görüldüğü gibi sık sık arkalarında arabalarının Amerikan.

"Çalışıyoruz uyarak bir tek kurala temel," dedi, ABD başkanı Dilbilgisi Dairesi Waters Joyce." Kılmak İngilizceyi arkaik daha ve vakarlı kavuşturmak sese bir. Dökülüyormuşçasına her bir sözcük dilinde mistik büyücünün bir, yüzlerce yaşında."

Sustu Waters an bir. "Biliyorum, biliyorum," dedi. "Geliyor kulağa tuhaf, ama Amerikalı alışacak kısa zamanda her."

Yapılan geçenlerde bir basın konferansında, yeni önlem karşılandı tarafından Başkan Clinton sıcak.

"Bundan böyle geleneksel dilbilgisi sistemimizin yavan, önceden bilinen cümle kuruluşuna bağlı kalmayacağız. Bu ulus taptaze, heyecan verici, farklı bir dili konuşup yazacak ve dinleyecektir," dedi Clinton.

"Bağışlayın," diye ekledi sustuktan sonra uzun süre bir. "Yani, istemiştim ki demek, yavan, bilinen önceden cümle kuruluşuna bundan böyle kalmayacağız bağlı. Farklı bir dili konuşup dinleyecektir ve yazacak taptaze, heyecan verici, bu ulus"

Başlıyor olacak bu hafta Amerika geçirmeye gözden sözlükleri bütün, eşanlam sözlüklerini, öbür kitapları ya da nesneleri uymak için sözdizimine yeni. Temin ediyor halkı kütüphaneler, geçiş olacak tezelden sözdizimine yeni, ama olmalı herkes sabırlı, çünkü çok şey değişecek var.

"Kendilerini hissetmelerini sağlayacak iyi, bilmek bütün bu değişiklikleri, kütüphaneciler soğuk, huysuz, kitaplarına, dergilerine

R. Magritte.

düşkün aşırı ve paranoid kalacaklar olduğu gibi her zaman," dedi *Library Of Congress*'in Yvonne Richter müdürü.

Karşın hükümet yetkililerinin gayretine, altüst olmuş durumda kafası çoğu Amerikalının, planla ilgili yeni. "Neden yaptılar bunu?" diye soruyor Brent Pryce, New Cansaslı, memuru sigorta. "Kesinlikle bir nedeni yok. Tümüyle anlamsız ve büyük bir kaosa yol açacak ülkede. Uygulanması milyarlarca dolara mal olacak, hiç belirtmeye gerek yok. Neyin nesi peki bu ABD Dilbilgisi Dairesi, azizim? Hiç duymadım daha önce."

Öğrendiklerinde bu şikâyeti, söyledi hükümet yetkililerine anlamadıklarını sözlerini adamın, konuşmasından ötürü anlaşılmaz, tuhaf bir.

İngilizceden çeviren: Ali Ova

Osmanlı Arşivleri Dünyaya Açılmalı

Halil İnalcık'ın, 11 Şubat 2001 tarihli Radikal Gazetesi'nde yayımlanan ve son derece önemli konulara ve sorunlara değindiği yazısını, gözden kaçmış olabileceğini düşünerek yeniden yayımlıyoruz.

Sadece Türkiye değil, dünya tarihini aydınlatacak zenginlikteki Osmanlı arşivinin kullanımına 1989'da, gereksiz kaygılar yüzünden, anlamsız kısıtlamalar getirildi.

150 milyon belgeyi ve defteri kapsayan Osmanlı arşivleri, Fransız, İngiliz ve Venedik arşivleri gibi dünyanın sayılı arşivleri arasında yer almaktadır. Bu arşivlerde bugün Slovakya'dan Yemen'e, Bağdat'tan Fas'a kadar uzanan coğrafyada ortaya çıkmış, otuza yakın devletin tarihi yatmaktadır. Başka deyimle dünya tarihinin en önemli kaynaklarından biri bu arşivlerdir. Osmanlı arşivlerinin önemli bölümü, 1909'da Tarih-i Osman-i Encümeni'nin kuruluşundan beri tarih araştırmaları için kullanılmakta, özellikle 1930'lardan beri yabancı uyrukluların yararlanmasına açılmış bulunmaktadır. Bu sayede her yıl sayısı binleri bulan makale ve kitap yayımlanmaktadır. Osmanlı arşivleri, yalnız Türk tarihinin değil, aynı zamanda dünya tarihinin aydınlanması için her tarihçi tarafından serbestçe kullanılması gereken uluslararası ve modern bir arşiv olmak zorundadır. Biz bir hazine üzerinde oturup da onun değerini bilmeyen birisi durumundayız. Türk bilimi bu arşiv sayesinde dünyada eşsiz bir düzeye ulaşabilir. Arşivlerimizi modern bir arşiv düzeyine getirirken, onu dünya tarihçilerinin istifadesine açarken, bu temel gerçeği hiçbir zaman unutmamalıdır. Saniyen, bugüne kadar Osmanlı-Türk tarihi üzerinde Batı'da yazılan muazzam bir literatür var. Ama bu literatür, Osmanlı tarihini, bir yandan bilgisizlik, öbür yandan Haçlı bağnazlığı yüzünden tamamıyla çarpıtılmış bir tarih olarak anlatmakta. Ancak son elli yıl içinde Türk tarihçilerinin arşiv belgelerini kullanarak bu çarpıtılmış tarihi düzeltme çabaları bir kerteye kadar sonuç vermektedir. Çünkü, belge karşısında hiçbir tarihçi aksini iddia edemez ve gerçeği çarpıtamaz. Başka deyimle, arşivlerimizin dünya tarihçilerine açık bulundurulması kendi milli menfaatimizdir. Bir yandan dünyada ilim haysiyetimizi korumak için tarihe mal olmuş bu belge koleksiyonunun mutlak açıklığı prensibi, öbür yandan tarihimizin gerçeklerini dünyaya kabul ettirmek bakımından bugün modern anlamda bir arşive sahip olmamız kaçınılmaz bir zaruret halinde ortaya çıkmaktadır. Acaba bugün arşivlerimiz bu iki temel hedefi gerçekleştirecek modern bir arşiv durumunda mıdır? Hayır. Yakın zamana kadar açıklık prensibi tam olarak uygulanmakta idi. Bu sayede öncelikle Balkan ve Macar tarihçileri arşivlerimizden yararlanarak, bağnazlıktan kurtulmuş, objektif, bilimsel yayınlar yayımlamaya başlamışlardır. Bu çalışmalara son kez değerli Yunanlı uzmanlar da katılmış, objektif ve önemli katkılarda bulunmuşlardır. Dolayısı ile açıklık prensibi yalnız bu milletlerin tarihlerini doğru bir şekilde öğrenmek fırsatını vermiş olmuyor, aynı zamanda Osmanlı-Türk tarihine yönelik bağnazca görüşlerin düzeltilmesine de hizmet ediyor.

Fakat, son zamanlarda bu arşiv belgelerinin Türkiye aleyhinde bazı milli kampanyalara hizmet ettiği kaygısı Türk hükümetini birtakım kısıtlamalara götürmüştür. 1989'da Türk arşiv belgelerinin kullanımı kuralları, bir Bakanlar Kurulu kararnamesiyle yeni baştan düzenlenerek, bu kısıtlamalara hukuki bir zemin hazırlanmıştır. Arşiv memurları, bazen daha da sıkı bir yorumla bu kararnameyi uygulamaktadırlar. Arşivlerimizin modern bir zihniyet ile kullanılmasını hepimiz isteriz. Fakat bu kararname arşivlerimizden yararlanmayı ziyadesiyle güçleştirmekte ve durum genel bir şikâyet konusu halini almaktadır. Burada durumu aydınlatmak için bir misal vermek isterim: Arşivlerimizde her memleketin Osmanlı döneminde nüfus ve ekonomisini aydınlatan değerli bir seri, tahrir defterleridir. Bu istatistik defter-

lerinin fotokopilerini eskiden tam olarak elde etmek mümkündü. Bu suretle mesela Macarlar ve Bosnalılar, Macaristan ve Bosna'ya ait bütün Osmanlı defterlerinin kopyalarını elde ettiler ve kendi memleketlerinde bu sayede çok verimli ve bilimsel çalışmalara başladılar. Bu defterlerin incelenmesinden Osmanlı devletinin ne derece etkin, hoşgörülü bir idare kurmuş olduğu gerçeği ortaya çıktı. Fakat bugün 1989 kararnamesine göre bir defterin ancak üçte biri araştırıcıya fotokopi olarak verilmektedir. 500 varaktan oluşan bir defteri bir araştırıcının arşivde kullanması için bir yıldan fazla çalışması gerekir. Öte yandan herhangi bir belgenin fotokopisi istendiği zaman çok yüksek ücretler ödemek zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Yabancı araştırıcılar da durumdan şiddetle şikâyet etmektedirler. Evet, bazı kötü niyetli insanlar arşiv belgelerimizi yanlış yönde kullanmak üzere alabilirler. Fakat bir caddede kaza oluyor, yahut cinayet işleniyor diye o yolu kapatamazsınız. Kaldı ki bu arşivlerden istenen belgelerin büyük bir kısmı, bundan birkaç yüzyıl öncesine ait konularla ilgilidir. Bunlarda gocunulacak hiçbir şey yoktur. Arşivlerin mutlak açıklığı prensibi için rahmetli Özal'ın başbakanlığında bir sempozyum topladık. Arşiv belgelerinin hızla kataloglanması için 500'e yakın eksper atandı. Bu eksperler için çalışmaları ile orantılı bir terfi sistemi getiren bir kanun çıkarılmadığı için bu 500 eksperden bir kısmı arşivi terk etti. Bu kataloglama işi de uzman eksikliği ve tahsisat azlığı nedeni ile sekteye uğramıştır. Bugün Türk arşivi modern arşivlerle kıyaslandığında bir asır önceki durumuna düşmüş bulunmaktadır. Arşivler saklanmak için kurulur ama, ondan daha önemlisi bu arşivlerin tarih araştırmaları için serbestçe kullanılmasıdır. Yirmi yıldan beri memleketimizin birinci sorunları arasında yer alan arşiv sorunumuzu bir çözümlemeye eriştirmek, bu reform döneminde kaçınılmaz bir ödev olarak önümüzde bulunmaktadır. Ermeni soykırımı üzerinde çarpıtılmış iddiaları düzeltmek için de başvuracağımız ve her yerde öne süreceğimiz bir şey, Osmanlı arşivlerinin bu konu üzerinde araştırmalara açık bulunduğunu dünyaya anlatmaktır.

HALİL İNALCIK

Adem ve Havva Aslında Hiç Karşılaşmadı

143.000 yaşında olduğu saptanan Afrikalı Havva'dan sonra sıra Adem'de: Y kromozomlarının babasının sadece 59.000 yaşında olduğu saptandı. Y kromozomunun bugünkü halinin 2,5 milyon yıl önceki halinden epey farklı olduğu ortaya çıkınca akla hemen bu modern Y kromozomunun ilk olarak kim tarafından ve ne zaman taşındığı sorusu geliyor. Özetlersek: Bugünün erkeği nasıl meydana geldi? Hangi çağda ve hangi bölgede bugünkü erkek soyunun tohumları atıldı?

Stanford Üniversitesi'nde bu konuda iddialı bir araştırmayı yönetten Peter Underhill bu soruya "yaklaşık olarak 60.000 yıl önce" cevabını veriyor. Araştırma ekibi bu sonuca ulaşmak için 22 ülkeden gelen 1062 erkeğin Y kromozomlarını inceledi; bir anlamda Y kromozomunun izini sürdü. Y kromozomu babadan oğula geçerken değişmeden kalıyor. Çok ender rastlanan mutasyonlar dışında, anne tarafından gelen X kromozomları ile birleşip değişime uğramadığı için de baba tarafından aktarılan soyun incelenmesine olanak tanıyor. Böylelikle Y'nin izini sürmek, hatta halkların göç haritalarını çıkarmak bile mümkün olabiliyor.

Araştırma ekibi tam olarak bugünkü insanın atasının kromozomlarını belirleyebilmek ve tek bir soydan gelen kromozomları ayırabilmek için binlerce kromozomun bütün çeşitlerini, değişmeden kalan ortak özgün yapılarını buluncaya dek analiz etti. Sonuçta ortaya, örneğin avcumuzun Etiyopyalı ya da Sudanlı atalarımızdan bize miras kaldığı çıktı.

Genetik bilimcilere göre bu sonuçlar herşeyden önce modern insanın atasının Afrikalı olduğunu kanıtlıyor. O halde o çağda Avrasya'da yaşamış olan ilkel 'sapien'lere ne diyeceğiz?

Peter Underhill ve ekibine göre onların soyu devam etmedi ve ilkel Y kromozomları da onlarla beraber yok oldu.

Aslında bu senaryo modern insanın Afrika'da birdenbire ortaya çıktığına inanmayı reddeden François Yves Coppens gibi paleontologları kuşkuya düşürüyor. Üstelik aynı zamanda bu hipotez *İnsan Müzesi* genel müdürü

olan André Laganey'i projeyi ırkçı bulacak kadar huzursuz ediyor.

Y kromozomu taşıyıcısı Adem'in ortaya çıkışını belirlemek için araştırmacılar gözlemledikleri çeşitli kromozomlardaki ortalama ritmi, 'moleküler saat' yöntemi ile geliştirdiler. Bu analiz sonunda da bugünkü erkeğin atasının 59.000 yıl önce yaşadığı tespit edildi. Adem'in yaşından önce onun eşinin - DNA'larını bugünkü modern insana miras bırakan Havva'nın- yaşı (1987'de) saptandı. Aynı prensibe göre ilk DNA'nın kadın tarafından çocuğa aktarımı 143.000 yıl öncesine dayanıyor. Bu durumda modern Y kromozomunun babası olan Adem'le modern mitekondrinin anası olan Havva'nın karşılaşmasında 83.000 yıllık bir gecikme ortaya çıkıyor.

Raffaello, *Adem ve Havva*, Vatikan Sarayı, Roma (1508-1511)

Bu geciken randevu ünlü çiftin mitini inceden alaya alan André Langaney'i hiç heyecanlandırmıyor. "Genetik yapımız zaman içinde değişikliklerle oluşuyor" diyen antropolog, genetik yapıyı içine DNA'mızın parçalarının farklı zamanlarda kendi özgün ritimleri ile yerleştiği bir mozaik gibi tanımlıyor. Buna göre üzerinde doğanın ufak tefek dahi olsa değişiklikler yapamadığı temel parçalar yüz milyonlarca yıl önce yerlerini aldılar ve çeşitlenmeden kaldılar, böylece Adem ve Havva da, genetik yapılarını bize intikal ettirmek için karşılaşmak zorunda kalmadılar!

Bu durumda geriye bir tek soru kalıyor: Neden bugünkü kadının kromozomları erkeğin kromozomlarından daha önce ortaya çıktı? Bugün iyice dağılmış olan Y kromozomunda bir istikrarsızlık aramak gerekir mi? Bazı araştırmacılar erkek verimliliğinin artık kesin olarak saptanmış olan azalışının bu durumdan kaynaklandığını düşünüyorlar. Yine de beylerin içi rahat olsun, bu yaklaşımın açıklaması oldukça 'maço'. Araştırmacılara göre paleolitik çağda 'üreticilerin' sayısı 5000'den fazla değildi ve erkekler de bunun yarısını oluşturuyordu. Kadınların "cinsel ayıklanma"da oynadığı rolün önemine inanan Peter Underhill'e göre bu 5000 kişilik nüfus içinde sadece dominant olanlar birbirleriyle çiftleşiyordu. (Şimdi en azından kadınların da söyleyecek sözü kalmamış olmalı!) Bir teknolojik ilerlemenin bu durumda belirleyici rol oynamış olduğu ve cinsel açıdan zafer kazanmış olan erkeklerin bu modern Y kromozomunu diğer kuşaklara aktarmış olduğu düşünülüyor.

Sayıca daha fazla olan kadınlarsa savaşlar sırasında mitekondri DNA'larını bulundukları alanın dışına yaydılar. Görünüşe bakılırsa evlilikler sonucu yayıldılar, evlendikleri erkeğin toprağına yerleştiler, çocukları da babalarının dilini öğrendi. André Laganey ve Estella Poloni (Genève Üniversitesi Laboratuvarı) bu hipotez ile aynı zamanda anadil mitini de geçersiz kılmış oluyor. Kadınların genleri bu yayılma sonucu çeşitlendi. Bu kadınlardan biri olan Afrikalı Havva'nın genleri şaşırtıcı biçimde başarılı olan bir dönüşüme uğradı ve sonuçta bize kadar ulaştı. Diğer versiyonları taşıyan kadınların soyları ise devam etmedi; büyük bir ihtimalle bir salgında yok oldular ya da sadece erkek çocukları oldu. André Laganey ısrarla tek bir tesadüfün bu fenomeni açıklamaya yetmeyeceğini söylüyor. Ona göre temel yapılar önce kadınlarda daha sonra da erkeklerde, günümüze dek çeşitlenerek gelmek üzere bu şekilde şekillendi.

Sonuç olarak sayın beyler belki de aranızdan biri, yüzlerce kuşak boyunca başarıyla çoğalacak ve binlerce yıl boyunca erkek soyunun ortak paydası olacak bir sonraki dönüşümün taşıyıcısı olacak. O halde artık yalnızca soyağacınızla övünmekten ziyade tüm insanlığın ortak paydası olmakla övünebileceksiniz.

Derleyen ve fransızcadan çeviren:
Aliye Ergen

Kriz Yazısı

Cogito'nun "Kriz Özel Sayısı"nın hazırlık çalışmalarını sürdürürken, yaşadığımız krizi son derece "sağlıklı" bir şekilde tanımlayan bir metni, Nermi Uygur'un *Bunalım'dan Yaşama Kültürü*'nden alıntıladığımız bir bölümü, bir tür giriş yazısı olarak yeniden yayımlıyoruz. Ustanın kaleminden; "Bunalım nedir, sebepleri nelerdir?".

Acı, umut, üzüntü, bekleyiş, öfke, belirsizlik; ufak tefek sevinçler, katmer katmer korkular, tuhaf tuhaf heyecanlar, inişli çıkışlı çöküntüler; düşünceler karman-çorman, duygular topaç topaç, anılar bulanık basınçlı; özlemler varla yok arası, duyum duyum değil: Öyle çok şey içiçe dolanmış ki.

Gel de dile getir bunalımı. Şöyle başladı, böyle gelişti, şöyle bitti, diyemezsin. Şurda şu oldu, burda bu oldu, türünden bir kesinliğe de elverişli yanı yok. Nerden baksan, anlayışa meydan okuyor yaşadığım bunalım.

İçinde dönendiğimiz karmaşıklık yüzünden yanlış saptamalara takılıp kalmamalıyız: bunalımın o güne rastladığını, ya da bunalımdan o tek günü anladığını, bunalım deyince yalnızca o günü anlamak gerektiğini ileri sürmek çeşidinden koskoca bir yanlışa düşmemeliyiz. Bunalımın bir parçası o gün. O günle birlikte o günden çok önceleri; o günle birlikte o günden sonraları kapsıyor bunalım. Öyle ama o gün, bunalım yönünden önemli. Bunalım, ancak o günden öncelere, o günden sonralara uzandığımızda anlamlı bir birlik kazanıyor. Bunalımın hem yapısında, hem kavranmasında vazgeçilmez bir uğrak bence o gün.

Şimdi bütün bunlar aklımda gidip gelirken, bunalım diye yaşadığım zamanların, aslında yılları kapsadığını düşünmekten kendimi alamıyorum. Başka zamanlardan ayrılacağını şöyle ya da böyle hemen belli eden, oylum oylum bir zaman bu. Kimi yoğun bir yoğunluk, kimi gölge gölge, kimi açılmaya yüztutmuş bir gece, kimi gittikçe koyulaşan bir alacakaranlık. Birşeyler yardımcı olur umuduyla, düzenlemeye çalıştığım haritamsı tutamakta, yakın bir geçmişte kendimi itelenmiş bulduğum sarp bir bayır. Anımsıyorum da, düzlük gibi yerlerden sonra birdenbire oradaydım. Ancak şimdi ayık bir biçimde anlıyor gibiyim: o güne seğirtiyormuşum meğer. O zamanların bunalım engebelerinde kendimi gözönüne getirmem için, o günden öncelere, öncelerden öncelere; o günden sonralara, daha da sonralara gitmeyi denemek zorundayım şimdi.

Desene, bunalımı boydanboya algılamam; bunun için de, bunalımı, *tüm yaşamımdaki önem-bağlamıyla* çepeçevre algılayabildiğimce algılamam gerekiyor. Yaşamım – o benim ben onun. Gene de ne olduğunu, nasıl olduğunu belki de benim en iyi bildiğim, ama benim bile pekçok şeyine akıl erdiremediğim bir süreç. Yaşamımla özdeşim; bir deyime, onu içten yaşayanım; biricik uzmanıyım onun. Kendimle ilgili pekçok veriden yoksunum ancak. Tümü kapalı bana; hiçbir zaman bilemeyeceğim bütünüyle onu; ne başı ne sonu aydınlık benim için. Bu yalnızca bana biçilmiş bir yazgı değil, ayrıcalıksız hepimizinki böyle. En çok yapabileceğim şu: bunalım yaşantımı yaşadığım gibi anlatmak. Olanca dağınıklığı belirsizliği, yanlışı doğrusu, ürküsü umudu, sallantıları keskinlikleri, batakları çıkaklarıyla anlatmak. Saptamaymış, değerlemeymiş, çocuksulukmuş, olgunlukmuş, hepsi içiçe – tıpkı yaşarken olduğu gibi. Yeter ki yaşadığın gibi yansısın yaşadığın.

Kesinlikle bildiğim birşey var ama: Bazı şeyler görmüş geçirmiş biriyim ben artık. Şimdi istediğim de, başka türlü olamayacağına göre: tüm yaşamımın dokusuyla birlikte bunalımımı, nasıl görüp geçirdiysem öylecene gün ışığına çıkarmaya çalışmak. Kendime verdiğim görev: haritamsı tutamakları çarpıtmaksızın belirlemek. Yaşadıklarımın izini sürmeye girişmeliyim öylcyse. Herşeyimle herşeyime yönelmeliyim. Sağlamayı özlediğim ışığın, sağlayabilirsem kuşkusuz, neler göstereceğini şimdiden bilemem; sonuç n'olursa olsun girişiyorum gene de. Aslında çoktan işin içindeyim: bunalıma ilişkin konuşmanın yasasında bunalım yasası – şimdiki durumda görebildiğim bazı şeylerle bunalımın kendisini görürken yitiriyor, yitirir gibi olurken bunalımı yeniden yakalıyorum, ya da o beni kıskıvrak bağlıyor.

NERMİ UYGUR
Bunalımdan Yaşama Kültürü'nden

Mefisto-Fidel'den Kurtulmak

Londra'daki evimdeyken telefonda birçok kez davet aldıktan sonra, 1997 Cervantes Ödülü altın madalyasını almam gereken günün arifesinde José Maria Aznar'la görüşmeye karar verdim. O akşam, resmi plakalı bir araba beni Palace Otel'den almaya geldi: binerken bunun zırhlı bir araç olduğunu anladım. Mario Vargas Llosa da bana eşlik ediyordu.

Görüşme, Aznar'ın bizi beklediği Moncloa Sarayı'nda gerçekleşti. Televizyonda ve fotoğraflarında göründüğünden daha cüsseli biriydi sanki. Karşısında iki kişiydik: Mario Vargas Llosa ve ben. Vargas Llosa'yı davet etmesi iyi olmuştu çünkü böylece Aznar'ın söylediklerinin ya da söylemek isteyip de söylemediklerinin ayrıcalıklı tanıkları olmuştuk.

Bay Başkan, tıpkı kral gibi bana "sen" diye hitap ediyordu; bense makamına olan saygımdan değil, yalnızca nezaket gereği ona siz demekte üsteliyordum. Bunun nedeni, Aznar'ın, kötü haber getirdiğini bildiği bu sözcüyü böylesi bir ihtişamla karşılayarak gizlemeye çalıştığı siyasal ayrılıklar da değildi.

"Ses boşlukları" diye adlandırılabilecek belli bir süre geçtikten sonra, bir anda Aznar'ı sorgulamaya başladım: "Fidel Castro bir piyon oynatacak olursa, ona aynı şekilde karşılık vereceğinizi söylemiştiniz değil mi? Ama şimdiye dek bütün taşları siz oynadınız." "Buna inanma. O da hamle yaptı", dedi Aznar, ama Castro'nun hangi taşları oynattığını açıklamadı. Castro oyunu kurallarına göre oynamaya kalkmış olabilir miydi? Hemen görüşmenin sonunu getirmiş gibiydik; o sırada Aznar şu açıklamayı yaptı: "Castro burada, tam burada. Bugün yarın ölecek hali yok. İktidarda olduğu sürece onunla pazarlık etmemiz gerekecek."

Ama pazarlık etmek başka şey, duraksayan Amerika ülkelerini, hatta Avrupa Birliği'ni zorladığı için suçlu bir siyaseti uygulamak başka bir şeydir. Bunların basit ve masum pazarlıklar olmadığı açıkça ortadadır; tam tersine, Küba'daki totaliter sistemle yapılan bir suç ortaklığı söz konusudur.

Bunu doğrulayan kimi gerçekleri, 1992'de çıkan *Mea Cuba* adlı kitabımda dile getirmiştim. Ama yinelenen bir gerçeklik olduğu için yeni bir baskı gibi okunması gereken gözden geçirilmiş aynı metin daha sonra Alfaguara tarafından yeniden basılana kadar, bu kitap yukarıdan gelen baskılara dayanamayan kendi yayımcıları tarafından çabucak ortadan kaldırıldı (bunları, suçluyu korumak için adını gizlemek zorunda olduğum İspanyol bir yazardan duydum, anlattıkları olanlarla birebir örtüşmese de en azından gerçeği yansıtıyor). Bu kitapta anlattıklarım Goebbels'in istemiş olduğu ve şimdi de Castro'nun istediği gibi gerçeğe dönüşecek ölçüde uzayıp giden bir yalan değildi, çünkü Goebbels'lerin ve Castro'ların sesi uzundur ve siyaset adamlarının belleği kısadır: gerçekte hepsi ahlaksal bellek yitimine uğramıştır. Ama José Martí'nin o uzun ve korkunç yüzyıldan önce söylediği gibi; *"Zorbalar hakkında bildiğin her şeyi söyle ve her zaman daha çok şey söyle"*.

Ama zorbalar da ölür: Hitler'e bakın, Stalin'e, Franco'ya. İspanya'da, yargıç Garzon (*"Yargıç Garzon"* Homeros'a özgü bir deyime dönüşmüştür ve ben de bunu kullanmadan edemedim), hükümet ve işverenler (burada bir yanılgıya düşmemek gerekiyor: Aznar ve Rato her zaman için işveren sıfatının temsilcileri olmuştur) Küba'ya gidip artık eskisi kadar canlı olmasa da yetkilerini sonuna dek kullanan Fidel Castro'yu kutlarken, karnı aç halk yığınları bitmek bilmeyen şölenleri sokaktan, bütün Kübalılara kapatılmış kapılardan –elbette Castro'nun suç ortakları dışındakilere– izlemekle yetinirken, onunla öğle yemeği, akşam yemeği yerken, Garzon, eski bir diktatörün ardından gidiyordu. İspanya Castro'nun çaldığı her şeyi satın aldı. Küba'yı *"kuşatma"*ya karşı koruduklarını söyleseler de, böylesi bir kuşatma gerçekte yalnızca Küba'nın, Leviathan gibi ağzı açık, kendini denetleye-

meden can çekişen aşağılık *"hükümetinin"* sürüp giden propagandalarında varlığını sürdürüyor.

Havana'da, ne suikast kurbanlarından, ne özgürlüğe doğru kaçarken okyanusa gömülen binlerce insandan ne de yüzyıl sürmeyecek olsa da her zaman varolan bu rezillikten söz edilecektir. Yalnızca şimdiki ve gelecekteki, her zaman için kârlı işlerden söz edilecektir ve Helms-Burton yasası kabul edilmeyecektir: artık *"Yankee go home"* değil, *"Yankee, please come back"* denecektir.

Kısa bir süre önce Aznar, Miriam Gomez'e Kanada'nın Küba'yla, İspanya'dan daha çok ticaret yaptığını söyledi (ama artık durum değişti; İspanya, Kanada'yı geride bıraktı), Gomez ona şöyle yanıt verdi: *"Ama Kanadalılar yavru fokları da katlediyor, üstelik onlar yabancı, sizin gibi aileden değiller"*. Size şöyle söyleyeyim: İspanyollar sömürgelerine, Kübalıların yeniden köleleştiği yeni sömürgelerine dönmeye hazırlar. Ama bu kez efendileri daha güçlü olmaları ve daha çok çalışmaları için onları semirtmeye çalışmıyor; karınları aç, sahip oldukları her şey ellerinden alınmış, ölüler gibi çırılçıplak yaşıyorlar.

Yeniden örülen bu ilişkiler ağı, Hitler ve Chamberlain'in anlaşmaları gibi ölümcül uzlaşmalardır. Aznar'a şunu sormak istedim ama yapamadım: Berlin'den elinde beyaz bir bayrak gibi salladığı bir kâğıt parçasıyla dönen, anlaşma savaşını kazanmış gibi " *Peace in our time!*" açıklamasını yapan İngiliz başbakanı ve Hitler'in arabulucusu Chamberlain'in büyük başarısızlığının ardından, Churchill de aynı tavrı sergileseydi ne olurdu? Churchill de Hitler'in Polonya'yı işgal etmek için anlaşmayı bir kâğıt parçasına çevirmesinin çağımızın barışı olduğunu söylemekten bıkmayan Chamberlain gibi düşünseydi, Hitler'in orada, tam orada, Almanya'da ve işgal edilen ülkelerde olduğunu, bugün yarın ölmeyeceğini ve onunla bir anlaşmaya varmak gerektiğini söyleseydi, bütün Avrupa ve dünyanın yarısı Führer'in çizmeleri altında Nazileşecekti.

Ama anlaşıldığı üzere, Aznar bir Churchill değil. Ondan önce, beni Londra'daki İspanya konsolosluğuna öğle yemeğine davet eden Felipe Gonzales de Churchill değildi. Gonzales yalnız değildi. Dışişleri Bakanı Fernando Ordoñez, Maliye Bakanı Carlos Solchaga ve İspanya'nın gelecekteki adsız Birleşmiş Milletler elçisi de yanındaydı. Churchill'inkine benzetilebilecek tek ses, hasta ve ölümün kıyısında olmasına karşın o gün, Castro'nun son açıklamalarına alışılmadık bir sertlikle karşı çıkan Fernando Ordoñez'in sesiydi. Yemek sırasında karşımda oturan Carlos Solchaga, tarihin çöplüğünde Honecker'e ve Jaruzelski'ye eşlik etmek için yola çıkan Fidel Castro'nun düzenini kurtarmak için ne tür ekonomik planlar kurduğunu açıklamıyordu: benimle edebiyattan söz etmeyi yeğledi.

Yalnızca tarih değil tarihsel görüşmeler de yineleniyor. Aznar'la yine Moncloa'da yediğimiz bir akşam yemeğinde, bu kez yemek salonundaki büyük bir masanın çevresindeki öteki davetlilerin arasında Aznar, Miriam Gomez'i sağına oturtmuş, Madam Aznar ise beni resmi olmaktan çok içten bir tavırla sağma oturtmuştu. Ve Rodrigo Rato'yu da benim sağıma oturttular. İspanyol Maliye bakanlarından yana şansım yok. Ne Rato ne de Solchaga, Castro'nun bütün Pinochet'lerden daha zarar verici bir biçimde hiçe saydığı insan haklarıyla ilgili sıkıntılarından söz ettiler. Solchaga, Castro diktatörlüğünün iktidarda kalmasını sağlayacak bir kurnazlık düşünmüştü: dilencilerden vergi almak! Çünkü sürgündekilerin yolladığı ve şekerden, tütünden ve turizmden daha fazla dolar getiren yardımlara karşın bütün Kübalılar birer dilenci olmuştur.

Rato ise benimle durmaksızın konuştu. Gerçek bir sinemasever edasıyla filmlerden söz edip durdu. Ne Aznar'dan önce ne de sonra, İspanyol siyaset adamlarıyla yaptığım konuşmalarda asla kem küm etmedim, çünkü konuşulanları, söylenenleri ve yenip içilenleri gizlemek için hiçbir nedenim yok. Gonzales'e de, Aznar'a da 21. yüzyılda yaşamış Lord Acton adında bir İngilizin, Hitler ve Stalin'in ölümcül çıkışını Marx'tan daha iyi kestirdiğini söyleyebilirdim: *"İktidar yozlaştırır ve mutlak iktidar kesinlikle yozlaştırır"*. Büyük adamların hemen hepsi zararlıdır (bu fikri geliştiren benim, keskin görüşlü Acton değil). Yanıtı çok iyi bildikleri için, ve size bunu çok iyi bildikleri konusunda güvence veririm, Aznar ve Gonzales'e şu soruyu yöneltebilirdim: Kırk uzun yıl boyunca mutlak iktidarını sürdüren Fidel Castro gibi bir adam ne kadar yozlaşmıştır? Küba, yedi yıl boyunca (1952-1959), kendisini suçüstü yakalayan ya da yakaladığım söyleyen herkesi öldüren bir hırsızın daha başlangı-

çta yozlaşmış diktatörlüğünü yaşadı. Ama General Fulgencio Batista'mn (hiçbir savaş kazanamadığı gibi hiçbir çarpışmaya da girmemiş, tek zaferi her akşam yakınlarıyla yaptığı kanasta partileri olan bir general) iktidarı, hiçbir zaman mutlak değildi, yalnızca, ahlaksal açıdan bir saralı gibi ağzındaki berbat köpükle spazm geçiren bir yönetimdi. 1 Ocak 1959'da sabah erken saatlerde kimseye görünmeden kaçma alçaklığını göstermesi bunun kanıtıdır. Bunun üzerine bir de, Küba'nın bahtsız tarihinde Fidel Castro, kendisini uyurken yakalayıp Pins adasında on yıla mahkûm eden Batista hükümetinin siyasal suçlusu olduktan sonra, Küba'nın kurtarıcısı ve hemen sonra da felaketi olmak için iktidara geldi; Kübalılara karşı bir Attila olmak için bu on yılın yalnızca ikisini doldurmuştu.

Castro'nun hapishanelerinde, şafak vakti bir kışlaya saldırı düzenlemekten çok daha hafif suçlar yüzünden kurşuna dizilen mahkûmlar var. General Ochoa gibi en talihli olanları, durum gereği, öldürülme şansını yakaladı, tıpkı Hitler'in komplocu generalleri öldürmesi gibi: Başkaldırının önderi Albay von Stauffenberg ensesine sıkılan bir kurşunla öldürülmüş; Afrika seferlerinin kahramanı Erwin Rommel de, tek suçu entrikacı bir generalin söylediklerine kulak kabartmak olduğu halde intihara zorlanmıştı. Afrika'daki Castrocu müdahalelerin kahramanı General Ochoa'nın sonu, koşut yaşamları değilse bile bu tür ölümleri çağrıştırıyor. Şansı en az olanlarsa, ayyuka çıkan iğrençlikleri birçok kişi tarafından doğrulanan Küba hapishanelerine çürümeye gönderildi. Fidel Castro cömert bir adam olduğu için otuz yıl eksi bir gün hapis yatan Mario Chanez bunlardan biriydi. Demirden bir el tarafından değil, Batista'nın elinden kurtulabilen demokratik güçlere karşı acımasız bir pençe tarafından yönetiliyor olsa da, Küba, iflah olmaz Castrocular ve son kuluçkadan çıkan yeni-Castrocular ne derse desin, tarihin ve –daha da önemlisi– Amerika coğrafyasının gördüğü en mutlak totaliter yönetimdir.

Bu konuda yanılgıya yer yoktur –olsa bile, bu dünya çapında anlık iletişim çağında (Küba, Endonezya gibi çok uzaklarda bir yer değil) öyle istendiği içindir. Castro'nun totaliter iktidarı, Birleşik Devletler ordusundan sonra Amerika'daki en güçlü ordu-ya arkasını dayamıştır ve öyle de kalacaktır, bir de buna her yirmi beş Kübalıdan birinin etkin üye olduğu siyasal polis, Seguridad de Estado'nun gücü eklenmektedir. 11 milyon nüfuslu Küba'da, en az Stalin ve Hitler'in yönetimlerinde olduğu kadar ezici bir orandır bu. Devrimin savunma komitelerinde görevli ve her an her yerde hazır bulunan beş milyon militanı da saymıyorum –ortadan kalkmış ve Nazi Almanyasının yüz karası Blockwarts'larına göre düzenlenmiş bir kurumu olduğu gibi koruyan bir devrim. Ama Hitler intihar edip kendisini yargılayacak olanlardan kaçmadan önce, yalnızca 12 yıl iktidarda kalmıştı.

Castro, en edepsiz retoriğiyle Juan Carlos'a onu kimin kral yaptığını sorduğunda ve hanedanı alaya aldığında bu hakaretleri unutmak (bunlar Felipe Gonzales'i büyük sıkıntıya sokmuştu) artık krala kalmıştır. Kapatılan manastırları, duvarlarla çevrilen kiliseleri, kendisi *"Katoliklere asla işkence etmedim"* diyen ve *"bunu ben yapmadım, kardeşim yaptı"* diye ekleyebilen Castro'yla el sıkışırken Adadan atılan rahipleri ve rahibeleri unuttuğuna göre Castro'nun papalığına soyunmakta da serbesttir (Hitler'in papası, Führer'le suç ortaklığı ve Yahudi düşmanlığı unutulunca bugün kilise tarafından neredeyse kutsal kişi ilan edilen XII. Pie'ydi).

Kral, hükümdarlık iradesini kullanmakta ve yakıp yıkılmış sokaklarda, arkalarında hiçbir şey bulunmayan oyuk cepheler arasında (elbette *acımasız abluka* ve daha birçok şey yüzünden) dolaşmakta serbesttir, çünkü hiçbir şey *"Vatan ya da ölüm!"* çığlığının dayattığı tek seçenek değildir. Elbette, başındaki liderin kendisine karşı sürdürdüğü yönetimle karşı karşıya kalan halk, kurşuna dizilmediği, zehirlenmediği ve kıtlıklarda öldürülmediği sürece. Kral Juan Carlos, kendi konutundan çıkıp Fidel Castro'nunkine ya da Havana'nın zirvesi diye adlandırılan şu Castrocu traji-komedinin merkezine gitmekte serbesttir. Horacio'nun şu Latince tümcesini anımsamak zorunda kalacaktır: *"Yıkıntılar beni yürekli kılacak"*. Eğer yorgunsa, kutsal bir kalıntı gibi Küba'ya bırakılan Kraliyet koltuğuna, yüzyıl önce José Martí'nin *"köle toprakları"* diye adlandırıldığı yerin bir *momento mori*'sine oturtulacaktır. Kral, birkaç dakika için, Castro'nun kanlı bir tahta dönüştürdüğü koltukta dinlenecektir.

Küba, şu iğrenç parolanın; *"Vatan ya da ölüm!"* parolasının kurbanı olmak gibi iğrenç bir ayrıcalığa sahip oldu. Bir başka deyişle, bir ihanet ve tuzaktan başka bir şey olmayan bu parolayla cumhuriyeti ortadan kaldıran adamı korumak, desteklemek, yaşatmak, övgüler ve alkışlarla yüceltmek zorunda kaldı. Bu yanlış bir seçim oldu çünkü gerçekte Kübalıları bekleyen tek şey vatan değil ölümdür. Havana'daki kral ve her yerde gölgesi gibi onu izleyen Aznar, polislerden, güvenlik görevlilerinden ve geceler boyu televizyonlardan *"İnsan haklarına ölüm!"* diye bağıran resmi görevler edinmiş ayak takımından başka insanlarla (siyasal etkinliğinizden kuşku duyulması hiç bu kadar tehlikeli olmamıştı) görüşmeyi denemeliydi (nasıl bir yanıt alacaklarını görmüş olurduk). Havana sokaklarının oluşturduğu bu işkence labirentinden çıktıklarında, Küba nüfusunun %75'ini oluşturan (cezaevlerindeki nüfusun da %90'ını) zenciler ve melezler paçavralar içinde dolaşırken, Fidel Castro'dan yönetimin en alt kademelerine kadar herkesin, bir araya gelen bütün kral gözdelerinin ve bütün bakanların ve CDR'nin yönetimine kadar polis teşkilatındaki bütün kiralık katillerin ve hatta çığırtkan Richard (artık Ricardo oldu) Alarcon'un neden beyazlar içinde olduğunu kendilerine sorabilirlerdi. Olan bitenden pek haberi olmayan Mandela'nın doğruladığı gibi, tropiklerdeki palmiyelerin altında Bothaların gelip izlediği bir ayrımcılık söz konusu değilse elbette.

Dominik Cumhuriyeti'nden gelip sömürgedeki şeytanlara karşı iki kez savaşan ve sonra da *"Bunu istemiyorum ve yapmak zorunda değilim, çünkü bu işi beceremezsem halk benden: 'şu lanet olası Dominikli' diye söz edecek"* diyerek Küba'nın ilk bağımsız başkanı olmayı reddeden büyük Maximo Gomez'in, bu büyük yurtseverin sözlerini bugün daha da açarak şöyle diyeceğim: Bana gösterişli otellerden, büyük kazanç getiren kaçakçılıklardan söz etmeyin, Küba'nın özgürlüğünden söz edin bana, Castro Çağı'nın şu zavallı son yüzyılında (Kübalılar için) söz konusu olan tek şey budur.

İspanyol bir yazar bozması, iğrendiğim bir isim verdi bana: Anti-Castro. Böyle olduğumu kabul ediyorum, bunu üstleniyorum. Ama gitmeden önce son bir şey, kendilerine papa, kral ya da başkan densin, şeytanla anlaşma yapanlara (*"Sana iki otel veriyorum, bunları çalmış olmamın ne önemi var"*) son bir şey söylemek istiyorum, şu Mefisto-Fidel'den kurtulmamız için günün birinde şeytan bile Tanrı'yla bir anlaşma yapabilir.

GUILLERMO CABRERA INFANTE

Fransızcadan çeviren: Esra Özdoğan

Yeni Bulunan Zaman Kapsülü İşe Yaramayan, Eski Şeylerle Dolu

ATCHISON – Yıkılmış bir kütüphane mahallinde gömülü bulunan 60 yıllık bir zaman kapsülünün içinden bir sürü işe yaramaz nesne çıkınca Atchison'da yaşayanlar derin bir hayal kırıklığına uğradılar.

"Bunu gömenlerin aklından ne geçiyordu acaba?" diye sordu Atchison Belediye Başkanı Donald Kirschwald, Atchison Belediye Binası'nda yapılan kapsül açma töreninin ardından. "İçindekilerden hiçbiri bir sent bile etmez. Ne varsa, bir yığın saçma, değersiz hurdadan ibaret: gazeteler, fotoğraflar, oyuncaklar, ciltlenmemiş notalar, bir çakı, bir ütü ve paslanmış mutfak araç gereci..."

Büyük bir tahta sandık olan ve üzerinde, "Geleceğin insanlarına, bizi tanısınlar diye" ibaresi bulunan kapsülün 1939 yılında, yeni yapılan Atchison Halk Kütüphanesi adına gömüldüğü sanılmakta. Bu ayın başlarında kütüphane yeni bir lokanta açılması için yıkıldığında, yıkım işçileri binanın temeline gömülmüş olarak buldular kapsülü.

Kapsülün üzerinde "İ.S 2939'a kadar açılmamalıdır" yazmasına rağmen, belediye yetkilileri bir an önce açılması gerektiğine karar verdiler.

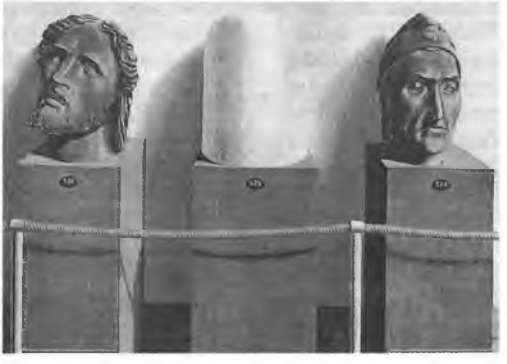
"Kapsül herkesi çok heyecanlandırmıştı" dedi Kirscwald, 'ya içinde altın varsa, bir korsan hazinesi ya da bir elmas madeninin

yerini gösteren bir kâğıt?' diye düşündük. Ayrıca 2939 yılı geldiğinde insanoğlunun, büyük olasılıkla altın ve öteki değerli madenleri elde etmenin bir yolunu bulmuş olacağını varsayarak, şimdi kullanmak varken, bu değerli şeyleri neden onlara bırakalım, düşüncesi de aklımızdan geçti."

1939 tarihli zaman kapsülünün halkın önünde törenle açılacağı Atchison'da duyulunca, içindekilerle ilgili söylentiler aldı başını yürüdü. Kent sakinleri sandığın içinde, altından yapılma Mısır idollerinden, İngiliz kraliyet mücevherlerine, saf uranyum şişelerine kadar neler neler olabileceği konusunda tartışıyorlardı.

"Spekülasyonlar gerçekten saçmaydı" dedi Kirschwald, "Kansas'taki bir çiftçi kasabası, özellikle de Büyük Bunalım sırasında, nasıl sahip olabilirdi Mısır idollerine? Tamamen saçma. Şimdiyse, bütün güvendiğim Disney borsa sertifikaları."

Sonunda, kapsül açıldığında Atchison sakinleri hep birlikte homurdanmaya başladılar. Kapsülde hazine yerine, günlük işlerde kullanılan, değersiz nesneler vardı.

R. Magritte, *Sonsuzluk*, 1935.

"Zanaat İşleri" arasında, önde gelen Atchison sakinlerinin fotoğrafları, kasabaya ait kartpostallar, bir kaşık, bir radyo lambası, bir ölçüm sürahisi, bir çalar saat, bir bakalit tarak, bir çamaşır tahtası, bir gözlük, bir kurmalı oyuncak araba, Atchison kasabasının 1938 tarım üretiminin ayrıntılı bir istatistiği ve elle yazılmış doğum tutanakları.

İlk soru, 'neden?'di. "Neden ilçemizin büyükleri böyle işe yaramaz şeylerle dolu bir sandığı gömsünlerdi?" diye sordu Kirschwald. "Zaman kapsülünde bulunan bir mektupta açıklandığına göre, buraya konulan nesneler gelecek kuşaklara, 1939 yılında Atchison'da yaşamın nasıl olduğunu ve insanların nasıl yaşadığını göstermek amacıyla seçilmişti. İyi de, kimin umurundaydı bu?"

Şu sözler de Kirschwald'ın: "Evet, oldukça etkileyici, 1939'un insanları. Bütün o eski süprüntünüzü bize bedavadan, hayatta bir kez olsun gösterme fırsatı verdiğiniz için teşekkürler."

Kapsüldeki en tuhaf şey, belki de, güzel bir el yazısıyla yazılmış ve "Uzak Bir Geleceğin İnsanlarına Bir Bildiri" adını taşıyan belgeydi.

"1939 yılında savaş bulutları bir kez daha dünyamızı karartırken," diye yazıyordu belgede, "sizler, 2939 yılı insanlarının, milliyetçilik adı altında uygarlığın yok edilmesinin çok ağır bir fatura olduğunu anlamanız en büyük umudumuzdur."

Kansas Üniversitesi tarih profesörü Dr. Curtis Dandridge'e göre kapsülün böyle kasvet verici olması dönemini yansıtmasından ileri geliyor.

"1930'lu yıllar Amerika'nın tarihindeki en kasvetli yıllardı, insanlarda para yoktu, eğitimsizdiler; bu yüzden kendilerine basit eğlenceler buluyorlardı. Evet, sinema vardı, ama oynatılan filmler derinliği olmayan, siyah-beyaz yapımlardı; ayrıca ne küfür, ne çıplaklık ne de özel efektler vardı bu filmlerde. Radyo da vardı, ama programlar insanı uyutan, modası geçmiş yapımlardı. Bu yüzden, yerin altına bir zaman kapsülü gömmek, bu insanlar için o korkunç, kasvet verici günlük yaşamlarından bir tür kurtuluştu." Kapsülün içindekiler şu sıralarda Atchison Belediye Salonu'ndaki bir süpürge dolabında korunuyor.

"Eğer ilgilendiyseniz sizin olsunlar," diyor yetkililer, "ama muhtemelen, atacağız bu süprüntüyü. Buradaki kütüphaneler bile bu hurdayı istemiyor. Bugünlerde radyo lambası kullanan birini tanıyor musunuz?"

İngilizceden çeviren: Ali Ova

İnsanın Yükselişi

O, 20. yüzyılın en büyük teknolojik peygamberi idi ve efsanevi film *2001: Space Odyssey*'in ortak yaratıcısı idi. Şimdi, Arthur C. Clarke, gelecek 1000 yıla kendi benzersiz bakışını yöneltiyor ve soruyor: Bize ne olacak?

Geçen yüzyılın başında, fazlasıyla kısa süren hayatının sonuna doğru, James Elroy Flecker şu sözleri "bin yıl sonrasının bir şairine" söyledi:

Denizler arasına köprüler kurman umrumda değil,
Ya da acımasız göğe güvenle binmen,
Ya da mükemmel saraylar inşa etmen
Metalden ya da taştan.

Denizler arasına köprüler kurmamış olabiliriz ama artık milyonlarca insan acımasız göğe güvenle biniyor. Flecker, ölümünden sadece yarım yüzyıl sonra, insanların Ay'a gitmek için hazırlandıklarını bilseydi nasıl da hayrete düşerdi.

Yalnız bu, dünya hakkında, bırakın 3001 yılını, birkaç onyıl ilerisi için bile olsa, kehanetlerde bulunmaya kalkışmanın ne kadar boş olduğunu ispatlamalı. Hastings meydan savaşında -çoğu Britanyalı'nın okul günlerinden hatırladığı tek tarih- sağ kalan bir kişiden neredeyse bin yıl sonra nasıl yaşayacağımızı tasvir etmesi istenseydi, o kişi ne kadar başarılı olabilirdi?

İki yüzyıl önce bile bu imkânsız bir ödev olurdu; çünkü 1800'den bu yana, modern dünyayı şekillendiren şeylerin neredeyse tümü ya icat edilmiş ya da keşfedilmiştir. Ve şimdi mikroçipin -tekerlekten beri en önemli icat- gelişi ile bir başka büyük devamsızlıkla karşı karşıyayız.

Ama önce görülebileceği kadar saçma olmayan daha temel bir soruyu düşünelim. Britanya 3001'de var olacak mı? Politik değil fiziksel olarak diyorum. Kesin olan birşey var: Britanya Adaları şu an oldukları yerde olmayacaklar. Plaka teknoratikleri (ada kıtasal sürüklenişi) 20 metre kadar doğuya gitmiş olacaklar.

Ama bu en iyi senaryo, ne de olsa tehlikeli bir evrende yaşadığımız daha yeni anlaşıldı. Geçen yüzyılda, şansımıza yerkürenin ıssız bölgelerine, dört büyük göktaşı veya kuyruklu yıldız darbesi oldu. Eylül ayında, yeryüzü, 500 metre genişliğinde bir göktaşını çok az bir farkla sıyırdı; eğer bu kaya bize vurmuş olsaydı, patlama, Hiroşima üzerindeki atom bombasından milyonlarca kez daha güçlü olmuş olurdu. Yan komşumuz Ay'ın yara izi dolu yüzü, geçmişte çarpışmaların ne kadar sık olduğunu gösterir. Doğa Ana'nın üzerimize fırlatabileceği kötü süprizler yalnız bunlar değil. Eğer birkaç nötron yıldız, güneş sistemimizin birkaç bin ışık yılı içerisinde çarpışırsa, bunun sonucu olan x ve gamma ışınlarının patlaması, okyanus derinliklerindekiler hariç tüm yaşam şekilleri için öldürücü olabilirdi.

Elbette bu tür felaketlerin iyi ya da kötü olarak nitelendirilmeleri kişinin görüş açısına bağlıdır. Eğer yeryüzü, 65 milyon yıl kadar önce, uzaydan büyük bir çekiç darbesi yemeseydi, kemirgene benzer bir yaratığın daha büyük şeylere dönüşmeye şansı olmayabilirdi. Meslektaşlarımdan birinin kısaca sığdırıp söylediği gibi: "Dinozorların nesli tükendi çünkü bir uzay programları yoktu." Dürüst olmak gerekirse, bizim de şu an bir uzay programımız pek yok: Şimdiki atmosfer ötesi tehlikeli girişimlerimiz bir gün, 19. yüzyıl başındaki balon tecrübelerine benzeyecek. Aslında, bu iyi bir benzetme, çünkü uzay incelemelerindeki füze, balonun havanın fethinde oynadığı rolü oynayabilir. Bu sadece bir zaman meselesi -inanıyorum ki birkaç onyıl geçmeden, ileri görüşlü mühendisler ve bilim adamları tarafından tartışılan yeni fizik ilkelerine bağlı olarak, gü-

venli ve hesaplı uzay itici güç sistemlerine sahip olacağız. NASA, bu tür konularla ilgilenmesi için İleri Kavramlar Enstitüsü kurdu.

Genelde, uzay yolculuğunun, yerkürenin atmosferindeki jet uçuşlarına kıyasla önemsiz bir miktar da enerji gerektirdiği farkedilmez. Üç adamı Ay'a çıkarmak için binlerce ton yakıt gerektiren Satürn 5 fırlatmasının müthiş güç ve şiddeti, simdiki yetersizliğimizin muhteşem bir kanıtıdır. Bu işi verimli bir şekilde gerçekleştirmeyi öğrendiğimizde, uzay yolculuğunun ana masrafları yemek servisi ve uçuştaki filmlerden ibaret olacak. (Yolcuların tüm zamanlarını, yıldızlara bakarak veya o popüler NASA Sutra rehberini okuyarak geçirmeleri beklenemez.)

Öyleyse, güneş sisteminin incelenmesi -ve daha sonra sömürülmesi- gelecek bin yılın başlıca işi olacak. Yalnız 2003'te, NASA ve Avrupa Uzay Ajansı tarafından yollanmış iki uzay füzesi Mars'a inecek. Olanaklar, robot gözlemcilerden (NASA'nın Mars Polar Lander'daki kaybından bir ders alındığını farz ederek) çevrelerini inceleyen küçük bir grup bilim adamına (şu an Antarktika'da yaptıkları gibi), kendi kendine yeten kolonilere kadar, ve hâlâ aynı zaman çerçevesi içerisinde, birçok gezegen çevresinin insan yaşamına uygun olacak şekilde değiştirilmesine kadar sıralanabilir.

Yeryüzüne ait politika örneklerinin astronomik sahnede de tekrarlandığını görecek miyiz? Yakın paraleller beklemek saflık olur: Aylı veya Marsh sömürgecilerin ana dünyadan bağımsızlıklarını kazanma çabalarının askeriden çok kültürel ve ekonomik olması daha olası bir ihtimal. Ama homo sapiens bu kadar iğrenç bir tür olduğuna göre son olasılığı göz ardı etmek güvenli olamaz. Göktaşlarının doğru yönde hafifçe dürtülmeleri halinde kozmik şantaj aletleri olarak kullanılabilecekleri ifade edilmiştir. Bu da güneş sisteminde olabildiğince çabuk yayılmamızın önemini arttırıyor: Bu pek nazik sepette, bu küçük mavi noktada, çok fazla yumurtamız var.

Ve 1000 yıl içerisinde bundan çok daha fazlasını yapmış olacağız. Evren içindeki yolculuklarımız hep ışık hızı ile sınırlı, ama yine de birçok yıldız sistemine bir insan hayatı süresinde erişilebilinir. Geçen yüzyılın en çarpıcı buluşlarından biri, diğer güneşler etrafında dönen yıldızların kimliklerinin tespit edilmesi olmuştur. Yalnız birkaç hafta önce, Avustralya'daki gökbilimciler üç yeni gezegen keşfettiler, ki bunların en yakını yalnız 50 ışık yılı uzağımızda.

Bu, gelecekteki en büyük olayın olasılığını arttırıyor – doğrudan ya da radyo sinyalleri sayesinde diğer medeniyetlerle temasa geçmek. "Mars saldırıyor!" ya da "Bağımsızlık Günü" gibi 'yerkürenin işgali' konulu filmlerin çokluğundan korkuya kapılan birçokları, uzun mesafe telefon konuşmalarını tercih ederler herhalde (ücretler karşı taraftan ödenirse). Yine de karamsar kimselerin iddialarına rağmen, fiziksel temas son derece olanaklı, ve bugün düşünebildiğimizden daha ileri teknolojilere de ihtiyaç olmadan. Öyleyse, binyılın bitiminden çok önce, galaksi internetine bağlanıp, sayısız uzaylı kültürden çok büyük kütüphaneler yükleyebiliriz. Felsefelerimiz, dinlerimiz ve bir tür olarak kendimize duyduğumuz saygı açısından bu çok büyük bir darbe olabilir.

Kabilesel atalarımızdan miras kalan batıl inançların pek azı uzaydan gelen bu keşiflere rağmen ayakta kalabilir. Bazı çok eski medeniyetlerin veri bankasında güneş sistemimizin ve hatta belki galaksimizin oluşumu ile ilgili kayıtların olduğunu düşünmek isterim. Geçmiş çağlarda, kaç kere varlıkların incelenmesi bu kadar yol aldı, kütüklere böylesine uygun kayıtlar yapıldı, ve herhangi akıllı bir türün yapısında olduğunu sandığım bir bilgi için yapılan araştırmalarda ilerlendi?

Ama Flecker'a dönelim biz. Üçüncü kıtasında uzak gelecekteki bilinemez arkadaşına sordu:

Şarabınız ve müziğiniz var mı hâlâ,
Ve heykelleriniz ve parlak gözlü bir aşkınız,
Ve iyi ve kötü hakkında aptal fikirleriniz.
Ve dualarınız, yukarda oturanlara?

Flecker'ın asıl merak ettiği: Bugünden 1000 yıl sonra hâlâ insan olacak mıyız? Kimi açılardan kesinlikle olmayacağımızı umuyorum. Ünlü antropolog Konrad Lorenz'in

belirttiği gibi "Maymunlar ve medeni insanlar arasındaki bağı buldum – biz."

Bugünden 1000 yıl sonra medeni olabilsek bile, yeryüzündeki egemen güç biz mi olacağız? Birçok çalışma bu yüzyıl içerisinde makinaların aklının insanınkini aşabileceğini ileri sürüyor. O noktadan sonra, iyi ya da kötü, saf insan devri bitmiş olacak. Gezegenimizi en az bir tane, belki de birkaç tane, daha akıllı türle paylaşıyor olacağız.

Peki bu insan sonrası devirde sanat dallarına ne olacak? Elbette müzik devam edecek, ilerleme gösterip göstermeyeceği ise başka bir mesele. Constant Lambert'in eğlenceli tiradı *Müzik Ho! Düşüşteki Müzik Üzerine Bir Çalışma*, 1934'te (evet 1934'te) basıldığında henüz biraz erkendi belki. Ama radyoyu açtığımda fazlasıyla sık ortaya çıkan cızırtılar hakkında ne derdi merak ediyorum. Teknik olarak, şu an herhangi olası bir sesi, ve olanaksız olması gereken birçok sesi, yaratabiliyoruz. Hâlâ keşfedilmemiş herhangi bir melodi kaldı mı, ve tüm gelecek çağlar Greensleeves veya Toccata ve Re Minör Füg'e denk birşey yaratabilecekler mi?

Yirminci yüzyıl, atalarımıza mucizevi gelecek yeni bir sanat şeklinin yüselişini gördü – sinema. Bir geniş ekran, üç boyutlu multi-stereo destanına dalmışken, teknolojinin son noktasına ulaşıldığını hissetmemek zor. Hiç de değil: Bir sonraki aşama şüphesiz duyu izlenimlerinin, gözleri ve kulakları ve doğanın bize verdiği diğer giriş/çıkış aletlerini sollayıp, beyne dolaysız olarak girişi olacak.

Huxley'nin *Cesur Yeni Dünya*'sının "hisimsiler"i, 1932'de buna hafif dokundurmuştu, ve "rüya makinası" imgesi bilim kurgu yazarlarını o zamandan beri hem dehşete düşürmekte hem de çok ilgilerini çekmektedir. DVD-çalarlarının önünde arada bir kımıldayan bugünün koltuk patatesleri, elektronik lahitleri içinde bütünüyle hareketsiz olacak ardıllarına kıyasla atlet sayılabilirler.

Britanya'nın sanata en büyük katkısının İngiliz dili olduğu rahatça iddia edilebilir. (Evet, biliyorum, kıtadan küçük bağışlar da olmuştu.) Flecker, İngilizce'nin 1000 yıl sonra oldukça uzmanlaşılmış bir meslek olacağını ima ederek, şiirinin sondan bir önceki dizesinde, görünmeyen arkadaşına "tatlı İngiliz dilimizin" bir öğrencisi diye seslendi. Yine de -bu noktada karşıtlıktan pek de fazla korkmadan kendimi tehlikeye atıyorum-1000 yıl sonra günümüzde olduğundan daha fazla insanın İngilizce konuşacağını sanıyorum.

Aynı derecede önemli olan bir başka nokta da, biz İngilizce konuşanların, 500 yıl önce değil ama bugün, onları anlayabiliyor olmamızdır. Ses kaydının ortaya çıkışı telaffuzu dondurmuş olabilir, ama elbette torunlarımız bizi sık sık şaşırtacak kelime dağarcığına sahip olacaklar. Tek bir nesil önce, tamamiyle anlamsız olan kelime ve terimlerin bir listesini yapmak eğlenceli bir oyundur. Benim en çok sevdiğim örnek: 1970'ten önce, kim bilebilirdi ki 21. yüzyılın başında, milyonlarca insan, çalışma günlerinin büyük bir kısmını bir fareyi okşayarak geçirecek?

İngilizce, bir dil olarak ayakta kalsa da, 1000 yıl sonra Birleşik Krallık'tan politik bir varlık olarak eser kalacak mı? Bir 100 yıl daha varlığını sürdüreceğinden çok şüpheliyim. İnternet ona son ölüm darbesini vurmadan önce, ulus-devlet zaten dağılıyordu.

Ama geleceğin en muhteşem olasılığı şu: Bugün hayatta olan kimi insanlar 3001 yılına tanıklık edebilir. Bu biyolojik ölümsüzlüğün başarısı ile olabilir, beyni başka bir taşıyıcıya (muhtemelen inorganik) "yüklemek", ya da askıya alınmış canlandırma. 'Niye insan yüzyıllarca uyumak istesin' farklı bir soru, ama yol açıldığında, kimi kaşiflerin sadece ne olacağını görmek için, geleceğe yönelecekleri şüphesiz.

Flecker'ın son dizesinin aksini kanıtlayacak olanlara şans diliyorum:

Yüzünü asla göremeyeceğime
Ve asla elini sıkamayacağıma göre,
Ruhumu yolluyorum zamanın ve uzayın içinden
Seni selamlamak için. Anlayacaksın.

ARTHUR C. CLARKE

İngilizceden çeviren: Irazca Geray

Claude Lévi-Strauss: "Bizim Toplumlarımız Soğuyor"

LEVENT YILMAZ, CLAUDIA MATTALUCCI

Yapısalcılığın kurucularından sayılan Fransız sosyal antropoloğu Claude Lévi-Strauss, 93 yaşını sürdüğü şu günlerde, parlak bir araştırma ve düşünce kariyerinin ana hatlarını ve bazı ayrıntılarını, Cogito *için özel olarak anımsadı. Lévi-Strauss'un en önemli yapıtlarından ikisi,* Hüzünlü Dönenceler *ve* Yaban Düşünce, *daha önce YKY tarafından yayımlandı.*

Claudia Mattalucci: 1949'da New York'tan döndünüz ve *Akrabalığın Temel Yapıları*'nı yayımladınız (*Les Structures Elémentaires de la Parenté*, 1967'de gözden geçirilmiş ikinci baskısı yapıldı). Bu sizin doktora tezinizdi. Bu çalışma, bu konuda yapılacak tüm çalışmaları da temelden etkileyecekti. Kurucusu olduğunuz *L'Homme* dergisinin bu konuya ayrılmış son sayısı da bunu neredeyse kanıtlıyor (No: 154-155, Nisan-Eylül 2000, 794 sayfa). Oysa, Temel Yapılar'dan sonra Karmaşık Yapılar üzerine çalışmanız beklenirken totemci sınıflandırmalar ile mitler üzerine çalışmayı seçtiniz, diğer tasarıyı askıya aldınız, bunun nedeni nedir? Öte yandan 40'lı yıllarda akrabalık konusunda-

ki çalışmaların durumu neydi ve sizi soy zincirleri (nesep) üzerine çalışmaktansa evlilik ve kadın mübadelesi üzerine çalışmaya iten ne oldu?

Claude Lévi-Strauss: Temel Yapılar'ı neden daha ileri götürmediğimi söyleyeyim size. Karmaşık Yapılar'ı araştırmak için Temel Yapılar'ı araştırırken kullandığım basit yöntemlerin yeterli olmayacağının bilinciydeydim. Daha ayrıntılı, çok daha zor sorunları bu yöntemlerle araştıramazdım, bu konuda bilgisayar kullanmak zorunluluğu vardı. Ama yaşım oldukça ilerlemişti ve açıkçası bilgisayar öğrenme konusunda başarılı olacağıma pek de emin değildim. Dolayısıyla bu konuyu benden sonra gelenlere bıraktım. Ne iyi ki bizlerden çok daha genç olan Françoise Héritier (Collège de France'ta benim yerime geçmeden önce benim öğrencim oldu), bütün bu zor sorunları bilgisayar teknolojisini kullanarak ele aldı ve itiraf etmek gerekir, büyük bir beceriyle çözdü.

Bu ilk nedene bir ikincisini eklemek gerekir: 1950'de Ecole Pratique des Hautes Etudes'de Maurice Leenhardt'tan boşalan ve Mauss'un döneminde olduğu gibi adı "Uygar olmayan halkların dinleri" olan kürsüye atandım; Leenhardt'ın itirazlarına rağmen Dumézil'in desteğiyle (ama bunu çok sonraları öğrenecektim). Kısa bir süre sonra kürsünün adını "Yazısız halkların dinleri"ne çevirdim. Ama bunun yüzünden, daha önceleri az, hatta hiç ilgilenmediğim dinsel tasavvurlar konusuna eğilmek zorunda kaldım.

Evlilik kurallarını seçmem ise hiç de öyle istisnai değildir. Ele aldığım sorunları, soy zinciri (nesep) üzerine araştırmalar yaparak açıklamaya çalışanlar da var. Gayet meşru bu. Beni esas ilgilendiren, bir sorunu tüm açıklığıyla gözler önüne sermek: Evliliğe ilişkin yasaklar öylesine çeşitli ki bir halktan diğerine bu yasaklar size tamamen tutarsızmış gibi gelir. Bu yüzden bu yasaklar o güne kadar büyük bir bütünlüğün parçası olarak addediliyor ve yasakların nedeni her seferinde, her toplumda değişik bir olguyla açıklanıyordu. Bu soruyu açıklamak, deşmek için ister istemez evliliğin bakış açısına yerleşmek gerekiyordu. Yani diğerleri ile olan ilişkisinden yalıtılmış, her biri bağımsız addedilen grupların kimliğiyle ilgilenmek yerine, grupların arasındaki ilişkiye öncelik vermek istiyordum.

Levent Yılmaz: Temel Yapılar derken bu terimden akrabaların ve hısımların hemen açıkça belirlendiği yapıları kastediyorsunuz, yani bazı tür akrabalarla evlenme zorunluluğu koyan sistemleri. Bu sistemler, topluluğun hepsini akraba olarak görürken, akrabaları da iki kategoriye indirgiyordu: Olası eşler ile evlenmesi yasak akrabalar. Yani, bir anlamda, Marcel

Mauss'un *Bağış Üzerine Deneme*'sindeki evliliğe ilişkin sorunları, dilbilimin, özellikle de Jakobson'un verilerinden yararlanarak ele alıyordunuz.

C.L-S.: Bunlara Granet'nin Çin üzerine olan araştırmalarını da eklemeli. Evet, akrabalık yapıları üzerine ilk fikirler böyle oluşmuştu; tabii tüm bunlara, Brezilya'da kaldığım yıllarda yaptığım alan araştırmalarından gelen verileri de ekleyin.

L.Y.: Brezilya'ya 1935'te gittiniz. Bunu *Hüzünlü Dönenceler*'de anlatıyorsunuz.

C.L-S.: Evet, Marsilya'dan kalkan gemiye bindik, Sao Paolo'ya doğru yola çıktık. Üniversitede ders verecektim. Bu kurum, biz oraya varmadan bir yıl önce, Brezilyalı büyük burjuvalar tarafından kurulmuş; ancak öğrencilerin çoğunluğu orta ya da az gelirli ailelerdendi ve üniversiteyi kurmuş olan burjuvalardan çekiniyorlardı. Bizse iki arada kaldık. Öğrencilerin büyük bir öğrenme açlığı vardı. Neredeyse her şeyi okumuşlardı. Benden sosyoloji dersleri vermem istendi. Bildiğiniz gibi Auguste Comte'un Brezilya'daki etkisi inanılmazdır, hatta bu yüzden bayraklarında *Ordem e progresso* yazar. Dolayısıyla benden Comte'un bir anlamda devamı olan Durkheim sosyolojisi üzerine dersler vermem isteniyordu. Oysa, ben Amerikan ve İngiliz etnologlar sayesinde "alan" denen bir şeyin olduğunun farkına varmıştım; etnolojiye de "alan" çalışmasını bir anlamda bilmeyen Durkheim'a başkaldırarak adım attım. Yani tuhaf bir konumdaydım Brezilya'da.

L.Y.: Kimler vardı Brezilya'da? Ne zaman "alan"a çıktınız?

C.L-S.: Fernand Braudel zaten oradaydı. Pierre Monbeig de vardı. İlk yılın sonunda eşim ve ben Mato Grosso'ya Caduveolar ile Bororolara gittik. Ben bir tür vecd halindeydim. Her şeyi sanki baştan keşfediyordum. Sonra Nambikwaralara bir sefer düzenledik. Parasal desteği Musée de l'Homme sağlamıştı.

L.Y.: 1939'da Brezilya'dan ayrıldınız ve 1985'e kadar bir daha hiç dönmediniz... Amazonlardaki bu yolculuklarınız üzerine birkaç makale yayımladınız, değil mi? Yani daha *Hüzünlü Dönenceler* yayımlanmadan?

C.L-S.: Evet, Bororolar üzerine yazdığım bir yazı Alfred Métraux ile Robert Lowie'nin ilgisini çekmiş. Sonraları Lowie'nin çalışmalarımda büyük rolü oldu. 1939'da Fransa'ya döndük. İyi bir zaman değildi. Paris'te, Henri IV lisesinde ders vermeye geri dönmek istiyordum. Orta öğretimden sorumlu bir müdürü görmeye gittim. Paris'e dönmek istediğimi söyledim. Soyadıma baktı ve bana, bunun hiç de iyi bir fikir olduğunu sanmadığını söyledi, korumak için sanırım. Ardından da zaten antisemit yasalar yürürlüğe girdi.

C. M. : Ve siz New York'a gittiniz...

C.L-S.: Lowie ve Métraux sayesinde *New School for Social Research*'ten bir davet geldi. Kabul ettim. New York yolculuğunu *Hüzünlü Dönenceler*'de anlatıyorum. Gemide André Breton da vardı.

L.Y.: Yıllar önce, Saint Cyr la Popie'de Breton'un son eşi Elisa ile tanışmıştım. Breton'la büyük bir dostluğunuz olduğundan söz etmişti, kelebek avına çıkarmışsınız... Ancak, galiba sizden istediği bir yazıya cevap vermemişsiniz, sanırım bu yüzden aranızda bir soğukluk olmuş...

C.L-S.: Evet bir küçük dram oldu. Breton *Büyülü Sanat* (*L'Art Magique*) adlı bir kitap hazırlıyordu. Bu kitap için bir soru formu hazırlamış, tanıdıklarına, bana da, göndermişti. Breton'a hayrandım, özellikle de görsel bilgisine, ama benim için "büyü"nün etnolojik bir anlamı vardı ve soruları cevaplamadım. Breton tekrar aradı. O aralar tatildeydim, yedi yaşındaki oğlumla. Küçük bir çocuğun tepkisinin ne olacağını merak ettim. Açıkçası Breton'un da merak edeceğini düşünüyordum. Sorulara, sıralanması gereken birtakım sanat eserleri eşlik ediyordu. Oğlum, hiç çekinmeden cevap verdi ve eserleri sıraladı. Breton'a gönderdim. Bana pek sert bir cevap yazdı. Kitap nihayetinde yayımlandı, oğlumun yanıtları da içinde olarak; ama gönderdiği nüsha katı bir üslupla oğluma imzalanmıştı...

C. M. : 1950'de, sizin önsözünüzle Marcel Mauss'un *Sosyoloji ve Antropoloji* (*Sociologie et Anthropologie*) kitabı yayımlanıyordu. Bu önsözle bir anlamda onun geleneğine yerleşiyordunuz. Çalışmalarınızda bu anlamda Mauss'un önerdiği alanlara yöneldiniz, örneğin eş mübadelesi ve simgesellik'e ilişkin çalışmalar. Ama öte yandan toplumsal olan'a atfedilen önemin ruhsal ve biyolojik olanın önemini karartmadığı, insana dair bir araştırmayı hedeflediniz hep. Genetik bilimindeki ilerlemeler doğa/kültür, toplumsal/biyolojik ayrımını sürekli olarak sorguluyor. Dolayısıyla ister istemez size gen haritası hakkında ne düşündüğünüzü sormak gerekiyor...

C.L-S.: Ah, bugün itibariyle bu soruya verilecek cevabın kolay olacağım mı sanıyorsunuz? Bugün 13 Şubat ve insan genlerinin sıralanışı daha dün yayımlandı. Bu keşfin bilgilerimizi ne derece etkileyeceğini hiçbir şekilde

bilmiyoruz. Ama şunu açıkça söyleyeyim, bu konuda ilk önce biyologlar sorular sormalı, o sorulara yine biyologlar cevap vermeli: Bence antropologlara sıra daha sonra gelmeli...

L.Y.: 1908'de Brüksel'de doğdunuz, ama iki ay sonra Paris'e, Poussin sokağına taşındınız ve yirmi yıl bu sokakta yaşadınız. 1993 yılında yayımladığınız *Bakmak Dinlemek Okumak* (*Regarder Ecouter Lire*) adlı kitapta sevdiğiniz bu ressama, Poussin'e geri dönüyorsunuz. Poussin'in resmiyle ne zaman ve niye ilgilendiniz? Bu soru daha sonra bizi *Yaban Düşünce*'ye de götürecek...

C.L-S.: Poussin'e ilgim, çocukluğumu geçirdiğim ve tüm sokak isimlerinin sanatçı isimleri olduğu bir mahallede bulunan bu sokakla doğrudan ilişkili mi bilmiyorum. Mahalle bir sanatçı mahallesiydi. Babam da bildiğiniz gibi ressamdı. Portre ressamı. Poussin'e duyduğum ilgi ise oldukça eskidir, savaşı izleyen yıllara kadar geri gider, yani 1918-20 yıllarına... Babamın birincil işlerinden biri beni her pazar Louvre'a götürmekti. Poussin'i ve birçok başka ressamı, ama özellikle de Poussin'i bu sıralarda keşfettim.

L.Y.: *Bakmak Dinlemek Okumak*'ta, Poussin'in *Eliezer ve Rebekka* adlı tablosunu yorumluyorsunuz: Eski Ahit'ten alınma bu sahnede Rebekka, Eliezer'e ve develerine su verir, bu davranışıyla da "seçilmiş gelin"in kendisi olduğu anlaşılır. Bu tabloda Poussin deve resmetmemiştir; siz buna ilişkin olarak 17. yüzyılda Fransız resim akademisinde Le Brun ile Champaigne arasında çıkan "Poussin niye deve resmetmedi" tartışmasına atıfta bulunuyorsunuz ve şöyle yazıyorsunuz: "Bizler, 17. yüzyıl insanlarının, İncil'de sözü geçen dönem, Antikçağ ve kendi zamanları arasına Rönesans'ın yarattığı etki sayesinde, ölçmeyi beceremedikleri tarihsel bir derinlik yerleştiriyoruz. Sadece bu da değil, bir eleştirel mesafe de koyuyoruz." 17. yüzyıldan itibaren Avrupa toplumları bugünleri ile geçmişleri arasında tarihsel ve eleştirel bir ayrıma mı gittiler? Ve bu açıdan, gerçekliği temsil etmenin imkânsızlığı açısından hepimiz Kantçı mıyız? Sizin Kant'la olan ilişkiniz nedir?

C.L-S.: Beni, üstünde gezinmekten tedirginlik duyduğum felsefe alanına sürüklüyorsunuz. Fransa'da lise eğitiminin, hele de klasik lisenin son yılında felsefe eğitimi verilir. Ben Kant'ın ne olduğunu o dönemde öğrendim ve itiraf etmek gerekirse düşünsel açıdan, Marx'la birlikte, beni en çok etkileyenlerden biriydi. Kant uzmanı olduğumu söyleyemem, derinlemesine araştırmış da değilim, ama okumalarım sonucunda bana sunulan bu dünya, özellikle de eleştirel devrim, önümde ufuklar açtı. Öte yandan zikrettiğiniz bölümde söylemeye çalıştığım şey oldukça basit. 16. ve 17. yüzyıl insanlarının

bizi İncil'e ilişkin zamanlardan ayıran tarihsel derinliği tam olarak algılayamadıklarını söylüyordum. Onlar için İncil'in zamanı bugünlerinde mevcut olan, kendilerine daha yakın hissettikleri bir zaman. Tarihsel bilginin bize daha sonra sunacağı verileri kullanmıyorlardı geçmişlerini bugünlerinden ayırmak için; oysa bu bilgi binlerce yılı hem dolduruyor hem de bizi bu süreçte bir yerlere oturtuyor. Sizi ilgilendiren Poussin ve develer konusu ise ayrıntılarıyla mevcut. Onlar için sorun bu sahnede deve olup olmadığını bilmekti. Bu soru bize bugün öylesine boş, anlamsız bir soruymuş gibi geliyor ki... Hatta belki de bizim için hakikaten hiçbir anlamı yoktur.

C.M.: 1998'de *Les Temps Modernes*'de yayımladığınız bir makalede tekrar "soğuk toplum"/"sıcak toplum" ayrımına geri döndünüz. Oysa, daha 1988'de bu konuda ne düşündüğünüzü, bu ayrımla neyi kastettiğinizi bin kere yazdığınızı, söylediğinizi, tekrar ettiğinizi ifade ediyordunuz. Neden tekrar bu konuya döndünüz?

C.L-S.: *Les Temps Modernes*'de yayımladığım bu makalenin belirli bir nedeni vardı. Çünkü, bir ya da iki sayı önce, birileri bir makale yayımlamış ve bana bir dizi suçlama yöneltmişlerdi. Yanıtlamak zorundaydım, hatta suçlamaları öylesine kaba ve anlamsızdı ki mutlaka yanıtlamam gerekiyordu. Dedikleri şuydu: Merleau-Ponty Lévi-Strauss üzerine bir metin yazmış, bu metinde sanki onu övüyormuş gibi yapıyor olmasına rağmen, aslında onu eleştiriyor. Oysa Merleau-Ponty'nin söz konusu metni, satırı satırına benim Collège de France'a niye seçilmem gerektiğini diğer profesörlere anlatan metindir, çünkü benim adaylığımın en büyük destekçisi oydu. Dolayısıyla benim seçilmemin niye çok iyi bir şey olduğunu, çalışmalarımın nasıl olduğunu anlatan, üstelik de hitap ettiği kişileri ikna etmek için kurgulanmış bir metnin esasında eleştirel bir metin olduğunu söylemek o denli aptalca bir şey ki... Makalede sıcak ve soğuk toplumlar konusunda da bir suçlama vardı ve buna da bir kez daha cevap vermeye çalıştım, ama bunun beni eğlendirdiğini söyleyemeyeceğim.

L.Y.: Eğlendirmediği açık, bu görülüyor. Ama eğlendirmese de, bu konuya tekrar dönmek istiyorum. Kimileri bu ikili kavramı bir "büyük ayrım" olarak gördüler. Özellikle de *Yaban Aklın Evcilleştirilmesi* kitabıyla Jack Goody. Anglo-sakson antropolojisiyle ve Cambridge ekolüyle ilişkileriniz nasıldı?

C.L-S.: İngiliz meslektaşlarımla ilişkilerim çok iyiydi. Çok yakındık. Evans-Pritchard'la, Meyer Fortes'le aramda büyük bir dostluk vardı. Ameri-

kalılardan Margaret Mead'le, hatta Franz Boas'la. Jack Goody, daha sonraki kuşaktan; dolayısıyla onu daha az tanıdım.

L.Y.: Bu "büyük ayrım"a katılmadığınız açık. Ama diğer yandan sizden önceki kuşakların bundan kurtulamamış oldukları da bir gerçek...

C.L-S.: "Büyük ayrım"la neyi kastediyorsunuz?

L.Y.: Örneğin Lévi-Bruhl'ün sınıflandırmalarını...

C.L-S.: Tüm bu görüşlere karşı adı *Yaban Düşünce* (*La Pensée Sauvage*, 1962) olan bir kitap yazdım. O zamanlar soğuk-sıcak toplum adı altında yaptığım ayrımı anlamakta çok zorlandı insanlar. Ama yaptığım bu ayrım toplumun iki türe ayrıldığını söyleyen bir ayrım değildi. Tarih karşısında

herhangi bir toplumun takınabileceği iki farklı tavırdan söz ediyordum. Yeni yazdığım bir yazıda da, örneğin, Amerikalı yerli topluluklarının siyasal savaşıma girmiş ve tarihlerini içselleştirmiş olmaları yüzünden "sıcak toplum" olma yolunda olduklarının altını çiziyorum; öte yandan da örneğin bizim toplumlarımızda bir "soğuma" eğilimine ilişkin belirtiler var; özellikle kültür mirası konusu aklıma geliyor, ya da tarihsel edebiyat konusuna duyulan ilgi. Sanki tarihi bir anlamda durağanlaştırmak, geciktirmek mümkünmüş izlenimi veren bir süreç var bizim toplumlarımızda...

L.Y.: Ya gitgide "toplumsal bellek" haline gelen tarihçilik hakkında...

C.L-S.: Bilmiyorum, hakikaten; öte yandan da beni ilgilendirmiyorlar...

C.M.: 1964 ile 1971 arasında *Mythologiques*'in dört cildi yayımlandı. Bu devasa çalışmada her bir mit çözümlemesi bir diğerini zorunlu kılıyordu. Bu çalışmanızla ilgili birkaç soru: *Uzaklaşan Bakış*'ta (*Le Regard Eloigné*) da yazdığınız gibi, bu yöntemin gerçeküstücü tekniklerle bir ilgisi var mı? Özellikle Max Ernst'in eski gravürlerle kolaj yaptığı romanları, mesela *Bir İyilik Haftası*'m (*Une Semaine de Bonté*) düşünüyorum.

C.L-S.: Bu soruya cevap vermek çok güç. Ancak şunu söyleyeyim. Ernst'in kolajlarında yaptığı türden zor biraraya gelecek şeyleri birbirlerine yaklaştırmaktan korkmamayı gerçeküstücülerden öğrendim. Ernst, zikrettiğiniz kitapta 19. yüzyıla ait, yani bir başka kültüre ait resimleri alıp biraraya getirir ve kendine ait bir dizi mit oluşturur. Ben de *Mythologiques*'de mitsel malzemeyi parçalara ayırdım ve onlardan daha fazla anlam üretmek amacıyla parçaları yeniden biraraya getirdim. Bu etki *Yaban Düşünce*'de daha belirgindir. Öte yandan *Mythologiques*, onu önceleyen ancak izi neredeyse kalmamış birçok denemenin damgasını taşır. Yani sıfırdan yola çıkmış bir çalışma değildir. Nihayetinde, *Mythologiques*'i kurmadan önce başka birçok mitoloji üzerinde gezindiğimi söyleyebilirim.

C.M.: İkinci olarak, *Çiğ ve Pişmiş*'teki (*Le Cru et le Cuit*) "fugue" kullanımı nereden kaynaklanır?

C.L-S.: Açıklayayım. Uzun süre çalıştıktan sonra, mitlerin çözümlemesine en uygun modelin, müziksel geleneğin sunduğu modelden başka bir şey olmadığında karar kıldım. Ardından, ki bunu da kanıtladım sanırım, mitolojinin sona erişi ile büyük müzikal formun Batı müziğinde 17. ve 18. yüzyıllarda ortaya çıkışı arasında tarihsel bir bağ kurdum. Mitoloji, edebi tür olarak sona erdiğinde, bu biçimlerin yapısı açısından, müzik onu kendi bünyesine katmıştır. Müzik aracılığıyla ortaya çıkmadan önce, "fugue" biçimi mitlerde mevcuttur. Bu açıdan ilginç bir anı: *Çiğ ve Pişmiş*'i yazarken bir sorun karşıma çıktı. Mitik bir dönüşümün öylesine bir yapısı vardı ki, onun müzikteki karşılığını bulamıyordum. Sorunu bir besteci arkadaşıma açtım. Bu türden bir yapının müzikte kullanıldığını hiç görmediğini söyledi, ama kullanılmasına engel bir şeyin de olmadığını ekleyerek. Birkaç hafta sonra, bana ve eşime ithaf edilmiş, bu yapıyı kullanarak yaptığı bir besteyi gönderdi. Bir de tersi oldu. Luciano Berio *Çiğ ve Pişmiş*'i *Sinfonia* adlı eserinde kullandı.

L.Y.: Çeşitli metinlerde, seslerin ve bileşimlerinin kullanıldığı Opera'ya olan hayranlığınızı belirttiniz...

C.L-S.: Evet, sesler ve seslerin birlikteliği. Opera'da kimi ses birlikteliklerı beni derinden etkiledi: Wagner'in *Baş Şarkıcılar*'ının beşlisi, *Fidelio*'nun ilk sahnesindeki dörtlü, *Lucia di Lammermoor*'daki altılı...

C.M.: Müzikle mit arasındaki bu yakınlık *Çıplak İnsan*'ın (*L'Homme Nu*) "final"inde de karşımıza çıkıyor. Burada, rit ya da ritüeli (tören, merasim) kendi yapısı içinde ele almak gerektiğini, ritüeli mitoloji içinde ayrı bir araştırma nesnesi haline getirip, ona has öğeleri belirlemek gerektiğini söylüyordunuz. Mit ile rit ilişkisine dönelim mi ?

C.L-S.: Rit ya da ritüel olarak adlandırdığımız şeyin ardında tamamen farklı iki şey olduğunu göstermeye çalıştım. Bir yanda mitoloji vardı ve ritteki mitolojiyi bu yakaya doğru yönlendirmek gerekiyordu; diğer yandan da kelimenin tam anlamıyla ritüel olarak ele almamız gereken "sözler ile davranışlar" vardı. Bu sözler veya davranışlar, onları söyleyen ya da yapan kişiler için hiçbir şey ifade etmiyorlardı, anlamlarından tamamen arınmışlardı.

L.Y.: *Yapısal Antropoloji* (*Anthropologie Structurale*, 1958) içindeki bir yazıda ("Simgesel etkililik": "L'Efficacité symbolique") Cuna kabilesinde zor doğumlara yardım etmek için söylenen bir şaman şarkısının çok ayrıntılı bir çözümlemesini sunuyorsunuz. Şarkı ve şarkıdaki doğaüstü yolculuğun aşamaları sayesinde şaman, kadının acısını azaltmayı başarıyor. Bu yazıda şamanik sağaltım ile psikanaliz arasındaki ilişki sorununu ortaya koydunuz. Nasıl oluyordu da simgesel (yani kültürel) bir anlatı, fiziksel (yani bireysel) bir acıyı azaltmaya, yok etmeye yarıyordu? Antropoloji ile psikanaliz arasındaki ilişkinin doğası nedir; psikanaliz antropoloji için bir nesne midir bir araç mı?

C.L-S.: Burada, daha sonraki çalışmalarımda çok merkezi bir öneme sahip olmayan, eski bir makaleyi zikrediyorsunuz. Bu bir tür eğitimdi benim için. Ama, haklısınız, Freud'un yazdıklarıyla yakından ilgilendim. Kimi psikanalistleri, örneğin Raymond Saussure'ü, Jacques Lacan'ı yakından tanıdım. Ve sonuç olarak, benim psikanalize ilişkin yüzeysel bilgilerimden çıkardığım şu: Psikanaliz, temelinde, hastaya, sıkıntısını ifade edebileceği bir dilbilgisi sunar. Bu açıdan da kimi toplumlardaki şamanların etkinliğiyle yakın bir benzerlik taşır. Şu farkla belki: Şaman hem bir dilbilgisi hem de bir söylem sunar, oysa psikanaliz bir tek dilbilgisi sunar ve söylemin hastadan gelmesini, ondan kaynaklanmasını bekler. Şimdi bu, içine girmek istemediğim psikanaliz tarihine ilişkin sorunlar yaratıyor, çünkü son zamanlarda Freud'un psikanaliz kuramlarının daha tek bir hasta dahi görmeden kafasında şekillenmiş olduğu söylenir oldu. Bu açıdan Freud benim zannetti-

ğimden de fazla şamana benziyor, ama tabii bunlar benim uzmanlığımın dışında şeyler.

C.M.: Evet, ama işte bu, sizi gen haritasına çekmeye çalışırken tam da benim vurgulamak istediğim sorun. Bilimler, bu durumda psikanaliz (ama aynı zamanda biyoloji), antropolog için araştırmak istediği toplumların düşünce sistemlerini çözmekte kullanacağı araçlar. Öte yandan bu araçlar, düşünce sistemlerini çözmek istediği toplumlara ait değil, bunlar onun kendi düşüncesinin birer nesnesi. Dolayısıyla...

C.L-S.: ...Bakın, şunu söylememe izin verin. Burada hepimiz Batılıyız. Bizim Batılı düşünüş biçimlerimiz var. Ve biz, bu düşünüş biçimlerine, bir anlamda güveniyoruz ve onları, farklı düşünüş biçimlerinin araştırılmasına koşuyoruz. İyi. Ardından, araştırdığımız bu farklı düşünüş biçimleri bizim üzerimizde bir etki yaratıyor, dolayısıyla kendi Batılı kategorilerimizi eleştirmemize yol açıyor. Ama bizim düşünüş biçimlerimiz, etnolojik, psikanalitik tecrübeler ya da biyologların deneylerinden etkilenip değişse de, normal olarak varolmaya devam ediyor.

L.Y.: Dinsel olgu, Durkheim'dan kaynaklanan gelenekte, toplumlarm kurucu öğesi olarak görülür. Oysa siz, bu konuyla hiç...

C.L-S.: ... Evet, hem de hiç...

L.Y.: ... ilgilenmediniz. Öncelikle bunun nedeni nedir? Öte yandan "dinler tarihi" denen alanla ilişkileriniz nasıldı? Aynı araştırma nesnelerini, örneğin mit, paylaştığınız düşünülürse...

C.L-S.: Bakın, dinsel alan dediğimiz, inanılmaz zenginlikte bir tasavvurlar sarnıcıdır. Beni ilgilendiren, yalnızca tasavvurdur. Tasavvurların ne olduğu, birbirlerine nasıl eklemlendikleri, zihnin onları üretmek için nasıl çalıştığı...

L.Y.: Ya işlevleri ?

C.L-S.: Elbette ki işlevleri var; ama işlevle uğraşacaksak, onu her toplumun kendi özel koşulları çerçevesinde ele almak gerekir. Çünkü dinsel tasavvurun işlevi, her toplumda farklılaşır.

L.Y.: Söyleşimizi bitirmek için iki merak sorusu, bir şair dostumuzdan geliyorlar... Sizin Lacan'larla ilişkiniz gayet iyiydi. Courbet'nin *Dünyanın Kökeni* tablosundan haberdar mıydınız?

C.L-S.: Tabii, gördüm bile. Evet. Guitrancourt'da, Lacan'ların kır evindeydi. Elbette.

L.Y.: Niye saklıyordu acaba? Masson'un bir resminin arkasındaymış galiba ?

C.L-S.: Evet, evet. Küçük bir dolap açar gibi açıp bakıyordunuz. Arkadaşlarına gösterdiğini biliyorum. Académie Française'de de böyle bir gelenek vardır. Toplantıların yapıldığı salonda, Richelieu'yü ölüm döşeğinde gösteren bir tablo bulunur. Tabloda Richelieu'nün sadece başı görünür. Bu da bir dolabın içindedir. Akademi'ye seçildiğinizde size bu resmi bir kez gösterirler, sonra bir daha asla...

L.Y.: Son soru: Sizi Noel Baba üzerine küçük bir kitap yazmaya iten neden ne olabilir ?

C.L-S.: Ah, onu yazdığım zaman bir kitap değildi ki! *Les Temps Modernes* için bir makaleydi. 1952 yılındaki bir olay vesilesiyle kaleme aldım bu metni. Eğer hafızam beni yanıltmıyorsa, Dijon'lu rahipler, bir Noel Baba kuklasını büyük bir patırtıyla katedralin merdivenlerinde ateşe verdiler.

L.Y.: Neden neymiş?

C.L-S.: Güya pagan bir ritüelmiş. Bu, tabii, bu konuyu düşünmeye sevketti beni...

L.Y.: Çok teşekkür ederiz. Umarız sizi çok yormadık.

C.L-S.: Rica ederim. Esas ben teşekkür ederim.

Claude Lévi-Strauss: Bir Yaşamöyküsü.

1908: 28 Kasım'da, Brüksel'de doğar. Babası Raymond Lévi-Strauss da, annesi Emma Lévy de Fransız vatandaşıdır. Babası portre üzerinde uzmanlaşmış bir ressamdır.

1909: Yılın başında aile Paris'e döner ve 16. mahalledeki Poussin sokağına yerleşirler.

1914: Savaş yüzünden seferberlik ilan edilir ve baba Raymond Lévi-Strauss silah altına alınır; eşi, baldızları ve bütün çocuklar Versailles'a gider, bu şehrin büyük hahamı olan büyük babanın evine yerleşirler.

1918: Poussin sokağına dönüş. Paris'te Janson-de-Sailly lisesinde orta öğrenim.

1924-25: Marx okumaları ("Marx'ı okur okumaz etkilendim"). Bu okumalar, militan bir sosyalist olan Belçikalı bir aile dostları tarafından tavsiye edilmiştir, aynı kişi Claude Lévi-Strauss'u Fransız sosyalist partisine (SFİO) sokacaktır. Claude Lévi-Strauss, bu yıllarda, kendisi Ecole Normale öğrencisi olmamasına rağmen, Ecole Normale Supérieure'ün Sosyalist Çalışmalar Grubu'nun ve aynı zamanda Sosyalist Öğrenciler Federasyonu'nun genel sekreterliğini yapar.

1926: André Crasson'un felsefe hocası olduğu Condercet lisesinin hypokhâgne sınıfına yazılır. Eski Yunanca'yla başı dertte olduğundan khâgne'dan (dolayısıyla da Ecole Normale Supérieure'e hazırlanmaktan) vazgeçer.

1927: Panthéon meydanındaki hukuk fakültesine kaydolur. Sorbonne'da felsefe dersleri izler. Hocaları Léon Brunschvicg, Albert Rivaud, Henri Delacroix, Georges Dumas, Jean Laporte, Léon Robin, Louis Bréhier, Abel Rey, Paul Fauconnet, Célestin Bouglé'dir. Bu sonuncusunun gözetimi altında lisans tezini hazırlar, konu "Tarihsel materyalizmin felsefi postulaları"dır. Hukuk'tan mezun olur.

1928: Felsefe "agrégation" sınavına hazırlanır. Sınıf arkadaşları: Maurice Merleau-Ponty ve Simone de Beauvoir'dır ("Gencecikti, cildi ince ve renkliydi, küçük bir köylü kızına benziyordu."). Kuzini Henriette Alphan ile evlenen Paul Nizan'la tanışır ("Paul Nizan bana kendisinin de etnolojiye yakınlık duyduğunu söyledi... Bu beni cesaretlendirdi... Tabii ki, *Aden Arabie*'yi okumuştum, hayrandım.").

1931: Sınavı kazanır; aynı dönemde "agrégé" olanlar: Ferdinand Alquié, Simone Weil.

1932: Strasbourg'da askerlik. Sonra, Paris'e Savunma Bakanlığı'na geçer. Aynı yerde askerlik yapan yazar Paul Gadenne'la tanışır. Dina Dreyfus'la evlenir. Mont-de-Marsan lisesine atanır. Bölge seçimlerinde sosyalistlerin adayıdır. Bir küçük araba kazası bu siyasi geleceğe engel olacaktır.

1933: Laon lisesi. Canı sıkılır ("Hareket etmek, dünyayı görmek istiyordum"). Robert Lowie'nin *Primitive Society*'sini okur (1920'de yayımlanmıştır).

1934: Ecole Normale'e müdür olan Célestin Bouglé'nin bir sabah 9'daki telefonuyla hayatı değişir. Sao Paolo'da yeni kurulmuş üniversitede sosyoloji dersi vermesini istemektedir. Kabul eder.

1935: Marsilya'dan Brezilya'ya hareket. Santos'a, Brezilya'ya varırlar. Gemideki o ünlü "güneş batışı"nı anlatır. Bu metin, hiç bitmemiş ve bitmeyecek, ilk ve son roman yazma deneyiminden kalan tek parçadır. Bu ilk yılın sonunda Mato Grosso'ya, Brezilya'nın içlerine Bororolar ile Caduveo yerlileri arasına gider. Bu Lévi-Strauss'un "etnolojik vaftiz"i olacaktır.

1936: 1936-37 kışında Fransa'ya tatil için döner. Musée de l'Homme, Lévi-Strauss'la eşinin getirmiş olduğu "nesneler"i (çömlek, resimli deri, takı, silah, mutfak eşyaları) sergiler. Bororolar üzerine bir makale yayımlar ve bu makale Lowie ile Métraux'nun ilgisini çeker.

1937: Yeni bir etnolojik sefer için parasal destek arayışı: Musée de l'Homme ile Recherche Scientifique'i ikna eder.

1938: Haziran'da Cuiaba'yı terk eder ve Nambikwara ülkesine varırlar, eylüle kadar burada kalırlar. Lévi-Strauss aile yapısı üzerine gözlemler yapar. Eylülde daha kuzeye doğru ilerlerler. Pimento Bueno'ya varırlar. Munde yerlileri arasında bir hafta geçirdikten sonra, Tupi-Kawahib yerlilerinin varlığını öğrenip Machado nehri üzerinde günlerce süren bir pirog yolculuğuna başlarlar. Dönüş zor olacaktır.

1939 : Fransa'ya dönüş. Boşanma.

1940 : Askere alınır. Almanlar önünde Bordeaux'ya doğru çekilen birliği Béziers'de konaklar. Bu arada Montpellier üniversitesinde işe alınır. Askerden azat edilir. Aynı yıl Marcel Granet'nin Çin üzerine yazdığı kitabı okur. New York'taki *New School*'a davet edilir.

1941 : Marsilya'dan *Capitain-Paul-Lemerle* gemisine biner; gemide Anne Seghers, Victor Serge, André Breton ve *Combat* gazetesinin kurucusu olacak olan André Smadja vardır. Martinik'te yolcular iner. Zorlukla, bir İsveç muz gemisiyle Porto Rico'ya varacaktır. Belgeleri eksik bulan Amerikalılar Lévi-Strauss'u kabul etmek istemezler: Sorun, De Gaulle'ün resmi temsilcisinin rastlantı eseri devreye girmesiyle çözülür. Greenwich Village'da 11. sokakta bir eve yerleşir. Aynı evde sibernetiğin mucidi Claude Shannon da oturmaktadır. İngilizce olarak *Namibikwara yerlilerinin toplumsal ve ailevi hayatı*'nı yazar. André Breton'un yanı sıra birçok ünlü "sürgün"le tanışır: Yves Tanguy, Marcel Duchamp, Max Ernst, André Masson, Georges Duthuit ve onlarla ilişkileri olan Patrick Waldberg, Peggy Guggenheim vs.
Yaşlı Franz Boas'la tanışır. Boas birkaç hafta sonra, bir öğle yemeği sırasında ölecektir. Lévi-Strauss masada yanında oturmaktadır.

1942: New York'ta etnoloji dersleri verir. Alexandre Koyré onu Roman Jakobson'la tanıştırır. Jakobson'la karşılaşması yazmakta olduğu tez açısından büyük önem taşır. Aralarında büyük bir dostluk kurulur. Hatta Baudelaire'in *Kedi* şiirinin yapısal çözümlemesini birlikte yaparlar...

1943: New York Public Library'de okumalar ("Kısa zamanda alan çalışmasından, kütüphane çalışmasına geçmiş ve bunu daha çok benimsemiştim"). *Akrabalığın Temel Yapıları*'nı yazmaya başlar.

1944: New York'ta Barnard College'da ders verir.

1945: Fransa'ya dönüş. Londra hâlâ bombalanmaktadır. Maurice Merleau-Ponty ile tekrar buluşurlar. Fransa'nın kültür müsteşarı olarak ABD'ye atanır. New York'a yerleşir. Rose Marie Ullmo ile evlenir. Bir oğulları olacaktır: Laurent. Kültür müsteşarı olarak Sartre'ı, Camus'yü ağırlar.

1947: Fransa'ya dönüş.

1948: CNRS'e atanır ve Musée de l'Homme'a müdür yardımcısı olur. Bu vesileyle Michel Leiris'le tanışır. Sorbonne'da tezini (Akrabalığın Temel Yapıları) savunur. Jüride Benveniste, Albert Bayet ve Escarra vardır. Ek tezi (Nambikwaralar üzerine monografi) ise Marcel Griaule inceler. Alexandre Koyré'nin evinde Jacques Lacan'la tanışır. Aralarında bir dostluk doğar. Gelecekte eşi olacak Monique Roman'la da Lacan'lar aracılığıyla tanışır.

1949: PUF, *Akrabalığın Temel Yapıları*'nı yayımlar. Simone de Beauvoir ve Georges Bataille kitap hakkında olumlu yazılar yazarlar. Kırk yıl sonra Lévi-Strauss kitap hakkında "fazla cüretkâr" diyecektir. Lucien Febvre'in isteği üzerine Ecole Pratique'in VI. kısmında dersler verir. Collège de France adaylığı. Reddedilir.

1950: UNESCO hesabına Hindistan ve Pakistan'a gider. Collège de France'a ikinci kez aday olur. Benveniste, Dumézil ve Bataillon'un desteğine rağmen yine reddedilir. Aynı yıl Dumézil'in desteğiyle Ecole Pratique'in V. kısmındaki Leenhardt'tan boşalan kürsüye atanır.

1952: UNESCO'nun ısmarladığı *Irk ve Tarih*'i yayımlar. Caillois sert bir şekilde bu kitabı eleştirir. Lévi-Strauss daha da sert bir tonda *Les Temps Modernes*'de cevap verir.

1953: Paris'te bulunan Talcott Parsons Lévi-Strauss'a Harvard Üniversitesi'nin bir teklifini iletir. Antropoloji kürsüsüne "tenure", yani kadrolu hoca olması istenir. Lévi-Strauss teklifi reddeder.

1954: Monique Roman'la evlenir. Üç yıl sonra bir oğulları olacaktır: Matthieu.

1955: *Hüzünlü Dönenceler* yayımlanır. Kitap Jean Malaurie'nin Plon yayınevinde yönettiği "Terre Humaine" dizisinde yayımlanır. Goncourt

Akademisi kamuoyuna, "büyük roman ödülü"nü roman olmadığı için bu kitaba verememekten duyduğu büyük üzüntüyü bildirir. Leiris, Bataille, Blanchot, Eliade, Mac Orlan, Aron ve birçokları hayranlıkla sözederler, ancak antropoloji çevreleri çekimserdir. Hatta bu yüzden birçok kapı kapanır.

1958: *Yapısal Antropoloji* yayımlanır. Kitabın adı bir anda aynı adlı akımla özdeşleştirilir ("Yapısalcılık, tuhaf hatta komik bir yaygınlığa kavuştu. Benim neden olmadığım, benimle ilgisi olmayan bir durum çıktı karşıma").

1959: Üçüncü deneme başarıya ulaşır. Collège de France'a seçilir. Kürsünün adı Sosyal Antropoloji olacaktır. Bu seçimde büyük rol Merleau-Ponty'nindir.

1960: Bu kurumun içinde bir laboratuvar kurar: Sosyal Antropoloji Laboratuvarı. İlk üyeleri arasında Pierre Clastres, Michel İzard, Jean Pouillon vardır.

1961: *L'Homme* dergisi.

1962: *Günümüzde Totemcilik* ile *Yaban Düşünce* yayımlanır. Sartre'la polemik.

1963: *Esprit* dergisi Lévi-Strauss üzerine özel bir sayı hazırlar. Bu sayıda Paul Ricoeur, Lévi-Strauss'un düşüncesini "aşkın öznesi olmayan bir Kantçılık" olarak niteler.

1964: *Mythologiques*'in ilk kitabı *Çiğ ve Pişmiş* yayımlanır.

1967: *Mythologiques*'in ikinci kitabı *Baldan Küllere* yayımlanır.

1968: *Mythologiques*'in üçüncü kitabı *Sofra Adabının Kökeni* yayımlanır. 1968 olayları ona göre "üniversite kendini mahvetme sürecinin sonuna gelmiş olduğu için" çıkmıştır.

1971: *Mythologiques*'in son kitabı *Çıplak İnsan* yayımlanır. Aynı yıl, yine UNESCO'nun ısmarladığı ve 1952'de yayımlanan *Irk ve Tarih*'in bir anlamda devamı olan, *Irk ve Kültür* yayımlanır, ilk seferinde olduğu gibi yine tartışma yaratır.

1973: Fransız Akademisi'ne seçilir. Bu "kısmen sağ eğilimli" kuruma seçilmesi dostlarını şaşırtır. Bu yüzden de kabul konuşmasında öncelikle onlara hitap eder. Onu Caillois yanıtlar, konuşmanın başlangıcı övgü dolu iken sonlara doğru konuşma ekşileşir ve hatta sert bir ifadeyle sona erer; 1952'deki *Irk ve Tarih* polemiği bitmemiştir... Aynı yıl *Yapısal Antropoloji II* yayımlanır.

1975-78: Kanada'ya, Japonya'ya yolculuklar. Toronto'da "Massey Lectures" çerçevesinde *Mit ve Anlam* üzerine İngilizce beş konferans (78'de İngilizce olarak yayımlanır).

1979: *Maskelerin Yolu*'nun gözden geçirilmiş ikinci baskısı. Meksika'ya ve Japonya'ya yolculuklar.

1981: Kore yolculuğu.

1982-83: Emeklilik. *Uzaklaşan Bakış*'ın yayımlanışı. Üçüncü Japonya yolculuğu.

1984: İsrail ve ABD yolculukları.

1985-88: *Kıskanç Çömlekçi Kadın*'ın yayımlanışı. Aynı yıl, ilk kez Brezilya'ya geri dönüş. Bu kısa seyahat, Cumhurbaşkanı Mitterand'ın resmi Brezilya ziyareti çerçevesinde gerçekleşir. Dördüncü ve beşinci Japonya yolculukları. Sekseninci yaşı nedeniyle, Didier Eribon'la hazırladıkları söyleşi kitabının yayımlanması: *Yakından, Uzaktan*.

1989: Musée de l'Homme'da, Jean Guiart'ın girişimleriyle bir «Claude Lévi-Strauss'un Amerikaları» sergisi.

1991: *Vaşağın Hikâyesi* yayımlanır. Bu kitapta Lévi-Strauss tekrar Kuzey Amerika mitlerini ele alır.

1993: *Magazine Littéraire* dergisi özel bir *Lévi-Strauss* sayısı hazırlar. Aynı yıl, resim, edebiyat ve müzik üzerine düşüncelerini ve tercihlerini biraraya getirdiği *Bakmak Dinlemek Okumak*'ı yayımlar.

1994: Noel Baba üzerine yazdığı eski bir makale kitap halinde yayımlanır.

1998: *Les Temps Modernes* dergisinde yayımlanan bir yazıya cevap verir. Bu vesileyle sıcak-soğuk toplum tartışmasına tekrar döner.

1999: *Critique* dergisinin özel sayısı; yazarlar arasında Marc Augé, Françoise Héritier, Emmanuel Terray, Jean Pettitot, Pascal Quignard vardır.

2001: İstanbul'da yayımlanan *Cogito* dergisinin söyleşi önerisini kabul eder.

Claude Lévi-Strauss'un kitapları:

1948 : *La Vie familiale et sociale des indiens Nambikwara*, Paris, Société des américanistes.

1949 : *Les Structures élémentaires de la parenté*, Paris, PUF; gözden geçirilmiş ikinci baskı: La Haye-Paris, Mouton, 1967.

1952 : *Race et histoire*, Paris, UNESCO; Anthropologie Structurale II (Paris, Plon, 1973) içinde tekrar yayımlandı. [Türkçesi: *Irk ve Tarih*, çeviren R. Erdem, H. Bayrı, A. Oyacıoğlu, İstanbul, Metis Yay., 1985]

1955: *Tristes tropiques*, Paris, Plon. [Türkçesi: *Hüzünlü Dönenceler*, çeviren Ömer Bozkurt, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1992]

1958: *Anthropologie structurale*, Paris, Plon. [Bu kitabın "Magie et Religion" adlı üçüncü bölümü ve ayrıca C. Lévi-Strauss'un 28 Mart 1972'de Barnard College'da verdiği "Yapısalcılık ve Çevrebilim" başlıklı konferans, *Din ve Büyü* başlığıyla Türkçede yayımlanmıştır, çeviren Ahmet Güngören, İstanbul, Yol Yay., 1983.]

1961: Georges Charbonnier, *Entretiens avec Claude Lévi-Strauss*, Paris, Plon-Julliard.

1962 : *Le Totémisme aujourd'hui*, Paris, PUF; *La Pensée sauvage*, Paris, Plon. [Türkçesi: *Yaban Düşünce*, çeviren Tahsin Yücel, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları (ilk baskı: Hürriyet Vakfı Yay., 1986), 1993]

1964 : *Mythologiques I, Le Cru et le Cuit*, Paris, Plon.

1967 : *Mythologiques II, Du miel aux cendres*, Paris, Plon.

1968 : *Mythologiques III, L'Origine des manières de table*, Paris, Plon.

1971 : *Mythologiques IV, L'Homme nu*, Paris, Plon.

1973 : *Anthropologie structurale II*, Paris, Plon.

1975 : *La Voie des masques*, Cenevre, Skira, 2 Cilt; gözden geçirilmiş ikinci baskı, Paris, Plon, 1978.

1977 : *Discours de la réception d'Alain Peyrefitte à l'Académie Française et réponse de Claude Lévi-Strauss*, Paris, Gallimard.

1978 : *La Voie des masques*, gözden geçirilmiş ikinci baskı, Paris, Plon.

1979 : *Discours de réception de Georges Dumézil à l'Académie Française et réponse de Claude Lévi-Strauss*, Paris, Gallimard; *Myth and Meaning*, New York, Schocken Books. [Türkçesi: *Mit ve Anlam*, çevirenler Ş. Süer-S. Erkanlı, önsöz Hilmi Yavuz, İstanbul, Alan Yay., 1986]

1983 : *Le Regard éloigné*, Paris, Plon.

1984 : *Paroles données*, Paris, Plon.

1985 : *La Potière jalouse*, Paris, Plon.

1988 : Didier Eribon, *De près et de loin*, Paris, Odile Jacob.

1989 : *Des symboles et leurs doubles*, Paris, Plon.

1991 : *Histoire du Lynx*, Paris, Plon.

1993 : *Regarder Ecouter Lire*, Paris, Plon.

Sencer Divitçioğlu: "Benim derdim bilinmeyen şeyleri çözmek"

ASAF S. AKAT

Bir iktisat profesörü, Asaf Savaş Akat, kendi hocası bir başka iktisat profesörüyle, Sencer Divitçioğlu'yla söyleşiyor: Türkiye'nin yetiştirdiği en özgün iktisatçılardan olan Divitçioğlu'nun entelektüel serüveninin köşetaşları çıkıyor ortaya, bir de yüksek oktanlı bir dil tartışması. Sencer Divitçioğlu'nun Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu, Oğuz'dan Selçuklu'ya *ve* Kök Türkler *adlı kitapları YKY'den çıktı; sırada* Ortaçağ Türk Toplumları Hakkında/Makaleler *var.*

Asaf S. Akat: Hocam, yıllar sonra böyle karşı karşıya geldik. Bu söyleşi çok iyi bir fırsat oldu. Sizin son dönem çalışmalarınızı kısa bir süre içinde okumaktan büyük bir keyif aldığımı söylemeliyim. Beni en çok etkileyenden başlayalım isterseniz: *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*. Bir, Sencer'in Sencer'i var, bir de Asaf Savaş'ın Sencer'i var. Benim Sencer'im 1963'te *Mikroiktisat*'la başlıyor. Geçen gün Taner Berksoy'la beraberdik, biz "mikro"yu Sencer Hocadan öğrendik diye konuştuk. Ayrıca 1965-66'da sizden aldığımız Marksizm ve Tarihi Maddecilik dersleri var. Sonradan yöneldiğim tüm alanlara, Sraffa iktisadı, genel denge, büyüme teorisi,

matematiksel iktisat vs. sizin aracılığınızla girdim. Asya Üretim Tarzı; yıllarca süren bitmez tükenmez tartışmalar. Ben asistanken siz Asya Üretim Tarzı'yla uğraşıyordunuz, şimdi de Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Dönemi'yle uğraşıyorsunuz. Demek ki 35 yıl sonra *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu* kitabınız yeniden ortaya çıktı. Bu müthiş bir daire; nasıl anlatacaksınız?

Sencer Divitçioğlu.: *Peripetia.*

A.S.A.: O sözcüğü de çok beğendim.

S.D.: İktisat Fakültesini bitirip Paris'e doktoraya gittiğimde, çok tuhaftır ki iktisat dilini öğrenmeye çalışırken birdenbire merakım antropolojiye kaydı. Sonra tabii iktisat sınavlarını vermek ve doktora hazırlamak gerekti. Doktoram matematiksel bir tez, "duopol" üstünedir: "Cournot teorisi", "Stackelberg çözümü" gibi. O dönemde Fransa'da bu tür tezler yazmak âdet değildi. Ama ben arada Amerika'ya gittim ve Fransa'ya orada yapılan yeni çalışmalarla donanmış olarak döndüm. Doktoramı bitirip İstanbul'a dönünce mikroiktisat bana verildi. Mikroiktisat'ı yeniden yazmak gerekti. Daha doğrusu sıfırdan yazmak gerekti, çünkü ortada böyle bir kavram yoktu. Kitabı yazmaya yedek subaylığımı Harp Akademileri'nde hoca olarak yaparken başladım.

A.S.A.: Sizin 27 Mayıs döneminde bir de "Turizm Bankası" deneyiminiz vardı, değil mi?

S.D.: Evet. Tuhaf bir şey. Harp Akademileri'nde yedek subaydım. Bir gün uyandık, 27 Mayıs olmuş. Ertesi gün gazetede "Sencer Divitçioğlu Turizm Bankası'na tayin edilmiştir" diye bir haber gördüm. Bana kimse bir şey sormadı halbuki. Gittik oraya, "Siz Turizm Bankasındasınız" dediler. Üç kişi idik, Alp Kuran da vardı. Beni genel başkan seçtiler. Planlama Teşkilatının kuruluş döneminde hep oradaydım. İstanbul'da da Ankara'da da hep iktisatla uğraşıyordum. *Mikroiktisat*'ın "tüketici dengesi" bölümü, teksir olarak, Harp Akademileri Yayınevi'nde basılmıştır. 60'ın başında Cambridge'e davetli hoca olarak gitmem, beni iktisatla perçinleştirdi. Tabii oraya gittiğinizde ister istemez "high theory" konularına takılıyorsunuz.

A.S.A.: 60'ların başında Robinson, Kaldor, Pasinetti, Spaventa, hepsi orada tabii. Müthiş bir şey!

S.D.: Tabii, büyüme, doğrusal programlama, girdi-çıktı analizi, Cambridge hepsinin çığ gibi geliştiği bir yer. *Journal of Economic Studies* çıkıyor. Çılgın gibi iktisat çalıştık, aklımda antropoloji falan kalmadı. Fakat Türkiye'ye döndüğümde iki kişinin sözleri beni çok etkiledi. Biri Kemal Tahir'dir. Kemal Tahir'in adını o sıralarda duyardım. Bir salonu vardı, orada konuşulur, tartışılırmış. Benimle de tanışmak istemiş.

A.S.A.: Siz daha tanımıyorsunuz yani?

S.D.: Hayır, hayır tanımıyorum. Bir gün davet edildim, gittim, merhaba falan filan. Rakı içiliyor tabii. Dedi ki: "Siz Marx'la bu kadar ilgilendiğiniz halde neden 'Asya Üretim Tarzı' ile hiç ilgilenmediniz?". "Duymadım galiba" dedim. Doğruydu, ben *Kapital*'i okuyordum, belki de o zamana kadar iki kere okumuşum, notlar almışım, ama gözüme ilişmemiş, Hindistan filan. "Hayır" dedim, "hiç dikkat etmemişim". "Bir kere bakar mısınız?" dedi. "Peki" dedim. İkincisi Blaug'tur. Onunla Cambridge'te tanışmıştım. O sıralarda İşçi Partisi'nde aktifti. Oxford'lu olanı. Oradaki oturumlarda tanışmıştım onunla. Türkiye'ye geldiğinde beni fakültedeki odamda ziyaret etti. Ben o sıralarda ha babam matris cebri çalışıyordum.

A.S.A.: Siz bir de Antalya input output tablosu yapmıştınız.

S.D.: Evet. Blaug matrislerle dolu karatahtaya şöyle bir baktı ve bana dedi ki: "Bunlar iyi hoş, burayı matrislerle doldurmuşsunuz ama bu Türkiye'yi anlamanız için yeter mi?" diye sordu. "Herhalde yetmez ama bunu yapıyoruz, işimiz bu.." dedim. "Ben size tavsiye ediyorum, lütfen Türkiye üstüne ciddi bir şeyler yapın; biz burada azgelişmişlik gibi birtakım kavramlar uydurduk ama aslında esas iş sizin" dedi. Bu iki söz hiç aklımdan çıkmadı benim. İşte tam o günlerde Asya Üretim Tarzı revaç görmeye başladı. Fransa'dan yazılar geliyordu. Selahattin Hilav Godelier'nin bir makalesini çevirdi. Sonra tüm kitaplarını getirttik, onları okuduk. Kemal Tahir'e daha sık gitmeye başladım. Zaten, *Mikroiktisat* çıkmıştı, orada yapacağımı yapmıştım. Bende birdenbire bir ikilik ortaya çıktı.

A.S.A.: Bir tarafta teknik ve matematiksel iktisat, diğer tarafta da tarih.

S.D.: Öyle başladı. O sıralarda uçuk geçmiş bir geceyi hiç unutmam, Murat Sarıca'yla dolaşmışız (Allah rahmet eylesin), içmişiz. Eve geldim, ve birdenbire bunu küçük bir risale halinde yazmaya çalıştım. Osmanlıdan hiç bahsetmeden. Asya Üretim Tarzı azgelişmiş ülkelerde nasıl olur diye... Hemen Fransızca'ya çevrildi.

A.S.A.: İlk çıkan. Kemal Tahir'in Kerim Devlet'inin olduğu...

S.D. Hayır hayır, orada Ceberrut Devlet de var. İş oradan başladı. Sorunu şemaya dökmeye çalıştım.

A.S.A.: Sizde hep bir formelleştirme çabası var.

S.D.: Evet, bence toplumsal bilimlerde formelleştirme arayışı hep kalacak. Hâlâ üstündeyim. Formel olmayan bir şeyi hiç anlamıyorum ben. O yüzden, doğrusu Fransızların bilim dilini (rhetorique) pek anlamam.

A.S.A.: Bir konuşmanızda "Acaba bu tavır iktisat eğitiminin bir sonucu mu?" diye soruyorsunuz.

S.D.: Muhakkak.

A.S.A.: Katı doğabilim, yumuşak sosyal bilim ve tekabül ettiği metodolojiler konusuna tekrar geri döneceğiz. Bu arada bir küçük soru sorabilir miyim. Sizin TİP'e girmeniz o dönemde mi, daha evvel mi?

S.D.: O sıralarda. Rahmetli İdris girmişti. Benim niyetim yoktu. Ama o dönemde TİP'in içinde o kadar çok tepeden inmeci vardı ki. Sanki Marksist olarak bir görevim varmış gibi geldi.

A.S.A.: Çok iyi anlıyorum bu duygunuzu.

S.D.: Misyoner duygusu ile TİP'e girdim. Giriş töreninde, salonda TİP'liler, işçi delegeleri var, "Ben tepeden inmecilikle savaşmak için geldim; bir sol parti olacaksa bu halkın partisi olmalı" dedim. Ne demekse! Öyle dedim. Ve neden partiden ayrıldığımı da biliyorsun aşağı yukarı. Çünkü, Allah rahmet eylesin Mehmet Ali Bey demokrat bir adam değildi. Ben işçilere ders verirken arkama casuslar koydu, bilmem neler oldu, kepazelikler oldu. Ben Paris'e gittiğimde (1968), bir de baktım ki beni kendi tarafından delege seçtirmiş. Bana hiç sormadan. Ben de istifa mektubunu gönderdim. O arada *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu* yayımlandı. Önce kafamda Asya üretim tarzını formelleştirdim. Sonradan o model uyarınca Osmanlı toplumunu incelemeye çalıştım. Bu konuda epeyce okuduğum belli. O kadar ki örneğin Ömer Lütfi Barkan "Bu bir intihal değildir" dedi ama gene de profesörlüğüme itiraz etti.

A.S.A. O ayrı, onu karıştırmayalım, hepsi öldü.

S.D. Onu karıştırmayalım. Yani böyle başladı bu işler. Tarihe geri dönüş yaptım. Antropoloji sevgim sonra tarihle birleşti. İktisatla beslendi ve üzerinde durduğun gibi formelleştirilmiş bir yapı çıktı ortaya. Benim bir şeyi anlamam için öncelikle formelleştirmem lazım. Yani kafadaki kavramlaşmış düşüncelerin birbirlerine bağlanıp bir yapı oluşturmaları lazım. Yapı dediğim vakit ben ister istemez formel bir şeyden söz ediyorum. Tabii değişik

olabilir yapılar. Yepyeni bir eleman ortaya çıkınca, yepyeni bir yapı var. Mademki kavramları ele alıyoruz, niye formelleşmesinler ki?

A.S.A.: Sanıyorum tarihçiler bu tür formelleştirme çabalarına müthiş direniyorlar.

S.D.: Çoğu, hayatında matematik görmemiştir, bilmez. Muhtemelen mantık da okumamışlardır. Metodolojiye karşı tavır koymak, bu iki boşluğun doğal sonucudur.

A.S.A.: Hep böyle açık uçlu...

S.D.: Evet açık uçludurlar.

A.S.A.: Kaçınılmaz olarak tasvirin ağır bastığı bir söylem, değil mi?

S.D.: Evet, evet. Braudel bile "Ben formelleştirmeye karşıyım; benim Akdeniz tarihim açıktır, nereye gittiği bilinir" (*böyle!*) der.

A.S.A.: Siz de hep öbür tarafa gittiniz. Ben sizden yanayım.

S.D.: İster istemez tabii.

A.S.A.: Öğrenciniz olduğum için belki de.

S.D.: Önü açık, belli olmayan bir şeyi iktisatçıya söyletemezsiniz, kimseyi ikna edemezsiniz.

A.S.A.: Demek ki size 60'ların ortasında tarih virüsü bulaştı. Ama ondan sonra fazla tarih yapmadınız...

S.D.: Hayır, ondan sonra hiç tarih yapmadım, zaten hep senle beraberdik.

A.S.A.: 70'leri biz iktisatla geçirdik.

S.D.: Biz 70'leri hep iktisatla geçirdik. Sen, ben, Mülkiye. Arkadaşlarımız hâlâ anıyor o günleri. Biz, Korkut Boratav, Tuncer Bulutay, Yılmaz Akyüz, Hasan Ersel her zaman beraberdik.

A.S.A.: O zaman Kaldor var, Sraffa var, Steedman var, dönüşüm sorunu var, Marksist iktisatın bazı ciddi sorunları var.

S.D.: Ve bunları çözecek birini bulduk: Sraffa. Bulduğumuzu sandık, heyhat! Heyhat! Bulamadık.

A.S.A.: Benim entelektüel maceramda –akademik macera da denebilir ama entelektüel daha iyi– köşe taşları onlar oldu. Ben üniversiteyi bitirdim, kürsüye yanınıza geldim. Doktora için bana önce Marx, sonra da Sraffa okuttunuz. İlhan Onur'a da zaten Sraffa üzerine tez yaptırmıştınız. "Walras ile Sraffa'yı karşılaştır" dediniz ve ben doktora tezimle birlikte o kanala girdim. On dört, on beş sene kaldım.

S.D.: Genel dengeye girdin. Ama karşımızda hep bir soru vardı: "Acaba Marx'a göre nasıl?" Ayna oydu. Yaptıklarımızı o aynaya gösteriyorduk. (Standart mal?)

A.S.A.: Geri döneceğim. ODTÜ'de yaptığınız konuşmada söylemişsiniz onu zaten: Ancak benim kafamda, biz dönüşüm sorununda çok patinaj mı yaptık, çok mu uğraştık diye de bir tereddüt var. Acaba çıkmaz sokak mıydı?

S.D.: Bence Walras ve Böhm-Bawerk halletmişlerdi işi. Bu iş ya fiyatlarla olur, ya da değerlerle olur; ikisini birleştiremezsiniz. Marx çok naifti bu konuda. O kadar inanmıştı ki, sermayenin organik bileşimlerinin hepsinin eşit olduğunu farzederek bir bölüşüm sorununu çözmeye çalışmanın acayipliğini, anlamsızlığını göremedi.

A.S.A.: Ben şimdi geriden baktığımda o yaptığımız işlerin bir bölümü çıkmaz sokak gibi geliyor.

S.D.: Hepsi uyduruk. Sanal bile değil. Olmayan sorunları çözmeye çalıştık. Birisi değerler, öbürü fiyatlar...

A.S.A.: Halbuki tarih öyle değil; tarih hiçbir zaman çıkmaz sokak değil. Asya Üretim Tarzı bile çıkmaz sokak değil. O model bizim daha sonra birtakım şeyleri anlayabilmemiz için ilk adımları oluşturdu. En basit şema bile kafamızdaki bazı sorunları aydınlattı. Değil mi?

S.D.: Biz daha başlangıçta iki hususla karşılaştık. Marx hakkında konuşuyorum. Biri "Tarihi maddecilik"tir. Karşımıza "Asya Üretim Tarzı" gibi

bir sorun çıktığı vakit, daha doğrusu geçmişi okuduğumuz vakit, bu ister Hindistan isterse Osmanlı toplumu olsun, gördük ki biz feodaliteden geçmiş değiliz.

A.S.A.: Bir toprak aristokrasisinin olmadığı o kadar apaçık ortada ki hocam, Polonya ile, İngiltere ile karşılaştırmak hiçbir şekilde mümkün değil.

S.D.: Stalin'in ya da Lenin'in ve başkalarının dediği gibi tarih asla tek doğrusal yol çizemez. Hâlâ bunun aksini söyleyenler var.

A.S.A.: Azaldı ama tek tük vardır elbette.

S.D.: Bende, ki eminim sende de böyle olmuştur, Marx'a karşı ilk şüphe tarihi maddeciliğe karşı doğdu. İkincisi dönüşüm sorunudur. Dönüşüm teorisi yoksa değerler sistemi yoktur. Neyle neyi çözeceğini bilmediğin, nasıl ölçeceğini bilmediğin bir şey olunca karşında..

A.S.A.: Ne kadar uğraştım bu işle, Sraffa'nın standart metası ile çözmek için. Neticede onların hepsi matematiksel birtakım...

S.D.: Oyunlardı. Daha doğrusu laboratuvarda yapılan ufak bir kimya deneyinin başarısızlıkla sonuçlanması. Peki, bırakalım artık, ama, gene de ısrar ediyorum, uğraştık. Çünkü, çözülmesi gerekli entelektüel bir muamma vardı ortalıkta.

A.S.A.: Toplumu ve tarihi anlamak için üretilmiş bir teorik yapının kendi içsel tutarlılığını aramak.

S.D.: Özellikle, iktisat ve tarihi maddecilik hakkında.

A.S.A.: Okurlar açısından bu önemli. Ama gene de Marksizm'e karşı yaptığımız eleştiriler hiçbir işe yaramadı. 12 Eylül sonrasında çeşitli yöntemlerle yavaş yavaş üniversiteden...

S.D.: Atıldık!

A.S.A.: Evet. Ben sizden iki ay evvel, bunlar beni atacaklar, diye istifa ettim. Yılmaz yurtdışına gitti, Bulutay, Boratav, Hasan Mülkiye'den ayrıldılar.

S.D.: Ben, galiba 1981 yılında davetli profesör olarak Nanterre Üniversitesi'ne çağrıldım. Orada, profesör Benetti ile doktora derslerine katıldım, konferanslar verdim. Ne var ki orada geçirdiğim 2.5 yıl sonunda entelektüel hayatımın dönüm noktasına gelmiştim. Tarihi maddeciliğe ve Marksist iktisata veda etmiştim. 1980'li yıllar binlerce aydının "kitapları bırakma" dönemidir.

A.S.A.: Fransa'da Üniversiteden atıldığınızı nasıl öğrendiniz.

S.D.: Ben üniversiteden atıldığımı İsveç'te öğrendim. Bir arkadaşımın evinde kalıyorduk. Oradan İstanbul'a telefon ettik. 1982'de oluyor bunlar.

Ben yazın dönüyorum deyince, "Hayır gelemezsin, üniversiteden atıldın" dedi. Bir sürü olaylar oldu. İsveç Radyosu İdris'le benim atıldığımı haber yapmış. Ertesi gün İsveç'teki Türkler beni aradılar, "İsveç vatandaşı ol, siyasi mülteci ol, epeyce para alırsın, haberi ilk burada duydun" dediler. Sevgi'yle ben "hayır, olmaz" dedik. Fransa'ya dönerken Danimarka'ya uğradık. Bir yemekte Danıştay üyesi bir adamla tanıştık; o da "hemen Danimarkalı ol" dedi. Oradan da kaçtık, Fransa'ya geldik. O sırada vizem ve elimdeki pasaportun tarihi doldu. Ne olacak? Sefarete gittim. Sefaret elimdeki resmi pasaportu almaz mı? Pasaport olmayınca Fransa'da oturma izni almam da olanaksızlaştı. Hiçbir şey yoktu elimde. Neyse ki eylül ayında Nanterre Üniversitesi Kurulu toplandı, bana ikinci yılı verdi (1983). Bu suretle, kendi resmi pasaportuma değil ama, mavi pasaporta kavuşmuş oldum. Bu arada bana Fransa'da oturma izni alabilmem için, ille de siyasal sığınmacı olmam gerektiğini hatırlatan bir sürü teklif geldiğini söyleyeyim. Neden olayım? Bu statüyü elde etmek için hiçbir şey yapmamıştım ki ben.

A.S.A.: Ben hikâyenin bu kısmını unutmuştum. Siz söyleyince hatırladım yavaş yavaş. İlginç bir açmaz var. Ben milliyetçi değilim ama Türkiye'yi çok seviyorum. Siz de galiba aynı durumdasınız. Ben de hiçbir zaman siyasi mülteci olmayı kabul edemezdim, Türkiye dışında oturmayı düşünemezdim, ama milliyetçi de değilim. Nedir bizim halimiz?

S.D.: Tuhaf bir kuşaktanım ben.

A.S.A.: Hep sevdik burayı, hep burada oturmayı tercih ettik.

S.D.: Neyse, yurda döndüğümde, benim için üniversite bitmişti, dolayısıyla iktisat bitmişti. Peki, ne yapar benim gibi bir adam? Bütün hayatı boyunca teoriyle uğraşmış, karatahtada çalışmış, *high theory* yapmaya çabalamış bir adam ne yapar Allah aşkına?! İktisat yapamaz, müşteri yok.

A.S.A.: İktisatla bir de kalp kırıklığı var. Çıkmaz sokağın dibinde sıkışmış kalmışlık var.

S.D.: Bir de "Bize bu zulmü yapan ne biçim bir devlettir?"i anlama meselesi var. Bu ne biçim devlettir kardeşim? Bu devleti anlamak için bir şey yapman gerekir. Değil mi? Ne yapabilirsin? Evinde otur çalış. Nereden başlamalı? Bugünkü devleti anlamak için düne gitmek gerekir, dünü anlamak için önceki yüzyıllara dönmek gerekir, derken ben de Kök Türkler'e gittim.

A.S.A.: Hocam, şimdi kronolojiyi tam kuralım. 1984'te Fransa'dan döndünüz. Üniversite yok. Seçimler yapılmış ama daha 1402'nin kaldırılacağına

dair bir işaret mevcut değil. 4-5 yıl sonra kalkacak ama o anda bilmiyorsunuz. İktisat Fakültesi fiilen dağılmış. İnsanlar atılmış, istifa etmiş. Mülkiye de aynı durumda.

S.D.: Zaten fakülteden falan nefret etmiştim, bana öyle geliyordu.

A.S.A.: Podima'da evdesiniz. Her sabah rutin olarak saat 6.30'da kalkıp, 7.30'da çalışmaya başlamaya alışmışsınız.

S.D.: Durum bu. Ne çalışacağız? Ne biliyorum ben? Biraz tarih.

A.S.A.: Tarih alanında başka konular da var. 19. yüzyıl olabilir, 18. yüzyıl olabilir...Neden Kök Türkler?

S.D.: Bunları teoriye uygun görmüyorum ben. Bilmediğim şeye ulaşmaya çalışıyorum. Çünkü 19. yüzyıl tarihçiliği aslında bellek ile sosyoloji arasında bir yerde bulunur.

A.S.A.: Tarihçi üslubu gelmiş size. Tarihçiler formelleştiremezler diye daha az önce konuştuk. 19. yüzyıla "bellek-tarih" demek tipik bir tarihçi üslubu değil mi?

S.D.: Şimdi bunlar bilinen şeyler. Benim derdim bilinmeyen şeyleri çözmek. Benim derdim muamma çözmek.

A.S.A.: İşte bu çok güzel. Ben mesela Osmanlı kitabınızın bir polisiye romana benzediğini düşünüyorum. İçerideki muammayı çözmek. Çözülmesi gereken bir muammanın olduğu ve onun yavaş yavaş çözüleceği kitabın her yerinde algılanıyor ve bu da okuma sürecine müthiş bir heyecan katıyor. İnsan heyecanla okuyor, şimdi ne olacak diye!

S.D.: Bilinmeyenler nelerdir? Bir örnekle başlayalım. Ayrıntılara biraz sonra gireceğim ama, örneğin, Osmanlı Beyliği'ni, Osman neden ve nasıl kurdu? Osman Bey gökten zembille inmedi ki. Osman Bey bir yerde yaşıyordu. Nerede? Bitinya gibi *No Man's Land* olan bir yerde. *No Man's Land* dediğim vakit ilk akla gelen oranın çetelerle dolu bir yer olduğudur. Yoksa *No Man's Land* olmaz, devlet olur. Demek ki bu bölgede Osman Bey'in çetesi gibi başkaları da var.

A.S.A.: Devlet otoritesi yok, bir sürü bileği güçlü adam var. Bunlardan bir tanesi öbürlerini yenecek.

S.D.: *Bigman*, yani çete başbuğluğundan beyliğe sıçrayan kişi olacak.

A.S.A.: Ben bu *bigman* kavramını çok sevdim.

S.D.: İşte ilk elde sezdiğim bu.

A.S.A.: Bilim adamının ya da teoriyle uğraşan insanların en büyük özelliğidir bu: merak ya da Frenkçesi ile *curiosité*. Merak etmek. Muammayı

aramak ve muammayı çözmeye çalışmak. Gerçek bilim adamının yaptığı da bu değil mi? Birtakım şeyler birbirini tutmuyor, bunları nasıl tuttururuz? Bütün akademik faaliyetin özü. Şimdi tekrar dönüyorum, ne alakası var hocanın Kök Türklerle? Neden oralara kadar gitti?

S.D.: - Ben, bu devlet sorununu çözmek için bilinmeyenlerin en bilinmeyeninden hareket etmek istedim. Doğru söylüyorsun, Jön Türklere gitse anladık ama Kök Türkler?!

A.S.A.: 14., 15. yüzyıl üstüne biraz çalışmışsınız. Oradan mesela 16. yüzyıla geçseniz bana daha makul gelecek. Ama aniden Kök Türkler deyince, Allah Allah nereden çıktı Kök Türkler diye insan hayret ediyor. Şimdi konuya dönüyorum hocam. *Kök Türkler*'in ilk baskısını okumak çok zordu. Kitabın yeni baskısında hiç değişiklik yaptınız mı?

S.D.: Evet. Yapısalcılığın tarihçesi ile kullanılan yapısal modelin içerdiği bütün bahisleri kitaptan çıkardım. Yani, yapısalcılığın formel mantıkla gösterildiği bölümlerin hepsini değiştirdim. Önceden bu sayfaları açan kitabı bırakıyordu.

A.S.A.: Birinci baskıyı okumak çok zordu. Ben ne de olsa asistanınızım sizin. Okumak bir yerde benim görevimdi. Kitabı okudum ama çok zorlandığımı ifade etmek zorundayım. Bir Çin işkencesi gibiydi. Aradaki farkı tahayyül etmek bile mümkün değil.

S.D.: Birincisi acemiliğim vardı. İstedim ki o bölümde, Kök Türk toplumunu açıklayacak/anlatacak analizi belli bir model çerçevesinde yapılandırayım.

A.S.A.: Sizin kendi öğrenme süreciniz belki de.

S.D.: Evet, onu nasıl algıladım, nasıl öğrendim, nasıl öğretiliyor. Nasıl bir model kurabilirim? Tarih disiplininde hiçbir zaman kullanılmamış olan hipotezleri Dumezil'in üçlü işlev kavramıyla yeniden gündeme getirebilir miyiz? Bilge Kağan yazıtını okuduğum vakit bu

son sorunun yanıtı tak diye karşıma çıktı. Hipotez kurulunca birden bire yapıya girersin.

A.S.A.: Öğretim tarzı dediğiniz de aynı kavram değil mi? Aynı formelleştirme çabası değil mi? Kendi kendini üretebilen, kendi içinde belki çok uzun vadede değişime açık olabilecek ama neticede kısa vadede değişmeyen yapılar.

S.D.: Aslında tarih çok *challenging* bir dünya. Tarihte, birtakım "yüzen bilgiler" dışında kalan her soruya ancak sizin yanıt vermeniz mümkün olabiliyor. Bundan dolayı tarihçinin biraz dilbilimci, biraz arkeolog, biraz coğrafyacı olması gerekiyor.

A.S.A.: O kitap ilk ne zaman yayımlanmıştı?

S.D.: 1987'de.

A.S.A.: Üç yıl. Müthiş zaman harcamışsınız o kitaba. Kaynakları nereden buluyordunuz?

S.D.: O dönemlerde, Fransa'da her yıl aşağı yukarı iki ay kalıyordum.

A.S.A.: Ayrıca dünyanın her yerinden kitaplar da getirtiyordunuz.

S.D.: Eh, sonrası kendiliğinden geldi. Çünkü aradığım kavram, daha doğrusu kitaptaki düşüncenin odaklandığı nokta "devlet" olduğu için, ister istemez Kök Türklerden Karahanlılara sıçradım. Karahanlılara sıçramak için de Karlukları bilmek lazımdı. Ondan sonra Oğuzları çok çalıştım. Oradan da Tuğrul Bey'le Çağrı Bey dönemi geldi; Selçuklu Devleti nasıl kuruldu? Selçuklulardan Osmanlılara geçiş diye bir şey yok zaten, devamı, aynı şey. Osmanlı daha ilk gün kurdu devletini.

A.S.A.: Hocam, şimdi artık iyice olgunlaşmış haliyle, nasıl özetlenebilir bu devlet kuruluşu öncesi Türk dönemi? Ön dönemleri, Selçuk öncesini kasdediyorum.

S.D.: Esas ön dönem, Selçuk öncesi dediğin zaten Kök Türkler.

A.S.A.: Nedir farklılığı? Bir iki yerde çok güzel anlatmışsınız. O yapının özellikleri ne? Devlet öncesi bir toplum mu?

S.D.: Hayır, tam değil.

A.S.A.: Akbudun var, Karabudun var. Başkanlık modelinden söz ediyorsunuz.

S.D.: Hayır etmiyorum. Başkanlık modeli Karluklarda, Oğuzlarda vardır, ama Kök Türklerde yoktur. Kök Türklerde başkanlık modelini bulamazsınız. Kağan'lı devlettir. Neyse. Başa dönersek, önce bir referans lazım. Neye göre? Yine üçlü işleve gireceğim. Bütün Ortaçağ'da, bütün Hint-Avrupa toplumlarında var, yani bu demektir ki İzlanda'dan Hindistan'a kadar

olan bütün toplumlar üç tabakadan oluşurlar: Savaşçılar; tarımcılar yani üreticiler; ve ruhbanlar. Bazen kral bunların hepsinin üstündedir, nazım durumundadır.

A.S.A.: Üretenler, üretileni koruyanlar ve dünyayı tefsir edenler.

S.D.: Evet, budur.

A.S.A.: Ama hâlâ öyle değil mi? Yani bugünkü toplum da sonuçta aynı özellikleri taşıyor.

S.D.: Başka işlevler de eklenebilir, ama genel olarak aynı. Bu böyledir. Aslen üç sınıf vardır.

A.S.A.: Osmanlıda reaya, seyfiye ve ilmiye.

S.D.: Kök Türkler her ne kadar bu üç işlevi biliyorlarsa da bunların eşleştiği sınıfların üç tane olduğunu bilmiyorlardı. Tanımları, simgeleri bilmiyorlardı. Üç tane işlevimiz var diyorlardı sadece, bu işlevlerin sınıfsal olarak kime ait olduğu belli değildi. Oysa Kök Türk yazıtlarında işlevler Kağan'a aitti. (Kut= kutsallık, Küç= güçlülük, Ülüg= bereket ve doğurganlık gibi.) Herhangi bir Batı Avrupa toplumunda bu üç işlevin tümünün aynı anda krala ait olduğunu söyleyen bir belge yoktur.

A.S.A.: "Bütüncül devlet" kavramı, değil mi?

S.D.: Evet, evet.

A.S.A.: Ben onun çok önemli bir kavram olduğunu düşünüyorum. Bizim bütün tarihimizin ve hatta bugünümüzün anlaşılmasında anahtar işleve sahip bir kavram. İngilizce ne kullanırdınız bütüncül için? "Total" mi?

S.D.: Hayır, "holist". Hiçbir Avrupa devletinde bu üçlü işlevin bir derneşik (aggregate) devlet işlevi olarak krala verildiği görülmemiştir. Bundan dolayı Kök Türk toplumu, birbirlerinden "kağan, oğuşu ve soylu savaşçıları" ve "halk" olarak ayırabileceğimiz iki sınıflı bir toplumdur (ak budun/kara budun). Birinciler buyuran, ikinciler ise buyurulan sınıfı oluştururlar. Böylece toplum, sınıflı bir toplum olarak çıkar karşımıza. Sınıflı toplum oluşunun bir göstergesi olarak, bu toplumda kağanın vergi alma hakkına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu iki etken sanırım Kök Türk toplumunun devletli olduğunu kanıtlar. Kök Türk Devleti savaş açar, haraç toplar, vergi alır, toplumdaki işig-güçüg (iş-güç)'ü düzenler, asker toplar, filan. Böyle bir devlete "ilk aşamadaki devlet" diyebiliriz. Fakat bu devletin bir başka özelliği vardır. Devlette *via* üçlü işlev, üç zümre ile temsil edilmemiştir; kut, küç ve ülüg gibi işlevleri bildikleri halde. Aksine kestirmeden toplum iki işleve indirgenmiştir; buyuran (ak budun) ve buyurulan (kara budun). Eğer buradan baş-

larsam ben aynı özellikleri Selçukluda haydi haydi görüyorum. Elbette Osmanlıda da. Örneğin Osmanlıda divan sadece padişahın atadıklarından oluşmaktadır.

A.S.A.: O makaleniz olağanüstü. Batı ve Osmanlı karşılaştırması. Divan ile parlamentonun karşılaştırılması öyle matris halinde konunca çok net ortaya çıkıyor. Bir tarafta temsiliyet olayı var.

S.D.: Evet. Divandakiler padişahın kendi adamları. Kim bunlar? Tımar sahipleri, yahut din ulularının arasından seçilmiş insanlar. Onların karşısında kim var? Reaya.

A.S.A.: Karabun ve Akbudun. Çok geriye gidiyor değil mi?

S.D.: Akbudun Kök Türklerden başlıyor.

A.S.A.: İçlerinden şeflerin seçildiği aileler ile seçilmediği aileler...

S.D.: Hayır, seçilmeyen aileler değil, zaten bir tek aile seçiliyor: *A-shih-na'lar*. Onların kim olduklarını bilmiyoruz, ben yavaş yavaş çıkartmaya çalışıyorum, ama çok iyi bilmiyoruz. Her yerde, her boyda yüzer bir idareci olarak A-shih-na'lar sınıfı var. İdareci, buyuran sınıf. Bugün de, doğru bir noktayı yakalamış olduğumu görüyorum tabii, ama yine de formelleştirmenin zayıflığı var işin içinde.

A.S.A.: Ama çok iyi kullanmışsınız formelleştirmeyi.

S.D.: Neyse sonuçta ben nihai birşey yapmıyorum ama, doğru bir yolda olduğumu da biliyorum. Çünkü bu koca bir devlet, ne kadar değişirse değişsin, değişmez! Ne kadar değişirsen değiş, devlet o kadar değişmez.

A.S.A.: Onu kullanma şekliniz beni çok etkiledi. Örneğin 14. yüzyılı bilmiyoruz, 12. yüzyılda Kaşgari'nin, ilk Türk boylarının toplumsal yapısıyla ilgili gözlemleri var. Bu tür gözlemlere hemen her yüzyılda rastlamak mümkün. *Adduction* dediğimiz yöntem. 14'ten 18. yüzyıla bir evrimin gerçekleşmesi mümkün olamayacağına göre demek ki aşağı yukarı bu hep böyleydi. Çünkü kültür ve yapı değişmemiş. Aynı yapıda, aynı kültürde, aynı mekânda, aynı insanlar...

S.D.: Bu aslında tam bir "delil getirme", *induction*, ama *tersine induction*. Tümevarım, bir tümdengelim sistemi içinde her zaman kullanılabilir. Bunu Popper da kullandı, herkes kullandı. Hikâye bu, çok önemli bir noktasına dikkat etmişsin.

A.S.A.: Çünkü model kurarken, yani formelleştirme çabası içindeyken en sık karşılaşılan eleştiri şudur: "Elinde o zamanla ilgili belge yok". Tamam 4. yüzyılla ilgili belge yok ama 14. yüzyılla ilgili var. 14. yüzyıldaki yapıyı bi-

liyorsan ve bunu değiştirecek, yapısal bir evrime yol açacak iç ya da dış koşullar da mevcut değilse, üç aşağı beş yukarı bunlar aynı kalmışlardır.

S.D.: Bazen değişiyor. Mesela, Kök Türklerden Karahanlılara kadar. Kök Türk Kağanı'nın kut'u vardı. Karahanlılar Kağanı'nın kut'u yoktu ama köniliği, yani doğruluğu vardı, adaleti vardı. Bu örneğin değişmiştir, çünkü bu tarihten sonra devlet başkanının kutsal olma özelliği ortadan kalkıyor. Kağanlık değil kağan söz konusu olmaya başlıyor. Kutsallık bitiyor ve egemenlik ortaya çıkıyor. Coğrafi bölgeye İslam giriyor. Samani Devletinin karşısındasın, yani Sasani ve Samani geleneğini benimsemiş Karahanlılar.

A.S.A.: Ben bunları merak ettiğim için, sizden öğrenmek için soruyorum. Örneğin Ang ve Saksonlar İngiltere'ye geldiklerinde, aşağı yukarı aynı dönem, gelişmişlik düzeyi olarak Türk boylarıyla Saksonlar arasında çok büyük bir fark olduğunu söylemek mümkün mü?

S.D.: Hayır, Saksonlar da para kullanmıyorlardı. Yerleşiklerdi ama tarlaları çok uzaktaydı, genel olarak hayvancılıkla uğraşıyorlardı. Küçük zenaatler gelişmemişti.

A.S.A.: Ciddi bir talan sistemi kurmuşlar.

S.D.: Çok değil, çok değil.

A.S.A.: Talana çıkıyorlar.

S.D.: Bu biraz zor bir soru. Belgesi olduğu için çok iyi bildiğim bir şeyi söyleyeceğim sana. Göçlerini – göç dediğim ihtiyarları, kadınları, hayvanları, kap-kacakları şunları bunları – hep bir yerde bırakırlar, öyle giderler Türkmen Savaşçıları talana. Yani oba yerinden kalkmaz. İlidir o.

A.S.A.: Peki hocam, her üç kitapta da dili son derece zorluyorsunuz.

S.D.: Çok zorluyorum, evet. Ama baştan başlayalım istersen. En baştan başlayalım mı?

A.S.A.: Başlayalım. En baştan deyince benim aklıma tüketim ve yoğaltım sözcükleri geliyor.

S.D.: Yoğaltımı uyduruk diye attılar zaten, oysa Kırgızcaydı, kökü yoğ'dur.

A.S.A.: Yerine "tüketim"i getirdiler.

S.D.: Ne oldu, "tüketim malları tüketildi" diye bir cümle çıktı ortaya.

A.S.A.: İkisi de üretmeydi, ikisi de aynı derecede uyduruktu.

S.D.: Yoğaltım daha mantıklıydı. Ama bence asıl sorun şu: Türk dili kirleniyor, çünkü Türk dilinde yeterince "kavram-ses" yok.

A.S.A.: "Kavram-ses"ten kastınız?

S.D.: Kavram yoksa ses olmaz, ses yoksa kavram olmaz. İkisi birdir. Gösteren, gösterilen. Bu yok. Ben halbuki bunları öğrenmek istiyorum, kullanmak istiyorum. Benim düşüncemde var bunlar. Çünkü düşüncemi Batı'dan almışım. Batı'dan aldığım için, Batı "kavram-sesler"iyle gelmiş benim kafama. Ben yazıyı yazarken bu "kavram-ses"i kullanmaya mecburum. Onun yerine ne kullanılabilir? Hiçbirşey kullanılamaz. Madem ki bir yapı kuruyoruz, kavramın yerine başka bir şey koyduğunda, arasında ufak bir ayırtı varsa bile o sistem yıkılır.

A.S.A.: Bizim şu anda yapı ya da formelleştirme dediğimiz şey sadece sözcüklerden yapılan bir binadır. Sözcüklerden ve simgelerden başka hiçbir şeyi yoktur. Dolayısıyla sözcüklerde yaptığınız hatalar, o binayı çökertir. Kesinkes olabilmek çok önemli. Ama Türkçe'de bu yok.

S.D.: Şimdi oraya gelelim. Bazı çok bilmişler bize ne teklif ediyor? Efendim, o sözcüğün yerine niye başka birşey kullanmıyorsunuz, diyor. Bir sözcüğün yerine başka bir sözcük kullanın diyen adam düşünmekten acizdir. Pekiyi ben bu kitabı İngilizce kelimelerle yazarsam, ne olur? Yazı rezil olur. Ama gene de bu kavramı kullanmaya mecburum. Başka yolu var mıdır? Yoksa kullanabilirim ve hiçbir şey olmaz. Ha İngilizce yazmışım, ha Japonca, onu anladıktan sonra oradaki düşünce sistemini bozmaz. Ama bu nomotetik bir yaklaşımdır. Öğrenci sınavda kâğıdın yarısını yabancı dilde, yarısını Türkçe yazarsa, eğer konuyu biliyorsa, atarsın notu geçirirsin. Olay nomotetiktir. Bilimseldir. Ancak, her şeye böyle bakmak doğru olmaz. Başka şeyler de vardır. Örneğin sen insan kopyalanmasına taraftar mısın, değil misin? Burada etik konular devreye girer. Öyleyse bazı yargılar nomotetik değil ikonografiktir. Eğer bu konuda sen ikonografiksen, benim ikonografik davrandığımı kabul edersen, ben istediğim gibi yazarım. Ben, Türk dilini rezil etmeye hakkım olmadığını düşünüyorum. Makalelerimde ancak zorunlu kaldığım zaman yabancı kelime kullanıyorum.

A.S.A.: Size yüzde yüz katılıyorum. Ya Anglo ve Latin kökenli kullanacağız ya da o kavramı kullanmadan bina inşa etmeye çalışacağız. İkincisi mümkün değil, yalap şap olur, yani olmaz. O zaman geriye üçüncü şık kalıyor; kavrama tekabül eden Türkçe bir kelime bulmaya çalışmak. "Imply" yerine "içermek". Sizin yüzünüzden ben uzun süre imply yerine içermek dedim.

S.D.: Bugün "Olduğu gibi alalım, İngilizce, Fransızca ne istiyorsanız kullanın, dil kendisi bu işi halleder, halledemediğinde de Arapça'dan alabilirsi-

niz" diyorlar. İkinci bir tutuma da aydınlarda rastlıyoruz: "Biz deyimleri, atasözlerini kullanarak onun yerine birşey koyabiliriz" deniyor. Ne bileyim, ikilem yerine "aşağı tükürsen sakal, yukarı tükürsen bıyık" gibi. Üçüncü yol ise Batı Türkçesinden, eldeki Türkçe köklerden yeni sözcükler türetmek. Maalesef onu da çok iyi yapamıyoruz, çünkü kullanabileceğimiz kök sayısı çok sınırlı. Tüketim örneği. Tüketme fiilini hem "consumption" hem de "exhaust" anlamında kullanmaya başlıyoruz. İkinci örnek "efficiency" karşılığı olarak kullanılan "etkinlik" sözcüğü. Etkinlikler için de daha etkin mi diyeceğiz? Etkinlik faaliyettir. Birçok etkinlik içinde biri daha iyidir. Doğrusal programlamadan bunu çok iyi biliyoruz.

A.S.A.: "Efficiency" özellikle iktisatta çok güçlü bir kavramdır.

S.D.: Çok güçlü, "optimum"la özdeş bir kavramdır. Türkçe'de abuk sabuk oluyor. Üçüncüsü, açalım Püsküllüoğlu sözlüğünü, bakalım. "Ol" kelimesinden otuz tane kelime türemiş: olmak, oluş, olgu, olumlu, olumsuz... Bunlar sanki sentaksın getirdiği değişiklikler gibi duruyorlar. Kökleri aynı olduğu sürece, hepsi birbirinin içine giriyor. Bir noktadan sonra ufak değişiklikler de kayboluyor. Bir sürü kelime türüyor ama bunlar dili zenginleştirmiyor. Benzer kelimeler, bakışıklı kelimeler, bunları türetebilirsin ama sözlük böyle gelişmez. Başka örnekler de var. Hemen herkes "süre" (run) ile "süreç"i (process) karıştırıyor.

A.S.A.: Günlük dil bunlar. Sizin sözünü ettiğiniz örnekler günlük dilin üstünde bir düzeyde.

S.D.: Evet. Dördüncü kelime "deploy". "Deploy" aslında askeri bir kelime tabii, ama başka yerlerde de kullanılıyor. Ama mesela garsonlar otel odasında "deploy" etti diyemezsin. Bu kelimeyi asker buluyor: konuşlandırmak. "Konuş" hangi kökten geliyor? "Konmak"tan, "konuşmak"tan. Doğru; konuşmak, Türkmence ortaya gelip konuşmaktır. Konuşlandırmak ne demek?

A.S.A.: Siz onun yerine başka bir kelime kullanmışsınız.

S.D.: Orta Türkçede "Kubratmak" kelimesi var. Kubur, oraya toplamış. Neden kabul etmiyorsun bunu? Cehaletten. Kub ya da kuv, ikisi de olur, b–v değişmesi normaldir. Yani abuk sabuk, pis, kötü kelimeler uyduruyorsun. Şimdi bunlarla ne yapabiliriz diye düşününce beşinci almaşık kalıyor geriye.

A.S.A.: Alternatif!

S.D.: Elimizde proto-Türkçe çok iyi sözcükler var. Zengin bir dil. O dönemin proto-Hint-Avrupa dillerinden çok daha zengin bir dil. Ben demiyo-

rum ki bu dilden olduğu gibi kelime alınsın, ama kökten de yeni sözcükler üretilebilir. Mesela "kesi" kelimesi alınır. Kesiyi kimse uydurmadı, Macarcaya kadar girmiş bir kelimedir; kesmekten gelir, kesilmiş gitmiş. Ama hâlâ "segment" kullanılıyor. Örneğin "adduction"u ne yapacağız? "İgermek" deniyor. Ali Şir Nevai "oradan buraya, buradan oraya çekmek" diyor "igermek" için. Neden hâlâ hayır diyoruz. Ben şimdi "adduce etme"yi oturup adduce etmek diye mi yoksa igermek diye mi yazacağım?

A.S.A.: Hocam bana öyle geliyor ki, 1960'larda zenginleştirme heyecanı vardı, fakat daha sonra bir tembellik geldi. Ne oldu? Tepki mi doğdu?

S.D.: Hayır, tepki falan değil, düpedüz ilgisizlik. Türk halkı her şeyini, yemeğini, müziğini, âdetlerini reddediyor, daha doğrusu Osmanlı etiğini reddediyor, başka şeyler koyuyor yerlerine. Türkler için yeni bir çığır açılıyor. Bu, dilde de böyle. Korkarım havanda su döveceğiz.

A.S.A.: Ben gazetede yaygın okuyucuya yönelik yazdığım için dil sorununu doğrudan hissediyorum; dili biraz zorlamaya kalkınca okuyucu ile diyalog kopuyor. Ne yapmam gerektiğini bilemiyorum. Bir taraftan Türkçe'ye kelime kazandırmak da gerekiyor ama böyle yapınca da yazı okunmaz oluyor.

S.D.: Evet, çok fena ama yapacak bir şey yok. Yahut İngilizce yazacaksın. Ama, ben bu kavramların hepsini İngilizce yazarsam olur mu? Benim kültürel bir amacım yok mu Allahını seversen... Bitki değilim ki ben!

A.S.A.: Akademisyenin kendi dilini üretmek gibi bir şansı var mı?

S.D.: Olabilir. Neden olmasın. Yunanca'da, hatta bütün Batı dillerinde var. Madem bu kadar uçurum var aramızda, bu uçurum duracaksa dursun. Ne yapayım yani! Zaten bu ikilem hiç kalkmadı ki.

A.S.A.: Dediğiniz doğru: Bütüncül devlet, Akbudun, Karabudun. Kast sisteminden çok uzak. Aşağıdan yukarı seyyaliyete hiç de karşı değil. Bu bakımdan Batı'nın tam tersi. Batı'da katılım vardır ama seyyaliyet çok azdır. İngiltere'yi düşünüyorum örneğin. Katılım vardır ama sınıf sistemi de çok katıdır. Dilinizde sınıfınızı taşıyorsunuz. Ağzınızı açtığınız an sınıfınız ortaya çıkıyor.

S.D.: Benim için halledilmesi gereken bir sorun da budur. Yoksa ya düşüncelerinden feragat edeceksin ya da Türkçe sevgisinden. Şimdi başka bir konu daha var. Hint-Avrupa dilleri şu anda bütün dünyayı istila etmiş durumda. Amerika'da Hint-Avrupa dili konuşmayan tek bir ülke yoktur. Avrupa'da bir tek Macarlar vardır. Afrika'da, sadece kuzey Arapça konuşur. Gerisi İngilizce ve Fransızca konuşur. Asya'da yalnızca Türkiye ve Arabistan yarımadası kalmıştır. Türkîlerin çoğu zaten Rusça ve İranca konuşur.

A.S.A.: Hindistan zaten İngilizce konuşuyor. Giderek de İngilizce bütün dünyaya yayılıyor.

S.D.: Peki ne olacak? Hiçbir şey olmayacak, ama ben istemem! İstemiyorum!

A.S.A.: Tatsız bir açmaz daha var hocam. Dildeki fakirlik düşünce çerçevesinin fakirliğine yol açıyor. Yabancı dil bilmeyen vatandaşın, sırf dil nedeni ile, Türkçe'de bütün kavramlar olmadığı için kavramsal çerçevesi zayıf olacak.

S.D.: Hakikaten üzerinde durduğum bir husus. Mesela bu kitabın önsözüne hiçbir şey yazmadım. Çünkü tarih bilgimi tükettim, önsözde yazacak başka bir konu yok diye düşündüm. Ama dil sorunu var. Bütün sayfalarda bu sorun var aslında.

A.S.A.: Mesela Osman Bey yortuyor!

S.D.: Yortmak!

A.S.A.: Çok güzel. İnsan çabuk alışıyor. Kelimeye ilk rastladığında insan bir tedirginlik duyuyor, ama ikinci, üçüncü kullanışta zaten kavram hemen oturuyor... Hocam, yavaş yavaş toparlayalım isterseniz. Uzun konuştuk. Yaş 72; bu kadar entelektüel maceranın sonunda, üç beş kelime ile özetlemek gerekirse, ne diyeceksiniz?

S.D.: Benim için sevimli olmayan bir dönem başlıyor. Ufak tefek tarihi makaleler dışında tarih yapmama imkân yok artık.

A.S.A.: Niye?

S.D.: Şimdiye kadar kendi çabamla getirdiğim kitaplarla, bulduğum fotokopilerle yürüttüm bu işi. Ama bundan sonrası arşiv işidir.

A.S.A.: Arşiv zamanım geldi, diyorsunuz.

S.D.: Arşiv zamanım geldi evet. Benim ne yaşım, ne statüm, ne de Osmanlıca bilgim müsait. Ben artık bu işlere girişemem.

A.S.A.: Ama arada küçük boşluklar görüyor olabilirsiniz. Mesela "*Karahanlılar*'dan sonra, şöyle birşey vardı, onu yeterince inceleyemedim" gibisinden.

S.D.: Anladım. Nitekim onlar oluyor. *Karahanlılar* ikinci baskısını yaparken birçok boşluğu doldurdum. Ama "Türk tarihine devam etmeye var mısın?" dersen, ben yokum. Çünkü yapamam. Burada kalır. Fatih devrine gelmek için bile arşiv ister, arşivsiz olmaz. Şimdiye kadar yaptıklarımın hepsinin arşivi vardı. Osmanlı toplumunun kuruluşu için elde ne var? 4 Arap gezgini, 3 Bizanslı, toplasan 15 metin ancak eder.

A.S.A.: O halde, tarihçilerin arşiv çalışmaları o kadar geriye gitmiyor?

S.D.: Yok, arşiv yok o dönemler için. Ben arşivi olan bir olayı, Celali İsyanlarını yaptım ama o bir formelleştirme deneyimi idi. Elimizde altı yedi tane iyi kitap vardı. Onları okuyunca arşive inmeye ihtiyaç olmuyor. Ama yeni bir araştırma programı yapamam artık.

A.S.A.: Kitaplara bakalım.

S.D.: *Osmanlı* çıktı, *Selçuklular*'ın yeni baskısı çıktı, *Kök Türkler* ekimde çıktı, Ortaçağ Türk toplumları hakkında yazdığım yeni makaleler bir kitap halinde çıkıyor.

A.S.A: ODTÜ konuşmanızı geliştirmeyi düşünür müsünüz?

S.D.: Ama kimse onlara geri dönmedi. Bana "o gezintiyi yapın" demişlerdi. Tarih metodolojisinin bir kısmını da oraya koydum. ODTÜ'den Oktar Türel bana "Hocam 'soft science'tan hareket ediyorsunuz. Onu sevmiyorsunuz ama en 'soft' bilim olan tarihle uğraşıyorsunuz" demişti.

A.S.A.: Her aşamada formelleştirme, anlam kazandırma çabanızı görüyorum.

S.D.: Tarihe anlam kazandırmak için formelleştirmeye müsait bilimlerden yararlanmak gerekiyor, örneğin Antropoloji. Bu bilim kategoriler, fonksiyonlar kullanıyor. Yapılar ve tanımlar kullanıyor. İktisat sadece iktisada yardım eder. Halbuki antropoloji tarihe çok yardım ediyor.

A.S.A.: Antropoloji giderek tüm sosyal bilimler alanında bir hâkimiyet kuruyor. Antropolojinin önemli bir rekabetçi, mukayeseli üstünlüğü olduğu görülüyor. Mesela siyaset bilimi onun yanında hafif kalıyor.

S.D.: Siyaset antropolojisi ilginç. Devlet antropolojisi ilginç.

A.S.A.: İktisat biraz hukuk gibi, tıp gibi bir meslek oldu. Mühendislik gibi toplumun idare edilmesine yönelik bir dal haline geldi; faiz hadlerinin, mülkiyet haklarının doğru tespit edilmesi gibi konulara sıkıştı. Geriye kalıyor tarih ve sosyoloji.

S.D.: Sosyoloji ve antropoloji kalıyor. Neticede onlar çok iç içe. Sosyoloji kendi toplumumuza, antropoloji başka toplumlara bakmamızı sağlıyor. Onlar bayağı üstün bir konuma ulaştılar. Ne ki, antropoloji sadece neden-sonuç modelleri kuruyor. Teori yapamıyor. Teori yapamayacağı, genel kurallar oluşturamayacağı çok açık. Ama en azından "genelimsi" tasarımlar kurmak gerekiyor.

A.S.A.: Hocam, son bir soru. Bazen iktisat yerine acaba başka bir şeyle mi uğraşsaydım diye kendi kendime soruyorum, ama narsisizmim ağır basıyor, en iyisini yaptım diyorum. Ya siz?

S.D.: Ben de bazen böyle düşünüyordum. Ama tarihte bir şeyler yaptıktan sonra iyi ki iktisat okumuşum diyorum. İktisat benim kafamı toparladı. Bana düşünmeyi öğretti. Özellikle teorik düşünce ve ona paralel olarak metodoloji yapmak çok yararlı oldu.

A.S.A.: Evet, iktisadın toplumsal bilimler içinde en hızlı formelleşen alan olması hem bir avantaj hem de bir dezavantaj oldu. Bizi gereksiz uğraşlara da yöneltti, ama yine de bizi çok erken bir aşamada formel modellerle tanıştırdı. Kafamızda güçlü kavramsal çerçevelerin oluşmasını sağladı... Peki hocam, artık gidip birşeyler yiyelim.

S.D.: Hadi, sofrayı çardakta kurduk.

2 Eylül 2000 Cumartesi
Sencer Divitçioğlu'nun Demirciköy'deki evi.

Avrupa Topluluğu Neden Anayasal Bir Çerçeveye Gereksinim Duyuyor?*

JÜRGEN HABERMAS

I. "Giderek daha da daralan" bir birlik tasarısını niçin uygulamaya koymamız gerekiyor?

Kanıtlar:

Başlıca hedefler: Avrupa'daki savaşlara son vermek; Almanya'yı birleştirmek

Ekonomik güç ve farklı bir yaşam biçiminin savunulması

İkilemler:

Güçlü ekonomik birleşme ve güçsüz siyasal birleşme arasındaki kopukluk

Avrupa'daki karar süreçlerindeki demokratik eksiklik.

II. Avrupa Birliği federal bir Devlet olabilir mi?

"Avrupalı bir ulus yoktur" savı (no-demos-thesis)

Başlıca işlevsel zorunluluklar
Sivil bir Avrupa toplumu
Avrupa çapında bir kamu alanı
Paylaşılan bir siyaset kültürü

III. Anayasal sorgulamalar

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından her yolu deneyerek Avrupa birleşmesini gerçekleştirmeye çalışanlar ve günümüzde bu tasarıyı sürdürmeyi düşünenlerin beklentileri ve istekleri arasında belirgin bir karşıtlık var; en azından çarpıcı bir retorik ve amaç farkı var. En etkili birleşme yanlılarının ilk kuşağı Amerika Birleşik Devletleri ya da İsviçre örneğini düşünerek bir "Avrupa Birleşik Devletleri" tasarısından söz etmekten çekinmiyordu, günümüzdeki tartışma "federasyon"[1] terimini bile kullanmaktan kaçınarak Federal bir Devlet modelinden uzaklaşmaktadır. Larry Siedentop'un "Avrupa'da Demokrasi" üzerine yazdığı son kitabı, Joschka Fischer'ın bakış açısından çok Jacques Chirac'ınkine yakın ve daha da dikkatli bir anlayışı dile getirmektedir: "Büyük bir anayasal tartışma", diye yazar, "Avrupa için en uygun çıkış yolu olarak düşünülen federalizmden yana önceden belirlenmiş bir sözleşmeyi zorunlu olarak içermek durumunda değildir. Avrupa yeni bir siyaset biçimi, bir konfederasyonun da ötesinde ama bir federasyona da benzemeyen bir şey yaratıyor olabilir; belki de egemenliklerini ancak farklı düzeylerde, oldukça sınırlı alanlarda birleştirecek bir egemen Devletler birliği; ulus-devletlerin yaptığı gibi doğrudan doğruya bireyleri etkileyecek zorlayıcı bir güç elde etmeye çalışmayacak bir birlik söz konusu olacaktır"[2]. Bu iklim değişikliği doğru bir gerçekliğin göstergesi, kırk yıldan da eski bir öğrenme sürecinin ya da arı ve yalın bir karamsarlığın değilse bile üretkenlik karşıtı bir ödlekliğin meyvesi olabilir mi, diye soruyor insan.

Ne olursa olsun, Avrupa'nın yazgısından esinlenerek yürütülen derin bir anayasal tartışma yokluğundan –Avrupa halklarının imgelemini etkileyecek bir tartışma– yakınsa da Siedentop işin özünü anlamıyor. Durumumuz hiçbir biçimde Amerikan federalcilerinin ya da Fransa'daki Kurucu Meclis üyelerinin durumuyla karşılaştırılamaz. 17. yüzyılda Philadelphia ve Paris'teki

Amerika'nın kurucu ataları ve Fransız devrimcileri dünyanın henüz hiç görmediği yepyeni ve olağanüstü bir uygulama türü başlatmıştı. İki yüzyıllık bir anayasal yaratım sürecinin sonunda, 21. yüzyılın eşiğinde hâlâ yeni bir uygulama türünü başlatamıyoruz; ayrıca anayasal sorun da çözmemiz gereken sorunun temelini oluşturmuyor. Bu tehdit, herhangi bir şey *uydurmaya* değil, Avrupa ulus-devletlerinin büyük demokratik gerçekleştirimlerini kendi sınırlarının ötesinde *korumasına* bağlıdır. Hukuk devletinin kesin güvencelerinin yanında, bu gerçekleştirimler demokratik yasallaştırmanın bir niteliğine dönüşen belli bir refah düzeyi ve özel ve *somut* belli bir özerklik derecesini içermektedir. Hukukun, maddi zorunluluklara bu şekilde uyarlanması nedeniyle "Avrupa'nın gerçeği" üzerinde yapılan anayasal tartışma; hukukçular ve felsefecilerden çok, bundan böyle ekonomistler, toplumbilimciler ve siyaset bilimciler arasındaki uzmanca tartışmalara bağlıdır.

Acilen çözüme ulaştırılması gereken sorulara giriş niteliğinde birkaç yanıt önerisinde bulunmama izin verin: 1. Niçin "giderek daha da daralan bir Birlik" tasarısını uygulamaya koymalıyız ya da tam olarak, neden Avrupa Birliği için bir Anayasa tasarısını uygulamaya koymalıyız? 2. Böyle bir tasarıyı desteklemek için iyi nedenler olsa da Avrupa Birliği, bugünkü durumda Federal bir Anayasa kabul etmek için gereken koşulları yerine getiriyor mu? 3. Durum böyleyse, anayasal modelle ilgili başlıca sorular nelerdir?

I

Bu ilk konuyu iki açıdan ele alacağım: (1) Avrupa tasarısının uygulanmasını doğrulayabilecek ilk akla gelen siyasal hedefler ve (2) geçmişin seçtiği yollarda ilerlerken karşılaştığımız ikilemler.

(1) Başlangıçtaki siyasal hedefler anlamlarını yitirdi (a), ama bu arada daha da iddialı siyasal bir program bu hedeflerin yerini aldı (b).

(a) Avrupa Federasyonuna inananların ilk kuşağı iki ana hedefle bu hareketi başlattılar: Avrupa Ulusları arasındaki kanlı savaşların tarihine son vermek, savaştan ve bozgundan hemen çıkarılan Federal Almanya Cumhuriyeti'nin potansiyel olarak tehdit edici gücünü bastırmak. Herkes ilk hedefe ulaşıldığını düşünüyor olsa da barışı sağlama sorunu bir başka bağlamda belirginliğini koruyor. Kosova Savaşı sırasında, taraflar bir yanda Birleşik Devletler ve Büyük Britanya'nın, öte yanda da kıta uluslarının bu insancı

müdahaleyi gerek geleneksel güç siyaseti gerek daha temel nedenler açısından doğrulayışları arasındaki ince ama kesin ayrımların farkına vardılar. Uluslararası arenadaki yapı değişiminin, uluslararası ağların, yeni tehditlerin ve yeni zorunlulukların ortaya çıkışı nedeniyle bundan böyle Avrupa Birliği'nin dış siyaset ve savunma alanında tek bir sesten konuşabilmesini ve NATO'nun müdahaleleriyle Birleşmiş Milletler'in kararları üzerinde daha etkili olabilmesini sağlamak için artık iyi nedenler var.

İkinci hedefe gelince –potansiyel olarak tehlikeli bir Almanya'yla bütünleşme–, demokratik kurumların giderek daha da değişmez bir görünüm alması ve bu ülkede yeniliklere açık *-liberal-* bir anlayışın gelişmesiyle gerçekliğini yitirmiş gibi görünüyor. Ama bu arada, Batı Almanya ve Doğu Almanya'nın birleşmesi Reich Almanyasının kendi kendini doğrulayan ulusal geleneklerinde bir düşüş olacağı konusunda kimi kaygılar doğurdu. Bu tartışmaya girmeye gerek duymuyorum çünkü önceki hedeflerin hiçbiri Avrupa tasarısını geliştirmek için yeterli bir doğrulama gibi görülmüyor. Ama doğrudan ekonomik bir kanıt biçiminde ortaya çıkan üçüncü bir neden var.

Avrupa ülkeleri Ortak Pazar ve Ortak Para aracılığıyla birleşti; aynı zamanda, insan, mal, hizmet ve sermaye akışı hızlanıp yoğunlaşmıştı. Böylelikle, Avrupa Birliği bugün ticari ilişkilerin, aracısız "yabancı" yatırımların, ekonomik ve mali anlaşmaların giderek yoğunlaşan ağını çerçevelemektedir. Birleşik Devletler ve Japonya'nın yanında Avrupa "Üçlü" diye adlandırılan gücün içinde çok sağlam bir konuma gelmiştir. Yine de dünya pazarlarındaki rekabet içersinde kimi ayrımsal yararlar sağlama gibi yerinde bir beklenti, daha iddialı ve daha riskli, üstelik adını hak eden bir *Siyasal Birlik* tasarısı için gereken siyasal desteği tek başına etkinleştiremez. Böylesi bir destek ancak ekonomik güdülenme farklı bir düşünceyle, örneğin özerk bir kültürün korunmasındaki çıkarla birleştiğinde beklenebilir. Avrupalıların çoğu, Demir Perde'nin bu tarafındaki herhangi bir Avrupa Devleti'nin yurttaşlarının Hobsbawn'ın "Altın Çağ" diye adlandırdığı dönemde, bir başka deyişle geçen yüzyılın üçüncü çeyreğinde erişebildikleri bir *yaşam biçimi*'nin savunulmasını temsil eden bir çıkar doğrultusunda birleşmiştir. Böylelikle, ekonomik kanıt bu bağlamda ancak çok daha geniş bir bakış açısını yapılandırdığı andan itibaren geçerlidir.

(b) Ekonomik globalleşmeyi uzun vadeli yönelimlerin hızlandırılmış bir biçimde sürdürülmesi ya da kapitalizmin yeni ve uluslararası bir oluşumu gibi yorumlayacak olursak bütün *hızlı* modernleşme süreçleriyle kaygı verici kimi ortak nitelikleri olduğunu görebiliriz. *Statu quo ante* ile karşılaştırıldığında, yapı değişiminin toplumsal maliyetleri eşit olarak dağılmakta ve ekonomik ve sosyal konumları açısından kazananlar ve kaybedenler arasındaki farklar kısa vadede daha ağır yüklerin ve uzun vadede daha büyük kârların toplu beklentisiyle eş gitmektedir. [3] Nasıl ki pazarların dünya çapında yaygınlaşması büyük ölçüde bilinçli olarak yürütülmüş siyasal bir eylemin ürünüyse, demokratik hükümetler için, en azından ilkece, elverişli bir toplum siyaseti eşliğinde bu işin doğurduğu tatsız sonuçlara engel olma olanağı da vardır. Böylesi bir siyaset iki farklı grubun gereksinimlerine yanıt verebilecektir. Bir yandan kısa vadede kaybedenleri zarara uğratan çalışma zamanındaki açığın kapatılması (örneğin, insan sermayesine yatırım yaparak ve çalışma zamanın aktarımına başvurarak), öte yandan da uzun vadede kaybedenlerin durumunun kalıcı bir biçimde ödünlenmesi (örneğin, temel bir gelir modeliyle ya da eksik gelir üzerinden alınacak bir vergiyle) hedeflenecektir. Ama bu tür programları uygulamaya koymak kendiliğinden ilerleyen bir girişim olmaktan uzaktır çünkü modernleşme sürecinin kaybedenleri artık güçlü bir veto getirecek konumda değildir. Uygun bir *genel* toplumsal refah düzeyinin korunması ya da bir yana bırakılması arasında yapılacak seçim büyük ölçüde hakların göz önünde bulundurulmasına bağlıdır. Oysa kuralcı yönelimler ancak sağlam temellere oturtulmuş kültür politikalarında yerini almış geleneklerden türediğinde yığınları etkileyebilir.

Bu da işçi hareketinin siyasal geleneklerinin ve Kilisenin toplumsal mesajının her zaman, gerek sosyal-demokrat partiler, gerekse hıristiyan-demokrat partiler için içkin bir toplumsal güvenlik sistemini destekleyen bir arka plan oluşturduğu Avrupa için hayalci bir varsayım değildir. Bu durumda bile, ulusal hükümetlerin, farklı alanları birlikte ele alan toplumsal siyasetleri niçin Avrupa Birliği'nden daha etkili bir biçimde yürütemediğini soruyoruz kendimize. Bu durum tartışmalı bir sorunu, dünya çapında rekabetin yoğunlaşmasının ulusal hükümetlerin eylem olanaklarını ne şekilde etkilediğini gündeme getiriyor.

Kitabımda,[4] uluslaşma sonrası bir topluluğa geçiş üzerinde durdum. Arada buna kimi itirazlar oldu.[5] En azından ekonomik globalleşme ve ulus-devletin azalan özerkliği arasında doğru orantılı bir ilişki söz konusu değil, tıpkı toplumsal refah düzeyi ve iş sahaları arasında tersi bir ilişki olmadığı gibi.

Devlet, ulusal arenadaki güçlü toplumsal oyuncularla etkileşiminde, dışarıdan gelen ve giderek çoğalan dünya çapında baskıları dikkate almasa da daha az egemen bir rol oynamayı öğrenmek zorunda kalmıştır. Yeni-birlikçi edebiyatı, az çok bağımsız taraflarla yapılan pazarlıklar çerçevesinde bundan böyle işbirlikçi bir yaklaşım benimseyen Devletin düzenleyici işlevini açıkça ortaya koymaktadır. Devlet, güce başvurmak için her zaman yasal yolları elinde bulunduran tek güç olsa da otoriter olmaktan çok ikna edici yeni bir eylem biçimini benimsemiş gibi duruyor.[6]

– Ulusal hükümetler, uluslararası rekabetin baskısı altında sermaye vergilerini düşürmek zorunda kalsa da işsizlik oranı ve toplumsal refah düzeyinin birbirine bağlılığını doğrudan etkileyen siyasal alanlarda her zaman için birçok seçenekten yararlanıyor gibi.[7]

Durum böyleyken her iki kanıt da aşağıdaki genel savları geçersiz kılmıyor:

– Ulusal hükümetler, uluslararası ağlarla giderek daha da iç içe girmiştir ve bu nedenle, bakışımsız pazarlıkların sonuçlarına daha da sıkı bir biçimde bağımlı hale gelmişlerdir, bir de buna daha önemli bir şey eklenmektedir ki

– seçilen siyaset ne olursa olsun bu hükümetler düzensizleşen dünya pazarlarının getirdiği zorunlulukları benimsemelidir ve bunun sonucunda işlenmemiş ulusal ürünün dağılımında giderek artan eşitsizlikleri kabullenmelidir.[8]

Söz konusu olan şu sorudur: Zorunlu olarak bağımlı ve uyumlu, küçük ya da orta büyüklükte ulus-devletlerimizin her biri, bugün dünya çapında egemen olan ekonomik düzenin yarattığı toplumsal modele giderek yoğunlaşan bir uyum sürecinin yazgısından kurtulma olanağı bulabilir mi? Tıpkı erkeklerin ve kadınların kendi iş güçlerini kullanan mantıklı girişimciler ol-

masını isteyen etik-antropolojik bakış açısı gibi, dışlamaları ve giderek yoğunlaşan toplumsal ayrıştırmaları kabul eden bir toplumun ahlaki görüşü ve ekonomik özgürlükler adına demokrasinin payını bir yana bırakan siyasal görüş de bugüne dek Avrupa'nın her yerinde baskın çıkan kuralcı özanlayış türüyle hiç bağdaşmayan yeni-liberal bir görüşün oluşturucu öğelerdir. Bu tanı, Avrupa tasarısının ekonomik yönlerinin farklı bir okumasını esinlemektedir. Avrupa Ulusları, dünya ekonomisinin düzenlenmesinin, zenginliklerin dağılımı konusundaki eşitsizliklerin getirdiği yıkıcı toplumsal sonuçları dengeleyeceğini sandıkları sürece, dünya sahnesinde bir oyuncu (*global player*) olarak Avrupa Birliği'nin belirleyici bir etkisi olacağına da güvenmek zorundalar. Dünya toplumunun geleceğine bağlı olarak, şu ana dek bizimkinden oldukça farklı bir görüşün egemen olduğu uluslararası bir konserde, biz Avrupalıların sesimizi duyurmak için yasal bir çıkarı var.

(2) Bu önemli siyasal hedefi soyutluyor olsak da Avrupa için bir Anayasa tasarısını ortaya koymayı gerektiren başka nedenler var. Bu nedenlerin, geçmişte alınan kararların doğurduğu sorunlu sonuçlardan ayrı düşünülmeleri gerekiyor. Öncelikle, Avrupa Birliği'ne bağlı kurumların yeniden düzenlenmesinin getirdiği açık bir tehdit söz konusu, bu tehdit bir yanda konseyin üye Devletler arasındaki ayrılıkları ortadan kaldırmaktaki yetersizliği ve öte yanda da türdeşlik eksikliğini daha da ciddi bir sorun haline getiren ve acil olarak tek merkezde ele alınması gereken konuların karmaşıklığını arttıran önemli sayıda yeni üyenin kabulünü destekleyen siyasal yeğlemenin getirdiği güncel ikileme bağlanmaktadır.

Ama bütün bunlar, (a) pazarlar aracılığıyla gerçekleştirilen çok güçlü bir yatay üye kabulü ve rekabeti sürdüren ulusal hükümetlerin çok zayıf dikey kabulü arasındaki bakışımsızlığa, ve (b) Avrupa Birliği'nin kararlarını etkileyen demokratik yasallaşmaya bağlı bir eksikliğe dayanan daha ciddi *yapısal* sorunların yalnızca yüzeyini oluşturmaktadır.

(a) Bugüne dek, ulusal hükümetler parasal egemenliklerini bağımsız ve sözde siyaset dışı bir kuruma, Avrupa Merkez Bankası'na (BCE) aktarmış bile olsalar mali, ekonomik ve toplumsal siyaset alanındaki yetkilerini geniş ölçüde korudular. Önemli müdahale yollarını yadsıdılar. Bu nedenle, parasal birlik ekonomik bütünleşmeyi tamamladığı anda, ulusal siyasetleri bağdaştırma gerekliliği artmaktadır. Vergilendirme modelleri, toplumsal si-

yaset biçimleri ve farklı yeni-birlikçi düzenleme türleri uygulayan ulusal hükümetlerin farklı hukuki ve siyasal gelenekler çerçevesinde yürüttükleri siyasetin çapraz etkileri, herkes için üretim-karşıtı sarsıntılar yaratıyor olsa da bu hükümetler aynı tehditlere farklı biçimlerde yanıt veriyorlar. Geçen eylül ayında petrol fiyatındaki ani artışa karşı yükselen protestolara karşı komşu hükümetlerin bağlantısız tepkiler göstermesi zararsız olsa da bu durumda iyi bir örnek oluşturmaktadır. Ulusal hükümetler her zaman birbirleriyle yarış halindedir, her biri kendi adına toplumsal düzenini vergilendirme zorunluluklarına en uygun biçimde oturtmaya çalışmaktadır. Aynı zamanda, en ufak toplumsal ölçütler üzerinde bir anlaşma arayışı içindedirler; Jacques Delors'un salık verdiği gibi toplumsal bir Birlik, öndelik ve kâr düzeylerine göre Avrupa yöneşmesini destekleyecek bir Birlik yolunda atılan ilk adımdır bu.

(b) Ekonomik açıdan ilerlemiş bir bütünleşme ve siyasal açıdan gecikmiş bir bütünleşmenin yarattığı düzeyler arasındaki uzaklıklar, düzeni bozulmuş pazarların uyguladığı baskılara erişebilecek daha üst düzeyde siyasal organizmalar yaratan ve kendine yönelen bir siyasetle aşılabilir. Bu açıdan, anayasal tasarı ulusal hükümetlerin her birinin kendi içinde yitirdiği bu siyasal müdahale gücünün bir bölümünü Brüksel'e kazandırmak için gerçekleştirdiği ortak bir girişim olarak değerlendirilebilir. Bu girişim bir başka ikilemi daha çözecektir. Belli başlı Avrupa yetkelerinin demokratik eksikliği gibi görünen şey daha şimdiden yoğunluk kazanan bir hoşnutsuzluğun kaynağını oluşturmaktadır. Avrupa Konseyi ve Komisyon "olumlu bir eşgüdüme" ulaşmak için pazarlar yaratan bir siyaseti –"olumsuz bir eşgüdümle" sınırlanan– aştıkça, böylesi önlemlerin yeniden dağılım üzerinde yarattığı etki farklı bir sivil dayanışma türü gerektirecektir. Şimdiye dek, yasallaşma akışları neredeyse bir tek ulus-devletlerin kuruluşları ve demokratik yargılama yöntemleriyle düzene konmuştu. Oysa yapılan pazarlıklar ve Brüksel anlaşmaları böylesi bir yasallaşma düzeyinden uzaktır. Bakanlar Kurulu'nun ve Avrupa Komisyonu'nun kararları daha şimdiden ulusal yasama organlarının çoğu kararını etkilemekte, üstelik yalnızca bir Avrupa pasaportuna sahip olanların ulaşabileceği ulusal arenalarda uygun bir biçimde tartışılmamaktadır.

Karar sürecinin kapalılığı ve bu sürece katılmak için tek bir şansın olmaması yurttaşlar arasında karşılıklı bir güvensizlik yaratmaktadır. Claus

Offe, ulusların kendi korkularının ve uluslar arasında var olan rekabetin yarattığı sorunları betimlemiştir; vergilerinin yeniden dağılımına, öteki Devletlerden *gelenlere* ve öteki Devletlere *giden* yatırım akışına, farklı üretim düzeylerindeki devletler arasında giderek yoğunlaşan rekabetin getirdiği toplumsal ve ekonomik sonuçlara vb. bağlıdır. Bugünkü durumu "sakinlemiş doğal bir durum" diye tanımlayan Offe, "bir devlet yaratımı"nın bu işin çözümü olabileceğini söylemeye çalışıyor – ulus-devlet modelini yeniden üretmeyecek bir Avrupa devletinin yaratılması. Ama Offe gibi kuşkucu bir gözlemci bile, bütün Avrupa uzamını yönetecek "düzene konmuş bir yurttaşlık" düzenini yaratacak yapılanmanın bugün için bütün Avrupa devletlerinin sahip olduğu kabul edilebilir iki siyasal ölçüte, yasallığa ve üretkenliğe uygun olmasını istiyor.[9]

II

Bir Avrupa Anayasası tasarısını neden desteklememiz gerektiğini açıkladık. Ama bugünkü biçimiyle Avrupa için böyle bir hedefin belirlenmesi, bir başka deyişle yalnızca ulus-devletlerin oluşturduğu bir konfederasyon değil, bir federasyon oluşturulması için gereken koşulları yerine getiriyor mu? Bu soruyu yanıtlamak için öncelikle Avrupa-kuşkucularının artık herkesin bildiği itirazlarını değerlendireceğim (1), sonra da devlete özgü kimi nitelikler edinmek isteyen bir Birlik için gereken kimi yasa tasarılarını daha ayrıntılı bir biçimde ele alacağım (2a-c).

Avrupa-kuşkucuları yasallığın ana koşuluna, uluslararası anlaşmaların bir Avrupa anayasasına aktarılmasına karşı çıkıyor. Bu amaçla, "bugün için Avrupa halkı olmadığı"[10] sonucunu çıkarıyorlar. Sonuçta eksik gibi görünen şey, oluşturucu sürecin öznesinin ta kendisidir, bir başka deyişle, demokratik ulus olarak kendiliğinden yapılanan "halkın" temsil ettiği şu toplu varlıktır. Bu "Avrupa halkı yoktur" savı (*no demos-thesis*), hem kavramsal hem de görgül temellerde eleştirilmişti.[11] Yurttaşların ulusunu, yazgısı, ortak bir köken, ortak bir dil ve tarihle belirlenen bir toplulukla karıştırmamak gerekir. Gerçekte böyle bir karışıklık, toplu kimliği ne kendisini yaratan demokratik süreçten bağımsız bir biçimde ne de ondan önce var olabilen medeni bir ulusun iradeci özelliğini tanımamaktadır.

"Ulus" kavramına böylesi bir sivil yaklaşım, etnik bir yaklaşımın tersine, hem Avrupa ulus-devletlerinin tarihsel yörüngesini hem de demokra-

tik yurttaşlığın yabancılar arasında yarattığı bir dayanışmayı, somut ve hukuki temellere dayanan bir dayanışmayı yansıtır. Tarihsel olarak toplumsal bütünleşmenin ilk modern biçimi, kendiliğinden oluşmuş toplulukların paylaştığı bağlamlarla gerçekten de *kolaylaştırılmış* yeni iletişim biçimleri sayesinde gerçekleşti. Bu da modern demokrasi ve ulus-devletin ikili olarak varolmasının, ikincisinin ilkine göre daha öncelikli olduğunu göstermez. Daha çok, hem demokrasinin hem de ulus-devletin süreklilik kazandığı *çevrimsel bir süreci* açığa çıkarır. Her ikisi de daha sonra ulusal toplumlar arasındaki bağı oluşturan medeni bir dayanışmanın çarpıcı yeniliğini birlikte yaratmıştır. Ulusal bilinç, öğrenim hakkından yararlanan okurların kitle iletişimi kadar oy hakkı tanınan seçmen kitlesinin ve hizmete çağrılan asker kitlesinin seferber edilmesine de bağlıdır. Bu bilinç, ulusal tarihlerin düşünsel oluşumuyla ve iktidar kavgasında yönetme hakkı için yarışan partilerin en az bunlar kadar etkili söylemiyle biçimlenmişti.

Avrupa ulus-devletlerinin tarihinden iki ders çıkarılabilir. Toplu kimliğin bu yasal biçimi, yerel ve hanedanlara özgü bir bilinçten ulusal ve demokratik bir bilince geçişi sağlayan acı dolu bir soyutlama sürecinin ürünüyse, birbirine yabancı insanlar arasında bu tür bir sivil dayanışmanın oluşması neden tam da ulus-devletlerin sınırında durmak zorunda bırakılacaktır? Ulusal bilincin içinde doğduğu yapay koşullar bunun dışında, böylesi şüpheli bir kimlik oluşturma sürecinin ulusal sınırların ötesine yayılması için gereken görgül koşulları anımsatıyor: (a) Sivil bir Avrupa toplumunun ortaya çıkışı; (b) Avrupa çapında bir kamu alanının oluşturulması ve (c) Avrupalı bütün yurttaşların paylaşabileceği bir kültür siyasetinin üretilmesi.

(a) Yeterince karmaşık bir süreç içersinde bu şekilde tasarlanan bu ortak noktalar, demokratik olarak yapılanmış bir Avrupa Birliği için zorunlu işlevsel yasa tasarılarıdır. Yine de bu öncelenmiş süreçler de anayasal bir çerçevenin tepkime hızını arttıran etkisine ve hızlandırıcı işlevine bağlıdır. Avrupa, "Avrupa ülkelerinin modern tarihine biçim veren çevrimsel bir Devlet ve toplum yaratma mantığını"[12] benimsemelidir. Avrupa Birliği mali bir özerklik kazandıkça, Parlamentonun daha geniş yetkiler edineceği düşünülebilir, hükümetin işlevini yerine getiren komisyon ya da ikinci bir Oda kurulabilir, üstelik bugüne dek ancak çeşitli sivil toplumlarda kurulmuş olan ulusal uy-

gulamaların ağırlık merkezi de yer değiştirecektir. Siyasal partilerin, lobilerin ve kamu çıkarları için çalışan grupların, ticari kuruluşların, sendikaların ve mesleki grupların, sivil kültür derneklerinin, dinsel toplulukların, toplumsal hareketlerin ve protestocu oluşumların etkinlikleri, daha geniş bir ölçekte ulusal başkentlerden Strasbourg'a ve Brüksel'e taşınacaktır.

Daha da önemlisi, burada söz konusu olan ve siyasal ideolojiye, ekonomik kesime ve mesleki gruplara, toplumsal sınıfa, dine, etnik niteliklere ve cinsiyete göre gelişen çıkarlar ulusal sınırları aşarak kaynaşacaktır. [13] Koşut çıkarların bu uluslararası kesişmesi, tam anlamıyla Avrupalı bir topluluk dizgesini, sınırları aşan ağları doğuracak ve ülkesel düzenlenme ilkelerinin yerini de işlevsel ilkeler alacaktır.

(b) Bütün üye ülkelerin yurttaşlarının, yeniden merkezlenen siyasal bir iletişimin kapsayıcı sürecinde yer alacağı Avrupa çapında bir kamu alanı yaratılmadan yasallaşma açığına bir çare bulunamayacaktır. Demokratik yasallaşma, bir yandan kurumsallaşmış karar aşaması ve parlamentolarda alınan karar, Mahkemeler ve yönetim biçimleriyle, öte yandan resmi nitelik taşımayan bir kitle iletişiminin kapsayıcı süreciyle karşılıklı bir ilişki gerektirmektedir. Bugün için farklı kamuoyunun geniş çapta üretimi için gereken altyapı yalnızca ulus-devletlerin sınırları içinde var olur. Avrupa çapında bir kamu alanı, alışkın olduğumuz bir modeli, ulusal düzeyden Avrupa düzeyine geçiş biçiminde düşünülemez. Daha sonra, *herkesin birbirine* açılmasıyla var olan ulusal evrenler doğacak ve karşılıklı olarak çevirisi yapılmış ulusal iletişimlerin iç içe geçmesine neden olacaktır. Her katmanı, noktası noktasına, çok düzeyli bir siyasal sistemin farklı bir "katma" denk düşecek *katmanlaşmış* bir kamu iletişimi gerekmemektedir.

Bir kamu alanının iletişimsel altyapısının işlevi, toplumsal sorunları tartışma konularına dönüştürmek ve katkıda bulunarak ya da yalnızca haberlere ve görüşlere karşı olumlu ya da olumsuz bir tavır alarak yurttaşlara aynı anda, aynı derecede önem taşıyan benzer konulara aynı anda başvurma olanağı tanımaktadır. Avrupa kurumlarının siyasal programı, kendi aralarında uygun bir biçimde bağıntılı olmaları koşuluyla ulusal kamuoyunun gündemine taşınabilir.

Bir ülkenin ulusal medyası başka ülkelerde yapılan belirleyici tartışmaların özünü yeniden biçimlendirmek durumunda kalacak ve bu işi, kamuoyunun, kökenleri ne olursa olsun aynı konular bütünü üzerinde aynı katkı

çeşitliliğini getirmesini sağlayacak biçimde gerçekleştirmelidir. Bu yatay ve sayısız iletişim akışı, çeviri süzgecinden geçmek zorunda olsa da temel işlevi sınırlanmaz.

Bugün için üye sayısı on beş olan Birliğin içinde resmi olarak tanınan on üç farklı dil konuşuluyor. İlk bakışta, bütün üyelerin paylaştığı bir siyasetin gelişimi için sıkıcı bir engel bu. Avrupa Birliği'nin kurumlarındaki resmi çokdillilik bütün ulusal kültürlerin eşit değeri ve bütünlüğünün tanınması adına vazgeçilmezdir. Ama bu hukuki güvence perdesi ardında, karşılıklı görüşürken tarafların bir başka ortak dil kullanmadığı kurumlarda çalışma dili olarak İngilizce kullanılması çok daha kolaydır. [14] Ne olursa olsun, daha da geniş çaplı oturumlarda yapılan budur. Zaten Hollanda ya da Danimarka, Norveç ve İsveç gibi küçük ülkeler eğitim kurumlarında bütün nüfusu kapsayacak biçimde İngilizceyi ikinci ilk dil olarak yayabilmeleri açısından iyi birer örnek oluşturmaktadır. [15]

(c) Bir Avrupa kamuoyunun yaratılması, sivil bir Avrupa toplumundaki oyuncuların vazgeçilmez katkılarına bağlı olduğu sürece, Avrupa çapında kamu alanı da herkesin eşit olarak paylaştığı siyasal bir kültürün içinde yer almalıdır. Bu zorunluluk aydınlar arasında fırtınalı bir tartışmaya yol açmıştır. "Avrupa nedir?" sorusunun yarattığı sıkıntı, kendini her yerde gösteren ve ancak düşüncesi, nitelikleri ve kökeni üzerinde sözüm ona ancak 19. yüzyıldan itibaren düşünmeye başlayan bir Avrupa kültürünün üretimlerinin dünya çapında yaygınlaşmasına bağlıdır. [16] Yine de ülkelerimizin yaşadığı ve daha da çarpıcı tepkilerin yankılarını sürdüren tarihsel ve özerk iki deneyimden söz etmeme izin verin. Avrupa, hem toplumsal hem de zamansal boyutta yer alan yapısal anlaşmazlıklarla, şiddetli çarpışmalarla ve sürekli gerilimlerle bütün kültürlerden daha çok karşı karşıya kalmıştır.

Toplumsal boyutta, hem düşünsel hem de toplumsal ve siyasal anlaşmazlıkları verimli sonuçlar elde edebilecek şekilde çözüme bağlamak için modern Avrupa kavramsal düzenlemeler getirdi. Öldürücü olmasa da sıkıntılı çarpışmalar sırasında Avrupa, laik iktidar ve dinsel iktidar, kent ve köy, inanç ve bilgi, dini militan mezhepler ve savaşçı ulus-devletler arasındaki bölünmelere ve derin parçalanmalara karşı durmayı öğrendi. *Zamansal boyutta*, modern Avrupa siyasal partilerin ideolojik dizgesine uygun terimlerle, kapitalist modernleşmenin birbiriyle yarışan yorumlarının –muhafazakâr, libarel ve sosyalist– oluşturduğu eksiksiz tayfı kurumlaştırdı. Yahudi ve Yu-

nanlı, Romalı ve Hıristiyan olan zengin bir kalıtın kahramansı ve düşünsel uygunlaştırma sürecinde Avrupa, dağılma yolundaki geleneksel bir geçmişin içler acısı kayıplarına karşı olduğu kadar, bugünkü üretkenlikten yarınlar için sağlanabilecek kazanç vaatlerine ve yaratıcı bir dağılmaya karşı da nasıl duyarlı bir tavır ve dengeli bir yanıt hazırlayabileceğini öğrenmiş oldu. Üstelik, bu iki yenilik kör noktalarımıza eleştirel bir gözle bakmamızı ve fazlasıyla seçici görüş açılarımızın merkezini kaydırmamızı sağlayan itici bir güç olarak ortaya çıktı. Burada, Avrupa-merkezci ve saldırgan geçmişimizin eleştirisiyle –iyi, hatta çok iyi kabul görmüş– hiçbir çelişki yoktur, çünkü bu eleştiri her şeyden önce sürekli bir özeleştiriden kaynaklanmaktadır. Ne olursa olsun, kuralcı özanlayışımızı bilgilendiren eşitlikçi ve bireyci bir evrenselciliğin laikleşmesi, modern Avrupa'nın en ufak gerçekleştirimi değildir ve uluslararası bir demokrasiye geçişi kolaylaştırabilir.

Bu tarihsel arka plan, güçlü ve gururlu ulusal kültürler arasındaki farklılıkların karşılıklı olarak tanınmasına dayanan böylesi bir demokrasiye geçişi daha da kolaylaştırmalıdır. Üstelik, Avrupa ulus-devletleri, bugün için karşı durdukları aynı meydan okumalarla bir araya gelmiştir. Hepsi de paylaşılan ve kuralcı bir kalıtın farkına varmamızı sağlayan ekonomik ve kültürel bir globalleşmenin etkileriyle karşı karşıya kalmıştı. Avrupalıların bu ortak kültürün farkına varması, temel hakları konu alan Avrupa yasa metninde hayranlık verici bir ifadeyle anılmaktadır. "Konvansiyoncu" diye adlandırılan oluşumun üyeleri, oldukça kısa bir süre içinde bu önemli belge üzerinde anlaşmaya vardı.

Nice Konferansı bu temel haklar kataloğunu, kesin bir taahhüt niteliğindeki bir "bildiri olarak" ortaya koymaktansa "kamuya açıklamakla" yetinecek olsa da bu Yasa Metni, bugüne dek Avrupa antlaşmalarında belirlendiği gibi her şeyden önce "pazarın özgürlükleriyle" ilgilenen Avrupa Hukuk Mahkemesi'nin yargılama yetkisi üzerinde kesin bir etkisi olacaktır. Yasa metni şu an böylesi sınırlı bir bakış açısını aşmaktadır. Avrupa tasarısının bütünüyle toplumsal bir nitelik taşıyan görüşünü biçimlendirmektedir. [17] Belge, Avrupalıları kurallara göre bir araya getiren ek bir kanıt içermektedir. Biyoteknolojideki son gelişmelerle birlikte önü açılan şaşırtıcı görüşler göz önüne alındığında, Yasa Metni'nin 3. maddesi her bireyin fiziksel ve zihinsel bütünlüğü üzerindeki hakkını iki açıdan belirlemektedir. Bundan böyle bu haktan, olumlu soy arıtımı yolunda her türlü uygulamanın ve aynı biçimde, insan organizmalarının yasaklandığı sonucu çıkmaktadır.

III

Anayasa tasarısının istenmeye değer olduğu kadar gerçekleştirilebilir olduğunu varsayarsak, bir Avrupa Anayasası hazırlanırken karşımıza çıkabilecek başlıca sorunlar nelerdir? 12 Mayıs 2000'de Humboldt Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada Joschka Fischer, altından kalkılması en güç sorunun; "Ulus-devletlerin Avrupası"nın "Yurttaşların Avrupası"yla en uygun biçimde nasıl birleştirilebileceğini ana çizgileriyle ortaya koydu. Ayrıca, daha güçlü bir Parlamentonun, daha etkili ama sorumluluk sahibi bir hükümetin ve demokratik yolla seçilmiş yargı Mahkemesinin var olan kurumlardan yola çıkarak yapılandırılmasına olanak tanıyan uzlaşımsal birkaç seçenekten söz etti. Bu öneriler, [18] akla gelebilecek farklı çözümleri tüketmiyor olsa da Fischer, herhangi bir Federal Devletin üyelerinden çok daha güçlü bir konumda bulundukları sürece ulusal bütünlüklerini koruyacak olan ve korumak zorunda olan Devletlerin oluşturacağı bir federasyonun temel sorununu çok doğru olarak ele alıyor. Bu bağlamda birkaç uyarı kabul edilebilir.

(1) Her Avrupa Anayasası'nın siyasal özü, hem ülke sınırlarıyla ilgili soruya verilecek kesin yanıta, hem de yetkilerin federal kurumlar arasında nasıl dağıtılacağı sorusuna verilecek çok daha belirsiz bir yanıttadır. Birliğe katılma sorununa gelince, üye ülkeleri ve dışarıda bırakılanları hızlıca söyleyebilmek önemlidir. Sınırların tanımlanması, bütünleşme hızı ve derecesi arasındaki farka göre bir merkez ve onun çevresi arasındaki içsel bir farklılaşmayla her zaman için bağdaşır. "Hızla çoğalan bir Avrupa" sorunu bir başka sorunu da beraberinde getirir: yetkilerin, belli bir deneme süresine pay bırakmak zorunda olan geçici tanımı.

Ulus-devletlerin yasama yetkisine özel ne gibi bir yetke kalacağını, paylaşılan bir yasama yetkisinin alanı içinde nelerin kalacağını ve nelerin, federal yetkelerin karar erkine bağlı kalacağım şu an tartışmalı bir konu olsa da daha başlangıçta ana hatlarıyla belirlemek gerekir. Ama Anayasanın örgütsel merkezinin bu bölümü, önceden tanımlanan dönemler sırasında geçersizleştirmeye ve yeniden düzenlemeye açık olmalıdır, böylelikle gelecekteki birleştirme sürecinin önceden kestirilemeyen olasılıkları kalıcı bir anayasal çerçeveye akıllıca oturtulacaktır. Kimi hükümlerin bu tür zamansal tanımı giderek daha da eksiksiz bir biçimde ve değişen tarihsel koşullar içinde bir bildirinin konusunu oluşturan bir temel haklar dizgesi oluşturmayı hedefle-

yen demokratik bir tasarı olarak düşünülen bir anayasa fikriyle bütünüyle bağdaşmaktadır. [19]

(2) "Avrupa Topluluğu'nun yetkilerinin sınırlandırılması" aynı federasyona bağlı ama sınırlarla birbirinden ayrılan farklı birimlerin gereksinimlerine uyarlanan işlevsel ilkedir. Ama birimler arasındaki farklılıklar büyüdükçe –ülke topraklarının ve nüfusun, ekonomik ağırlığın ve gelişmenin, siyasal erkin, kültürel yaşam biçiminin ve toplumsal kimlik açısından olsun–, daha üst düzeylerde alınan çoğunlukçu kararların, çeşitliliğin karşılıklı olarak tanınmasına dayanan eşitçe var olma hakkını hiçe sayma tehlikesi de büyümektedir. Yapısal azınlıklar, çoğunlukçu yasal kararların uygulama alanım sınırlandırır. Böyle bir durumda, yasallık ancak kimi alanların anlaşmalı pazarlıklara ayrılması koşuluyla sağlanabilir. İsviçre ya da Hollanda gibi ülkelerin bize öğrettiği gibi, bu tür yöntemlerin kusuru saydamlıktan uzak olmalarıdır. Bu açıdan, Avrupa çapında yapılan referandumlar yurttaşlara, siyasal programların hazırlanışına katılmak için daha büyük şanslar ve daha etkili yollar sunacaktır. [20]

(3) Dikkate değer ve daha az dramatik iki öneri daha var. Avrupa Parlamentosu üyelerinin bir bölümü aynı zamanda kendi ulusal parlamentolarının üyesi olsaydı, böyle bir şey yasallaşmadaki açığı kapamayı sağlayabilir ve Avrupa yasama yetkisi ve ulusal arenalar arasındaki bağlantıyı güçlendirebilirdi. Bu arada, yalnızca *input* tarafında değil, aynı zamanda *output* tarafında da bir eksiklik söz konusu, çünkü federal yasama yalnızca ulusal, bölgesel ve yerel yetkeler tarafından bir program olarak alınmaktadır. Bu açıdan, Igno Pernice,[21] bugünkü "Bölgeler Komitesi"ni, ulusal düzeyin üstünde hareket eden Devletin oyuncularına Avrupa Birliği'nin siyasal programlarını etkileyebilecek bir güç verebilecek bir Odaya dönüştürmeyi önermiştir. Böyle bir durum, Avrupa hukukunun zincirin öbür ucunda uygulamaya konmasını kolaylaştıracaktır.

Notlar

1 Frank Niess, "Das 'F-Wort'. Europäische Begriffsverwirrungen", in *Blatter für deutsche und internationale Politik*, Eylül 2000, ss.1105-1115.

2 Larry Siedentop, *Democracy in Europe*, Londra, Penguin Books, 2000, s.1

3 Georg Vobruba, "Das Globalisierungsdilemma. Analyse und Lösungsmöglichkeit", e.y., 2000.

4 J. Habermas, *Aprés l'Etat-nation*, çev. R. Rochlitz, Fayard, 2000.

5 E. Grande ve Th. Risse, "Bridging the Gap", in *Zeitschrift für internationale Beziehungen*, Ekim 2000, s.235-266.
6 J. Esser, "Der kooperative Nationalstaat im Zeitalter der 'Globalisierung'", haz. Diether Döring, *Sozialstaat in der Globalisierung*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1999, ss.117-144.
7 Fritz W. Scharpf, "The Viability of Advanced Welfare States in the International Economy", *Journal of European Public Policy*, no. 7, 2000, s.190-228.
8 Almanya için, bkz. R. Hauser ve I. Becker, "Wird unsere Einkommensverteilung immer un gleicher? Einige Forschungsergebnisse", D. Döring (1999) içinde, s.40-87.
9 Claus Offe, "Is there or can there be, a European Society?", e.y., 2000, s.13.
10 Ernst-Wolfgang Böckenförde, "Welchen Weg geht Europa?", Münih, C. F. Von Siemens Stiftung, 1997.
11 J. Habermas, "L'inclusion: association ou enfermement? Du rapport entre nation, Etat de droit et démocratie", *L'intégration républicaine* içinde, çev. R. Rochlitz, Fayard, 1998, s.121-150.
12 Claus Offe (2000), s.13
13 Ph. Schmitter, "Imagining the Future of the Euro-Polity", haz. Gary Marks, Fritz W. Scharpf, *Governance in the Eurpean Union*, Londra, Sage Publications, 1996, s.121-150.
14 P. A. Kraus, "Von Westfalen nach Kosmopolis. Die Problematik kultureller Identität in der Europaischen Politik", *Berliner Journal für Soziologie*, no. 2, 2000, s.203-218; *a.g.*, "Political Unity and Linguistic Diversity in Europe", *Archives of European Sociology*, Cilt XII, 2000, s.138-163.
15 P. A. Kraus, İsviçrelilerin çoğunun ülkede konuşulan öbür iki dile ortak bir iletişim dili olarak İngilizce'yi yeğlediğini ortaya çıkaran bir anketten söz ediyor.
16 P. Den Boer, "Europe as an Idea", *European Review*, Cilt 6, Ekim 1998, ss. 395-402
17 W. Daubler, "In bester Verfassung", *Blätter für deutsche und internationale Politik*, Kasım 2000, ss. 1315-1321.
18 Fischer ikinci Oda için Amerikan Senatosu ve Alman Bundesrat'ı arasındaki bir seçimden ve hükümet birimleri için de biri Avrupa Bakanlar Konseyi'ne göre düzenlenmiş ve öteki de bugünkü Avrupa Konseyi'ne benzer ancak doğrudan seçilen bir başkanı olan iki yapı arasında yapılabilecek bir seçimden söz ediyor.
19 J. Habermas, *Droit et démocratie* (1992), çev. R. Rochlitz ve C. Bouchindhomme, Gallimard 1997, 9. Bölüm.
20 E. Grande, "Post-National Democracy in Europe", haz. Michael Th. Greven, Louis W. Pauly, *Democracy beyond the State?*, Oxford, Rowman-Littlefield Publishers, 2000, s. 115-138; *a.g.*, "Demokratische Legitimation und europäische Integration", *Leviathan*, no. 24, 1996, ss. 339-360.
21 Ingo Pernice, "Which Institutions for what Kind of Europe", e.y. 1999; farklı bir görüş için bkz. Dominique Rousseau, "Pour une constitution européenne", *Le Débat*, no. 108, Ocak-Şubat 2000, ss.54-73.

* *Denis Diderot Üniversitesi* (Paris VII), URMIS ve *Cultures en mouvement* tarafından, 6 Aralık 2000 tarihinde Paris'te düzenlenen konferans.

Fransızcadan çeviren: Esra Özdoğan

Sınırların İhlali: Kuantum Çekiminin Dönüşümcü Yorumbilgisine Doğru

ALAN D. SOKAL

Disiplinler arasındaki sınırların ihlali... kabul edilegelen algılama yollarının kutsiyetlerini büyük olasılıkla ihlal edeceği için yıkıcı bir girişimdir. En sıkı korunan sınırlar ise, doğa bilimleri ile beşeri bilimler arasındaki sınırlar olmuştur.

Valerie Greenberg, *Transgressive Readings*

İdeolojinin eleştirel bilime dönüştürülmesi için verilen mücadele... bilimin tek mutlak ilkesinin, bilim ve ideolojinin bütün önvarsayımlarının eleştirisi olması gerektiği temeli üzerinde yürütülür.

Stanley Aronowitz, *Science as Power*

Birçok doğabilimci, özellikle de fizikçi, toplumsal ve kültürel eleştiri işiyle ilgilenen disiplinlerin, kendi araştırma alanlarına (belki çok önemsiz bir düzeyde yapılabilecek katkılar sayılmazsa) herhangi bir katkıda bulunabileceği fikrini reddetmeyi sürdürüyor. Hele, savundukları dünya görüşünün temellerinin bu tür eleştiriler ışığında gözden geçirilmesi ya da yeniden inşa edilmesi gerektiği fikrine hiç kulak asmıyorlar. Daha çok, uzun Aydınlanma-sonrası hegemonyanın Batı düşüncesine dayattığı, kısaca şöyle özetleyebileceğimiz dogmaya bağlı kalıyorlar: Sahip olduğu özellikler herhangi bir insan tekinden, hatta bir bütün olarak insanlıktan bağımsız olan bir dış dünya vardır; bu özellikler "değişmez" fizik yasaları içinde kodlanır ve insanlar, (mahut) bilimsel yöntemin önceden belirlediği "nesnel" prosedürlere

ve epistemolojik sınırlamalara sıkı sıkıya bağlı kalarak, bu yasalara dair, kusurlu ve geçici de olsa, güvenilir bir bilgi edinebilirler.

Ama 20. yüzyıl bilimindeki derin kavramsal kaymalar bu Kartezyen-Newtoncu metafiziği tahrip etmiştir; bilim tarihi ve felsefesi alanındaki revizyonist çalışmalar bu metafiziğin inandırıcılığına daha da şüphe düşürmüş; ve yakın tarihlerde de feminist ve postyapısalcı eleştiriler, Batı'nın hâkim bilimsel pratiğinin tözel içeriğini yanılgılarından kurtararak, "nesnellik" görüntüsünün ardında gizlenen tahakküm ideolojisini açığa çıkarmıştır. Böylece, fiziksel "gerçeklik"in de temelde, en az toplumsal "gerçeklik" kadar, toplumsal ve dilsel bir kurgu olduğu; bilimsel "bilgi"nin, nesnel olmak şöyle dursun, kendisini üreten kültürün hâkim ideolojilerini ve iktidar ilişkilerini yansıttığı ve kodladığı; bilimin doğruluk iddialarının bünyevi olarak teori-yüklü ve özgöndergesel olduğu ve sonuç olarak da bilimsel topluluğun söyleminin, yadsınmaz değerine rağmen, muhalif ya da marjinalleştirilmiş topluluklardan kaynaklanan karşı-hegemonik anlatılar karşısında ayrıcalıklı bir epistemolojik statüye sahip olduğu iddiasında bulunamayacağı gittikçe daha net bir biçimde ortaya çıkmıştır. Bu temaların izleri, aralarındaki bazı vurgu farklarına rağmen, Aronowitz'in kuantum mekaniğini üreten kültürel yapıya ilişkin analizinde; Ross'un kuantum-sonrası bilimdeki muhalif söylemlere ilişkin tartışmasında; Irigaray ve Hayles'in akışkanlar mekaniğindeki toplumsal cinsiyet kodlarına dair tefsirlerinde ve Harding'in genelde doğa bilimlerinin, özelde de fiziğin temelinde yatan toplumsal cinsiyet ideolojisine yönelik kapsamlı eleştirisinde sürülebilir.

Burada benim amacım, kuantum çekimi [quantum gravity] alanındaki (yani, Heisenberg'in kuantum mekaniği ile Einstein'ın genel göreliliğinin hem sentezlenip hem de aşıldıkları, yeni yeni gelişmekte olan fizik dalındaki) son gelişmeleri değerlendirerek, bu derin analizleri bir adım daha öteye taşımak. Göreceğimiz üzre, kuantum çekiminde, uzam-zaman "*manifold*"u nesnel bir fiziksel gerçeklik olmaktan çıkar, geometri bağıntısal ve bağlamsal bir hale gelir; ve eski bilimin kurucu kavramsal kategorileri –ki bunlar arasında, varoluş da vardır– sorunsallaşır ve görelileşir. Bu kavramsal devrimin, ilerideki postmodern ve özgürlükçü bir bilimin içeriğine yönelik derin içerimleri olduğunu ileri süreceğim.

Yaklaşımımı şöyle geliştireceğim: İlk olarak kuantum mekaniğinin ve klasik genel göreliliğin gündeme getirdiği bazı felsefi ve ideolojik meseleleri çok kısa olarak gözden geçireceğim. Daha sonra, yeni yeni gelişmekte olan kuantum çekimi teorisini anahatlarıyla aktaracağım. Son olarak da, bu bi-

limsel gelişmelerin kültürel ve siyasi içerimlerini yorumlayacağım. Şunu vurgulamak gerekir ki bu yazı mecburen bir deneme ve girizgâh kabilinden kaleme alınmıştır; gündeme getirdiğim bütün sorunları cevaplamak gibi bir iddiam yok. Amacım, daha çok, okurların dikkatini fizik bilimindeki bu önemli gelişmelere çekmek ve bunların felsefi ve siyasi içerimlerini elimden geldiğince belirtebilmek. Burada matematiği asgari seviyede tutmaya çabaladım; ama ilgili okurların gereken bütün ayrıntıları bulabilecekleri göndermeleri zikretmeye özen gösterdim.

Kuantum Mekaniği: Belirsizlik, Tamamlayıcılık, Süreksizlik ve Bağlantılılık

Burada kuantum mekaniğinin kavramsal temelleri üzerine kapsamlı bir tartışmaya girme niyetinde değilim. Kuantum mekaniğinin denklemlerini ciddi olarak incelemiş herkes, Heisenberg'in, kendi geliştirdiği ünlü *belirsizlik ilkesi*'ne dair şu ölçülü (elimde olmadan bir söz oyunu yapmış oldum, pardon) özetini onaylayacaktır demek yeterli olur:

"Artık parçacığın davranışından, gözlemleme sürecinden bağımsız olarak bahsedemeyiz. Sonuçta, kuantum teorisinde matematiksel olarak formüle edilmiş doğa yasaları, artık temel parçacıkların kendileriyle değil, bizim onlara ilişkin bilgimizle uğraşmaktadır. Bu parçacıkların uzamda ve zamanda nesnel olarak var olup olamayacaklarını sormak da artık mümkün değildir.

Doğanın çağımızın kesin bilimindeki resminden bahsettiğimizde, doğanın resminden çok, *bizim doğayla kurduğumuz ilişkinin resmi*'ni kastediyoruz... Bilim artık doğayla nesnel bir gözlemci olarak karşı karşıya gelmiyor, kendisini insan ile doğa arasındaki bu etkileşimde rol alan bir aktör olarak görüyor. Bilimsel çözümleme, açıklama ve sınıflandırma yöntemi, bilimin, yaptığı müdahaleyle araştırma nesnesini değiştirmesi ve yeniden biçimlendirmesinin ürünü olan kendi sınırlarının bilincine vardı. Başka bir deyişle, yöntem ve nesne artık birbirinden ayrılamaz."

Niels Bohr da aynı şekilde şöyle yazmıştır: "Bildik fiziksel anlamda bağımsız bir gerçeklik... ne olgulara ne de gözlem unsurlarına atfedilebilir."

Stanley Aronowitz bu dünya görüşünün köklerinin, I. Dünya Savaşı'ndan hemen önceki ve sonraki yıllarda Orta Avrupa'da liberal hegemonyanın girdiği krizde bulunduğunu ikna edici bir biçimde göstermiştir.

Kuantum mekaniğinin ikinci önemli yanı, *tamamlayıcılık* ya da *diyalektizm* ilkesidir. Işık, parçacık mıdır dalga mıdır? Tamamlayıcılık, "parçacık

ve dalga davranışının birbirlerini karşılıklı olarak dışladığını, ama bütün olguları tam olarak betimleyebilmek için her ikisinin de zorunlu olduğunu fark etmektir." "Daha genel olarak", der Heisenberg, "Atom sistemlerini betimlemek için kullandığımız farklı sezgisel resimler, verili deneyler için tamamen yeterli olmalarına rağmen, yine de birbirlerini karşılıklı olarak dışlarlar. Örneğin, Bohr'un teoremine göre atom, dış elektronların etrafında döndüğü merkezi bir atom çekirdeğine sahip olan küçük ölçekli bir gezegen sistemi olarak betimlenebilir. Gelgelelim, diğer deneylerde, atom çekirdeğinin etrafının, frekansları atomun yaydığı radyasyona özgü olan bir sabit dalgalar sistemi ile çevrili olduğunu düşünmek daha elverişli olabilir. Son olarak, atomu kimyasal olarak ele alabiliriz... Doğru yerde kullanıldığında her resim meşrudur, ama farklı resimler birbiriyle çelişir, dolayısıyla da bu resimlerin birbirlerini karşılıklı olarak tamamladıklarını söyleyebiliriz."

Yine Bohr'un söylediklerini aktaracak olursak: "Bir ve aynı nesnenin tam olarak açığa kavuşturulması için tek bir betimlemeye karşı koyan çeşitli bakış açıları gerekebilir. Aslında, herhangi bir kavramın bilinçli analizi, dolaysız uygulanışı ile bir dışlama ilişkisi içindedir."

Postmodernist epistemolojinin bu şekilde muştulanması hiç de rastlantısal değildir. Tamamlayıcılık ile yapıbozum arasındaki derin bağlar, Froula, Honner ve (müthiş bir derinlikle) Plotnitsky tarafından yakın tarihlerde açıklığa kavuşturulmuştur.

Kuantum fiziğinin üçüncü yönü de *süreksizlik* ya da *kopuş*'tur: Bohr'un sözleriyle,

" [Kuantum teorisinin] öz[ü], her türlü atom sürecine, klasik teorilere bütünüyle yabancı olan temel bir süreksizlik, daha doğrusu tekillik atfeden ve Planck'ın hareket kuantumu ile simgeselleştirilen mahut kuantum postülası ile ifade edilebilir."

Yarım yüzyıl sonra, "kuantum sıçraması" günlük söz dağarcığımıza o kadar girmiş durumda ki, bu terimi, köklerinin fizik teorisinde olduğunun çoğunlukla farkında olmadan kullanıyoruz.

Son olarak Bell teoremi ve bu teoremden yakın tarihlerde yapılan genellemeler, burada ve şimdi yapılan bir gözlem ediminin sadece –Heisenberg'in söylediği gibi– gözlemlenen nesneyi değil, *çok uzaklardaki* (mesela, Andromeda galaksisindeki) bir nesneyi de etkileyebileceğini göstermektedir. Einstein'ın "spooky" dediği bu olgu, geleneksel, mekanik uzam, nesne ve nedensellik anlayışlarımızı radikal bir biçimde yeniden değerlendirmeyi zorunlu

kılmakta ve evrene bağlantılılık ve bütüncülüğün, fizikçi David Bohr'un "dolaşık düzen" dediği şeyin damgasını vurduğu alternatif bir dünya görüşü önermektedir. New Age taraftarlarının kuantum fiziğinin bu içgörüleri hakkında yaptıkları yorumlar çoğunlukla fazla ileri gidip temelsiz spekülasyonlara saplansa da, argümanın genel sağlamlığı yadsınamaz. Bohr'un sözleriyle: "Planck'ın *temel hareket kuantumu*'nu keşfetmesiyle... atom fiziğinin bünyesinde, eskilerin maddenin bölünebilirliğinin bir sınırı olduğu fikrinin çok ötesine giden bir *bütünlük* özelliği olduğu ortaya çıkmıştır."

Klasik Genel Göreliliğin Yorumbilgisi

Newtoncu mekanist dünya görüşünde, uzam ve zaman ayrı ve mutlaktır. Einstein'ın özel görelilik teorisinde (1905), uzamla zaman arasındaki ayrım ortadan kalkar: Sadece yeni bir birlik, dört boyutlu uzam-zaman vardır ve gözlemcinin "uzam" ve "zaman" algısı, içinde bulunduğu hareket durumuna bağlıdır. Hermann Minkowski'nin ünlü sözleriyle (1908): "Bundan böyle kendi başına uzam ve kendi başına zaman sırf gölge konumuna gelmeye mahkûmdurlar, sadece bu ikisinin bir tür birliğinin bağımsız bir gerçekliği olacaktır." Yine de, Minkowskici uzam-zamanın temelinde yatan geometri mutlak kalır.

Radikal kavramsal kopuş, Einstein'ın genel görelilik teorisiyle (1915) ortaya çıkar: Uzam-zaman geometrisi olumsallaşır ve dinamikleşir, kendini çekim alanı içinde kodlar. Einstein matematiksel açıdan, Euklides'ten günümüze gelen (ve bugün bile lise öğrencilerine öğretilen!) gelenekten koparak, onun yerine Riemann'ın geliştirdiği Euklidesçi-olmayan geometriyi kullanır. Einstein'ın denklemleri genellikle *çizgisel* değildir; geleneksel bir eğitim görmüş matematikçilerin bunları çözmekte bu kadar zorlanmasının nedeni de budur. Newton'ın yerçekimi teorisi, Einstein'ın denklemlerinin kaba (ve kavramsal olarak yanıltıcı) bir biçimde budanmasına karşılık gelir; burada *çizgisellik-dışı olma durumu* kesinlikle ihmal edilir. Dolayısıyla, Einstein'ın genel göreliliği, Newton'ın teorisinin bütün farazi başarılarını bünyesinde barındırdığı gibi, Newton'ın ötesine geçerek doğrudan doğruya *çizgisellik-dışılık*'ın ürünü olan yepyeni olguları da öndeyiler: Yıldız ışıklarının güneş tarafından eğilmesi, Merkür'ün hadid noktasındaki presesyon ve yıldızların yerçekimsel olarak çöküp kara deliklere dönüşmesi.

Genel görelilik o kadar acayiptir ki – kusursuz bir matematikle çıkarsanan ve astrofizik gözlemlerle gittikçe daha fazla doğrulanan – bazı sonuçları insana bilim-kurgu gibi gelir. Kara delikler artık iyi biliniyor, kurtdelikleri ise liste-

lere daha yeni yeni girmekte. Gödel'in yaptığı, zamana benzeyen kapalı eğrilere cevaz veren Einsteincı uzam-zaman – yani *kişinin kendi geçmişine* yolculuk yapmasının mümkün olduğu bir evren! – kurgusu galiba daha da az biliniyor.

Nitekim, genel görelilik bize yepyeni ve sezgilerimize aykırı uzam, zaman ve nedensellik anlayışları dayatır; dolayısıyla sadece doğa bilimleri üzerinde değil, aynı zamanda felsefe, edebiyat eleştirisi ve insan bilimleri üzerinde de derin etkiler yaratmış olması şaşırtıcı değildir. Örneğin, otuz yıl önce düzenlenen, *Les Langages Critiques et les Sciences de l'Homme* konulu ünlü bir sempozyumda Jean Hyppolite, Jacques Derrida'nın 'bilimsel söylemde yapı ve gösterge teorisi'yle ilgili zekice bir soru sormuştur:

"Mesela, belli cebirsel kurguların yapısını ele aldığımızda, merkez neresidir? Merkez, belli bir şekilde, unsurlar arasındaki etkileşimi anlamamızı sağlayan genel kuralların bilgisi midir? Yoksa, bütün içinde belli bir ayrıcalığa sahip olan belli unsurlar mıdır?... Örneğin, Einstein'da, ampirik kanıtların sahip olduğu bir tür ayrıcalığın sona erdiğini görürüz. Ve bu bağlamda bir sabitin, uzam-zamanın bir bileşimi olan, deneyi yaşayan deneycilerin hiçbirine ait olmayan, ama bir şekilde bütün kurguya hükmeden bir sabitin ortaya çıktığını görürüz; merkez dediğimiz şey, bu sabit kavramı mıdır?"

Derrida'nın buna verdiği sağlam cevap, klasik genel göreliliğin yüreğine ulaşmayı sağlar: "Einsteincı sabit, sabit değildir, merkez değildir. Tam da değişkenliğin kavramıdır -son kertede, oyunun kavramıdır. Başka bir deyişle, bir *şeyin* –bir gözlemcinin oradan yola çıkarak bütün alan üzerinde hakimiyet kurabildiği bir merkezin– kavramı değil, tam da oyunun kavramıdır."

Matematiksel terimlerle, Derrida'nın gözlemi, Einstein'ın çizgisel olmayan uzam-zaman *diffeomorfizmler*'i (uzam-zaman *manifold*'unun, kendisine ilişkin olarak çizdiği, sonsuzca farklılaşabildiği halde ille de analitik olması gerekmeyen haritalar) altındaki alan denkleminin değişmezliğiyle bağlantılıdır. İşin püf noktası, bu değişmezlik grubunun "geçişli davranması"dır: Bu da, uzam-zamandaki her noktanın, bir şekilde varolduğu taktirde, bir başka noktaya dönüştürülebileceği anlamına gelir. Sonsuz boyutlu değişmezlik grubu, böylece, gözlemci ile gözlemlenen arasındaki ayrımı aşındırır; daha önceleri sabit ve evrensel oldukları düşünülen Euklides teoremi ile Newton'm *G*'si [yerçekimi -ç.n.] artık bertaraf edilmez tarihsellikleri içinde algılanmaktadır; ve farazi gözlemci fena halde merkezsizleşir; artık sadece geometri tarafından tanımlanamayan bir uzam-zaman noktasıyla arasındaki her türlü epistemik bağ kopar.

Kuantum Çekimi: Şerit mi, Dokuma mı, yoksa Morfojenetik Alan mı?

Gelgelelim bu yorum klasik genel görelilik içinde yeterli olsa da, yeni gelişen postmodern kuantum çekimi anlayışı içinde yetersiz kalır. Geometrinin cisimleşmesi demek olan "çekim alanı" bile değiştirilmeyen (ve dolayısıyla çizgisel olmayan) bir işlemci haline geldiğinde, geometrik bir unsur olarak klasik yorum nasıl ayakta kalır? Artık sadece gözlemci değil, geometri kavramının kendisi bile, bağıntısallaşır, bağlamsallaşır.

Kuantum teorisi ile genel göreliliğin sentezi, teorik fiziğin temel çözülmemiş sorunudur; bu sentezin dili ve ontolojisinin, hele içeriğinin ne olacağını, ne zaman yapılacağını ve hatta yapılıp yapılmayacağını bugün kimse kendinden emin olarak öngörememektedir. Yine de, teorik fizikçilerin kuantum çekimini anlama girişimleri sırasında kullanmış oldukları metafor ve imgeleri tarihsel olarak incelemek faydalı olacaktır.

1960'ların başlarında, geometriyi Planck ölçeğinde (yaklaşık santimetre) görselleştirmek için yapılan ilk çalışmalar, onu "uzam-zaman köpüğü", uzam-zaman eğrisinin baloncukları olarak betimliyorlardı; bağlantılılıklardan oluşan karmaşık ve sürekli değişen bir topoloji bütün bu çalışmaların ortak yanıydı. Ama fizikçiler, herhalde o zamanlar topolojinin ve *manifold* teorisinin (aşağıya bkz.) yetersiz bir durumda olmasından ötürü bu yaklaşımı daha ileri götüremediler.

Fizikçiler 1970'lerde daha da geleneksel bir yaklaşımı denediler: Einstein'ın denklemlerini, *neredeyse lineerlermiş* gibi yaparak basitleştir, sonra da kuantum alan teorisinin standart yöntemlerini bu şekilde aşırı basitleştirilmiş denklemlere uygula. Ama bu yöntem de başarısız oldu: Einstein'ın genel göreliliğinin, teknik dille söylersek, "karışıklık yaratacak ölçüde yeniden-normalleştirilemez" olduğu ortaya çıktı. Bu şu anlama gelir: Einstein'ın genel göreliliğinin güçlü çizgisellik-dışılık'ları, teorinin ayrılmaz bir parçasını oluşturur ve bunları zayıf olarak görmeye yönelik her türlü girişim de kendisiyle çelişir. (Bu şaşırtıcı değildir: *Neredeyse-çizgisel* yaklaşımı, genel göreliliğin, kara delikler gibi en karakteristik özelliklerini ortadan kaldırır.)

1980'lerde şerit teorisi olarak bilinen çok farklı bir yaklaşım yaygınlaştı: Buna göre, maddenin temel bileşenleri noktavari parçacıklar değil, çok küçük (Planck ölçeğinde) kapalı ve açık şeritlerdi. Bu teoride, uzam-zaman *manifold*'u nesnel bir fiziksel gerçeklik olarak varolmaz; uzam-zaman türev niteliğinde olan bir kavramdır, sadece geniş ölçeklerde (burada "geniş", "san-

timetreden geniş" anlamına gelir) geçerli olan bir kestirimdir. Şerit teorisinin birçok heyecanlı taraftarı bir süre bir Her Şey Teorisi'ne yaklaştıklarını düşündüler –erdemleri arasında tevazu yer almıyordu–, bazıları hâlâ böyle düşünüyor. Ama şerit teorisindeki matematiksel güçlükler kayda değer boyuttadır ve bunların yakın bir tarihte çözülebileceğini söylemek de çok güçtür.

Daha yakın tarihlerde, küçük bir grup fizikçi de Einstein'ın genel göreliliğinin çizgisellik-dışılıklar'ına tam olarak dönmüşler ve –Abhay Ashtekar'ın geliştirdiği yeni matematiksel sembolizmi kullanarak– ona tekabül eden kuantum teorisinin alacağı yapıyı görselleştirmeye çalışmışlardır. Elde ettikleri resim ilginçtir: Şerit teorisinde olduğu gibi, uzam-zaman *manifold*'u nesnel bir gerçeklik değil, büyük mesafelerde geçerli olan bir kestirimdi sadece. Küçük (Planck ölçeğinde olan) mesafelerde, uzam-zamanın geometrisi bir dokuma –ipliklerin iç içe geçtiği karmaşık bir yapı– örüntüsündeydi.

Son olarak, son birkaç yıldır matematikçiler, astrofizikçiler ve biyologların katıldığı bir disiplinlerarası çalışmada heyecan verici bir öneri dile getirilmektedir: Morfojenetik alan teorisi. 1980'lerin ortalarından beri, ilk olarak gelişim biyologları tarafından kavramsallaştırılmış olan bu alan, aslında kuantum çekim alanıyla yakından bağıntılıdır: (a) Bütün uzamlara yayılır; (b) madde/enerji manyetik bir yüke sahip olsun olmasın, her türlü madde ve enerjiyle etkileşime girer, ve en önemlisi, (c) matematikte "simetrik ikinci sınıf tansör [üçten fazla elemana dayanarak tanımlanabilen vektör niceliği, gerey -ç.n.]" adı verilen şeydir. Bu üç özellik çekimde de bulunur; ve birkaç yıl önce, bir simetrik ikinci sınıf tansör alanına dair tek tutarlı *ve* çizgisel olmayan teorinin, en azından düşük enerji düzeylerinde, tam da Einstein'ın genel görelilik teorisi olduğu kanıtlanmıştır. Dolayısıyla, eğer (a), (b) ve (c) için sunulan kanıtlar geçerliyse, morfojenetik alanın, Einstein'ın çekim alanının kuantum muadili olduğu çıkarımını yapabiliriz. Bu teori, yakın tarihlere kadar, biyologların (hele hele insanbilimcilerin) kendi "çöplükleri"nde ötmesine zaten her zaman sinirlenen yüksek enerji fiziği kalantorları tarafından ihmal edilmiş, hatta horgörülmüştü. Gelgelelim, son zamanlarda bazı teorik fizikçiler bir kez daha bakmaya başlamışlardır, yakın gelecekte bu konuda ilerlemeler sağlanacağını gösteren işaretler de vardır.

Şerit teorisinin, uzam-zaman dokumasının ya da morfojenetik alanların laboratuvarda doğrulanıp doğrulanmayacağını söylemek için henüz çok erken: Gerekli deneyleri yapmak da kolay değil. Ama her üç teorinin de benzer özelikleri olması ilginç: Güçlü çizgisellik-dışı'lık, öznel uzam-zaman, karşı konmaz akış ve bağlantılılığın topolojisinin vurgulanması.

Diferansiyel Topoloji ve Homoloji

Teorik fizik 1970'ler ve 80'lerde, fizik alanının içinde olmayanların çoğunun farkında olmadığı önemli bir dönüşümden geçti (henüz bu dönüşüme gerçek bir Kuhncu paradigma kayması adı verilemez gerçi): Matematiksel fiziğin (gerçek ve karmaşık analizin), uzam-zaman *manifold*'uyla sadece kısmen ilgilenen geleneksel araçlarının yerine, evrenin küresel (bütünsel) yapısını açıklayan topolojik yaklaşımlar (daha doğrusu, diferansiyel topolojiden alman yöntemler) geçti. Ölçü teorilerindeki düzensizliklerin analizinde, girdap-dolayımlı safha geçişleri teorisinde ve şerit ve süperşerit teorilerinde bu eğilim görülüyordu. Bu yıllarda "fizikçiler için topoloji" konusunda sayısız kitap ve kitap tanıtım yazısı yayımlandı.

Hemen hemen aynı zamanlarda, toplumsal ve psikolojik bilimler alanında, Jacques Lacan diferansiyel topolojinin oynadığı kilit role dikkat çekiyordu:

"Bu diyagram [Möbius şeridi] başlangıçtaki, özneyi kuran düğümdeki bir tür temel kaydın temeli sayılabilir. Bu ilk bakışta sanıldığından çok ötelere gider, zira bu tür kayıtları alabilecek yüzeyin ne türden olduğunu araştırabilirsiniz. Belki kürenin, o eski bütünlük simgesinin, uygun olmadığını görebilirsiniz. Bu tür bir kesiği, bir yumru, bir Klein şişesi, enine kesilmiş bir yüzey alabilir. Bu çeşitlilik çok önemlidir, zira akıl hastalığının yapısı hakkında birçok şeyi açıklar. Eğer özne bu temel kesikle simgelenebilirse, keza yumrudaki bir kesiğin nörotik özneye, enine kesilmiş bir yüzeyin de bir başka akıl hastalığı türüne tekabül ettiği gösterilebilir."

Althusser'in haklı olarak belirttiği gibi, "Lacan Freud'un düşüncesine, ihtiyaç duyduğu bilimsel kavramları nihayet kazandırıyor". Daha yakınlarda, Lacan'ın *topologie du sujet*'si sinema eleştirisine ve AIDS'in psikanalizine verimli bir biçimde uygulandı. Lacan burada, matematiksel terimlerle, kürenin ilk homoloji grubunun önemsiz olduğuna, oysa diğer yüzeylerde bu ilk homoloji grubunun derin bir önemi olduğuna işaret ediyor; ve bu homoloji bir ya da daha fazla kesikten sonra yüzeyin bağlantılı ya da bağlantısız oluşuna bağlıdır. Ayrıca, Lacan'ın da şüphelendiği gibi, fiziksel dünyanın dış yapısı ile içsel, psikolojik dünyada düğüm teorisi *olarak* temsil edilişi arasında yakın bir bağ vardır: Bu hipotez yakın tarihlerde, Witten'ın üç boyutlu kuantum alan teorisinden düğüm değişmezlerini (özellikle de Jones polinomunu) türetmesiyle doğrulanmıştır.

Kuantum çekiminde de benzer topolojik yapılar ortaya çıkar, burada işin içine karışan *manifold*'lar iki boyutlu değil de daha çokboyutlu olduğu

için, daha yüksek homoloji grupları da bir rol oynar. Bu çokboyutlu *manifold*'lar artık, klasik üç boyutlu Kartezyen uzam içinde görselleştirilmeye açık değildir: örneğin, zıtların tespit edilmesi yoluyla sıradan 3-küresinden çıkan yansıtma alanı, en azından 5 Euklidesçi gömük boyut uzamını gerektirecektir. Yine de, yüksek homoloji grupları uygun bir çokboyutlu mantık yoluyla, en azından yaklaşık olarak algılanabilmektedir.

Manifold Teorisi: Bütün(deki Delik)ler ve Sınırlar

Luce Irigaray, "Bilimin Öznesinin Cinsiyeti Var mı?" adlı ünlü yazısında, şuna dikkat çekmiştir:

"Matematiksel bilimler, bütünler teorisinde [*théorie des ensembles*], kapalı ve açık uzamlarla ilgilenirler... Kısmen açık olanla, açık seçik resmedilmemiş bütünlerle [*ensembles flous*], sınırlar [*bords*] sorununu herhangi bir biçimde analiz etmekle pek ilgilenmezler..."

Irigaray'ın yazısının ilk kez yayımlandığı 1982'de bu keskin bir eleştiriydi: Diferansiyel topoloji geleneksel olarak, teknik tabirle "sınırsız *manifold*lar"ı incelemeye ayrıcalık tanıyordu. Gelgelelim, son on yıl içinde, feminist eleştirinin itkisiyle, bazı matematikçiler "sınırlı *manifold*'lar" [Fr. *variétés à bord*] teorisiyle yeniden ilgilenmeye başladılar. Açı-korur alan teorisi, süperşerit teorisi ve kuantum çekiminin öne çıktığı yeni fizikte tam da bu *manifold*'ların ortaya çıkması belki de rastlantı sayılmamalıdır.

Şerit teorisinde, n sayıda kapalı ya da açık şeridin etkileşiminin kuantum mekaniğindeki genişliği, iki boyutlu, sınırlı bir *manifold*'da bulunan alanların entegral fonksiyonuyla (temelde, toplamıyla) temsil edilir. Kuantum çekiminde, benzer bir temsilin geçerli olmasını bekleyebiliriz, sadece iki boyutlu, sınırlı *manifold*'un yerini çokboyutlu bir *manifold* alacaktır. Ne yazık ki çokboyutluluk klasik, çizgisel matematiksel düşüncenin özüne aykırıdır ve yakın tarihlerde (başta da kaos teorisindeki çokboyutlu çizgisel olmayan olgular hakkındaki araştırmalar olmak üzere) takınılan tavırlarda bir genişleme söz konusu olmasına rağmen, çokboyutlu, sınırlı *manifold*'lar teorisi azgelişmiş durumdadır. Yine de, fizikçilerin kuantum çekimine yönelik fonksiyonel-entegral yaklaşımları tam gaz devam etmektedir ki bu çalışmalar muhtemelen matematikçilerin de dikkatini cezbedecektir.

Irigaray'ın tahmin ettiği gibi, bütün bu teorilerdeki önemli bir soru şudur: Sınır ihlal edilebilir mi (geçilebilir mi) ve edilirse ne olur? Teknik tabir-

le bu, "sınır koşulları" (s.k.) sorunu olarak bilinir. Salt matematik düzeyinde, sınır koşullarının en göze çarpan yönü, olasılıkların son derece çeşitli oluşudur: Örneğin, "serbest s.k." (geçişe engel yok), "yansıtıcı s.k" (bir aynadaki yansıma örneği), "periyodik s.k." (*manifold*'un bir başka parçasına tekrar girme) ve "anti-periyodik s.k." (180 derece bükümlü tekrar girme). Fizikçilerin sorduğu soru ise şudur: Bütün bu olası sınır koşulları arasından hangileri, kuantum çekiminin temsili içinde gerçekten meydana gelir? Ya da, tamamlayıcılık ilkesinin ima ettiği gibi, hepsi aynı anda ve aynı şekilde mi meydana gelir?

Bu noktada fizikteki gelişmeler konusunda yaptığım özetin sona ermesi gerekiyor, bunun da basit bir nedeni var: Bu soruların cevapları –tabii eğer tek bir cevapları varsa– henüz bilinmiyor. Bu yazının geri kalanında, kuantum çekiminin, görece (en azından klasik bilimin standartlarına göre) yerleşiklik kazanmış olan özelliklerini kalkış noktası olarak alıp felsefi ve siyasi içerimlerini çıkarmaya çalışacağım.

Sınırların İhlali: Özgürlükçü Bir Bilime Doğru

Son yirmi-yirmi beş yılda, eleştirel teorisyenler arasında, modernist kültürle postmodernist kültürü birbirinden ayıran özellikler konusunda kapsamlı tartışmalar yapıldı ve son yıllarda bu diyaloglar doğa bilimlerinin getirdiği özgül sorunlara ayrıntılı bir ilgi göstermeye başladı. Özellikle, *Madsen ve Madsen* yakın tarihlerde, modernist bilimle postmodernist bilimi birbirinden ayıran özelliklere ilişkin çok açık seçik bir özet sunmuşlardır. Postmodern bir bilim için iki ölçüt belirlerler: "Bilimin postmodern adını almasının basit bir ölçütü, nesnel doğruluk kavramına herhangi bir şekilde bağımlı olmaktan kurtulmuş olmasıdır. Bu ölçüte göre, örneğin, Niels Bohr'la Kopenhag okulunun kuantum fiziğine getirdikleri tamamlayıcılık yorumu postmodernist olarak görülür."

Kuantum çekimi bu bakımdan açıkça arketipik bir postmodernist bilimdir.

İkincisi, "Postmodern bilim için temel önem taşıdığı söylenebilecek diğer kavram ise *özsellik*'tir. Postmodern bilimsel teoriler, teorinin tutarlılığı ve işe yararlığı için elzem olan teorik unsurlarla inşa edilirler."

Nitekim, ilkesel olarak gözlemlenemeyen nicelik ya da nesneler –mesela uzam-zaman noktaları, parçacıkların tam konumu, kuarklar ve gluonlar– teoriye sokulmamalıdır. Bu ölçütle modern fiziğin önemli bir kısmı dışlanır-

ken, kuantum çekimi yine sınavı geçmektedir: Klasik genel görelilikten kuantumsallaştırılmış teoriye geçerken, uzam-zaman noktaları (hatta uzam-zaman *manifold*'unun kendisi) teoriden silinmiştir.

Gelgelelim, bu ölçütler kendi içlerinde ne kadar hayranlık uyandırıcı olursa olsun, *özgürlükçü* bir postmodern bilim için yetersizdirler: İnsanları "mutlak doğruluk" ve "nesnel gerçeklik"in zulmünden kurtarırlar, ama aynı insanları diğer insanların zulmünden ille de kurtardıkları söylenemez. Andrew Ross'un sözleriyle, "halka hesap verecek ve ilericilere hizmeti dokunabilecek" bir bilime ihtiyacımız vardır. Kelly Oliver feminist bir bakış açısından benzer bir savda bulunuyor: "Feminist teori, devrimci olabilmek için, varolanı, yani "doğal olgular"ı betimleme iddiasında bulunamaz. Feminist teoriler daha çok özgül, somut durumlarda baskıyı altetmeyi sağlayan siyasi araçlar, stratejiler olmalıdırlar. Demek ki, feminist teorinin amacı, *stratejik* teoriler geliştirmek olmalıdır – doğru teoriler değil, yanlış teoriler değil, stratejik teoriler."

Peki bu nasıl yapılacaktır?

Aşağıda, özgürlükçü bir postmodern bilimin anahatlarını iki düzeyde, ilk olarak genel temalar ve tavırlarla bağlantılı olarak, ikinci olarak da siyasi amaçlar ve stratejilerle bağlantılı olarak ele almak istiyorum.

Yeni yeni gelişen postmodern bilimin özelliklerinden biri, çizgisellik-dışılık'ı ve süreksizliği vurgulamasıdır: Bu, örneğin kaos teorisinde, safha geçişleri teorisinde ve kuantum çekiminde açıkça görülmektedir. Aynı zamanda, feminist düşünürler akışkanlığın, özellikle de dalgalı akışkanlığın dört başı mamur bir analizine duyulan ihtiyaca işaret etmişlerdir. Bu iki tema, birbirleriyle, ilk bakışta zannedildiği gibi çelişmez: Dalgalılık güçlü çizgisellik-dışılık ile bağ kurar, düzgünlük/akışkanlık ise bazen (mesela felaket teorisinde) süreksizlikle bağıntılandırılır; dolayısıyla bir sentez yapılması her zaman mümkündür.

İkinci olarak, postmodern bilim insanlık ile Doğa, gözlemci ile gözlemlenen, Özne ile Nesne arasındaki Kartezyen metafizik ayrımları yapıbozuma uğratır ve aşar. Zaten kuantum mekaniği bu yüzyılın başlarında, "dışarıda" duran maddi nesnelerden oluşan nesnel, dil-öncesi bir dünyaya duyulan safdil, Newtoncu inancı yerle bir etmiştir; Heisenberg'in deyişiyle, artık "parçacıkların uzam ve zamanda nesnel olarak var" olup olmadıklarını soramıyorduk. Ama Heisenberg'in formülü yine de uzam ve zamanın nesnel varoluşunun, kuantumsallaşmış parçacık-dalgaların (belirlenimci olmayan bir biçimde de ol-

sa) etkileştikleri nötr, sorunsallıktan uzak bir alan olduğunu önvarsayıyordu; kuantum çekimi işte tam da bu sözde alanı sorunsallaştırır. Tıpkı kuantum mekaniğinin bize, bir parçacığın konumu ve ivmesinin sadece gözlem edimi sayesinde var olduğunu söylemesi gibi, kuantum çekimi de uzam ve zamanın kendilerinin bağlamsal olduğunu, anlamlarının ancak gözlem tarzına göre tanımlanabileceğini söyler. Üçüncü olarak, postmodern bilimler, modernist bilime özgü statik ontolojik kategorileri ve hiyerarşileri bir kenara atarlar. Yeni bilimler, atomizm ve indirgemecilik yerine, bütün ile parça arasındaki dinamik ilişkiler ağını vurgularlar; sabit tekil özler (mesela Newtoncu parçacıklar) yerine, etkileşimleri ve akışları (mesela kuantum alanlarını) kavramsallaştırırlar. Bu benzer özelliklerin kuantum çekiminden kaos teorisine, oradan da kendi kendilerini düzenleyen sistemlerin biyofiziğine kadar, birbirleriyle ilgisiz görünen sayısız bilim alanında ortaya çıkması ilginçtir. Postmodern bilimler, bu şekilde, yeni bir epistemolojik paradigmaya yaklaşıyor gibi görünüyorlar; *ekolojik* bir perspektif olarak adlandırılabilecek bu paradigma, kabaca, "bütün olguların temel karşılıklı bağımlılığının ve bireylerle toplumların doğanın döngüsel örüntüleri içine gömülmüşlüğünün fark edilmesi" olarak kavranır.

Postmodern bilimin dördüncü yönü, simgecilik ve temsil üzerindeki bilinçli vurgudur. Robert Markley'nin işaret ettiği gibi, postmodern bilimler disiplinlerarasındaki sınırları gitikçe daha fazla ihlal ederek, şimdiye kadar beşeri bilimlere ait olagelmiş özelliklere bürünmektedirler: "Kuantum fiziği, *hadron bootstrap* teorisi, karmaşık sayılar teorisi ve kaos teorisi, gerçekliğin çizgisel terimlerle betimlenemeyeceği; karmaşık, kaotik ve belirlenimci-olmayan bir gerçekliği betimlemenin olası tek aracının çizgisel olmayan – ve çözülemeyen – denklemler olduğu şeklindeki temel varsayımı paylaşırlar. Bu postmodern teorilerin hepsi, kendilerini gerçekliğe dair "kesin" betimlemeler olarak değil, metaforlar olarak sunmaları anlamında, –manidar biçimde– üsteleştireldir. Teorik fizikçilerden çok edebiyat teorisyenlerine aşina gelecek terimlerle söylersek, bilim adamlarının yeni betimleme stratejileri geliştirmeye yönelik bu girişimleri, bir teoriler teorisi geliştirme yönünde alınmış notları temsil eder; ki bu teori de –matematiksel, deneysel ve sözel– temsilin, bünyevi olarak karmaşık ve sorunsallaştırıcı bir şey olduğunu, bir çözüm değil, evreni araştırma göstergebiliminin bir parçası olduğunu gösterir."

Keza Aronowitz de farklı bir bakış açısından çıkarak, özgürlükçü bir bilimin, disiplinlerin epistemolojilerini birbirleriyle paylaşmalarının ürünü olabileceğini ileri sürer.

"(...) doğal nesneler de toplumsal olarak inşa edilir. Bu doğal nesnelerin, daha doğrusu doğabilimsel bilginin nesnelerinin, bilme ediminden bağımsız olarak varolup olmadıkları değildir sorun. Bu soru, yeni-Kantçılar arasında yaygın olan önvarsayımın, yani zamanın her zaman bir göndergesi olduğu, dolayısıyla zamansallığın koşulsuz değil, bağıl bir kategori olduğu varsayımının hilafına, "gerçek" zamanın benimsenmesiyle cevaplanır. Yeryüzü, yeryüzündeki hayattan çok önce evrimleşmiştir tabii ki. Sorun, doğa bilimsel bilginin nesnelerinin, toplumsal alanın dışında kurulup kurulmadıklarıdır. Eğer bu mümkünse, bilim ya da sanatın, bilim/sanat üretmemizi sağlayan araçtan kaynaklanan etkileri etkili bir biçimde nötralize eden prosedürler geliştirebileceğini varsayabiliriz. Performans sanatı bu tür bir girişim olabilir."

Son olarak, postmodern bilim geleneksel bilimin bünyesindeki otoritarizm ve elitizmi güçlü bir biçimde çürütür ve bilimsel çalışmaya yönelik demokratik bir yaklaşım için ampirik bir temel sunar. Zira, Bohr'un belirttiği gibi, "bir ve aynı nesnenin tam olarak açığa kavuşturulması için tek bir betimlemeye karşı koyan çeşitli bakış açıları gerekebilir" – modernist bilimin kerametleri kendilerinden menkul ampiristleri ne kadar yadsımaya kalkarlarsa kalksınlar, bu gayet açık ki dünyayla ilgili bir gerçektir. Böyle bir durumda, itimatnamelerini almış "bilim adamları"nın oluşturduğu seküler bir papazlar kastı, bilimsel bilginin üretilmesi üzerindeki tekelini korumayı başarabilir mi? (Şunu vurgulamak istiyorum ki uzmanlaşmış bilimsel eğitime hiçbir şekilde karşı değilim, sadece bir elit tabakanın, kendisine mensup olmayanların alternatif bilimsel üretim biçimlerini *a priori* olarak dışlama amacıyla kendi "yüksek bilim" kanonunu dayatmaya çalışmasına karşıyım.)

Nitekim, postmodern bilimin içeriği ve yöntembilimi, en geniş anlamda kavranan ilerici siyaset projesine güçlü bir düşünsel destek sunar: En geniş anlamda, yani sınırların ihlal edilmesi, engellerin yıkılması, toplumsal, iktisadi, siyasi ve kültürel hayatın bütün yönlerinin radikal olarak demokratikleştirilmesi anlamında. Öte yandan, bu proje bir yanıyla da, bu tür gelecekteki-demokratik-toplumun ihtiyaçlarını karşılayabilecek yeni ve gerçekten ilerici bir bilim inşa etmelidir. Markley'nin gözlemlediği gibi, ilerici topluluğun önünde, birbirini az çok dışlayan iki seçenek var gibidir:

Siyasi anlamda ilerici bilim adamları, bir yandan, sağcı düşmanlarının doğayı tahrif ettiklerini ve karşıhareket konumunda olan kendilerinin ise doğru-

ya ulaşabildiklerini iddia ederek, mevcut pratikleri, bu sefer kendi savundukları ahlaki değerler adına yeniden canlandırmaya çalışabilirler. Ama biyosferin durumu –hava kirliliği, su kirliliği, kaybolan yağmur ormanları, yokolmanın eşiğindeki binlerce tür, üzerlerine taşıyabileceklerinin çok ötesinde yük binmiş büyük kara alanları, nükleer santraller, nükleer silahlar, eskiden ormanların bulunduğu yerlerdeki çorak araziler, açlık, yetersiz beslenme, kaybolan sulak alanlar, varolmayan meralar ve çevresel etkenler yüzünden yakalanılan hastalıkların hızlı artışı–, gerçekçi bilimsel ilerleme rüyasının –mevcut yöntembilim ve teknolojileri devrimcileştirmek yerine ele geçirme rüyasının– bir devlet sosyalizmini yeniden canlandırmaktan öte bir şeylerin peşine düşen bir siyasi mücadele için hiçbir anlamı olmadığını göstermektedir.

Bunun alternatifi, bilimin de siyasetin de büyük ölçüde yeniden tasarlanmasıdır:

Sistemleri yeniden tanımlamaya yönelik, dünyayı sadece ekolojik bir bütün olarak değil, rakip sistemlerden oluşan bir küme olarak –çeşitli doğal ve insani ilgiler/çıkarlar arasındaki gerilimlerin ayakta tuttuğu bir dünya olarak– da görmeye yönelik diyalojik hamle, bilimin ne olduğunu ve ne yaptığını yeniden tanımlama imkânını, belirlenimci bilim eğitimi şemalarını, çevremize nasıl müdahale ettiğimizle ilgili sürekli diyaloglar lehine yeniden yapılandırma imkânını sunar.

Postmodern bilimin topyekun, bu ikinci, daha derin yaklaşımı tercih ettiğini söylemeye gerek yok.

Bilimin içeriğini yeniden tanımlamanın yanı sıra, bilimsel emek harcanan kurumsal odakları –üniversiteleri, hükümet laboratuvarlarını ve şirketleri– yeniden yapılandırmak ve yeniden tanımlamak ve bilim adamlarını, çoğunlukla kendi arzuları hilafına, kapitalistlerin ve ordunun kiralık adamları haline gelmeye iten ödüllendirme sistemini yeniden biçimlendirmek şarttır. Aronowitz'in belirttiği gibi, "Amerika Birleşik Devletleri'nde fizik bölümlerindeki 11.000 öğrencinin üçte biri, tek bir altalanda, katı hal fiziği alanında yığılmıştır ve hepsi bu altalanda iş bulmayı başaracaktır". Oysa, kuantum çekimi ya da çevresel fizik alanında çok az iş vardır.

Ama bu sadece ilk adımdır: Her türlü özgürleştirici hareketin temel amacı, bilimsel bilgi üretimini yanılgılarından kurtararak demokratikleştir-

mek, "bilim adamlarını "halk"tan ayıran yapay engelleri yıkmak olmalıdır. Gerçekçi bakıldığında, bu işe genç kuşatan, eğitim sisteminin derin bir reformdan geçirilmesiyle başlamak gerekir. Fen ve matematik öğretimi otoriter ve elitist özelliklerinden arındırılmalıdır ve bu konuların içeriği, feminist, gay, çokkültürcü ve ekolojik eleştirilerin getirdiği içgörülerle zenginleştirilmelidir.

Son olarak, her türlü bilimin içeriği, söylemlerinin formüle edildiği dil tarafından büyük ölçüde sınırlanır; Batı'nın ana-akım fizik bilimi ise, Galileo'dan beri, matematik diliyle formüle edilmiştir. Ama *kimin* matematiği? Bu çok temel bir sorudur, zira Aronowitz'in gözlemlediği üzre, "toplumsalın 'lekeleme'sinden ne mantık ne de matematik kaçabilir". Feminist düşünürlerin tekrar tekrar işaret ettiği gibi, mevcut kültürümüzde, bu lekeleme büyük ölçüde kapitalist, ataerkil ve militarist bir mahiyet arz eder: "Matematik, doğası gereği fethedilmiş Öteki olmayı arzulayan bir kadın olarak betimlenir." Yani, özgürleştirici bir bilim, matematik kanonunu derinden gözden geçirmeden tamamlanamaz. Henüz bu tür özgürleştirici bir matematik yok, nihai içeriği konusunda ancak spekülasyonlarda bulunabiliriz. Saçaklı [fuzzy] sistemler teorisinin çokboyutlu ve çizgisel olmayan mantığında bu matematiğin ipuçlarını görebiliyoruz; ama bu yaklaşım hâlâ geç kapitalist üretim ilişkilerinin krizinden kaynaklanmış olmasının silinmez izlerini taşır. Felaket teorisi, düzgünlük/süreksizlik ve metamorfoz/açılım üzerindeki diyalektik vurgularıyla, geleceğin matematiğinde şüphesiz önemli bir rol oynayacaktır; ama bu yaklaşımın ilerici siyasi praksisin somut bir aracı haline gelmesinden önce daha çok teorik çalışma yapılması gerekiyor. Son olarak, her yerde karşımıza çıktığı halde gizemini koruyan çizgisellik-dışılık olgusuna ilişkin en derin kavrayışları sunan kaos teorisi, gelecekteki her türlü matematikte merkezi bir yer edinecektir. Yine de, geleceğin matematiğine ilişkin bu imgeler puslu kalmak zorundadır: Zira, bilim ağacındaki bu üç genç dalın yanı sıra, yepyeni gövdeler ve dallar da –yepyeni teorik çerçeveler– çıkacaktır ki şu an gözümüze takılmış olan ideolojik atgözlükleri yüzünden henüz bunları tasarlamamız mümkün değil.

İngilizceden çeviren: Tuncay Birkan

Yeniden Heidegger

ÖMER AYGÜN

"Başlangıç da bir tanrıdır; insanlar arasında kaldığı sürece her şeyi kurtaran bir tanrı."

Platon, *Yasalar*, VI, 775e.

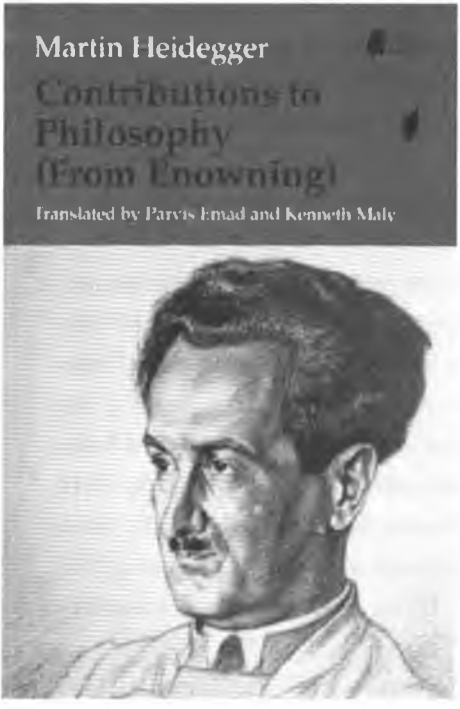
Martin Heidegger'in bütün yapıtlarının 65. cildini oluşturan *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)* başlıklı metin yazıldıktan yaklaşık altmış yıl, Almancada basıldıktan on yıl sonra İngilizceye çevrildi.[1] Çevrilmesi en güç düşünürlerden Heidegger'in en güç metinlerinden biri sayılan, dahası birçoklarınca Heidegger'in *Varlık ve Zaman*'dan sonraki başyapıtı olarak gösterilen *Beiträge*'yi çevirmek gibi büyük bir yükün altından çevirmenlerin ne ölçüde kalktıkları daha tartışılacağa benzer ama metnin felsefe dünyasında geniş yankı uyandırdığı, daha da uyandıracağı kesin.

Metni Heidegger 1936-1938 yılları arasında yazmış, yani rektörlükten emekli olduktan sonra ve İkinci Dünya Savaşı'nın hemen arifesinde. Bir şeyin bitip "başka bir şeylerin" başladığı bir dönemde. (Peki ama bu "başka şeyler", 1939'da başladılar mı, 1939'da mı başladılar gerçekten?) Bu bakımdan kitabın Heidegger'de pek rastlanmayan kişisel bir yanı olduğu söylenmiş, bir günah çıkarma ya da kendini aklama çabası olduğu ileri sürülmüştür. Böyle bir savın nasıl doğrulanabileceğini bilemeyiz ama doğrulansa bile, Heidegger bu metni sağlığında yayımlamadığına göre, onu olsa olsa bir iç muhasebesi sayabiliriz. Buna indirgememek koşuluyla, doğal olarak.

Beiträge'nin başlangıçla ilişkisi olduğu kesin ama.

Heidegger'in bu metni aynı dönemde yazdığı *Düşüncelilik* [*Besinnung*] ve *Varlığın Tarihi* ile birlikte tek bir yapıt biçiminde bastırmayı düşünmüş olması göz önüne alınacak olursa, bu başlangıcın, Heidegger'in yaşamında "yeni bir sayfa"dan çok, düşünsel bir başlangıç olduğu söylenebilir.

Metin de bu savı doğruluyor, öncelikle farklı biçimiyle: kitap sekiz "ekleme" üstüne kurulmuş: Önsöz, Yankı, Pas, Sıçrama, Temellendirme, Gelecektekiler,[2] Son Tanrı ve Varlık [*Seyn*]. Her bir ekleme de numaralandırılmış uzunlu kısalı metinlerden oluşuyor. İlk bakışta notları ya da parçalı yazıları çağrıştırsa da, bu metinlerin özelliği, her birinin, ne kadar kısa ya da eksiltili de olsa, doğrudan doğruya bütünü hedef alması: felsefeyi, metafiziği, tarihi, dili, mantığı, insanı, bizi, tanrıyı, hakikati... Bir öncekinin bıraktığı yerden başlamaktan çok, her metin kendi başına bir başlangıç gibi; o kadar yoğun, gergin ve iddialı. Sanki her metinde Heidegger bütün gücünü toplayıp tüketiyor. Başlangıcın gerginliği (korku ya da umut) her metinde baştan duyuluyor. Ama bunlar "özlü sözler" değiller, yaratıcılık önplanda değil, aforizma sayılamazlar; metinlerin kısalığı, anlatımın ustalığından çok, düşüncenin atılımıyla, her seferinde başlangıç oluşuyla ilişkili. Demek ki metinlerin toplamının biçimindeki farklılık da, her metnin kendi başına bir başlangıç iddiası taşıması da, Heidegger'in düşünsel bir başlangıç yapmaya giriştiğini belli ediyor.

Ama 1930'larda Heidegger'in kafasında düşünsel bir başlangıç olduğu, öncelikle metnin içeriğinden belli. Metnin başından başlayalım, yani başlığından: *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)*. Heidegger'in deyimiyle "kamusal başlık" olan *Beiträge zur Philosophie*, yani *Felsefeye Katkılar*, düşünürün felsefe geleneğini neredeyse uysalca üstlendiğini belli ederken, ayraç içindeki başlık bu gelenekte yerleşik olan bir başlık biçimini, başlama biçimini benimsiyor: *Ruh Üstüne*, *Dostluk Üstüne*, *Yasaların Ruhu Üstüne* gibi yapıtlar ne idiyse *Vom Ereignis* de odur; Almanca *Vom* "üstüne", *Ereignis* de "olay" anlamı-

na geldiğine göre, yapıtın başlığı, *Felsefeye Katkılar (Olay Üstüne)* olmalıdır. Heidegger işe böyle başlamaktadır. Daha doğrusu okur kitabı okumaya böyle başlar.

Kitabın daha ilk sayfaları bu rahat başlangıca gölge düşürür, okur başlığı anlama sürecine girdiğini ama "başlangıcın" daha başlamadığını sezmeye başlar yavaş yavaş. Başlığa geri döner: *Felsefeye Katkılar (Olay Üstüne)* gibi bir başlıkla Heidegger gerçekten "başlamış" oluyor mu? Felsefe geleneğini ve gündelik dili daha başlığıyla böylesine uysalca benimseyen bir yapıt nasıl "başlangıç" olabilir? Heidegger 1930 tarihli *Hakikatin Özü*'nün sonunda sözünü ettiği "devrim"den umudunu kesmiş midir geçen zaman içinde? Nasıl bir başlangıç bu? Bütün bunlardan işkillenmemek ve "kamusal olmayan" başlığa, "asıl" başlığa, ayraç içindeki *Vom Ereignis*'in altında yatana bakma gereksinimi duymamak olanaksız:

Almancada *vom* yalnızca "üstüne" demek değildir, "üstüne"nin altında, ismin "-den" hali yatar; ilk bakışta yapıtın *Ereignis* "üstüne" olmasının altında, *Ereignis*'ten olması yatar; *Ereignis*'i "konu" yapar gibi görünmesinin altında, *Ereignis*'ten "konuşması" yatar; *Ereignis*'in başlıkta *vom* edatı aracılığıyla *Felsefeye Katkılar*'ın "tezi" olarak ortaya konulmasının altında, "parantez" içinde verilmesi yatar. Başlık, *Ereignis*'i ortaya koymadan önce [Yun. *thesis*] onu *Felsefeye Katkılar*'ın "yanma koyar" [Yun. *parenthesis*]. "Bir konu üstüne" yazmak ya da düşünmek, aynı zamanda ve öncelikle, bir "-den konuşmaktır", tek yönlü olarak bir şey konu alınmadan, ortaya konulmadan önceki karşılıklı konumlanmadır.

Ereignis'in "olay" anlamının altında da "Varlık ve insanın karşılıklı aidiyetinin olaylaşması" anlamı yatar. Şimdilik dilimizde çevirmenini bekleyen ya da çevirmeninden kaçan bu sözcük, Heidegger'e göre "Yunan'ın kılavuz sözcüğü *logos* [...] kadar çevrilemez bir sözcüktür"[3] çünkü *Ereignis* sözcüğü, kökeninde, "kendine özgü, özel" [*eigen*] sözcüğünü, hatta "göz" [*auge*] sözcüğünü barındırır. *Ereignis*, çevrilemezlikte ilk "kılavuz" *logos*'la çekişme içindedir. Belki de Heidegger bir başlangıç kadar, bu başlangıcı olanaklı kılacak bir "kılavuz" da arıyor.

Felsefeye Katkılar başka bir başlangıç ve başka bir kılavuz arıyor ama bu başlangıç, yeni bir başlangıç olmadığı gibi, kılavuz adayı da yeni bir sözcük değildir. Köktenci anlamıyla başlangıç, şimdiye kadar süreni bırakıp yeni bir şeye geçmekle, ileri bir atılım yapmakla gerçekleştirilemez çünkü bu durumda, belli bir yön (metafizikte hep ileriye, hep daha iyiye, daha doğruya,

daha güzele), belli bir zamansallık anlayışı (tekyönlü çizgisel zamansallık anlayışı), gelenekle belli bir ilişki biçimi (modernizmde kendine bir gelenek üretip ona karşıt olarak kendini "yeni" ilan etme) varsayılmakta, dolayısıyla öyle ya da böyle sürdürülmektedir. Eskiyle aynı yönde hızlanan bu yenilik biçimi yeterince "yeni" değildir. Var olan sözcükler üstünde Heidegger'in bu kadar çalışmasının nedeni, bir "kamuflaj" kaygısı değil, bir "oyun" merakı da değil: başlangıcı gerçekleştirmek için, zaten başlamış olanın ve sürenin kökten bir biçimde (başlangıca özgü bir biçimde) anlaşılması gerekir. *Felsefeye Katkılar*'ın araştırdığı "başka" başlangıcın ilk başlangıçla, yani Yunan'daki başlangıçla, "başka" kılavuzun da gündelik dille doğrudan doğruya ilişkili olmasının nedeni budur. Gene bu nedenle Heidegger *Ereignis*'le, Varlıkla ya da *Lichtung*'la [İng. *clearing*, Fra. *éclaircie*, *clarière*] *logos*'u yadsımak yerine, bunların *logos*'ta varsayıldıklarını ama örtbas edildiklerini göstermeye çalışır. Başka bir başlangıç gene bu yüzden ilk başlangıcı üstlenmek zorundadır ki onun devamı olmaktan çıkıp kökenindeki unutuşu düşünebilsin.

Batı felsefesinin bir başlangıcı zaten vardır: Yunan düşüncesi.

Bir kılavuz zaten vardır: *logos*.

Bu var olan *logos*'un kapsamında *Ereignis* sözcüğü zaten vardır.

Ayraç, yazı imi olarak zaten vardır.

Vom, Almanca'da edat olarak zaten vardır.

Heidegger'in başlangıcında bu anlamda bir yenilik yoktur. Heidegger bunların hiçbiri için yeni bir anlam da önermez. Onların kökenine gidip unutuşun ve kökendeki çarpıtılmanın zorunluluğunu anlamaya çalışır, tıpkı *Varlık ve Zaman*'ı başlatan sorgulamadaki gibi: Varlık neden ve nasıl unutuldu? Unutulmamış olabilir miydi? Unutulmamış olamazdıysa, bu zorunluluk neden kaynaklanır? Neden varolanla ilişkimiz hep zorunlu olarak bir özne/nesne ilişkisine dönüşür? Neden belli bir *logos* yorumu Varlığı ve *Ereignis*'i örtbas eder? Neden bir "şey" üstüne düşünmek zorundayız? Ve neden bir şey "üstüne" düşünmek, konuşmak zorundayız? Düşünen kişi neden düşüncesini bir nesne gibi, konu olarak ortaya koyar? "Parantez", sözcük olarak, tezde gedikler açanken, tezin bütünlüğünü ihlal edenken, "tezi" beslemeye, onun gediklerini kapatmaya neden, ne zaman ve nasıl başladı? Başlangıç kendini nasıl örtbas etti?

Felsefeye Katkılar'ın illa bir konusu olacaksa budur herhalde: başlangıç. 1930'lu yıllardaki düşünsel başlangıç kaygısı, kavram olarak "başlangıç" üstüne düşünmesinden bellidir. 1934-35'te Hölderlin'in *Germania* ve *Rhein*

başlıklı şiirleri üstüne verdiği dersin başında bu düşünme süreci başlamıştı bile: "Bir sürecin *başı* [*Beginn*], *başlangıç*'tan [*Anfang*] başka şeydir. Örneğin hava durumundaki bir değişiklik bir fırtınayla başlar ama başlangıcını oluşturan şey, kendisini hazırlayan atmosferik koşullarda tümden bir dönüşümdür. Bir sürecin başı, bir şeyin harekete geçtiği noktadır, başlangıçsa bir şeyin meydana çıktığı yerdir. Dünya Savaşı'nın başlangıcı Batı'nın siyasi ve düşünsel tarihinde yüzyıllar öncesine dayanır. Dünya Savaşı'nın başı, ileri karakollar arasındaki çarpışmadır. Sürecin başı hemen geçmişte kalır, olayın gelişimiyle birlikte silinip gider. Oysa başlangıç, kaynak, ancak olayda kendini gösterir ve ancak olayın sonunda tam anlamıyla var haline gelir."[4]

Felsefeye Katkılar'da Heidegger öncelikle bir "başka başlangıç" düşüncesi ortaya atar ve elbette bunu Yunan'daki başlangıçla ilişkili olarak ileri sürer. Heidegger'e göre, bu başka başlangıç gelecekteyse de, buna ancak ilk başlangıca dönmekle ulaşılabilir. Aslında bir ulaşma da söz konusu edilmez: ilk başlangıçtan başka başlangıca geçiş bir "sıçramadır". Ama sıçramada söz konusu olan, ileri sıçramak değil, yerinde sıçramaktır, hoplamaktır, yani altındaki temeli terk etmeyi göze alıp o temele yeniden inmektir, daha doğrusu, başka türlü inmektir.

Metafizik tarihine temel olan başlangıç, ilk başlangıç, Aristoteles'in "hayranlık" [Yun. *thaumadzein*] tutumuna, yani önde hazır bulunan bir şey karşısında takınılabilecek bir tutuma ayarlıdır. Yunan'ın kaynaklık ettiği metafizik geleneğinde *Ruh Üstüne*, *Dostluk Üstüne* gibi başlıklar bu yüzden bir varolan "üstüne"dir. Hayranlık, bir varolan "karşısında" hayranlıktır. Ama işte hayranlıkta, karşısında hayran olunan şey, "karşıda olan" olarak, nesne [Lat. *ob-jectum*] olarak varsayılmış olur. Bu anlamda hâlâ yatay bir karşılaşmadır, yani varolanlar arası bir karşılaşmadır: böyle olunca da varlık-varolan ayrımının üstünü örter. Heidegger de *physis*, *idea*, *ousia* ve *tekhne* gibi Yunan felsefesinin temel kavramlarından bugünkü teknolojik duruma kadar uzanan, "hayranlık" kılavuzluğundaki bu uzun ve dolambaçlı sürecin izini sürer.

Başka başlangıcın ayarı ise, hayranlık değil, kendini tutmadır [Alm. *Verhaltenheit*; İng. *reservedness*]. Demek ki ilk başlangıçtan başka başlangıca sıçramayı anlamak için bu iki ayar arasında düşünmek gerekir: hayranlık ile kendini tutma arasında, *vom*'un "üstüne" anlamı ile "-den" anlamı arasında, *Ereignis*'in "olay" anlamı ile "Varlık ve insanın birbirine aidiyetinin olaylaşması" anlamı arasında. Ayracın dışı ile içi arasında. İlk başlangıcın

üstüne gidilince, Heidegger'in deyişiyle, ilk başlangıç başka başlangıca "pas atar" ve onu oyuna sokar. Heidegger'e göre, öncelikle, Varlığın varolanları terk ettiğini, insanın temelden-ötede [Alm. *Abgrund*, İng. *Abground*] olduğunu görmek, insanın temelden-ötede olmasının görülmediğini, unutmanın unutulduğunu bulgulamak, üzüngsüzlüğün üzüncüne katlanmak gerekir; kendini örten, olsa olsa kendini örtmesinde ileri çıkan Varlığın korunaksız açıklığındaki korkuyu üstlenmek gerekir; ama, *Varlık ve Zaman* bir unutuşun, Varlık sorusunun unutuluşunun vurgulanmasıyla başlasa ve sürse bile, *Felsefeye Katkılar*'daki üzüngsüzlük üzüncünün *Varlık ve Zaman*'daki iç daralması çözümlemesinden bir farkı, *Varlık ve Zaman*'da iç daralmasının *Dasein*'ın var olmama olanağıyla (olanaksızlığın olanağı ölümle) yüzleşmesinden kaynaklanırken, *Felsefeye Katkılar*'da üzüncün kaynağının Varlığın varolanları terk ettiğini görmek olması; bir başka fark da artık üzüncün felsefi yanı kadar tarihsel yanının da vurgulanmasıdır: üzüngte, varolanların var olduğu ama Varlığın *bu çağda* varolanlardan çekildiği göz önüne gelir. Heidegger bu yüzden "iç daralması" sözcüğünün yerine, Hölderlin'in *Şarap ve Ekmek* şiirinin 7. bölümünde geçen ve orada doğrudan doğruya çağ ile ilişkilendirilen "üzüng" sözcüğünü kullanır. Üzüng, çağdan ileri geldiği kadar çağı belirlediğinden, toplumsal, hatta bireysel bir ruh durumuyla bağdaştırılamaz. Sıçramada temelden ayrılmış olmak, toplumsal ya da bireysel bir düşüşle temellendirilemez. Sıçramak, temelden ayrılmak demektir; temelden ayrılmak, bir şey "üstüne" bir şey söyleyememek demektir, "üstüne" söz söyleyecek hiçbir şeyi olmamak demektir, ortaya bir şey koyamadan ortada kalmak demektir.

Varlık, bu geri çekilmişliğiyle nasıl göz önüne gelebilir? Göz önünde bir şey varsa, bu da varlıktan değil midir, var değil midir? Oysa, Heidegger'in *Felsefeye Katkılar*'da sık sık vurguladığı gibi, ancak bir varolan vardır, Varlık *var* değildir. Varlık hüküm sürer. Varlığı bir varolan olarak düşünmek, yani varlık-varolan ayrımını göz ardı etmek tam da ilk başlangıcın edimidir. İlk başlangıca göre varlık bu yüzden, göz önünde, el altında sürekli hazır bulunuş olabilir. Bu varlık anlayışı zamansal bir önbelirlenim içerirken (süreklilik), aynı zamanda özne (göz, el) ile nesne (hazır bulunan) arasındaki ayrımın tohumudur, başlangıcıdır. Oysa sıçramada, Varlığın hakikati [Yun. *aletheia*], hazırda bulunuş kadar, sürekli meydanda oluş kadar, örtülüş olarak da anlaşılır. Heidegger buna Almancada *Lichtung* der: meydanda olmanın da, meydanda olmamanın da meydanı, diyelim şimdilik buna.[5] İşte genel

olarak bu bulunmayışın bulunuşuna, özel olarak da *bu* tarihsel bağlamda Varlığın bulunmayışının bulunuşuna Heidegger "yankı" adını verir ikinci eklemede. Böylece ilk eklemelerin arasındaki gidiş geliş ortaya çıkıyor: Önsöz, Yankı, Pas, Sıçrama... Varlık, varolanları terk etmişliğiyle yankılanıyorsa, başka başlangıca giden çapraz yol bu yankılamada, bu ara yerde kalmakta ısrar edilerek [İng. *in-sisting*[6]] çizilebilir: belki rektörlük deneyimi ile İkinci Dünya Savaşı arasında, en azından, kesilmiş bir sesle daha başlamamış bir ses arasındaki yankıda, susmuş söz ile beklenen yanıt arasındaki soruda, bizi ilk başlangıca ait kılan bağlarımız ile başka bir başlangıcın zorunluluğu arasında, aynı zamanda da bu yapıtın iki başlığının arasında: ayracın içiyle dışı arasında. Artık *Dasein, Varlık ve Zaman*'ın genelinden farklı olarak, her seferinde olduğum şey değildir; ayrı yazılan *Da-sein* (orada-olmaktan çok, oradayı-olmak, Varlığın orada-olmasının yolu, yükümlüsü ve "çobanı" olmak) bu ısrar, sebat ve bekleme yeri olmaktır ve Varlık olayı olarak *Ereignis* orada cereyan eder, orayı olmada cereyan eder.[7] Varlığın hakikatine açık olmak, Heidegger'in *Hakikatin Özü*'nde söylediği gibi, yapmak değil, kendi haline bırakmaktır: "Olmaya bırakmak, – yani, şeyleri oldukları şeyler olmaya bırakmak, – kendini açık alana ve onun açıklığına bağlamak demektir; bu açıklığadır ki her varolan gelip dikilir (...)".[8]

Bu bekleme ve bırakma, tevekkül müdür? Olamaz, çünkü tevekkülde vekaletin verildiği, varolan üstündeki tasarrufun havale edildiği tanrı hâlâ bir varolandır, dolayısıyla tevekkül eden kişi bir varolanı bırakırken başka bir varolana sarılır, böylece bütün metafizik tarihi gibi varlık ile varolan arasındaki ayrımın (ve ilişkinin) üstünü örter; hayranlık, örneğin Yunus Emre'de yetkin biçimini tam da Tanrı "karşısında" bulur;[9] üstelik Heidegger'in söz ettiği ısrar, Hölderlin ve Nietzsche'nin dile getirdiği tarihsel bağlamda ısrardır. Bu bırakma, dünyayı terk etmek midir? Hayır, bu bırakma bir tutmadır da. Başka başlangıcın ayarını anlamak için, etkinlik terimini tersine çevirip kimi Budizm biçimlerindeki gibi edilginliği vurgulamak yetmez; burada söz konusu olan, etkinlik/edilginlik seçeneğinden önce düşünmenin olanaklılığıdır.

Peki bu bekleme, bu bırakma, bu kendini tutma tam olarak nedir, bir sözcük yığını değilse? Bir altın sikkeyi bir öznenin zihnindeki belli bir tasarımla, örneğin altın algısıyla ya da kimyasal bir tanımla karşılaştırarak sahte olup olmadığına karar vermeden önce gelen, bu karar aşamasının varsaydığı, zaten aslında gerçekleştirdiği bir edim: sikkenin hakiki olup olmadığını değerlendirmedeki ölçütlerden de önce gelen bir kendini verme ve gizlenme

birlikteliğine hazır bulunmak. Buna Heidegger "özgürlük" (Alm. *Freiheit*) der. Özgürlük, ıssızlık, işgal edilmemişlik ve işgal etmezlik. Meydanı meydana bırakmak. Meydanı meydana getirmek. Bu hazır bulunuşta, *bugün* ya da 70 yıl önce, varolandan Varlığın çekildiğini saptar Heidegger.

Katatoni ya da bu terimin Türkçe'deki harika karşılığı olan "balmumu katılığı" mı önermektedir Heidegger? Salık verdiği gibi, Varlığın varolanları terk edişinin uğuldamasında sebat etmek için nutuktan [Yun. *logos*] türeyen bir mantık [*Logik*] yerine, bir susma [Yun. *sige*] mantığı [*Sigetik*] mı geliştirmek gerekir (§38)? Görmüştük, Heidegger'in izlediği yol, bir dönem Nietzsche'nin yaptığı gibi, metafizik tarihindeki düzeni tersyüz etme değildir. Heidegger Varlığın hakikatinin korunağa alınmasında dile belirleyici bir işlev vermekten geri kalmaz, ne de olsa Varlığın varolanlardan çekilmesinin yankısı, örneğin algıdan önce sözcüklerde, görülenden önce işitilende yankılanır. "Dil, özünde, ne bir organizmanın kendini dışlaştırma aracıdır, ne de bir canlının kendini dışa vurmasıdır. Bu nedenle, dil, gösterge olarak değerinden hareketle, hatta anlamlandırma değerinden hareketle, asla özüne uygun olarak düşünülemez. Dil Varlığın ta kendisinin hem aydınlatıcı hem saklayıcı gelişidir." [10] Hem aydınlatıcı hem saklayıcı geliş olarak dil, bu "arada", yankıdır: söylenmiş olan ile söylenecek olan arasındadır. Sözcükleri bilmeden önceki, tanımadan önceki işitmededir, *Ereignis*'ten önce *eigen*'ı, *aletheia*'dan önce *a-letheia*'yı, belki "Varlık" sözcüğünden önce "bar-" kökünü, "barış" ve "barınma" sözcüklerini işitmede ve bu sözcükleri yeniden öğrenmededir. Söylemenin fışkırdığı kaynaksal sessizlik, söylenende, öncelikle de işitilende uğuldarsa Varlığın hakikati korunağa alınmış olacaktır Heidegger'e göre. Yankı, öyleyse, dile getirilende olmaktan çok, işitilendedir. Söylemek aynı zamanda işitmek [*hören*] olduğunda insanın Varlığa ait oluşu [*gehören*] çatısını bulacaktır.

> *"Varlığın [Seyn] hakikati, bugün sürekli olarak, konuşma tarafından hiçbir zaman olmadığı kadar kötüye kullanılıp yok edilen gündelik dille söylenemez. Madem her dil bir varolanlar dili olarak kalmaya mahkum, bu hakikat hiçbir dille doğrudan doğruya söylenebilir mi? Ya da varlık [Seyn] için yeni bir dil yaratılabilir mi? Hayır. Böyle bir dil yaratılsa bile – hattâ yapay sözcük türetimine başvurulmadan yaratılsa bile –, böyle bir dil, söyleyen bir dil olmayacaktır. Her söyleme, işitme yeteneğinin kendisiyle birlikte boy atmasına izin vermelidir. Söylemenin de işitmenin de aynı kaynaktan gelmesi gerekir."* (§36)

Heidegger bir biçimde geleceği düşünmektedir ama söz ettiği başka başlangıç yeni bir başlangıç olmadığı gibi, salık verdiği düşünme biçimi de yeni bir dil gerektirmez. Heidegger'in önerdiği bir yenilik varsa, eski, alışıldık, gündelik ve geleneksel düşüncede, kavram ve sözcüklerdedir bu yenilik. Onlarla ilişkimizdedir. Onlardadır ama örtbas edilmişlerdir. O halde sözcüklere, kendi sözcüklerimize, kendimizin sandığımız sözcüklere kulak vermek gerekir; onları "kökensel" anlamlarıyla düşünmek değil, ipuçlarına (*Wink*) açık olmak, anadiline yabancı kalmayı göze almak.

Bu da bizi konumuzdan ve konumumuzdan, konuşmaya başladığımız yere, daha doğrusu kendimizi konuşuyor bulduğumuz yere, yapıtın başlığına ya da başlangıca döndürür ama bu kez bir fazlalıkla, bir soruyla, yabancı gözlerle: "Kendi sözcüklerimize kulak vermek gerekir" derken sözü edilen gereklilik nereden ileri geliyor? Başka bir başlangıç niye? Ya sözcüklerin kökenine Heidegger'in duyduğu merak, onun başkalık ve tarih anlayışının yanında biraz naif kalmıyor mu? "Burada şaşırtıcı olan şey, keyfilik değil [Heidegger'in kökenbilime başvurmasının keyfiliği değil], tam tersine, [sözcükler üstüne yaptığı] mimetik çalışmadır, benzerlik taklididir, bize bir tür tarihaşırı zorunluluğu yutturan, tartışmaya açık bir bilgiye başvurmasıdır." [11]

Notlar

1 Martin Heidegger, *Contributions to Philosophy (From Enowning)*, çev.: Parvis Emad ve Kenneth Maly, Indiana Üniversitesi Yayınları, 1999.

2 "Gelecektekiler" [*Künftigen*] Rilke'nin *Duino Ağıtları*'nın dokuzuncusundan alınmıştır.

3 Martin Heidegger, *Identity and Difference*, trans. Joan Stambaugh, Harper and Row, New York, 1969, s. 36. *Ereignis* İngilizce'ye *enowning*, *event of Being*, *event of appropriation* ve *eventuation* olarak, Fransızca'ya ise *appropriation*, *évènement* ve *avènement* olarak "çevrilmiştir".

4 Martin Heidegger, *Les Hymnes de Hölderlin:* La Germanie *et* Le Rhin, çeviren: François Fédier ve Julien Hervier, Gallimard, 1988, ss. 15-16.

5 Sezai Karakoç'un bir öyküsünün adı olan *Meydan Ortaya Çıktığında* bu bağlama uygun gibi görünüyor; hatta yer yer içeriği de: kahramanın durumu fırlatılmışlıkla açıklanabilir mi? "...varlık yuvamızı uğuldatarak 'öz'ümü attılar kentten" demez mi? Çağdaşlarını "bütün mutlulukları 'habersiz olmak' olanlar" diye nitelemez mi? "Meydan çağırıyor." Ama bu öyküde "meydan", "mahşer meydanı"dır ve ölüm "ilk fizikötesi çene"dir. Zaten Karakoç'un sorunu doğrudan doğruya ve açıkça bir metafizik sorunudur, bu yüzden meydan ortaya çıkabilirken, Heidegger'de bu, meydanın özüne aykırıdır.

6 Burada *Varlık ve Zaman*'da *ek-sistenz*'e yüklenen anlamın kayması dikkat çekicidir. 1920'lerde *Dasein* kendinin olanağı olarak kendinin *dışında* oluşuyla tanımlanırken, *Felsefeye Katkılar*'da ve onun devamı da sayılan *Hümanizma Üstüne Mektup*'ta Varlığın hakikatinin *içinde* kalma belirleyici duruma gelmiştir: "Kendinden-geçişli [Fr. *ek-sistant*] olarak insan oradayı-olmayı [*Da-sein*] üstlenir, bu arada 'tasa' [*Sorge*] için oradayı Varlığın meydanı [açıklığı;

Lichtung] olarak kabul eder." *Da-sein* sözcüğü için metnin Fransızca çevirmeni Roger Munier'nin dipnotu önemlidir: "Heidegger'in düşüncesini tamı tamına yansıtmak istiyorsak *Das Da-sein* sözcüğünü 'être-le-là' ['oradayı-olmak'] diye çevirmek kaçınılmaz; Fransızca'da bu karşılığı kullanmamızı bizden filozofun kendisi rica etti; aynı şeyi daha önce de Jean Beaufret'ye salık vermişti. *Das Da-sein*'ı yalnızca 'orada-olmak' biçiminde çevirmek, bu varoluşsalın Sartre'daki olgusallıkta üstlendiği anlamda yorumlanması sakıncasını taşır. İnsan 'orada' olan, yani kendisine verilmiş bir varoluşun zorunsuzluğu içine fırlatılmış varolan değildir. İnsan Varlığın 'orada'sıdır, *Varlığın* orada olmasını, şimdi ve burada açığa çıkmasını sağlayandır." Martin Heidegger, *Sorular III ve IV* [*Question III et IV*], *Hümanizma Üstüne Mektup* [*Lettre sur l'humanisme*], çev. Roger Munier, Gallimard, 1966, s. 84.

7 Gerçi *Da-sein* terimi de, bu sonraki anlamı da *Varlık ve Zaman*'ın ilk bölümünde vardır, ne var ki bu kitabın, varlık sorusuyla ilgili olarak bir *Dasein* analizine dayandığı gerçeğini değiştirmez.

8 *Wegmarken*, Martin Heidegger'in Vittorio Klostermann'dan basılan tüm yapıtları dizisinin 9. cildi. (Bizim yararlandığımız İngilizce çevirisi: *Pathmarks*, "On the Essence of Truth", çev. John Sallis, ed.: William McNeill, Cambridge University Press, 1998, s. 144.)

9 Oysa Heidegger okurken Yunus Emre'nin konumu birçok bakımdan akla gelebilir: "Tanrıların kaçıp gidişi" ile "Son Tanrı'nın gelişi" arasında, belki Anadolu Selçukluları ile Osmanlı İmparatorluğu arasında, Moğol saldırılarından sonra dile dönmüş ve o dili konuşanlara dillerini anımsatmıştır, hâlâ anımsatmaktadır. Yunus Emre'nin döneminin bir "üzünç" dönemi olarak yorumlanması, Sezai Karakoç'un *Yunus Emre*'de şairi konumlandırmasına uygun görünüyor (Diriliş Yayınları, 6. Baskı, 1989, s. 7-17). Ne var ki Heidegger'in söz ettiği tarih, evrensel bir tarih değildir; metafizik, öncelikle Batılı bir süreçtir. Heidegger doğrudan doğruya Batı dünyası içinde düşünmektedir. Düşünürün kendi sınırını çizmesindeki incelik ve titizliği de onu yorumlayanların gözetmesi gerekiyor.

Yunus Emre Batı tarihine dahil edildiğinde ise, Karakoç'un yorumunda dört dörtlük bir metafizik şair olarak kalır: Karakoç'un söz ettiği, insanın varlık karşısındaki ilk şaşkınlığı, *thaumadzein*'den başka bir şey değildir; "şiddetli öğlen" (a.g.y., s. 36), "Görklü nazar" (s. 13), "tarihî ruhçuluk diyalektiği" (s. 14) gibi kavramlar, yine metafizik tarihinin duraklarında yer alır.

Buna karşın, hatta bu yüzden, Sezai Karakoç'un *Yunus Emre*'deki yaklaşımını Heidegger'in bakış açısından okumak çok ilginç olacaktır. Özellikle "ölüm" anlayışı (s. 35-37) ve varoluşçulukla arasındaki gerginlik (s. 45), böyle bir çalışma için yüreklendirici ipuçları veriyor.

10 Martin Heidegger, *Sorular III ve IV* [*Question III et IV*], "Hümanizma Üstüne Mektup" ["Lettre sur l'humanisme"], çev. Roger Munier, Gallimard, 1966, s. 83.

11 Maurice Blanchot, *Felaket Yazısı* [*L'écriture du désastre*], Gallimard, 1980, s. 152.

ŞAKANIN SIRASI DEĞİL

Alaylı Şaka Bir Tür Hakarettir

ARISTOTELES

Yaşamda çalışma kadar, dinlenmenin de yeri olması ve dinlenme süresi içinde boş vaktin ve eğlencenin de bulunması söz konusu olduğuna göre; insanın neyi, nasıl söylemesi gerektiği konusunda, bu alanda da bir tür zarif ilişkiden söz edilebilir gibi geliyor. İnsanın kimle konuştuğu ya da kimi dinlediği fark eder. Vasata göre, burada da aşırılık ya da eksiklik olacağı açıktır. Güldürürken ölçüyü kaçıranlar kaba soytarılar olarak düşünülür; böyleleri, ne pahasına olursa olsun, güldürmeye çalışırlar; yakışık alır biçimde konuşmaktan, eğlendikleri kişiyi üzmemeye özen göstermekten çok, güldürmeye bakarlar. Öbür yandan, şaka yapmayan ya da şaka yapanlardan hoşlanmayan kimselerin kaba ve ham insanlar oldukları düşünülür. Zarif şakalar yapanlara ise kıvrak zekâlı denir; her an harekete hazır, kıvrak birini ima edercesine. Çünkü, nükteli sözlerin karakterin devinimleri olduğu düşünülüyor; gövdeler nasıl devinimlerine göre ayırt ediliyorlarsa, karakterler de öyle ayırt edilir. Etrafımızda gülünecek çok şey olduğundan, pek çok kişi de eğlenmekten ve şaka yapmaktan gerekenden çok hoşlandığından, soytarılara bile, sevimli bulundukları için, kıvrak zekâlı denir. Ama söylediklerimizden açıkça anlaşılacağı üzre, bunlarla gerçek kıvrak zekâlılar arasında dağlar kadar fark vardır.

İncelikli olmak da, söz konusu orta-halete girer; doğru ve soylu bir kişiye yaraşan şeyleri söyleyip dinlemek incelikli insanlara vergidir. Çünkü, incelikli birinin kendisine yakışan ve de şaka yoluyla söyleyip dinleyeceği kimi şeyler vardır; soylu birinin yaptığı şaka ile kaba birinin yaptığı şaka farklıdır; eğitim görmüş birinin yaptığı şaka nasıl, eğitim görmemiş birinin yaptı-

ğından farklıysa. Bu durum, eski ve yeni komedilerde görülebilir. Eski komedi yazarları için eğlendirici olan, dilin açık saçıklığıydı; yeni komedide ise kinayedir.

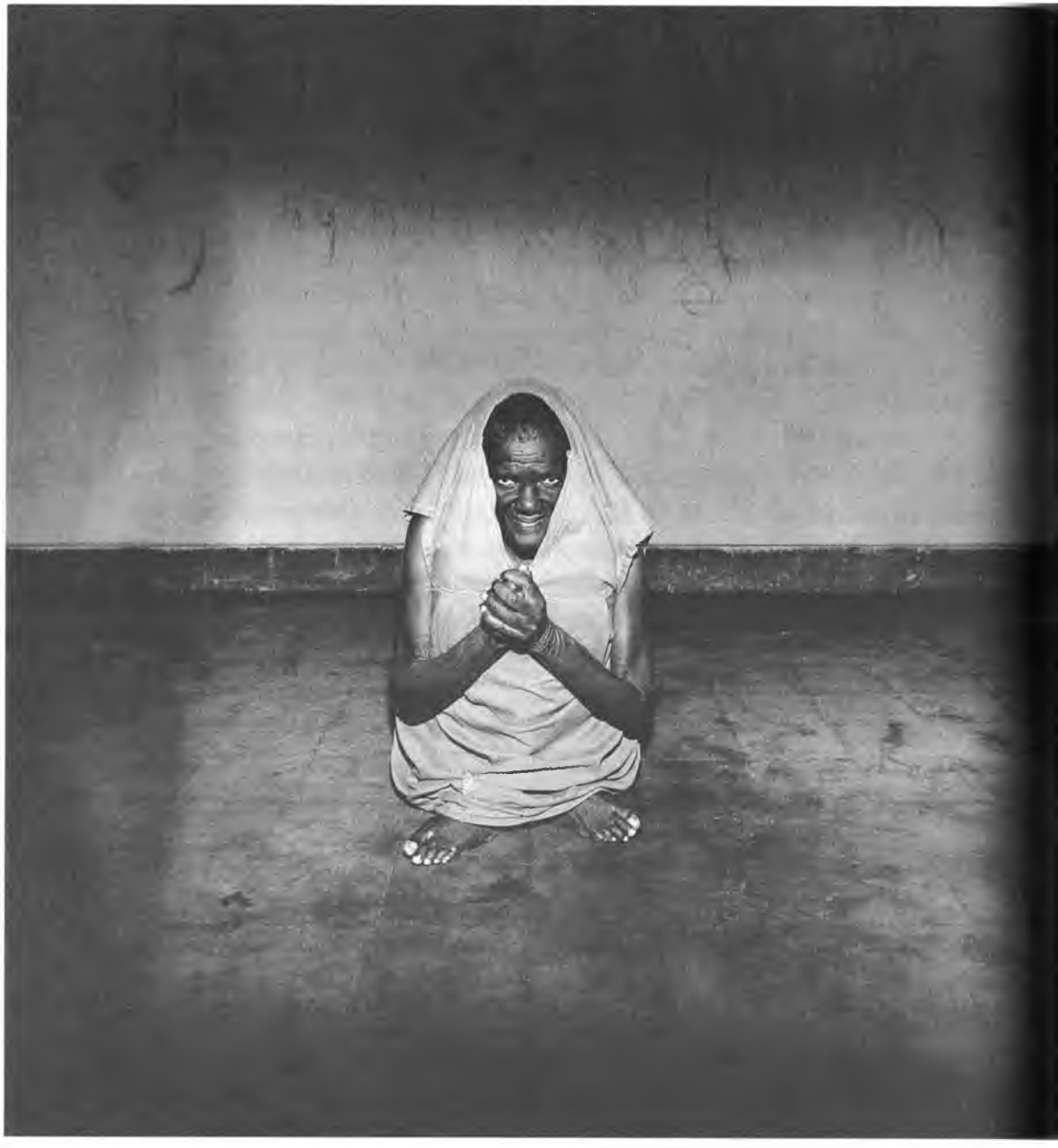
Efendilik söz konusu olduğunda, aradaki fark büyüktür. İmdi, güzel şaka yapan birini, soylu bir insana yakışmayan sözler etmemesinden mi; yoksa, dinleyeni üzmemekle kalmayıp, ayrıca zevk vermesinden mi anlamalıyız? Ya da, her durumda, ikinci tanımın kendisi belirsiz midir? Çünkü, farklı insanlar farklı şeylerden nefret eder ya da hoşlanır. Dinleyecekleri şakalar için de bu geçerlidir; çünkü bir insanın ancak dinlemeye katlandığı şeyleri söylediği düşünülür. O halde, yapmayacağı şakalar da vardır; çünkü, alaylı şaka bir tür hakarettir ve yasa koyucuların hakaret edilmesini yasakladığı bazı şeyler vardır. Belki de bu tür şakaları bize yasaklamaları gerekirdi. Öyleyse, tanımladığımız gibi, incelikli ve soylu biri kendine karşı bir yasaymış gibi olacaktır.

İster incelikli; isterse kıvrak zekâlı densin, vasattan ayrılmayan biri böyledir. Soytarı ise kendi mizah duygusunun kölesidir. Güldürebildiği zaman, ne kendini, ne de başkalarını gözetir; incelikli birinin söyleyemeyeceği, hatta bir kısmını dinleyemeyeceği sözler söyler. Kabasaba biri bu tür toplumsal ilişkilerde hiçbir işe yaramaz; çünkü, hiçbir katkıda bulunmadığı gibi, her şeyde bir kusur bulur. Oysa, dinlenmenin ve eğlenmenin yaşamın ayrılmaz bir parçası olduğu düşünülmelidir.

Demek ki, sözünü ettiğim, yaşamdaki vasatlar üç tanedir; bunların hepsi de birtakım konuşmaların ve işlerin karşılıklı iletişimiyle ilgilidir. Üç vasat arasındaki fark, birinin hakikat; öbür ikisinin ise hazla ilgili olmasıdır. Hazla ilgili olanlardan biri şakalarda, ötekiyse yaşamın genel toplumsal ilişkilerinde kendini gösterir.

Nikomakhos'a Etik
4. Kitap'tan

İngilizceden çeviren: Ali Ova

Fotoğraf: Claudio Edinger, *Madness*, 1997.
"Sonuç olarak, Tanrı'yla ve Tanrı'nın işleriyle alay etmek son derece ağır bir günahtır".

Alay Bağışlanmaz Bir Günah Olabilir mi?

AQUINO'LU AZİZ-TOMMASO

1. İtiraz. Alay bağışlanmaz bir günah olamaz gibi görünüyor. Her bağışlanmaz günah Tanrı sevgisine karşıdır. Ama alay, Tanrı sevgisine karşı gibi görünmüyor; çünkü zaman zaman, arkadaşlar arasında yapılan şakalarda da alay vardır ve alay bu yüzden, "eğlenmek" olarak da bilinir.

2. İtiraz. Ayrıca, Tanrı'ya saygısızlık olarak yapılan alay en büyük alaydır. Ama Tanrı'ya saygısızlığa yönelik olduğu zaman bağışlanmaz bir günah değildir: yoksa, bağışlanır bir günahın tövbe edildikten sonra yeniden işlenmesi bağışlanmaz bir günah olurdu. Çünkü Isidorius der ki "Tövbe edip, tövbesini bozan biri alaycıdır, tövbekâr değil." Aynı biçimde, her türlü riyakârlık bağışlanmaz bir günahtır; çünkü, Gregorius'a göre "devekuşu riyakârı simgeler, o ki atı (doğru insan) ve onun binicisini (Tanrı) alaya alır." Öyleyse, alay bağışlanmaz bir günah değildir.

3. İtiraz. Ayrıca, küfretmek ve arkadan konuşmak, alaydan daha ağır günahlar gibi görünüyor; çünkü bir işi şaka olarak değil de, ciddi olarak yapmak daha fazla bir şeydir. Ama her küfretme ve arkadan konuşma bağışlanmaz bir günah değildir. Öyleyse, alay çok daha bağışlanır bir günahtır.

Buna karşılık, denmiştir ki (Süleyman'ın Meselleri, 3:34): "Hor görenleri O da hor görecektir." Ama, bağışlanmaz günah söz konusu olduğunda, Tanrı'nın alayı ebedi bir cezalandırmadır, Mezmurlar, 2:4'te dendiği gibi: "Gökte oturan onlara gülecektir." Öyleyse, alay bağışlanmaz bir günahtır.

Yanıtım şu ki, alayın nesnesi, her zaman, kimi kötülükler ve kusurlardır. İmdi, kötülük büyük oldu mu, şaka olarak görülmez, ciddiye alınır. Sonuç olarak, şakaya alınıyor ya da gülünç duruma sokuluyorsa ("alay" ve "şaka" terimleri yerine), önemsiz sayıldığı içindir. İmdi, bir kötülük iki bakımdan önemsiz sayılabilir: birincisi, kendi niteliğinden; ikincisi, kişiyle ilintisi bakı-

mından. Birinci durum söz konusu olduğunda, bir kimse bir başkasının kötülüğü ya da kusuruyla eğlenir ya da onu alaya alırsa, bu bağışlanır bir günahtır. Öte yandan, ikinci durum söz konusu olduğunda, bu kusur önemsiz bir kötülük sayılabilir, tıpkı çocukların ve ahmakların kusurlarına fazla aldırmamamız gibi: bu durumda, biriyle eğlenmek ya da onu alaya almak, o kimseyi tepeden tırnağa hor görmektir; onu başına gelenlerin bizi zerre kadar rahatsız etmeyeceği, yalnızca alay konusu edeceğimiz, aşağılık biri olarak düşünmektir. Böylesi bir alay bağışlanmaz bir günahtır; açıkça küfretmekten daha ağırdır: çünkü, küfreden kimse bir başkasının kötülüğünü ciddiye alıyor durumundadır; oysa, alay eden kimse bunu eğlenerek yapar. Bu durumda, karşısındaki kişiyi daha çok aşağılıyor, haysiyetini daha çok kırıyor görünümündedir. Bu anlamda, alay ağır bir günahtır ve alay edilen kimsenin daha büyük saygı görmesi gerektiği bu durumda, haydi haydi ağır bir günahtır.

Sonuç olarak, Tanrı'yla ve Tanrı'nın işleriyle alay etmek son derece ağır bir günahtır; İşaya, 37:23'e göre, "Kime sitem ettin, kime saygısızlık ettin ve kime karşı sesini yükselttin?" sorusu sorulur ve "İsrail'in Kutsal Tanrısı'na!" yanıtı gelir. Bundan sonra, ana ve babayla ilgili alay gelir ki, bununla ilgili olarak şöyle denmiştir (Süleyman'ın Meselleri, 30:17) "Babasıyla ve onu doğururken annesinin verdiği emekle alay eden göz ki, derelerin kuzgunları çıkarsın onu, yavru kartallar yesin." Ayrıca, iyi insanlarla alay etmek de ağır günahtır, çünkü erdemin ödülü onurdur ve bunun için denmiştir ki (Eyub, 12:4) "Doğru insanın sadeliğiyle alay ederler." Böyle bir alayın zararı çok büyüktür, çünkü insanları iyi işlerden uzaklaştırır; Gregorius'a göre, "Onlar ki başkalarının yaptığı işlerdeki iyi yönleri garazkâr hainliğin eliyle söküp koparırlar."

1. İtiraza Yanıt. Şaka yapılan kişiyle ilgili olarak, şaka Tanrı sevgisine karşı hiçbir imada bulunmaz, ama küçük görme söz konusuysa, o zaman, yukarıda da belirtildiği üzre, Tanrı sevgisine karşı bir ima sayılabilir.

2. İtiraza Yanıt. Ne tövbe ettiği halde aynı günahı işleyen, ne de ikiyüzlü bir insan Tanrı'yla açıkça alay eder, ama üstü kapalı olarak alay etmiş olur; bu durumda, ikisinin davranışı da bir alaycının davranışı gibidir. Bağışlanır bir günah işlemek, her şey önceden hesaplanarak değil, tam olmayan ve üstü kapalı bir biçimde yapılan bir ikiyüzlülük ve tövbe bozmadır.

3. İtiraza Yanıt. Alay olsun diye yapılan alay, küfretmekten ve arkadan konuşmaktan daha hafif bir günahtır, çünkü küçük görmeyi değil, şakayı ifade eder. Ama, yukarıda da belirtildiği üzre, kimi zaman küfürden daha ağır bir küçük görmeyi içerir, o zaman da büyük bir günahtır.

İngilizceden çeviren: Ali Ova

1963'ün haziran ayında, bir Budist rahip, Saigon'un kalabalık bir caddesinde, dindaşlarına Güney Vietnamlılar tarafından yapılan baskıları protesto etmek için kendini yaktı.

Alaycı Lukianos ya da Eleştiri Kamp Değiştiriyor

PETER SLOTERDİJK

(...)

Önce Lukianos'un kısa bir biyografisini verelim:

"Lukianos, (doğumu M.S. yaklaşık 120) başarısız bir heykeltıraşlık denemesinden sonra, konuşmacı [Rhetor] oldu. Günümüzde karşılığı bulunmayan (...) bir meslekti bu. Böylece, Poseidonios ve Paulus gibi büyük bir seyyah ve gezgin olarak, ülkeleri dolaştı, Galya'ya kadar tüm Akdeniz bölgesini gezdi, buralarda gösterişli ve şatafatlı konuşmalar yaptı; ve Yunancayı aksansız konuşamadığı halde, bu alanda büyük bir başarı kazandı. Ama podyumdaki başarıyla ve kibar dünyanın alkışlarıyla yetinmeyecek kadar akıllı ve huzursuzdu, zihinsel açıdan alçakgönüllü değildi. Bu yüzden kırk yaşında alaycı hafif yazılar yazmaya, diyelim ki, ahlakçı deneme yazarlığına başladı. Onu ölümsüzleştiren de bu yazarlığı oldu. Sonraki yıllarda Mısır'da Roma devletinin hizmetinde bir memurluk görevine girdi; yani daha önce bol bol alay ettiği şeyleri, sağlam gelirleri ve bir mekânda yerleşikliği kabul etti. Yaşamında saptanabilen son tarih İmparator Marcus Aurelius'un ölümüdür (M.S.17.3.180). Net olarak bilinmemekle birlikte, Lukianos'un da bu tarihten kısa bir süre sonra öldüğü tahmin edilmektedir." (Otto Seel, *Lukian, Gespräche der Götter und Meergötter, der Toten und der Hetären,* Stuttgart 1967, s. 241/242.)

Lukianos'un döneminde proto kiniklerin ektiği tohumun, şaşırtıcı bir biçimde boy verdiği söylenebilir. Roma İmparatorluğu'nun orta döneminde yaşamış bulunan Stoacı İmparator Marcus Aurelius'un çağdaşı bu yazar, kinik uygarlık polemiğinden, Batı felsefesinin en güçlü itkilerinden birinin doğduğunun en önemli ve en kötü niyetli tanığıdır. Kinizm şöyle bir 500 yıl boyunca Roma İmparatorluğu'nun topraklarında son derece ideal bir beslenme zemini, kaçınılmaz bir biçimde yaygınlaşmasını sağlayan bir yabancılaşma ortamı bulmuştu. "Köpek"ler büyük sürüler halinde ulumaya başlamışlardı ve İmparatorluğun sosyal ve insani durumlarına karşı ahlakçı direnme, güçlü bir düşünsel akıma dönüşmüştü. İmparatorluk döneminin kinizmi Antik Çağın hippilik ve marjinallik hareketi olarak tanımlanmıştır (Hochkeppel). İmparatorluğun bireyler tarafından ne maddi ne de manevi olarak bir bakışta algılanamayan ve etkilenemeyen devasa bir bürokratik aygıta dönüşmesi ölçüsünde, ideolojik bütünleştirici gücü ve yurttaşlık bilincini ve devlete bağlılığı uyandırma yeteneği de yok olmaya yüz tutmuştu. Yönetimin "yurttaşlara yabancılığı", askeri ve sivil devlet aygıtının nefret uyandıran vergi baskıları, yurttaşların askerlik görevini yapmaktaki isteksizlikleri, geç dönemdeki toplumsal bunalımın şaşmaz belirtileridir. Roma dünya düzeni bir zamanlar *societas*'ın yaşamından zorlamasızca doğan *res publica* olmaktan çoktan çıkmıştı. İmparatorluğun devlet aygıtı, yurttaşların üzerine kurşun bir ağırlık gibi çöküyordu. Böylesi dönemlerde, bir zamanlar bir azınlığı ilgilendiren felsefi okulların kitlesel bir ilgiye mazhar olması doğaldır. Tahakküm toplumuna karşı bireyin kendini kanıtlama gereksinimi, birinci dereceden psikopolitik bir gerçeklik haline gelmişti. Artık hiç kimse, bu devletin içinde "kendi" yaşamını yaşadığı yanılsamasını sürdüremediği için, çok sayıda insan kendi özgünlüklerini devletten bağımsız mekânlarda yeniden kurma itkisini hissetti –elbette, yaşam felsefeleri ve yeni dinler biçiminde. Bu durum, çoğu Yunan kökenli olan –ve aralarında kiniklerin de bulunduğu– felsefi tarikatların ve Anadolu kökenli yeni dinsel tapınıların kazandığı muazzam başarıyı açıklıyor.

Hıristiyanlık da önceleri geç Roma döneminde çok sayıda bulunan egzotizm ve oryantalizm biçiminden biriydi. Daha o zamanlar, Doğu'dan sadece ışık değil, gizemlerin çekici karanlığı da geliyordu. Romalılar, Yunanlılardan sadece kültürel dekorlarını ve *humanitas* öğretisini almadılar; Attika kaynakları arasındaki, daha Yunan şehir devletlerinin çöküşü sırasında "ahlaksal su sıçanları" olduklarını kanıtlayan eleştirel, bireyci kuvvetleri de benimsediler. Roma bürokratlar devletinin yabancılaşmasıyla, bu bireyci mayalanma ener-

jilerini bir kez daha açığa vurdu; üstelik bu açığa çıkış öyle kitlesel biçimlerdeydi ki, bireyci itki niteliksel açıdan tersine döndü. Çok sayıda bireyselleşmenin sonucunda, yeni bir kitleselleşme niteliği oluştu. Oluşum öykülerine baktığımızda, yüzyıllar boyunca serserileri, vaizleri, ahlakçıları, tapınıları ve cemaatleriyle imparatorluk dönemi görüntüsünün ayrılmaz bir parçasını oluşturan tarikat yapılarına duyulan belirli bir aşağılamayı gözlemliyoruz.* Eski hümanist, yüksek bireycilikle eğitilmiş Romalı; yeni, kısmen asosyal bir tavır içindeki bireyciler sektörüne aşağılayarak bakıyordu. O zamanlar Hıristiyanlar karşısında da, tıpkı Kinikler karşısında olduğu gibi, surat ekşitiliyordu. Bu dönemin daha eski, ironik ve eğitim açısından muhafazakâr seslerinden birisinin de Lukianos olduğunu, kinik tarikat önderi Peregrinus'un, namı diğer Proteus'un intiharı üzerine yazdığı acımasız hicviyeden anlıyoruz. Burada, bu metin üzerinde yoğunlaşacağız. Bu metin, entelektüellerin ileri yaşlarda aşağılanmayla karşılaştıklarında konuşmaya başladıkları yeni bir kinik aksanın en iyi örneğidir. Gözümüzün önüne o kadar çok güncel örnek geliyor ki, konuyu ayrıca araştırmaya gerek kalmıyor. Günümüzde var olan kinikliği görmek için, Lukianos'un antik kinik aynasına bakmakta yarar var.

Konu nedir? Lukianos, hicviyesinde Olimpia'da şenlikler sırasında kalabalık bir izleyici kitlesi önünde gerçekleştiği söylenen sansasyonel bir olayı ele alıyor: sözü edilen Peregrinus, kinik bir tarikatın önderi, kendisini herkesin gözünün önünde bir odun yığınının üstünde yakmaya karar vermiş; böylece insanlara trajik ve kahramanca bir intiharı izlettirerek, tarikatının itibarını artırmayı ve Lukianos'un vurguladığı gibi, kendi ünlü olma dürtüsünü de doyurmayı planlamış. Aktörünün yeterince yankı uyandırmak için önceden ilan ettiği bu plan gerçekten de uygulanmış. Bu planda kamusal tavır hedeflenmiş ve kitleler üzerindeki etki hesaplanmış. Elbette, intiharıyla felsefi dayanıklılığın en büyük örneğini veren Sokrates geliyor akla; İskender'in seferlerinden bu yana Batı'da, kendilerini yaktıklarından söz edilen o dönemin Hintli Brahmanları da anımsanabilir belki. Lukianos, olayı bir görgü tanığı gibi anlatıyor. Olayı serimleyişi öyle alaycı ki, bunu, anlatılan olayların nesnel bir betimlenişinden çok, görgü tanığının eleştirel bakışının bir belgesi olarak okumakta yarar var. Bu metinden öğrenilebilecek tek güvenli bilgi, Peregrinus'un kinizminin, Diogenes'in kinizmiyle adından ve birkaç çi-

* Bu görüntü yaklaşık olarak Neron döneminde oluşmuştu. Çiçero'nun döneminde, 100 yıl sonra ideolojik ortamın da bir parçasını oluşturduğu tarikatların henüz esamesi okunmamaktadır.

leci biçimsel özelliğinden başka hiçbir ortak yönünün bulunmadığı gerçeğidir. Peregrinus ile Lukianos, rolleri değiş tokuş etmiş görünüyor. Çünkü Diogenes'in böyle kahramanca intihar etmek gibi patetik bir jestte bulunması düşünülemezdi. Emin olabiliriz ki, Diogenes, burada Lukianos'la görüş birliği içinde, bu intiharın bir çılgınlık olduğunu söylerdi; çünkü bu kinik adama, yazınsal bir dille konuşursak, trajik değil komik, ciddi mitos değil hicviye karşılık düşmektedir. Diogenes'in yaşamı Atina komedisiyle olan bağlantısından esinlenmişti. Kentli bir gülme kültürü içinde kök salmış, şakaya, hazır cevaplığa, alaya ve aptallığı sağlıklı bir biçimde aşağılamaya açık bir zihniyetten beslenmişti. Diogenes'in varoluşçuluğu, hicivci bir temel üzerinde yükselir. Roma'nın geç dönem kinizmi tümüyle farklıdır. Bu kinizmde, kinik itki açıkça bölünmüştür: bir yanda varoluşçu doğrultu, diğer yanda hicivci–entelektüel doğrultu yer alır. Gülmek edebiyatın bir işlevi olmuş, yaşamak ise ölümcül ciddiyette bir konu olarak kalmıştır. [1] Gerçi tarikat kinikleri gereksinimsiz yaşam, her şeyle ilgili olma ve kendi başına buyrukluk programına cansiperane bağlı kalmışlar, ama ahlakçı rollerini de fazla ciddiye almışlardı. Atina kinizminin yarattığı gülme motifi, geç Roma kinizminde ölmüştü. Tarikatın etrafında, gülen bireycilerden çok, dengesiz ve önyargılı kişiler, asalaklar ve ahlak bekçileri, marjinaller ve kendilerine bir dayanak arayan narsisistler toplanıyordu.

Bu kişilerin arasında en iyileri elbette çileci, başına buyruk bir çizgideki ya da ahlak psikoterapistleri olarak ülkeyi gezen, deneyim kazanmak isteyenlerin kucak açtığı, ama kendinden emin, muhafazakâr kişilerin kuşkuyla baktığı, hatta nefret ettiği ılımlı yaşama sanatçılarıydı.

Lukianos bu kişilere karşı, başlangıçta onlara ait olan hicivci ve mizahçı konumu benimsemiştir. Ama artık kibirli bilginin temsilcilerine karşı, eğitimsiz bilginin kinik alayını uyguluyor değildir; Lukianos'un hicvi kültürsüz dilenci ahlakçılara ve havlayan köpeklere karşı, kültürlü bir saldırıdır; yani dönemin entelektüel basitlik yanlılarına karşı bir tür efendi hicvidir. Büyük bir olasılıkla, Antik Çağda felsefi-ahlaki bir tartışma olarak görünen şeyde bir grup dinamiği yönü, "kuram"dan daha fazla rol oynamaktadır; [2] ve Lukianos'un kiniklere, kendisiyle *aynı* şeyi istedikleri için, daha acımasızca saldırdığını gösteren bazı belirtiler var. Kinikler de, Lukianos'un hitap ettiği kitleye hitap etmekte, aynı tarlayı farklı, daha radikal araçlarla sürmekteydiler. Onlar da gezgin ve sokak konuşmacısıydılar; kamunun dikkatini çekmeye muhtaçtılar ve bir tür "zihinsel sadaka" topluyorlardı. Lukianos'un, ben-

zerlikler izin verdiği ölçüde, onların şahsında kendisinden nefret ediyor olma olasılığı da yok değildir. Kinikler kendi çağlarının dünyayı hor görenleriydiler; Lukianos da, hor görenleri hor görmüş, ahlakçıların ahlakçısı olmuştur. Rakiplerinde, kendisinin çok iyi bildiği bir noktayı, kibirli, naif ve her şeyin doğrusunu bilir havalarına girme eğilimini görüyor; bu eğilimde kendini beğenmişliğin, mazoşizm ve kendini feda etme özelliklerinin büyük bir rol oynamış olabileceğini düşünüyor. Bu durum, Lukianos'un hicvinin derinlik psikolojisine ilişkin arka planını oluşturuyor. Ölmeye hevesli kinik Peregrinus'un izleyicilerine ölümü kahramanca hor görmenin ve bilgeliğin bir örneği olarak sergilediği şey; Lukianos'un gözünde gülünç bir ün arayışının aşırılığından başka bir şey değildir. Peregrinus'un kendini tanrılaştırma iddiası, yandaşlarının ve toplumun gözleri önüne serildiğinde, Lukianos'un, bu niyetin bir tür kendini beğenmişlik olduğunu deşifre etmesi gerektiği doğal görünüyor. Ama insanların, başkalarını yargılarken kendi referans sistemlerinin ölçütlerini kullanmaları, yani başkalarını yargılarken, son kertede "kendilerinden" söz etmeleri, düşündürücülüğünü koruyor. Lukianos'un kendi varoluşunun büyük bir bölümünün içinde devindiği referans sistemi, ün arayışıydı; hakkında bildiklerimiz, bundan kuşkulanmamızı zorlaştırıyor. Ancak, kinik hareketin en iyi anlaşılacağı referans dizgesinin bu olduğu ise kuşku götürür. Şimdi Lukianos'un serimlemesini izleyelim.

Lukianos bu serimlemede, kurbanına aman vermiyor. Önce birisi Peregrinus'u öven bir konuşma yapıyor; övülen ustanın bir örneği olarak, yüksekten atıp tutan, avaz avaz bağıran, erdem ve pazar çığırtkanlığı yapan birisi olarak çizilen bu kişi, kan ter içinde müthiş numaralar gösteriyor ve sahte duygusallıklara kapılıyor. Ancak, Peregrinus'un yaşam öyküsünü anlatan bir sonraki konuşmacı, kendini yakmak isteyen adamın çok korkunç bir portresini çiziyor. Lukianos'un bu konuşmacıya kendi versiyonunu söylettiğinden hiç kuşku yok. Bu versiyona göre Peregrinus suçlu, şarlatan ve ün kazanma delisi bir adamdır. Peregrinus'un yaşamı bir suçlunun biyografisi olarak okunabilir: bu biyografinin evreleri, katıksız alçaklıklardan oluşmaktadır. Zina yaparken suçüstü yakalandıktan sonra anüsüne bir bayır turpu sokulmuştur, oğlancılık yapmış, rüşvet olaylarına karışmış, ve en büyük suçu işleyip babasını öldürmüştür. Tüm bunlardan sonra –doğduğu kent olan Pariam'dan kaçmak zorunda kaldığı için– gezgin bir dolandırıcı kariyerine başlayacak olgunluğa erişmiştir. Peregrinus hemen bir Hıristiyan cemaatine girmiş ve burada retorik alanındaki marifetleriyle hızlı bir kariyer yapmıştır. Filistin'den

gelen "çarmıha gerilmiş sofistlerin" yandaşları, naif insanlardı ve kurnaz birisi onları çok kolay kandırabilirdi. Daha sonra Peregrinus Hıristiyanlardan Kiniklere geçmiş, uzun bir filozof sakalı bırakmış, gezgin vaizlerin heybesini, asasını ve abasını alarak, geze geze Mısır'a varmıştır; orada kendini herkesin gözünün önünde kırbaçlayarak, ve kafasının yarısını sıfır numara kazıyarak büyük bir ilgi uyandırmıştır. Kafasını tıraş etmesi "bütünüyle yeni ve hayranlık verici bir erdem talimi"ydi. İtalya'ya vardığında, İmparatoru aşağılayıcı konuşmalar yaparak dolaşmış, bu yüzden kendini Roma'dan dışarı sürdürmüş ve böylece haksız yere kovuşturmaya uğrayan birisi gibi itibar kazanmıştır. Abartılı kendini beğenmişliği yüzünden, sonunda Olimpiyat oyunları sırasında büyük bir tantanayla kendini yakma düşüncesine kapılmıştır.

Asıl anlatıcının bu sunuşundan sonra Lukianos kendini yakma eyleminin eleştirisine geçiyor; bu eylemi tıpkı bir tiyatro eleştirmeninin kötü bir oyunu eleştirmesi gibi eleştiriyor.

"Kanaatimce, korkak bir köle gibi yaşamdan kaçmak değil, ölümü aldırışsızlık içinde beklemek daha yakışık alırdı. Madem ölmekte bu denli kararlıydı, bunu neden ille de ateşle ve böyle trajedi ölçüsünde bir tantanayla yaptı? Başka bin tane seçeneği varken, neden *bu* ölüm türünü seçti?" (Lukianos, *Werke in drei Bänden,* Berlin ve Weimar 1974, İkinci Cilt s. 37/38).

Lukianos'a göre, aslında Peregrinus'un kendini yakmasıyla adalet yerini bulmaktadır; bu eylem onun zaten hak ettiği bir cezadır. Yanlış olan ise bu infazın zamanlamasıdır. Peregrinus'un kendini çok daha önceden öldürmüş olması gerekmektedir. Ayrıca Lukianos, bu tiyatro oyununa gülen eleştirmenlere, daha zor bir ölüm türünün daha uygun olacağı itirazını söyletmiştir; insanın yanarken yapması gereken tek şey ağzını alevlere açmaktır, böylece o anda ölecektir. Üstelik konuşmacı, Peregrinus'un tüm yandaşlarını, ustalarını izleyerek en kısa zamanda kendilerini de alevlerin içine atmaları için yüreklendirir; böylece kinik patırtı sona erecektir.

Bu paragraflar, bu deyişle neyin kastedildiğine açıklık getiriyor: eleştiri kamp değiştirmektedir. Daha önce kinizmi, taraf değiştirmiş bir küstahlık olarak tanımlamıştık. Burada Lukianos iktidarı eleştirenlerin hırslı birer deli olduklarını, iktidar sahiplerine ve eğitimli kişilere ihbar eden sinik ideolog olarak konuşuyor. Onun eleştirelliği, varoluşsal eleştirmenleriyle eğlenmek isteyen güçlülerin ironisini hesaba katan bir oportünizme dönüşmüştür. Lukianos'un konuşmacısı, kiniklerin bu gibi ölümü küçümseme örneklerinin devlet için tehlikeli olduğu, çünkü ölüm cezasıyla karşı karşıya bulunan suç-

luların korkularını azaltarak, suçu işlemelerinin önündeki son engeli de kaldırdığı düşüncesine ancak böylelikle varabilir.

Bir ahlakçılar tarikatını, kendilerini ateşe ya da dumana atarak toplu halde intihar etmeye teşvik ederken kopartılan kahkaha, pek de neşeli bir kahkaha değildir; daha onbinlerce ya da yüzbinlerce "dindar" muhalifin, Roma İmparatorluğu'nun arenalarında ya da odun yığınları üzerinde ölmesi gerekecektir.

Lukianos'un kendini yakma eylemini yorumlayışındaki kinik soğukkanlılık şaşırtıcıdır. Peregrinus'un kendisi hakkında bir tür cenaze konuşması yaparak, belirleyici yakma anını "ün hırsı içinde" sürekli ertelemesinden sonra; nihayet iki çırağın odun yığınını ateşlediği ve ustanın annesinin ve babasının ruhlarını çağırarak ateşin içine atladığı an gelmiştir. Bu durum karşısında Lukianos yeni bir kahkaha atar; çünkü kendi babasının intiharını anımsamıştır. Çevredekilere, bu hüzünlü yerden uzaklaşmalarını söyler.

" (...) gerçekten, kızaran yaşlı bir adamcağızı seyretmek ve bu sırada berbat yağın dumanını solumak, hiç de hoş bir manzara değil."

Elbette sadece bu sahneden yola çıkarak bir Lukianos imgesi elde edemeyiz; herhalde burada onu en zayıf anında, tüm horgörüsünü yansıttığı bir rakibiyle giriştiği, grup dinamiğinden kaynaklanan hesaplaşmasının ortasında görüyoruz.[3] Bu sahne bizim açımızdan, kinik itkinin halkçı, mizahçı bir kültür eleştirisinden, sinik efendiler hicvine sıçrayışını gözlemlemeye olanak verdiği için önem taşıyor. Lukianos'un kahkahası, neşeli olabilmek için bir ton fazla tiz kaçıyor; özerklikten çok, nefret aşılıyor. Bu kahkahada, kendisinin sorgulandığını hisseden bir adamın sert alayı var. Kinikler Roma devletine, Helen uygarlığına ve hırslı ve rahat düşkünü kentlilere saldırdıklarında, yüksek kültürlü alaycıların yaşamının da dayandığı sosyal temelleri sarsmışlardı.

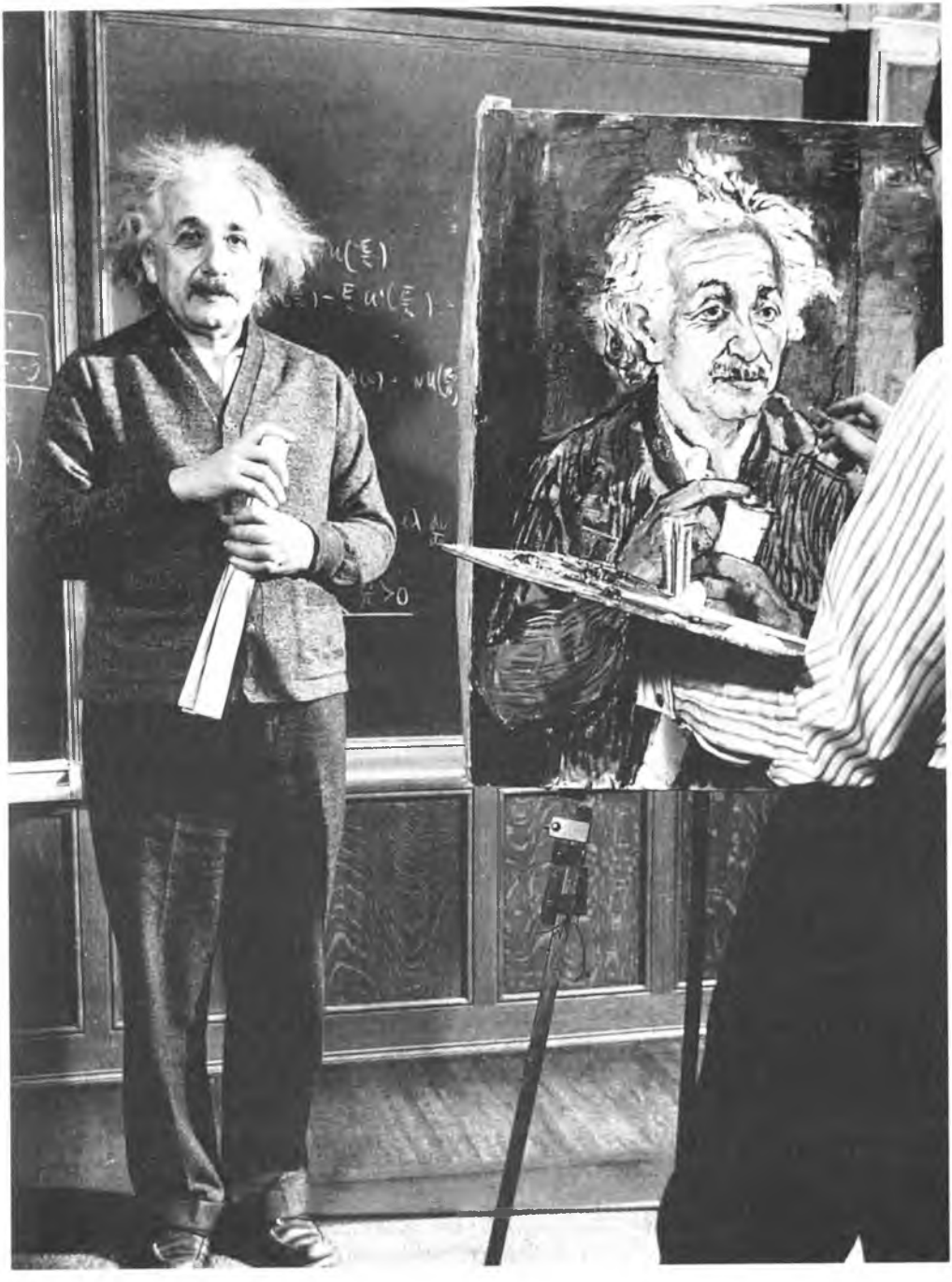
Almancadan çeviren: Mustafa Tüzel

Notlar

1 Geç Antik dönemin yaşam korkusunun –örneğin Hıristiyan öncüllerinin– yorumu, henüz psikolojik tarih tarafından incelenmeyi bekliyor.

2 En modern benzer örnekler: birbirleriyle rekabet halindeki derinlik psikolojisi tarikatlarıdır (Freud, Jung, Reich, Adler, Janov, Perls ve Lacancılar vb.)

3 18. yüzyıl Almanyası'nda Kinizm hakkında en bilgili kişi olan ve Lukianos'u Almanca'ya çeviren Chr. M. Wieland da, Lukianos'un Peregrinus'a yönelik aşağılayıcı bakışında bir yanlışlık olduğunu hissetmiştir. Bu yüzden *Die geheime Geschichte des Peregrinus Proteus* (1788/89) adlı romanında, filozofun daha sevimli bir portresini çizmiştir.

Catullus'un Şiirlerinden Yansıyan Şakalaşma Örnekleri

ÇİĞDEM DÜRÜŞKEN

Roma'nın ünlü lirik şairlerinden Catullus'un şiirleri [1], Roma Cumhuriyeti'nin geç dönemindeki, Helenistik kültürün etkisine giren yüksek sınıfın genel yaşantısını tanıtan konularla örülüdür. Verona'dan, on sekiz yaşlarındayken Roma'ya gelen Catullus, hali vakti yerinde olan babası sayesinde Roma'nın ünlü aileleri arasına yerleşmekte gecikmemiş, Roma kentinin edebiyattan hoşlanan seçkin sosyetesinden dostlar edinerek şiir yazmadaki yeteneğini özgürce uygulama olanağı bulmuştur. Kendisi gibi Veronalı olan ünlü şair C. Valerius Cato'nun, gençlere İskenderiyeli şairlerin şiir yazma tekniklerini öğrettiği bir edebiyat topluluğuna katılması, şiir üzerine samimi sohbet ortamlarında bulunmasını kolaylaştırmıştır. Dost canlısı bir kişiliği olan Catullus'un en verimli anları, özellikle avare saatlerinde dostlarıyla birlikte yazı tabletlerini eline alıp şarap eşliğinde karşılıklı atışarak ve şakalaşarak şiirler yazdığı anlardı. Güzel, zevkli, titizlikle işlenmiş şiirler yazanların yanında yer alan Catullus, gerçek şairlere özenen acemilerin kendini bilmez biçemlerle kaleme aldığı uzun ve sıkıcı şiirleri eleştirmekten de kesinlikle kaçınmazdı. Kötü konuşmacılara da tahammül gösteremez, bu kişilerin konuşma biçimlerini şaka yoluyla iğnelemekten geri kalmazdı. Övgülerini cömertce ve samimi bir dille sergilerken, sövgülerini genellikle şakacı, zaman zaman da can acıtıcı bir tonlamayla ifade etmekte ustaydı.

Latince'de *şaka yapmak, dalga geçmek; şaka yollu söylemek* anlamına gelen *iocor* fiilinden [2] türemiş olan, iocus (çoğul: ioci, ioca) sözcüğüyle karşı-

lanan *şaka* [3] (*latife, alay; oyun; eğlencelik*) Catullus'un dostlarla şakalaştığı şiirlerde gerçek anlamını bulmuştur. Bunlar, Roma edebiyatında şaka anlayışının belirlenmesinde etkin olacak örneklerdir[4]:

(50. şiir)[5]
Dün, tatil günü, Licinius
yazı tabletlerimle çok oyun oynadık,
ikimiz de keyif aldığımızda hemfikirdik.
Gösterişsiz dizeler karalayarak bir sen bir ben
o ölçü senin bu ölçü benim oynuyorduk,
atışarak, eğlenerek, şarap içerek.
Ve oradan ayrıldım ince sözlerinle
nüktelerinle tutuşup Licinius
öyle ki, ne yediklerim yardımcı oldu ben zavallıya
ne de gözlerimi sessizce örttü uyku,
tersine, yatakta yabanıl bir çılgınlıkla
günışığını görme isteğiyle dönüp durdum
seninle konuşayım, birlikte olayım diye.
Ancak uzuvlarım didişmekten yorgun düşüp
yarı ölü sedire uzandıklarında,
tatlı arkadaşım, sana bu şiiri yazdım,
burdan anla çektiğim ıstırabı.
Artık cüretkar olmaktan kaçın, dualar
ediyorum, geri çevirme, gözümün bebeği,
çevirme ki, intikam dilemesin senden Nemesis.
Zorlu bir tanrıça o: darıltmamaya özen göster![6]

(22. şiir)
Şu senin yakından bildiğin Suffenus var ya, Vanus,
sevimli bir adam, nüktecinin teki, hem de şehirli,
aynı zamanda bu adam ne yazılar yazıyor bir gör.
Bin, on bin, daha da çok sanırım,
baştan sona özenle yazılmış, hem de adet üzre,
müsvedde tutmadan, kağıtlar ak pak, rulolar yepyeni,
çubuklar desen öyle, derisi kırmızı parşömen,
çizgiler kurşunla çekilmiş, baştanaşağı dümdüz edilmiş sünger taşıyla.

Ama bir oku da gör, o yakışıklı, o şehirli
Suffenus'u keçi çobanı ya da amele sanırsın.
Böylesine çelişiyor kendisiyle, böylesine değişiyor.
Buna ne anlam vermeli? Az önceki ince nükteli adam
ne kadar bayağı olunursa o kadar bayağı,
alık bir köylüden daha alık oluyor.
şiire dokunur dokunmaz, ama aynı zamanda
hiç mutlu olmuyor şiir yazdığı zaman kadar.
Öylesine hoşnut, öylesine kendine hayran.
Elbet, hepimiz onun gibi yanılırız, kimse var ki
günün birinde Suffenusluk etmesin.
Hatasız kul olmaz, gelgelelim
göremeyiz heybenin sırtımızdaki gözünü.[7]

(84. şiir)
"'Münasip' demek istediğinde 'hünasip' derdi Arrius[8]
'tuzak' demek istediğinde de 'huzak',
ve o zaman kendinin mucizevi konuştuğunu sanırdı,
olanca sesiyle 'huzak' diye bağırdığı zaman.
Kuşkusuz annesi de, azatlı dayısı da böyle söylerdi,
böyle söylerdi dedesi ve anneannesi.
Bu adam Syria'ya gönderildiğinde herkesin kulakları bayram etmişti:
yine aynı sözcükleri duyuyorlardı yumuşak ve hafifçe,
korkuları yoktu neyse artık bu tür sözcüklerden,
derken korkunç bir haber sardı ortalığı
Arrius oraya gittiğinden beri Ionia denizi,
Ionia değil, Hionia'ydı artık."

(42. şiir)
Buraya toplanın on bir heceli dizeler, topunuz birden
dört bir yandan, ne kadar olursanız olun!
Benim şaka yaptığımı sanıyor aşağılık orospu
ve geri vermeyi reddediyor
yazı tabletlerimi, dayanın dayanabilirseniz.
Peşine düşelim onun, gerisin geri isteyelim!
Kim bu kız, diye soruyorsunuz, tabii. Şu kız işte,

bayağı yürüyüşlü, Gallia eniği suratlı,
maskara maskara, yapmacıklı gülerken gördüğünüz.
Çepeçevre sarın onu, gerisin geri isteyin:
'geri ver, yazı tabletlerimi, kokuşmuş orospu,
kokuşmuş orospu, yazı tabletlerimi geri ver!'
Metelik bile vermiyorsun, değil mi? Ah, bataklık, ah orospu yuvası,
ya da daha sefih ne olursa o olsun!
Yine de bunun yeterli olduğunu düşünmemeliyim.
Elden başka bir şey gelmiyorsa, o köpeğin
yüzsüz suratına beş parmağı aşkedelim.
Bir daha hep bir ağızdan haykıralım:
'kokuşmuş orospu, yazı tahtalarımı geri ver,
geri ver, kokuşmuş orospu, yazı tahtalarımı!'
Ne ki, hiçbir şey kâr etmiyor, hiçbir şey onu yerinden kımıldatmıyor,
hesabımızı, yol yöntemimizi değiştirmeli,
daha yararlı bir şey elde etmek istiyorsak:
'Namuslu ve dürüst kız, geri ver yazı tabletlerimi!' [9]

(99. Şiir)
Bir öpücük çaldım senden, oyun oynarken, baldan tatlı Iuventius,
tatlı ambrosiadan daha tatlı,
gerçekten cezamı çektim ben: çünkü hatırlıyorum bir saatten çok
darağacının tepesinde asılı kaldığımı,
kendimi sana karşı temize çıkarırken,
gözyaşlarımla hiç yatıştıramam kızgınlığını azıcık olsun.
Çünkü bu olur olmaz, ıslak, küçücük dudaklarını
su damlalarıyla sildin tek tek parmaklarınla,
ağzımdan bir şey bulaşıp kalmasın diye,
çamura batmış bir fahişenin iğrenç tükürüğü gibi.
Üstelik, ben zavallıyı ihmal etmedin güvençsiz Aşk'a teslim etmeyi,
türlü türlü işkencede bulunmayı,
öyle ki, artık benim için ambrosialıktan çıkan
o tatlı öpücük acı baldırandan da acı.
Değil mi ki, bu cezayı reva gördün zavallı aşkıma
bundan böyle asla çalmam senden artık tek öpücük bile.

(69. Şiir)
Hiç şaşma neden hiçbir kadın senin yumuşacık kalçana
sokulmak istemiyor diye Rufus,
armağan olarak sunduğun seyrek dokulu bir giysi
titretse bile onu, ya da şirin, saydam bir taş.
Kötü bir iftira yaralıyor seni, koltuk altlarına
ekşi bir teke kokusunun yerleştiğini söyleyen.
Herkes kaygı duyuyor bundan; hayrete gerek yok:
güzel bir kız yatağa girmez korkunç bir hayvanla.
Bu yüzden şu iğrenç sümüğünü yok et burnunun,
ya da vazgeç kadınlar neden kaçıyor diye hayret etmekten!

(12.Şiir)
Sol elini iyi kullanmıyorsun
Asinius Marrucinus: gülüp şarap içerken,
dalgınların mendillerini yürütüyorsun.
Sersem ! Bunun eğlenceli bir şey olduğunu mu sanıyorsun?
Yanılıyorsun, nasıl pis bir iş, nasıl çirkin.
Bana inanmıyorsan, bari Pollio'ya,
kardeşine inan, senin hırsızlığını örtbas etmek için
bir talenti gözden çıkardı: çünkü nükteleriyle,
zekice sohbetleriyle mükemmel bir çocuk o.
Bu yüzden, ya yüzlerce on bir heceli taşlama
bekle benden ya da geri yolla mendilimi.
Kaç para ettiği umrumda değil,
ama bir dostumdan yadigar bana.
O Saetabis mendilleri ki ta Hiberia'dan
Fabullus ve Veranius yollamıştı
armağan olarak bana: dostluk borcu onları sevmem
nasıl boynumun borcuysa Veranius'cuğumla
Fabullus'cuğumu sevmek. [10]

Notlar

1 İ.Ö. 87-54 yılları arasında yaşamıştır.
2 Şiirlerin seçimi, şakaların etkinliğine göre yapılmıştır.
3 Bkz. örn. Ter. Heaut. 4, 4, 7; Cic. Off. 1, 29, 104; Iuv. 3, 40.
4 Bkz. örn. Cic. Phil. 2. 17. 42; id. de Or. 2, 54, 221; id. Off. 1, 29, 103; id. Fin. 2, 26, 85; Sall. J. 96, 2; Liv. 1. 4. 9; Quint. 6, 3, 21; 68; 94; Iuv. 9, 10; Plin. Ep. 2, 13, 5; Tac. A. 2, 13; Ov. M. 3. 320; Hor. Ep. 1, 6, 65 vb.
5 Catullus'un şiirleri için bkz. *Catullus: Bütün Şiirleri*, çev. Çiğdem Dürüşken, Erdal Alova, YKY, 1997. Şiirlerin çevrilmesinde temel alınan Latince metin: *Catullus*, ed. M. Schuster, Teubner, 1940.
6 Licinus: C. Licinius Calvus: Şair ve orator.
Nemesis. Adalet tanrıçası. İnsanı kibirlilik ve kendini bilmezlikle cezalandırır.
7 *müsvedde tutmadan*.....: in palimpsesto relata. Özellikle Orataçağ'da yeni bir parşömen bulunulamadığı zaman, kullanılmış parşömen codex'ine yazılan yazılar kazınır ve üzerine yeni bir metin yazılırdı. Catullus burada kitabın yeniliğine işaret etmektedir.
kağıtlar ak pak.....: cartae. Papirüs'ün yapıldığı "cyperus papyrus" bitkisi birkaç işlemden geçtikten sonra tabaka haline getirilirdi. Bu tabakalar güneşte kurutulduktan sonra deniz kabuğu ve fildişiyle düzleştirilir ve *charta*'lar oluşturulurdu.
rulolar yepyeni.....: novi libri. Papirüslere tahtadan (ya da kemikten) bir çubuk sarılır ve rulo haline getirilirdi.
çubuklar.....: umbilicus. Papirüs'ü rulo yapmada kullanılan kemikten yapılmış sert çubuklar.
derisi kırmızı parşömen..... deriye Antikçağ'da *membrana*, *diphthera* ya da *derma* ya da *somation* denirdi.
kurşunla.....: kurşun: plumbum: Küçük dairevi levha.
sünger taşıyla.....: Parşömen derisi kurutulduktan sonra, sünger taşıyla düzleştirilirdi ve folium adı verilen tabakalar elde edilirdi. (Bu konularda ayrıntılı bilgi için bkz. Bedia Demiriş, *Eskiçağ'da Yazı Araç ve Gereçleri*, Eskiçağ Enst. yay., İstanbul, 1995.)
8 Sesli harflerin başına *h* harfi getirmeden konuşamayan Arrius, Catullus'un hışmından kurtulamamıştı.
9 Bu şiirde şair yazı tabletlerini eline geçiren ve geri vermek istemeyen genç bir kadına veryansın etmektedir.
on bir heceli vezinler.....: Catullus, herhangi bir suiistimal durumu söz konusu olduğunda, on bir heceli vezni kullanmayı uygun bulur.
yazı tabletleri (pugillaria).....: Balmumu kaplı tabletler. *Pugillus*, bir el dolusu demektir, bu nedenle *pugillari* tabletlerin hacmini belirtir.
Gallicanus: Cisalpina ile Narbonensis'e işaret eder.
10 Asinius Marrucinus: Marrucini soyundan gelen Asinius Pollio. Bu soy İtalya'nın halklarındandır. Marrucinus'ların yaşadığı bölge Adriyatik kıyılarındaki, Aternus nehri yakınındadır. Başkenti Teate (mod. Chieti).
sol el.....: Romalıların inancına göre sağ el hayırlı, sol el kirli işlerde kullanılır. Ovidius *Dönüşümler*'de (13, 3) sol elin hırsızlık için yaratıldığından (nata ad furta) söz eder.
geri yolla mendilimi.....: Ketenden yapılmış, göğüste taşınan mendil (linteum). Yüz silmek için ya da el temizliğinde (Romalılar elleriyle yemek yerlerdi) kullanılırdı.
Saetabis: İspanya'nın keten endüstrisiyle ünlenen kenti : Hispania Tarrocenensis.
üç yüz tane on bir heceli.....: hendecasyllabi: on bir heceli vezin: Catullus'un sevdiği ve çok kullandığı bir vezin.
Fabullus ve Veranius: Catullus'un dostları.

Philippe Petit bir korsan "yürüyüş" sırasında.

Alaycılık, Doğurtma Yöntemi ve Tarih Üzerine

HENRI LEFEBVRE

Sokrates'in, Montaigne'in, Musset'nin ya da Heine'nin alaycılıklarının ortak noktası neydi? Dönemler, şeyler, insanlar bütünüyle farklıydı. Kavranması bu denli güç, bu denli hareketli, kendine ve çevresine bu denli şüpheyle yaklaşan alaycılık anlayışı, tüm bu yenilenmelere benzer biçimde, dönemden döneme yenilenecek miydi?

Büyük alaycılar, çalkantılı, kargaşalı, belirsizlik içindeki durumlarda ortaya çıkarlar; geleceğin büyük kararlara bağlı bulunduğu, büyük çıkarların söz konusu olduğu ve insanların ihtiyatsızca kavgaya yöneldikleri dönemlerde... Etraflarındaki insanlar çok önemli işlerle uğraşırken. Alaycı, bu durumda kendine döner ama orada fazla oyalanmaz. Kendini toparlar ve kuvvetlenir. Tekrar dışarı çıktığında ve halkın arasına karıştığında, oyuncuları tek tek sorgular, ötekilerin mutlulukları ya da mutsuzlukları bir yana, kendi yaşamlarını, mutluluklarını ya da mutsuzluklarını neden tehlikeye attıklarını öğrenmek ister. Bir oyun oynadıklarının farkındalar mı ve oynadıkları oyunu biliyorlar mı? Alaycı, bu parlak kişileri birbirinden ayıran ve zaten gözlerinin önünde duran uzaklıkların farkına varır ve aralıkları gölgelerle doldurur. Ne kadar acil olduklarını bilse de, içinde bulunduğu durumun getirdiği görevlerle oyalanmaz. Çevresini araştırır ve şimdiyi anlamaya çalışır. Güdümlü eğilimlerin ve taktiklerin sınırlarını ilk o fark eder (ama bunları tasarlayanlar, yaptıklarına ihtiyatsızca inanmak ve yandaşlarının karşısında sürekli haklı görünmek zorunluluğu duymaktadır).

Alaycılık, hor görülen ve ezilen öznelliğin, bireyi yabancılaştıran şeylere başkaldırısı değil midir? Hem içten hem de yabancı olan bu anlıksal yani zayıf güç, dışarıya ve yabancıya karşı baş kaldırır. Kimi zaman dışarıdan ve kaygan koşullardan doğar, kimi zaman da alaycının kendi düşüncesi ve kendi bilincinden. İlk durumda, alaycı, önce dünyaya saldırır; ötekilere, mevcut topluma. Düşüncesiyle onları kınar ve reddeder. İkinci durumda, acımasız ve öldürücü gücünü öncelikle kendine yöneltir; kendini reddeder ve kendini reddetmek için içinde bulunduğu dünyanın ve toplumun yanlışlarını ortaya serer. İlk durumda, Sokrates'te, alaycılık, içeriden dışarıya doğru yönelir ve dışarıyı yargılamak için ona belirli bir uzaklıktan bakar. İkinci durumda, romantik alaycılıkta, Kierkegaard'da, dışarısı ikinci derecede önemlidir, ben'in kendini aşmak için, mutlak olmak ve sonu gelmeyen öznelliği doğrulamak için gösterdiği çabaya bağlıdır. Her iki durumda da alaycılığın varolabilmesi için bilincine varılan bir anlaşmazlığın bulunması gerekir. Alaycılık bu anlaşmazlığı çözmek yerine hem bu anlaşmazlığı hem de bu konudaki bilinçliliği artırmaya çalışır. Vurgu farklı yerde ama iki durumun ortak bir yanı var: Çözülmez gibi duran ya da çözümü kesinlikle öngörülemediği için en kötüyü düşündüren anlaşmazlık.

Alaycılıkla mizah yan yanadır ama birbirlerine karışmaz. Anglo-saksonlar, toplumsal yaşamlarını belirleyen ve "sanayi toplumunun" geleceği üzerine kaygılar uyandıran şu büyük sıkıntıya mizah aracılığıyla yaklaşıyorlar. Bu mizaha ihtiyaçları var; sıkıntı katlanılmaz boyutlara ulaşıyor. Mizah, mevcut bir durumu siliyor ve kendisi de siliniyor. Mizah, sıkıcı gündelik yaşamı dönüştürmeyi (neredeyse) başarıyor. Biçimini değiştirmiyorsa da süslüyor. Sıkılan insan, artık sıkıntısıyla eğleniyor. Acil ve önemli sorunların yaşanmadığı bir rahatlığın getirdiği konfor ve sıkıntı arasında kalan, her türlü romantizmden uzak insan, şöyle ya da böyle bir çözüm buluyor. Sıkıntıyı konu alacak sosyolojik bir çalışmada, anglo-sakson mizahı, büyük bir yer tutardı. Mizah, anlaşmazlık durumunu, aslında çözdüğü halde yine de çözmeyerek, çözüyor. Alaycılık, aynı durumun altını çizerek belirginleşmesini sağlardı. Mutlu olmak için gerekli her şeye sahipken (konfor, sayısız doyum), mutsuz olmalarının yanlışlığını da apaçık hissederek mutsuz olan onca yürekli insanın berbat durumunu gösterirdi.

Alaycılık zaman zaman acı alaya yaklaşır ama nükteden kesinlikle farklıdır. Nükte, toplumsal varlığın temellerine küçük ama yıkıcı patlayıcılar yerleştirir: nükteli kelimeler. Voltaire, alaycıdan çok bir nükteciydi; aynı şekilde

Diderot ve Stendhal de. Alaycılık, gülmeden çok gülümsemeyi getirir, kahkahanın ve "çılgınca gülmenin" yakınından bile geçmez. Kesinlikle nükte gibi atağa kalkamaz. Zayıf olduğunu bilir ve kendini savunur. Ama bu durum, olabildiğince saldırgan olmasını da engellemez. Devlere sataşmaktan geri kalmaz. Onları kızdırmayı göze alır. Alaycı, evrensel bir kışkırtıcı olarak görünmekten çekinmez, yani evrensel olanı kışkırtmaktan. Alayında bir meydan okuma vardır: Zayıf olanın ayrıcalıklı, kısmi ve yalnızca bazı kişilerin ellerinde bulunan yetkiye karşı meydan okuması.

Buna kararsız öznelliğin ve bilincin başkaldırısı diyebiliriz, yani kendini arayan düşüncenin. Ekleyelim: Kaybedeceğini gören ve bunu bekleyen ama yine de yenilgiyi geciktirmek ve atlatmak için gerekeni yapan başkaldırı ve arayış.

Ve alaycıların en büyüğü olan Sokrates'in tarihte hiç görünmediği de bir gerçektir. Hiçbir zaman gerçekten yaşamadığı ve Sokrates mitinin, Sokrates Okulu denen okulun düşünürleri tarafından ortaya atıldığı düşünülebilir. Meydan okuması (ama aslında hangi meydan okuma?) hiç yankı uyandırmadı. Aldatmacayı, kendini bütünüyle saklayacak kadar ileri götürdü. Mesafeli, saklanmış, kenara çekilmiş halde, diğerlerinin izleyecekleri adamı oluşturan kelimeler ve cümleler ileri sürüyordu, ama Sokrates bunu biliyor muydu? Herkesle konuşan, gösteren ve açığa çıkaran bu kişi, kendisini örtmek istiyordu. Yargılarken ve yargılamak isterken, belki de yargının imkânsız olduğunu biliyordu. Ölümü büyük bir skandal yaratmasaydı, belki de unutulmuş olacaktı. Yargıçlara göre, haksız bir yargı (ama her yargı az ya da çok haksız değil midir?) böyle aksi bir etkiye sahiptir. Belki de gerçek adalet, yargıdaki skandala bağlıdır ve bu skandaldan sonra gelir. (Bu önerme tersine de çevrilebilir. Gerçek adalet, insancıl adaletteki skandalları izler.) Gerçeğe giden yol böylece gizlilikten geçer ve daha da kötüsü, yıkımdan. Hatanın, yanılsamanın ve yalanın açığa çıkışı, şu dönemeçleri izler: Aldatmacalar, kurgular, sabır, bekleyiş, bilinçli bir ölçülülük, gerçekliğin ve gerçeklik arayışının kaybedilmesi.

Öznel bilincin başkaldırısı olan alaycılığın (en azından Sokrates alaycılığının) değeri, öznelliği geçmesiyle ölçülür; bir durumun içine sızar, sonuçsuz ve boş kalmak istemez, hiçlikten gelip hiçliğe dönen bir hareketten ibaret değildir. İster bilgi düzeyinde olsun ister davranış düzeyinde, dolaysız ya da dolaylı bir nesneyi hedef alır. Alaycılık ancak bir tek yönde hareket eder; kendini ancak evrensele açılarak ortaya koyar; kendisinin ötesine geçerek ve

ötesine geçme eylemini anlamlandırarak. Sokrates hiçbir şey bilmediğini söylüyor; ve böylece hem kendi bildiklerini hem de etrafındaki olağan ve olumlu, çelişik görüşlü, yürekli insanların bildiklerini gün ışığına çıkarıyor (halbuki bu yürekli insanlar, her şeyi bildiklerini sanıyorlardı ve onları kendi aralarında karşı karşıya getirmek ve görüşlerinin çelişik olduğunu, bir gerçeklik varsa bunların içinden çekilip çıkarılması gerektiğini öğretmek için biraz alay etmek gerekiyordu!). Montaigne ise sürekli olarak, ne kendisinin ne de herhangi başka birinin, hiçbir zaman hiçbir kesin bilgiye sahip olamayacağını alaylı biçimde yineleyip durdu; bu da onun, pek çok bilgiyi biraraya getiren benzersiz bir insan deneyimini sergileme biçimine dönüştü.

Alaycı, bir komedi sergiler; bilmeme ve yanlış bilme komedisi. Bir rolü vardır. Bir maske taşır. Bu, onun maskeleri çıkarttırma yöntemidir. Doğruya ulaşmak için yanlışı (ve yanlış bildiğini) söyler. Yabancılaşmadan kurtulmak ve diğerlerini de kurtarmak için yabancılaşma rolünü üstlenir. Bu kötü rolü üstlenir ve kötü niyeti temsil eder ve aldatmacayla onun ötesine geçer; ve bununla birlikte gerçek ya da aldatıcı basitliğin, vicdani rahatlığın da ötesine geçer.

Alaycılığı konu alan, büyük modern dogmatizmlerin öncesine ait ama yine de hoş bir kitapta, çağdaş düşünür M. Jankelevitch, her dogmatik dönem sonrasında alaycı bir dönemin geldiğini gözlemliyor. Dogmatizm, karşıtını harekete geçirir ve düşmanını uyandırır. Alaycılığın dogmatizm döneminde de doğabildiği, tepkinin etkiyi izlemesi ya da ayılmanın sarhoşluğu izlemesi gibi bir süreç gerekmediği belirtilseydi bu düşünce daha doğru olurdu. Alaycılık, yükselişini izlediği ve çökmesini beklediği dogmatizmle birlikte doğar.

(...)

Alaycılık, bugün doğrudan doğruya tarihe başvuruyor. Tarih üzerine kuruluyor ve ona karşı çıkıyor. Ondan önce davranıyor ve onu keşfediyor. Tarihin bilinçsizce, bilgisizce ve istemsizce gerçekleşmesi gittikçe geride kalıyor. İnsan bilincinin ve isteminin, "varlığın" içine katıldığı bile söylenebilir; artık hem bilinç tarihi hem de tarih bilinci yan yana geliyor. Bu ikilinin biraraya gelmesi, gerçekten de, tarihöncesinin sonu olur. Yine de bu birliktelik bütünüyle gerçekleşmiş değil. Tarih, insanları hâlâ gitmek istemedikleri yerlere sürüklüyor. Ve onların da (yani yetki sahibi olmayanların) ne suçlu olduklarını söyleyebiliriz ne de suçsuz. Tarihöncesinin devam etmesi ve tamamlanması ve kendinin ötesine geçmesi için gerekli aracı politikaysa, bu, yetkiye hiçbir ayrıcalık sağlamaz. Ahlak kategorileri, ancak tanımı gereği,

"Başka bir deyişle, eğer tarihte alaycılık varsa, bunun nedeni tarihin varolmasıdır, yani öngörülemeyen trajik ve komik yanlarıyla gerçek bir tarihin varolmasıdır. Ve tam tersi, tarih ve rastlantı varolduğu için alaycılık vardır".

onlarla alay eden yetkiye uyum gösterir. Doğal, toplumsal ve "anlıksal" güçlerin egemenliği, henüz tamamlanmadı. Zaten mutlak egemenlik de, tıpkı eksiksiz bilgi birikimi ya da eksiksiz insan gibi, ulaşılamayan bir sınır, bir idealdir; ancak varsayılabilir. Sonuçta "gerekircilik", "gereklilik" ve "kader" gibi kelimeler anlamlarını kaybetmiyorlar.

"Tarihin alaycılığı" derken ne kastediyoruz? İnsanların hesaplarını bozarak, birilerinin işlerini karıştırıp diğerlerinin keyfini kaçırarak eğlenen, öngörülemeyen, eğlendirici ya da sıkıcı olaylara neden olan şeylerden zevk alan kurnaz bir güç - bir yazgı, kurnaz bir doğaüstü varlık mı söz konusu? İnsanlardan daha kötü ve daha deli olan tanrıların, düşçülerin yetkilerini tarihe mi aktarıyoruz?

Hayır! Arkamda, söylediğim sözcükleri ya da bu sözcüklerle güç bela dile getirdiğim düşüncelerimi kulağıma fısıldayan birisi yok. Hayır. Kurnaz bir doğaüstü varlık yok. Şeytan imgesi, tarih boyunca ortalığı kasıp kavuran bu tuhaf gücü ve tuhaflık gücünü temsil etmiş olsa da tarihte şeytan yoktur. Bireysel mantıkta gizli kurnaz bir mantık yoktur. Ama o halde temel bir saçmalık, katıksız bir usdışılık, mutlak bir başıboşluk, bir anlam yani doğrultu ve yönelim boşluğu mu vardır? Oidipus miti, mutlak bir gerçeklik mi barındırır? Sırrını çözmeye çalıştığını düşünen insan, gözlerini açar açmaz bir suç mu işlemek zorundadır ya da işlediği bir suçla karşılaşıp hemen sonra yeniden kör mü olmalıdır? Kâhin, kör mü olmalıdır; körlük de geleceği görüşün şimdiki göstergesi midir?

Hayır! Mantık her şey olmasa da bir şeydir. Etkilidir. Kendi yolunda ilerler. Görür. Sorunları adım adım çözer. Sorulara birbiri ardından yanıtlar getirir. Bu arada bazı sırları da çözer. Hatta toplumsal güç olarak gördüğü emekçilere ve devrim düşüncesine dayanarak, tarihsel olayların ve oyuncuların tasarılarının birbirine yaklaştığını da göz önünde bulundurur.

Alay, bu ilerlemeden doğar. Tarihin alaycılığı, tarihteki alaycılıktır ve tarihin sorununu çözmez. Keskin bir biçimde ortaya koyar. Tarihin "sorunsalını" ortaya koyanın ve her şeye, hem en iyiye hem de en kötüye hazırlıklı olanın, olasılıkları hesaplayanın tavrını belirler. *Rastlantısal* olanın ayırdına varanın tavrını belirler (Rastlantının mutlak ve absürd olmadığını kabul eder. Görecelidir. Neye göre? Kendisi de göreceli olan bir gerekliliğe göre). Başka bir deyişle, eğer tarihte alaycılık varsa, bunun nedeni tarihin varolmasıdır, yani öngörülemeyen trajik ve komik yanlarıyla gerçek bir tarihin varolmasıdır. Ve tam tersi, tarih ve rastlantı varolduğu için alaycılık vardır.

(...)

Alaycılık, (tarihsel) geçmişe, ona karşı çıkarak yaslanmamızı sağlar. Ortaya koyduğumuz tarihsel alaycılık, tarihi, reddetmeden suçlamamıza olanak verir. Filozof, çok fazla soru sormaya başlar. İki yönlü doğurtma yöntemini uygular: Karşısındakini ve kendini dener (gerçi yine de kendi düşünce dünyalarında yaşayamadıkları için dünya düşüncesi üzerinde uzmanlaşan pek çok insan, yani filozof vardır). Sokratesçi filozof, olasılıkları, imkânsızlıkları, bunların bağlantılarını ve ilerleyişlerini açığa çıkarır. Onun alaycılığı, şu ya da bu olasılığı seçmesini –rolünü ve konumunu belirlemesini– gerektirir; olasılıkları başıboş bırakan, gökyüzündeki bulutlar gibi uçuşmalarına göz yuman bir tavrı reddeder. Olasılık, bir olasılık olarak kalamaz; olasılığın temel özelliği, gerçekliğe yönelmesi, uygulamaya geçirilmesidir. Olasılıklar üzerine kurulu soyut düşünceler ancak seçimle aşılır, mantığa ve uygulamaya yargının katılması ancak seçimle olur. Bununla birlikte, alaycılığın kimi zaman acımasızca belirttiği riskler alır, çünkü "seçim" ve "güvence" (ya da "kesinlik") arasındaki karışıklığı özenle çözer. Seçimleri ağırbaşlılıkla açıklamayı ve inançla tercihi birbirinden ayırmayı zorunlu kılar.

Yine de güzel bir evren tablosu, usun hoşuna gider, onu rahatlatır, alır götürür. Dogmatizm, bu kolay çözüm, hemen silinip gitmeyecek. Tarih, bilim tarihinde ve toplum tarihinde, ancak birkaç uygun durumda, çok az sayıda dizgeleşmenin kurulabildiğini, onların da zaten geçici ve parçalanmaya yazgılı olduğunu gösterdiği halde dogmatizm, böyle uygun bir duruma sahip olduğunu ve kesin çözüme yaklaştığını sanıyor. Kurgusal bir doyum arayan ve düşüncenin tembelliğiyle ya da emeğiyle sonuçlanan dogmatik bir tavır var mıdır? Hem bu eğilime hem de karşıt eğilime yol açan, toplumsal gelişme ya da bilgi hareketi midir? Elbette hem biri hem diğeri! Bugün alaycılık, bu eğilime ağır saldırılarda bulunuyor. Sokratesçi filozof, farklılıkların ve ayrıcalıkların ötesinde evrenseli arar. Bu nedenle bütün bir "dünya" tablosuna önceden karşı çıkar. Böyle bir tablo, bugün, gerçekliğin ve sanallığın içindeki farklılıkları ve ayrıcalıkları bir yana bırakarak ancak abartılmış genel özellikleri ortaya çıkarır. "Dünya", karşımıza parçalanmış, bozulmuş yani farklılaşmış olarak çıkıyor. Farklılıkları anlayalım. Dağılmış olanları mümkünse birleştirelim. Parçaları zorla bir araya getirmeye çalışmayalım. Bırakalım tarih tarihi derinleştirsin, ama tarihselciliğe karşı çıkmaktan geri kalmayalım ve tarihi temel alalım. Bırakalım toplumbilimciler çeşitli düzeylerdeki toplumsal bağlantılar üzerine çalışmalar yapsınlar ama toplumsalcı-

lığa karşı çıkmaktan geri kalmayalım ve bu bağlantıların önemini de unutmayalım. Ve benzeri... Hiçbir şeyi indirgemeyelim ve hiçbir şeyi parantez içine almayalım ya da bunu sadece geçici olarak yapalım. Birleştirici bir tablonun koşulları henüz olgunlaşmış değil. Kendisine sunulan olasılıkları keşfetmeye ve ayrıcalıklı ve özelleşmiş öğeleri düzenlemeye çalışan programlamacı düşünce, bu tür bir tablonun imkânsızlığını görür; gökkuşağının ötesindedir. Bu tabloyu meydana getirmek için şu sorulara net olarak yanıt vermiş olmak gerekmez mi: "Nereye gidiyoruz? Modernlik nedir? Bizi nereye sürükler?"

Marc Riboud, *Alkışlanan Churchill*, 1954.

Birgün birleştirici bir evren tablosu, bir bilgi ve praksis bileşimi gerekli olursa ve diyalektik mantığın ihtiyaçlarına uyum sağlarsa, bu tablonun, bildiğimiz felsefi sistemlerle ortak hiçbir yanı olmayacaktır. Kullanacağı kategorileri bilmiyoruz. Kuşkusuz yabancılaşma ve bütünlük "kategorilerini" kullanmayacaktır. Belki de soyut felsefi kategoriler olmaksızın, birleştirici bir praksis'e bağlı bir dünya bilincine yönelecektir... Beklerken, bilgiler ve hipotezler yargılanabilir ve alaycılıkla sınanabilir. Parçalara bölünmüş olan, bu halinden memnun olmayabilir ama bütün olduğunu sanmamalı! Böylece

alaycılık, tüm "suretleri" kendi kıstaslarına uyduracak. Yaşayan bir bütünlüğün –geçici ya da kalıcı– yokluğu söz konusu olduğunda alaycılık kesin tavrını ortaya koyacak. Son olarak bu yeni kıyılara ulaşacak: Yaşayan, yaşanmış ve yaşatan bir bütünlük.

Alaycılık, özgünlük iddialarını reddeder, öncelikle de (bağlantılarının ve varoluşunun özü gereği hatalı bir tavır olan) *yetkininkileri* – (canlı olduklarını, yaşamın kaynağı ve özü olduklarını ileri süren) *suretlerinkini* – (birer organ olduklarını ileri süren kemiklere benzeyen) yerleşik ve kurulu *yapılarınkini* reddeder. Özgünlük nerededir? Alaycılık bunu bildiğini söylemez ve bilmez. Sadece özgün olmayanın üzerindeki özgünlük maskesini çıkarmayı bilir.

Alaycılık böylece bir öznellik tanımı ortaya koyar; ya da daha ziyade genellikle "öznel" olarak adlandırılanın bir ayrımını, bir niteliğini ya da bir rengini belirler. Bu nitelik, "özneden" kaynaklanan psikolojik ve psişik bir belirlemeden bütünüyle farklıdır. Alaycılık, bu bilinci kurarken onun "temellerini atar"; onu tarihe katar. Çünkü insana bağlı her şey derin bir tarihsellik taşır; tarih, bireylerin temsil ettiklerine indirgenemez (hatta en etkili olanlarınkilere, praksis'in bütününü ve global toplumu "temsil ettiklerini" düşünen ve aslında onları ancak her tür "temsil etmenin" olası tüm eksiklikleriyle temsil eden politikacılarınkilere bile). Çünkü tarihsellik, ne tartışmalara ne de bu temsil etmelere indirgenebilir; tarih, yeniliği ve bununla birlikte yeniliği oluşturan ve yeniliğin belirsizliğini ve öngörülemezliğini açıklığa kavuşturan alaycılığı getirir.

Nesnel temellere dayanan bu alaycılık, öznel düşünceye –görece– bir bağımsızlık verir. Bu öznel düşünce, tarihin dışında, sınıfların, sınıf kavgalarının ve ilişkilerinin, genel olarak toplumsal ilişkilerin üstünde olamaz. Düşünce, ister arı olsun ister olmasın, "toplumsal çerçevelerin" ve "yapıların" dışına ya da üstüne çıkamaz, bu yöndeki her türlü çabası aldatıcıdır. Bununla birlikte tarihsel durum ve evrim, tıpkı üstyapılar gibi, yapıların ve çerçevelerin içine sızar. Onlar da direnirler; evrim onları aşındırır ve kemirir. Evrim, nesnel bir alaycılık getirir. Konuma bağlı kalan alaycılık, ne mutlak bir nesnellik getirir ne de ontolojik bir öznellik ayrıcalığı. Ancak, evrimin ve tarihsel rastlantının beraberlerinde getirdikleri yapılarla ve üstyapılarla ayakta duran perspektiflerden ve bakış açılarından daha "derindir" ve daha sağlam temellere sahiptir.

Sözünü ettiğimiz alaycılık, hiçbir bağı olmayan aydınların ya da sınıf ilişkilerinin görünür biçimde dışında kalan "aydınlar sınıfının" sahip olduğu bir ayrıcalık değildir. Aksine, tarihsel diyalektik içinde, öngörülenin ve öngörülemeyenin, belirlenmiş olanın ve rastlantısal olanın, mümkünün ve im-

kânsızın diyalektiğinin içinde, bu diyalektiğin getirdiği soruları bir düzene sokarak ve sorulara yanıtlar getirmeye çalışarak, yerini belirlemeyi bilen düşüncenin sahip olduğu bir şanstır. Karanlıkta ya da gölgede kalan bir tek nokta var: Verim. Kurulu yapılara dayananlar, daha sığ kalacaklardır, daha az bilgi ve bilinç sahibi olacaklardır ama verimli olma şansları artacaktır. Sokratesçi filozofun alaycılığı, filozofun gerçekteki güçsüzlüğünü aldatıcı bir güçle dengeleyerek, onu dünyanın ve tarihin üzerine çıkartmaz. Zayıf olduğunu bilir. Kuvvetli olduğunu bilir. Bilinçliliğinin uzun vadede faydasını göreceğini düşünür, yani bir taktik olarak değil bir stateji olarak.

Alaycılığının moderniteyi tanımlamaya yeterli olduğunu söylemiyoruz. Sadece, modernitenin, alaycılık devri olduğu düşüncesini uyandırmak istiyoruz.

Geleneksel, materyalist ya da idealist felsefeye karşı tavır alan bu alaycılık övgüsü, hiç şüphesiz, felsefi bir idealizm olarak yargılanacaktır. *İdealizm, ütopyayla* karıştırılmamalı.

Modernitenin doğurtma yönteminin işleyişinde az da olsa ütopyacılık vardır. Modern toplum için büyük sancıları olmayan bir doğum düşünen ve felsefenin (felsefenin eleştirisinin) bu doğum sancılarını hafifletebileceğini, doğanla doğması beklenen arasındaki farklılıkları azaltabileceğini kabul eden sav, biraz da ütopyacılık taşır. Ütopyanın böyle bir kullanımı, kötü ütopyadan farklıdır (örneğin adil bir Devlet, iyi bir İktidar ve İktidarla doğal bağlantılar kurulmasını isteyen bir ütopyadan).

Bu önermeler (terimin tam anlamıyla *önerirler*, geçmiş ve gelecek olan hakkında karşı çıkılabilir ve tehlikeli bir yorum ileri sürerler), geçici bir ahlak olarak görülen alaycılık söyleminin ve sağduyusunun kimi kurallarını biçimlendirme olanağı verir:

Uzaklık kuralı: Alaycılık, güncel olanla ilgilenmek isteyen insanları bunaltan ve bıktıran şimdinin uzağında bir konum alır. Alaycılık uzak durur ama doğru ve uygun uzaklıktadır; ne çok uzak ne çok yakın. Güç arzusunu sınırlar. Olaylar ve kişiler arasında değerli olanları ve daha az değerli olanları ayırır. Sadece bu hafta ya da bu mevsim için önemli olan konuları reddeder. Böylece şu kural oluşur: *"Doğru konum al - ne çok yakın ne çok uzak - kişiler, durumlar, olaylar, şeyler. Yaklaşmak isteyeceklerini ve sana ulaşmasına izin vereceklerini seç."* Bu kuralı iyice anlamak istersen uzaklık üzerine düşün. İnsanın doğayla arasında bir uzaklık vardır. Bilincin şeylerle ve diğer bilinçlerle arasında bir uzaklık vardır. Uzaklığın sıkıntısı yani ayrılık da bizim şansımız. Doğa, insanı dışına itti, tıpkı annenin çocuğunu kendi dışına itmesi gibi. Bu-

nun amaçlı mı yoksa rastlantısal mı olduğu, hiçbir şeyi değiştirmez. İnsan şeylerin dışındadır. Kullandığı göstergeler önce bu uzaklığı belirtir. Onun için varolan en etkili, en güçlü şeylerdir ama hiçbir şey değildirler. Uzaklığı kullanarak, düşlerimizi süsleyen ve bir daha asla içinde olamayacağımız doğayı ve şeyleri gösterir. Yine de uzaklıkları aşmak gerekir. Söz ve eylem, kavram ve uygulama bununla ilgilenir. Şiir ve müzik zaman zaman bunu başarır. Gerektiği gibi uzak bir konum alındıktan sonra bu alaycılığı iyice anlamak gerek; kötü yani olumsuz taraf, en olumluyu mu yaratıyor? Bununla birlikte uzaklık, bir uçuruma dönüşecek kadar büyüyüp derinleşmemeli. Böyle olursa hiçbir şey onu aşamaz ve bilinç, kendi içine kapanır. Buna karşın, şeylerin çok fazla yakınında olmak isterse, onların karşısında ezilir; gözlerini kapar; aynı şekilde kendi içine kapanır. Tarihsel belirsizliklerin daha ötesinden, bilincin kaynağından gelen uygun ve doğru uzaklık duygusu galip gelir. O halde ne çok kuşkulu ol ne de çok güçsüz. *"Bu iki sıkışık durumun arasından sıyrıl; sabırlı ol. Zaman ve bilinç kadar sabırlı ol, kendi bilincin kadar."*

Bu düşünce ve eylem kuralı, aldatılmaya ve sürüklenmeye göz yummayı engelliyor. Hareketliliği, kıvrımlılığı ve aksaklıklarıyla, tarihin yüzeysel olmayan bir hareketini ortaya koyan olaylarla ve insanlarla anlaşmaya olanak veriyor. *Seçim kuralı* olarak adlandırılan ikinci kural da buradan çıkıyor: *"Ne önemli kişilerin, düşüncelerin, olayların gözünü korkutmasına izin ver ne de ilgi çekici ve tutku verici olanın. Tutkunun nesnelerini seç, mantığının alaycılığıyla seç onları. Ama uzaklık, seçtiğine katılmanı engellemesin."* Aslında hepsinin buraya vardığını ama yanlış bir biçimde, kiminin utanmazca kiminin de düş kırıklığına uğramış bir kibirle vardığını unutmamak iyi olur. Alaycı bilincin, değerli olduğunu savunmasını yasaklayan *yargılamama kuralı* da bundan doğar. *"Alaycılığın kendini üstün görmesin. Ama kendisini başarısızlığının işareti olarak da görmesin. Doğru uzaklığı bulması gerektiği gibi doğru üslubu da bulsun. Hafif olsun.* Brechtçilerin sert ve kaba, zorlanmış uzaklığında incelik ve biçem eksik. Doğru değil. *Çok ender yargıda bulun, ama düşünmekle yetinme. Konuşanların sözlerini kendilerine karşı kullanarak tatmin olma. Katıl. Ağır konuları duygulanmadan, önemsiz konuları bayağılaşmadan tartışmayı bil. Kimseyi küçümseme ve kimseye bütünüyle güvenme. Taktikleri ve stratejileri kavramayı bil. Saklandıklarında ve sessiz kaldıklarında onları açığa çıkarmayı bil. Sessizliğe düşman ol, ve bunun için susmayı öğren..."*

"Alaycı söylemin, alaycılıktan uzak söylemden daha derin olduğunu, yani daha gerçek olduğunu bil. Marx'ın şu küçük öğüdünü unutma: En belirgin

'kategorileri' ve en sağlam kavramları alaycılıkla tatlandır. Alaycılığın bu gerçekçiliğinin nedeni ne? Alaycılık sayesinde sözünün söylemine daha fazla destek olması ve yüzünle gözlerinin de devreye girmesi değil tek neden. Öznellik tehlikesinden koru kendini. Alaycılığın uzaklıkları hesaba kattığını, insanları birbirinden ayıran, insanları düşüncelerinden ve davranışlarından ayıran; ve bu davranışların etkilerini örneklerden, eğilimlerden ve tasarılardan ayıran; ve kelimeleri şeylerden ayıran; ve ideolojileri uygulamalardan ayıran uzaklıkları hesaba kattığını hatırla. Alaycılık, uzaklıkları hesaba katarak uzaklıkları aşar (hemen hemen, bir noktaya kadar). Dilin ve söylemin uzağında yaşayanı, ağırbaşlı bir söyleme oranla daha fazla bağlar dil, 'dünyasına' ve bütün olmak isteyen ama bunu hiçbir zaman başaramayan söyleme.

Alaycılığının uygun üslubu ve uygun ölçüyü koruması gerekir. Hiçbir sapma göstermesin ve bir oyuna dönüşmesin. Oyunların kendilerine ait başka kuralları, başka yasaları vardır. Dili, kendilerini ifade etmesi için sıkıştıran ve ne kelimelerin ne de kavramların tam olarak kavrayabildiği karşıtlıklara yönelsin. En dolu anların, söylemin üstünde açtığı bu boşlukta ilerlesin. Hem öngörülenin hem de hemen belirginleşen ve 'olay' olarak adlandırdığımız öngörülemeyenin şaşırtıcı karışımına doğru yol alsın.

Aydınların 'işlevinin', öneminin, statüsünün az da olsa değiştiğini unutma. Kelimenin bile belirgin bir anlamı yok. 'Aydınlar' işlevsel olmadıklarında, işlevsel olmadıkları sürece, artık hiç işlevleri kalmıyor. Artık halka gittikçe daha fazla yaklaşarak, eğitim aracılığıyla, kitap ya da basın aracılığıyla tarih dersleri vererek toplumu eğitmiyorlar. Hatta artık ideolojik ihtiyaçlara cevap veren etkin imgeler yaratmıyorlar. Bağımlı kılındılar, şartlandırıldılar, gettolara kapatıldılar, propaganda ve reklamların gerekliliklerine boyun eğdirildiler. Bu güçsüzlüğün bilincinde ol; kendi güçsüzlüğünün. Öncelikle alaycılık aracılığıyla, her türlü güç arzusundan arın. Şeyler ve dahası insanlar üzerindeki yetkiyi başkalarına bırak. Ama bu yeni güçsüzlüğün kuvvetini anla, olumsuzlamanın ve olumsuzun, köklü eleştirinin kuvvetini. Derinliklerde çalışan olumsuzla ilgilen. Alaycılığını o kursun. Daha önce söylenmiş olsa da son bir söz daha: Sürekli kaygı duyma, enayi olmaktan çok fazla kaygı duyma. Her zaman enayi olacaksın, bu sadece güvensizliğin ve duyguların nedeniyle olacak. Çünkü duygu taşımamak, hiçbir şeçim yapmamak ve hareket etmemek söz konusu olamaz, öyle değil mi? Ve en derin ve en yüksek alaycılık işte burada başlar."

Fransızcadan çeviren: Şule Demirkol

William Klein, *Silahla Çocuk Oyunu*, 1954/55.

Varoluşsal Bir Tehdit ya da Bir Korunak Olarak Şaka

NAZLI ÖKTEN

Duke Üniversitesi Yayınları'ndan çıkan *Social Text* dergisinin editörleri, 1996 yılında kuantum mekaniğindeki gelişmelerle postmodern düşüncenin ifadeleri arasındaki bağlantı üzerine yazılmış bir denemeyi yayımlarken başlarına geleceklerin farkında bile değillerdi. New York Üniversitesi'nden bir fizikçi, Alan Sokal, tam bu makalenin yayımlanacağı günde, *Lingua Franca* adlı, saygınlık açısından *Social Text*'ten aşağı kalmayan bir dergide bunun özenle hazırlanmış bir şaka olduğunu açıklayacaktı. Bu, herhangi bir muziplik değildi, sosyologların ve genelde insan bilimleri olarak adlandırılabilecek disiplinlerde çalışanların, bilimden, bir "toplumsal inşa" olarak söz etmelerinin saçmalığını ortaya koyma iddiasını taşıyordu. Sokal, postmodernizmin saldırılarına karşı gerçeği savunduğunu söylüyordu. Ona karşı çıkanlarsa tam da bu yaptığı eylemin, bilim adamının neredeyse bir yeminle bağlı olduğu doğruluk değerlerini ortadan kaldıran bir sahtekârlık olduğunu söylediler. Sokal'ın inandırıcı görünmek için saatlerce uğraştığı, yerinde referanslar kullanarak en azından sağlam görünen bir sav oluşturduğu düşünüldüğünde, daha sonraki birkaç yıl tartışmalara neden olan bu kötü şaka bize gerçek ve yalan arasındaki gerilimin, şakanın başarısının en geçerli koşulu olduğunu hatırlatıyor.

Said b. el-Müseyyeb aktarmıştır: Hz. Aişe'ye (r.a) Rasûlullah'ın (s.a.v) şaka yapıp yapmadığı sorulduğunda şöyle anlattı: "Bir gün hanemde yaşlı bir kadınla oturuyorduk. Bir ara Rasûlullah'ın içeri girmesiyle kadın, 'Beni cennetlik kılması için Allah'a

dua et!' dedi, Rasûlullah da 'İhtiyarlar cennete giremez!' buyurdular. Hz. Peygamber dışarı çıktıklarında kadın ağlamaya başladı. Onun ağladığını duyan Rasûlullah nedenini sordular. 'İhtiyarlar cennete giremez buyurdunuz; bu yüzden ağlıyor,' denilince de, 'Allah Teâla onları genç ve bakire olarak cennete alacak' buyurdular."

İbnü'l- Cevzî, *Kitâbu'l-Ezkiya* (Zekiler Kitabı)

Kuşkusuz Hz. Muhammed'in inandırıcı görünmek için sayfalarca referansa ihtiyacı yoktur ve şakasının muhatabı da bir tür ulema kitlesi değil, zavallı bir ihtiyar kadındır; söz konusu olan da sadece nakledilmiş bir tür hikâyedir. Ancak gerçek ile yalan, sahici ile sahte arasındaki ince çizgide at oynatan bir söz oyunudur. Ama bu söz oyunu bir toplumsal gerçeği hatırlatmaktan geri durmaz: yaşlı kadınlar, cennete yakışmayacak denli istenmeyen kimselerdir. Tıpkı sosyal bilimcilerin bilim dünyasına yakışmayan edebi yorumcular oluşu gibi.

Bilinçdışına açılan yollardan biri olarak Freud'un neredeyse rüyalar kadar önemli gördüğü mizah duygusu, yasaklanmış itkilerin, düşüncelerin ve tutumların ifade edildiği alanlardan biri olarak tanımlanır. Rüyalar, genelde insanın kendisine sakladığı anlam dünyasının bir parçası olurken, şakalar söze dökülemeyen gerçeklerin toplumsal olarak kabul edilebilir biçimlerde ifade edilmesine yardımcı olur. Yasaklanan şiddet eğilimleri ya da cinsel davranış biçimleri, yüceltim mekanizmasıyla mizahta açığa çıkarılırlar: ya bir yaralanma ya da cinsellik söz konusudur. Marvin Minsky, aptallığı da işin içine sokar: sadece genel toplumsal kurallar değildir söz konusu olan, annenizin "yapma" dedikleri de dahildir yasaklar listenize. Aptal yerine konmak, sözün ötesinde harekete geçmiş planlı şakanın zavallı kurbanının kaderidir. Kurbanın "damarına basılmazsa" o, başarısız bir şakadır: korktuğu şey başına gelmelidir. Bir hedefi olmayan şaka, şaka olmaz. Bir erkek çocuğunu, sünneti gerektiği gibi yapılmadığı için yeniden sünnet olması gerektiğine inandırmak pek eğlendirici bir şaka sayılır örneğin ve hedefi besbellidir.

Türkçede kullandığımız "şaka kaldırmak" deyimi, şakanın herkesi muhatap alamayacak bir güçler dengesiyle ilintili olduğunu hatırlatır bize. Edgar W. Howe "Düşmanlarınızı seveceğinize dostlarınıza daha iyi davranın" demiş. Aptal yerine konmayı hazmedecek denli akıllı, gülünç duruma düşmeyi kabullenecek denli sağlam bir taraf bulmalısınız ki karşınızda, acımasız ve sevimsiz bir duruma düşmeden ağız tadıyla süresiniz şakanızın keyfi-

ni. 1990 öncesindeki Türk filmlerinin çoğunda, zengin kızın (ya da erkeğin) arkadaşlarının berbat şakası sonucu onuru kırılmış yoksul genç adamların (ya da kadınların), nasıl gözyaşları içinde sahneyi terk ettiklerini gayet iyi hatırlarız. Türkiye'de gençlerin kuşaklardır izlediği *Hababam Sınıfı* serisi, şakanın kaka (abjekt) olduğu sınırın geçildiği sahnelerle doludur. Şaka yapmanın gözettiği ya da zedelediği güç ilişkisinin diğer bir yanı ise şakayı yapan tarafın baskın bir figür olması durumunda kabul görmesi ve onaylanmasıdır. Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin, bundan birkaç yıl önce resmi bir toplantının katılımcılarından olan bir kadının koltuk altını gıdıkladığında renksiz siyasal yaşama biraz hareketlilik katan, espri anlayışı biraz geniş bir kişi olarak görülmekten öteye gitmemişti. Bundan birkaç ay önce ise Hollandalı kadın parlamenterler, İtalya'da bir elle sarkıntılık olayına taciz hükmü vermeyen ve olayı neredeyse hafife alan bir üslup kullanan mahkemenin kararını benzer bir mizah duygusuyla protesto etmek için, bu olayın suç sayılmamasını öne sürerek, İtalya'daki erkek meslektaşlarını bundan sonra aynı yöntemle karşılayacaklarını bildirdiler. Kimi zaman tedirgin edici sözler ya da davranışlar, bu tedirginliklerini belirttikleri takdirde, şakadan anlamayan, mizah duygusundan yoksun sayılan kadınların kendilerine uygun bir stratejiyle savuşturmak zorunda oldukları hamleler halini alırlar. Bu hamlelerle başa çıkmayı öğrenmek, kamusal alanda iş gören her kadının öğrenmesi gerekenler sıralamasında en başlarda yer almaktadır. Mizah genelde erkeklere atfedilen bir ataklık, eleştirellik ve bağımsızlık gerektirdiğinden, onların edilgen izleyicileri olan kadınlara da yalnızca sonsuz bir gülümsemeyi dudaklarına yerleştirmek kalır, *dermişim*! Son bir yıldır, Türkiye'de özellikle genç kadınların, cümlelerinin sonuna yerleştirdiklerine tanık olduğumuz bu tuhaf yüklem, ölü doğmuş bir ironinin, konuştuğu yerden ve kendisinden bir türlü emin olamamanın, gerçeklikle yeterli bir mesafeden konuşamamanın, özellikle de son yıllarda olumlanan komik erkeklerin su birikintisindeki yansımasından ibaret olmaktan öteye gidememenin yüklemidir. Gerçeklik, tek bir an'a kapanırsa bir yükümlülük içereceğinden kapanmasına izin vermemek gerekir; çünkü yükümlülüğü taşımak, ödünç alınamayan bir gücü gerektirir. "Dermişim" diyerek havada asılı bırakılan bu parçalar, beceriksiz bir ironinin hazin işaretleri olarak, düşünmeye, olmaya, kurmaya, yapmaya elverişsiz bir varoluşu beslemeye devam eder. Özneyi gerçek olandan koparark hem dünyanın içinde, hem dışında, gerçek olanla ideal olan arasında sallantıda bırakan bir ironi haliyle başa çıkmaksa son

derece zordur. Kadınlar, bu sallantıda olma durumundan sonra, güvenli yuvalarına geri kaçmaya çalıştıkça, şakanın ancak kurbanı olabiliyorlar. Gerçek ile yalan, sahici ile sahte arasındaki ince ipte dans ederken üzerimize dikilmiş alaycı gözlerle başa çıkacak gücü toplamak için biraz daha zamana ihtiyacımız var kuşkusuz.

Bir gerçeği ifade ederken ironik bir hal takınmak, zihinsel anlamda sürekli bir tırnak işareti haliyle konuşmak, sağlam bir karşıtlık ya da sıkı bir alınganlıkla karşılaşıldığında güvenli bir şekilde geri çekilebilmeyi mümkün kılar; "zaten hepsi şaka"dır. Akılda olanlar bu şekilde söylenir ya da kurgulanıp yapılır. Bu eksik ben hali, Charlie Chaplin'in *Modern Zamanlar*'ından beri en belirgin gülme unsurudur. Kuşkusuz yere düşenin ya da tongaya basanın zayıflığı her zaman komik olmuştur ama günümüz mizahında "ben", giderek ötekinin yerine oturur olmuştur. Artık başkalarının düşüşüne gülmenin kendi çaresizliğine gülmek olduğu bilgisi yaygınlaşmıştır. Woody Allen, tüm o öteki olma halinin, Yahudiliğinin, çirkinliğinin, modern insanın özellikle de kent yaşamının bitmek tükenmek bilmez tuzakları, açmazları karşısındaki güçsüzlüğünün altını çizdiği için komiktir.

Türkiye'de ise, nasıl ki Kemal Sunal her badireyi atlatıp Keloğlan gibi filmin sonunda en güzel kızı almayı başarıyorsa, komik sayılan erkekler de son yıllarda kadınların ilgisini daha çok çekmekle ünlenir olmuşlardır. Toplumsal sahnede şu ya da bu biçimde fiziksel özellikleriyle, cinsel enerjileriyle varolan kadınlar simgesel olarak iki odakta paylaşılmış gibi görünür. Bir yanda vurduğu yerde gül biten ağır zengin adamlar, öte yandan sevimlilikleriyle onların kalplerini çalan geçici âşıklar. Açık ve belirgin bir güç gösterisiyle kabararak eşlerini kendilerine çekenlerin karşısında komik erkekler, bir 'olmamışlık' durumunda, tekil ve egemen bir gerçeklikten, çoğul ve eşitlikçi bir gerçekliğe geçemeyişin iki arada bir derede olma halini anlattıklarından ve yaşattıklarından, aslında herşeyin bir şaka olduğu güvenli bir alan sunarlar: bu, onlara yanlarındaki kadınları korumadan da "taşıyabilme" ayrıcalığını verir. Çünkü durdukları yerin kendisi korunaklıdır. Aslında Türkiye'de çoğumuz etrafımıza, kadınlar ve erkekler hep yanlış bir şeyler yapacakmışçasına tedirgin bir şekilde bakınıyoruz: kendimizi ancak başkalarının yaptıklarını aynen yaparsak güvende hissediyoruz, çünkü uzun bir süredir gerçek ile yalan, sahte ile gerçek arasındaki farkı ortaya çıkaracak ölçütlerden yoksunuz. Tüm hayatı kötü bir şakaya dönüştüren bir "dermişim" hali içinde, dalga geçecek yeni birilerini bekliyoruz. Laz şiveleri yerini Kürt şive-

lerine, Fatih Ürek yerini Banu Alkan'a devrediyor. Çok eğleniyoruz ama sabah gazeteleri açtığımızda "Nedir bu, berbat bir şaka mı, yoksa kötü bir rüya mı?" diye tepki göstermeye de devam ediyoruz.

***

Biraz geçmişe dönelim: 1998 yılının 1 Nisan günü, Japonya'nın *Asahi Şimbun* gazetesi politikacılara gerçekleri söyletecek, sözlerindeki şifreleri çözecek bir makinenin icat edildiğini; Portekiz'de yayın yapan *Radyo-Paris*, İran milli futbol takımının Dünya Kupası'na gitmekten vazgeçmesi üzerine FIFA'nın Portekiz milli takımını kupaya seçtiğini; *Kıbrıs Rum Radyosu*, Kıbrıslı Türkler katılamadığı için Rum tarafının da Eurovision şarkı yarışmasına katılmaktan men edildiğini; *BBC* radyosu ABD'de hem yumurta hem de süt veren tavukların yetiştirilmeye başlandığını; bir Danimarka gazetesi, rahibeler için bacakları ve göğsü açıkta bırakan seksi giysiler tasarlandığını; Senegal'de yayımlanan *Vel Fecr* gazetesi ülkeye gelen Amerikan Başkanı Clinton'ın Dakar Camii'ni ziyareti sırasında Müslümanlığı kabul edeceğini, adını da Bilal olarak değiştireceğini; Vietnam'ın *Thanh Nien* gazetesi, Diego Maradona'nın, savaş konusunda çok cesur oldukları için Vietnam halkının milli takımını çalıştırmaya karar verdiğini, haber olarak iletiler. Aynı gün Türkiye'de *Gözcü* gazetesi Mesut Yılmaz ve Tansu Çiller'in görüşmesini seçim pazarlığı olarak yorumlarken, *Akşam* gazetesi, oyuncularından biri dopingli çıktığı için Kocaeli'nin Fenerbahçe karşısında hükmen yenik sayıldığını ve ligin allak bullak olduğunu yazarak 1 Nisan dalgasına katkıda bulundu...

Türkiye'deki örnekler size de biraz yavan gelmiyor mu? Hayalleri bile sınırlanmış bir ülkede yaşayan bir insan gibi hissetmiyor musunuz kendinizi? Kocaman bir nefes alıp bir solukta üfleyerek uzaklaştırmak istemiyor musunuz gerçeği?

Angus McBean, *Otoportre*, 1947.

sizinle anne şefkatiyle alay edebilir miyim?

ayşe düzkan

alay etmek, insanın en merhametsiz hallerinden birisidir.

eziyet etmek de öyledir muhakkak ki, ama başınıza böyle bir felaket geldiğinde, güç bile olsa, en azından, vakarınızı koruma fırsatı bulursunuz.

ama şaka öyle değildir, sizi saklanmaya çalıştığınız en derin kovuktan bulur çıkarır, üzerinizdeki bütün örtüleri didikler. sadece soymakla kalmaz sizi, elbisenizin altındaki en göstermek istemediğiniz organlarınızı tutup herkesin önüne serer; elinde ucundan kurdeleler sarkan bir çubukla tam oraya işaret etmektedir bu arada da.

alay etmek, belli bir tür merhametsizliktir. kendini başkasının yerine koyup onun hangi durumda en kötü olabileceğini hesap eden ve ona göre hareket eden bir acımasızlık değildir onunkisi. daha ziyade, nesnesini basbayağı nesne gibi gören bir hainliktir; alayın karşısında siz nesinizdir ki, onun hizmetinde bir hiç olmaktan gayrı.

kadınlar bunu beceremez.

insanlığın kalanı gibi muhakkak ki merhametsiz olabilirler. ama karşısındakinin iliklerine kadar nüfuz eden, en hassas noktaları ve en acıyan dokuları keşfedip oralara çalışan bir acımasızlıktır bu. şüphesiz ki, birçok durumda erkeklerin zalimliğinden daha zor baş edilebilir bununla ama hem konumuz bu değil, hem de ben bu konunun yazarı değilim.

kadınlar zor şaka yaparlar, karşılarındakileri aşağılarken, onların gülünç yanlarını bulacak kadar uzağa ve dışarıya gidemezler çünkü.

hem sonra, şaka bir rekabettir, genellikle dil üzerinden oynanan bir kumar. blöf yapmayı gerektirir, her elde, masaya hiç akla gelmedik bir şeyi sürmek icap eder. bütün servetinizi yani kelimelerinizi tükettiğinizde, sıkışık durumlarda elden çıkarılabilir pırlanta kakmalı altın bir çakmak gibi masaya süreceğiniz terimlerin olması gerekir cebinizde. bunlar, dil denen şehrin arka sokaklarında, pis ve çekici kaldırımlarda, argoda bulunur en ucuza. kumar oynuyorsanız ya da şaka yapıyorsanız, karşınızdakinin elini tahmin edip işi ucuza kapatmak önemlidir.

ama o sokaklar, puslu âlemler kadınlara yasaktır, oralardaki karanlık pasajların diplerinde kalmış antikacılarda, maskeli balo kostümcülerinde alışveriş etmeleri tehlikelidir. diyelim ki o dükkânları buldular, hep kazık yerler, bütün genç kızlıklarını sayıp da edindikleri yüzükler, elmas falan değil, beyoğlu taşı çıkar. takıp da dışarı çıktıklarında rezil olurlar.

kadınlar, alayda, el kaybetmeye mahkûmdur.

üstelik de sadece kumarda değil aşkta da kaybederler. şaka yapan bir kadın en az düello yapan bir kadın kadar biçimsiz ve iticidir; cüret ve meydan okuma kadar kadına yakışmayan ne var allah aşkına?

o yüzden, alay eden kadın artık kadın değildir, iki şey dışında her ne isterse olabilir, bunlar romantik âşık ve fedakâr annedir.

rica ediyorum gözünüzün önüne geti-

rin, bir kahraman, alay ve bilgeliğin başarılı bir bileşimi olan çelebilikle bir kadına bağlanmış, kalbinin hemen kapısında tuttuğu sırlarını (aşkla ilgili sırlar, erkek kalbinde, sanılanın aksine en önde durur, arkası ise genellikle tamamen boştur) tam ona açmak üzere olduğu sırada kadının gözlerindeki o rezil, adi, müstehcen çünkü muzip pırıltıyla buluşuyor gözleri!

yok olmaz. diyelim ki bu hanım, alay günahıyla gölgelenmiş gözlerini o beyefendiden nikâha, hatta gerdek gecesine kadar gizlemeyi başarıp anne olmayı becerebildi. o aşamada kendisinin şaka yapmasından daha muhtemel olan, bebeğinin yaptığı kakaları temizlemesidir. annenin, bebek karşısındaki çaresizliği o kadar yıpratıcı bir biçimde komiktir ki, alayın soyut dünyasında debelenecek hal bırakmaz insanda.

ama bizim için, hayallerimizin bu sıkıcı dünyasından başka imkânlar da mevcut allahtan.

pirimiz, üstadımız simone de beauvoir, "kadın doğulmaz, kadın olunur" demiş.

yani, kadınlık diye bir şey yoktur aslında, biz onu sonradan öğreniriz. öyleyse

ona niye mahkûm olalım?

kadınlık en azından tarih içinde, geçicidir. ondan kaçınılabilir, bugün böyleyse yarın başka türlü olabilir. ve allahtan ki kadınlar bugün alay edemiyorlarsa bile yarın hunharca şakalaşabilirler.

işte buna güveniyoruz. tarihin bu en sağlam zırhına bir gün biz de bürünebileceğiz. hor göreceğiz, küçümseyip aşağılayabileceğiz, ince ince alay edip kendi yaptığımız şakalarla coşacağız, kıs kıs, sinsi sinsi, dolu dolu, doya doya, gözlerimizden yaşlar gelinceye kadar güleceğiz. çünkü "ancak eşitler gülebilir" ve gün gelecek biz de tabii ki, muhakkak, inşallah, eşitlik denen o bahçede gezeceğiz.

ve artık mizaha ihtiyaç duymayacak kadar güçlü, vakur ve mağrur, bizi bekleyen öteki şehirlere gideceğiz.

Hafızalardan silinmeyecek bir fotoğraf: 1989 yılında, tek başına bir Çinli, Pekin'in merkezinde bir T-595 tankına karşı koyuyor. Yine, gerçekle şakanın birbirine karıştığı gerilimli anlardan birinin tam karşısındayız.

Gerçek Tutulması: Gerçek Bir Şaka mı?

CEM MUMCU

Şakanın şaka olması için bir biçimde küçük de olsa gerçeklik alanına bir gönderme yapması beklenir. Bu göndermeyi barındırmayan şaka, anlaşılmaz ve kadük kalmaya mahkûm olur. Garip bir tezat olarak da gerçeklikle kesişme alanı küçüldükçe şaka daha yaratıcı bir özellik kazanır. Her bireyin kendi gerçeklik alanının biçimi, genişliği, sığası onun şakayı algılamasıyla birebir ilişkilidir. Gerçekle şakanın kesiştiği alan büyüdükçe şakanın anlaşılırlığı artmakla birlikte şakanın yapanla yapılan için oluşturabileceği potansiyel "yeni" alan azalır, şaka algılanır ve öylece kalır.

Postmodern değişim şakayı da anlam kaymasına gebe bıraktı. Şaka, gerçekle bağını bir veya birkaç noktada kurarken, gerçeklik içinde birebir var olan ve şaka niyetlenmesi taşımayan yapılar da –bireylerin gerçeklik alanlarının ayrımlaşmasıyla– garip şakalar olarak görünmeye başladı.

Şaka bir endüstri ürünü olarak pazarlandıkça güldürmek ve eğlendirmek gibi temel amaçlar da rating ölçerlere göre çoğunluğa has yapılarla ilişkilendirildi. Çoğunluk için şaka gerçeklikle abartılı bir biçimde bağ kurmak zorundaydı. Dışarıda kalan (tırnak içinde) azınlık, şakaya gülmek bir yana canı acıyarak izledi onu. Çoğunluğun hâkimiyeti, endüstri olarak yapılanan şakayı ve şaka ürünlerini, gittikçe gerçeğin içine doğru itmeye başladı. Sonunda şakanın hedef kitlesi olan çoğunluk, tümüyle anlayabildiği, anlamak için çaba göstermediği şakaya kavuşturuldu. Böylece de kendi kendine anlam üretmesi engellendi, yani alacağı mesaj standardize edildi.

Gerçeğin içine giren şaka güneş tutulması gibi gerçek tutulmasına yol açınca tutulmayı fark edip izlemeye kalkanlar izledikleri organlarının –ki

burada daha çok beyin- körleşmesi tehlikesiyle karşı karşıya kaldılar. "Atrofi" kavramının, genelleşmiş kullanımıyla dumur olmanın gerçeğiyle yüzleşen azınlık için, şaka ve gerçeğin bu denli çiftleşmesi tuhaf bir türün ortaya çıkışı anlamına geliyordu.

Şimdi gerçeğin içine tasallut eden şakanın bazı görüntülerini incelemeye koyulurken beyninizi koruma altına almak için nasıl bir yöntem geliştirirsiniz onu bilemem; geliştirirseniz bu satırların yazarını da haberdar etmenizi umut ederim.

Bilim, şaka gibi insanı güldürmek ve eğlendirmek amacını gütmese de, ortak payda olarak insanı mutlu etmek gibi benzer bir amaç taşır. Gerçeği bilmenin sonuçları, ne olursa olsun insan ve doğa için olumlu sonuçlar getireceği öngörüsünü taşır. Suyun kaldırma kuvvetinin bulunması, insanın yaşamını oldukça kolaylaştıran bir keşiftir. Bir virüsün yapısını keşfettiğinde de, onun zararlarına karşı alınacak önlemlere doğru ilk adımı atmış olur.

Bilim, bilgi çağında çoğunluğa halen böyle görünürken, çoğunluktan gizlenen büyük bir şakayı da içinde barındırıyor. Bilimsel araştırmalar ve sonuçları, araştırmayı yapanın kendi postmodern gerçekliği ile öyle yoğun bir ilişki içine girdi ki... Bilim adamı kendi bireysel geleceğini gerçekleştirmek için, yaptığı araştırmaları belli bir sayıya ulaştırma zorunluluğu taşır hale geldi. Dolayısıyla nitelikten çok niceliğin öne çıktığı bir bilimsel (!) gereklilik oluştu. Araştırmalar varsayımlardan hareketle değil, bulunması arzu edilen, bulundukça rant getiren sonuçlardan hareketle yapılmaya başlandı. Ters takla benzeri bu çalışmalarla elde edilen bilimsel sonuç, arzu edilen refahtan daha önemli değildi. Yapılan "-mış gibi" çalışmalar, alınan "-mış gibi" sonuçlarla tamamlandığında, bireyler geleceklerini garantilediler. "-mış gibi" sonuçların insan ve doğa için ne gibi olumsuzluklar yaratacağı, ilerideki başka araştırmaların konusu olarak hazırlanmış oldu.

(Bir şaka örneği olarak hatırladığım bir bilimsel (!) araştırma, yaklaşık olarak şöyleydi: Adı Feza, Uzay, Göksenin vb. olanların hava subayı, pilot vb. olma sıklıklarının, adı böyle olmayanlarınkine göre daha yüksek olduğu bulunmuştu.)

Biyolojik savaş adı altında bir bölgedeki zararlıları yok etmek için o bölgeye taşınan bir başka zararlının kullanılması gibi yöntemlerle yok edilen zararlının o bölgenin dengesi için gerekli olduğu sonucu, bilimsel bir buluş olarak sunuldu. "Demek ki öyleymiş" şeklinde açıklanan sonuç, ekolojik dengeden daha anlamlı bulundu.

Et üretimini artırmak üzere şekillenen bilimsel araştırmalar bir şaka gibi görünen yamyam otoburlar cinsini oluşturdu. Kendi kardeşlerinin artıklarının yem olarak önüne sürüldüğünü gören otobur ailesi bu şakaya o kadar çok güldü ki, deli dana kimliği ile o da şakaya katıldı. Bilim bu kez de kendi yarattığı şakanın çözümü için araştırma yapmaya koyuldu.

Silikon Vadisi psikiyatristleri "ani zenginlik sendromu" adlı bir klinik (?) tabloyu psikiyatriye ve psikiyatrinin iktidar ve rant alanına dahil ettiler. "Köyden indim şehire, şaşırdım birdenbire" şeklindeki eski halk deyimi, bir şaka gibi psikiyatrik bir tanım oluverdi.

Genetik inanılmaz bir hızla gelişti. Kopyalanan koyunlardan sonra insan genomu da keşfedildi. Bu büyük gelişmenin arkasında sırıtan kötü şakayı göremedik. Şakanın bize sevimli sevimli gülümseyen kısmı hastalıkların kökünün kurutulmasıydı. Doğum öncesi tanı ile, artık genetik defektli insan

yavrularının doğumu engellenmiş olacaktı. Defektli (?) olarak tanımlanan yapının denge için ne tür bir önemi olduğunu henüz bilmiyoruz. Bu satırların yazarının yaptığı bir çalışma, sanatsal yaratıcılıkla duygudurum bozukluğu spektrumu ilişkisini ortaya koymuştu. Şimdi depresyon, mani, hipomani gibi durumlar da keşfedilen genlerle ve doğum öncesi tanı olanaklarıyla doğadan ayıklanacak. Böylece depresif, intihara meyilli bireyin topluma getirdiği ekonomik yükten de kurtulmuş olacağız. Sanatsal yaratıcılığın da bununla birlikte yok olabileceği öngörüsü kimin umurunda! Bu yazıyı okuyan yaratıcı bireylerin, nesillerinin devamından emin olmalarını pek önermem. Yok olmadan önce bir süre daha ikinci veya üçüncü sınıf insan olarak varlıklarını sürdürmeleri beklenebilir. Peki ya sanat? Endişelenmeyin, sanat da bir başka şaka alanı halinde yeni bir yapılanma kazanmaya başladı bile.

Genetik ikizlerimizden sonra sanal ikizlerimiz de oluşturulduğunda, bilgi alanının da ona göre şekillenmesi ilginç bir şaka olarak bizi bekliyor. Hukukun sanal ikizimizin suçları için sanal ortamda elektronik bir mahkeme oluşturma zorunluluğu, sanal psikiyatristler ve sanal divanları bizi bekleyen şakalardan bazıları (ben şu Matrix filmini çok seviyorum).

Bilgi çağı aynı zamanda iletişim çağı. Medya ve iletişim alanlarında da gerçeğin içinde büyüyen şaka beynimizle birlikte, dilimizi, kavramlarımızı garip bir ucubeye benzetti. Şöyle bir örnek versem şaka mı gerçek mi kim ayırt edebilir ki: "İsviçreli bilim adamları fırına verilen mercimeğin fındık benzeri bir etki yaptığını kendi üzerlerinde yaptıkları deneylerle kanıtladılar. Deneylerin kaç posta olduğunu henüz açıklamasalar da mercimek tanıtım grubu reklamları ekranlarımıza konuk oldu. Bazı kadınların bakkaldan mercimek istemekte güçlük çektikleri şeklindeki geyik hızla yayıldı. Yayılan geyikler özel bir televizyonun haberlerinde hayvanlar âlemi bölümüne konuk oldu. Genel yayın yönetmeni, söz konusu geyikleri yayanları gizli kamera ile yakaladığıyla kalmadı, hak ettikleri hakaretleri bünyelerine giydirdi. Ertesi akşam da bir önceki akşam haberlerde söylediklerini haber yaptı. Haber alma özgürlüğümüzü kimse ama kimse elimizden alamaz ve fakat elimize verebilir."

Bir şarkı sözü: "Yaptığına şantaj denir / Böyle aşka montaj denir". Bunun şaka mı gerçek mi olduğu hakkında ne gibi bir fikir üretebilirsiniz ki? Kucaklaşma eyleminin topla ağ arasındaki ilişkiyi tanımladığı başka bir dönem olmuş mudur? Kiloyla sanatçı üreten bir dönemin gerçekliği üzerine nasıl bir yorum yapabilirsiniz? Biri bizi mi izliyor? Yoksa biz mi birilerini?

Artık şakaya aşılıyız, şakadan muafız; kimse bize şaka yapamaz..!

"Şimdi gerçeğin içine tasallut eden şakanın bazı görüntülerin incelemeye koyulurken beyninizi koruma altına almak için nasıl bir yöntem geliştirirsiniz onu bilemem'

Cinsiyet Engelli Şakalar

NECLA AKGÖKÇE

"İnsanın güldürmek, eğlendirmek amacıyla karşısındakini kırmadan yaptığı hareket veya söylediği söz" diye tarif ediliyor sözlüklerde şaka. Tanımlama, olması gerekeni vererek, "eşek şakası" dediğimiz ve hayatımızın herhangi bir kesitinde maruz kalabileceğimiz durumlara karşı bir itiraz zemini sunuyor sanki bizlere... Sözcüklerin, tanımların tarihsel bir arka planları olsa da daha çok kendi zamanlarının ruhlarını iletirler... Modern çağ, ortalama insandan, güldürürken ölçülü olmasını istiyor... Hasmın hiç beklemediği bir anda onu can alıcı yerinden yaralayan cezalandırıcı şaka türlerine, ahlaki bir sınırlama koyuyor. Sınırlamanın varlığı, cezalandırıcı şaka türlerinin yaygınlığının da altını çiziyor öte yandan... Modern çağdan söz ederken rekabetin varlığını da unutmamak lazım. Rekabet varsa hınç, hınç varsa cezalandırıcı, moral bozucu şakalar vardır... Ama tanım bize, lehimize davranıyor gibi görünen birilerinin daha varolduğunu gösteriyor. Belli bir ezilme deneyimi içinden dikkatle baktığımızda sezinleyebiliyoruz ancak niyetlerini. Peki kim bunlar? Yaralama ve cezalandırmayı tarif etme yetkisini elinde bulunduranlar; yani söylemi belirleyenler. Çok afedersiniz biraz ideolojik olacak ama iktidar sahipleri...

İktidara uzak olan kesimler; ezilen sınıflar, kadınlar, sakatlar bilirler ki, incinebilirlikleriyle ilgili öyle aşırı bir hassasiyet yoktur yaşadığımız toplumlarda...

Bu yazıda, neredeyse doğal alay malzemesi olan kadınlar ve engelliler hakkında yapılan şakaların ve bu grupların kendileri hakkında yaptıkları şakaların doğası ve sonuçları üzerine akıl yürütmelerde bulunulacak... Benim

kadın olma ve engelli olma temalarıyla ilişkim ise şaka konusu dışında da devam ediyor ve yaşadığım süre boyunca da sanıyorum devam edecek...

Topallamak veya ince topuklu bir ayakkabı üzerinde poposunu sallayarak yürümek gülme konusudur... Bergson gülmenin sevgi, empati ve acıma duygusunun olmadığı durumlarda geçerli olduğunu söyler ve güleceksek bir süre için sevgiyi ve acıma duygusunu susturmamızı öğütler. Aksi durumda gerek Batı'da gerek bizde ördek gibi yalpalayarak yürüyen bir engelliyi veya konuşurken kekeleyen birini canlandıran palyaçolar karşısında insanlar kendilerinden geçip kahkahalar atamazlardı...

Görünür bedensel engeli olanlar ve aşırı şişman, kısa boylu, çirkin kadınlar erkeğin kültürel iktidarının şekillendirdiği gülmece dünyamızın anahtar komikleridir...

Claudio Edinger, *Madness*, 1997.

Kahkaha gerçekten de Sören Kierkegaard'dan yanadır. [2] Çünkü bunu ona tanrılar bağışlamıştır; çünkü bunu ona bağışlayan tanrılar da erkektir. Kafa kafaya oluşturdukları toplumsal cinsiyet sistemi içinde erkek, Kierkegaard'ın vurguladığı gibi mutlak olandır... Gülme, alay etme mutlak iktidarlarının onlara sunduğu bir doğal haktır... Erkeğin mutlak olduğu bu sistem de kadın, kusurlu bir etik kategori, bir latifedir... Kusurlu bir kategorinin şaka konusu olması son derece meşrudur... Aynı izlek üzerinde ilerleyelim...

Barry Sanders, Türkçeye *Kahkahanın Zaferi* adıyla çevrilen kitabında, 19. yüzyılda gülmenin hapisten, gözetimden ve hükümet denetimi baskısından espri aracılığıyla kurtulmak zorunda olduğunu yazar ve devam eder, "Freud olmasaydı, gülme bunu gerçekleştiremezdi". [3] Ne yapmıştır Freud, *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri* adlı kitabıyla modern saldırgan espriyi çözümlemiş ve espri yapma eylemine katışıksız haz kavramını yeniden kazandırmıştır. Şaka yapmaktan büyük bir haz duyuyoruz, başkasının canını acıtmak veya aşağılamak için yaptığımız şakalar ise masum şakalardan farklı olarak yedek bir haz kaynağı sunuyor bize... Saldırganlığımızın nedeni haz istemimiz. O, bize rağ-

men var... Koltuk değnekli birinin elinden değneğini çekip, düşmesi karşısında ani bir kahkaha krizine gark olmamız veya kör bir adamın beceriksiz davranışlarıyla sağındaki solundakileri döküp saçması karşısında gülmekten yere yatmamız, bütünüyle yedek haz kaynağıyla ilgili doğal bir durum... –Genellikle kadınları ve engellileri hedef alan saldırgan şakalara meşruiyet kazandırmanın türlü yolları vardır. Bilimsel araştırmalar bu yollardan sadece biri...–

Bu noktada biz susalım ve hegemonik düzenin kenarında duran başka bir erkek, Foucault devam etsin: "Bilgi masum olmayıp iktidarın işlemleriyle derinden bağlantılıdır." [4]

Söz iktidara gelmişken Freud'un esprilerdeki açık saçıklık üzerine yazdıklarına değinmeden geçmek olmaz...

"Açık saçıklığın, insanı cinsel olarak uyaran ve konuşmayı işitince konuşanın uyarılmasının farkına varan, bunun sonunda da bu kez kendisinin cinsel olarak uyarılması beklenen özel bir kişiye yöneltilmiş olması daha uygun bir durumdur. Uyartılma yerine diğer kişi yalnızca uyarılmaya bir tepki olan ve dolambaçlı bir yoldan onun kabul edilmesi anlamına gelen utanç ya da sıkılganlık duymaya yöneltilebilir. Böylece açık saçıklık, kökende kadınlara yöneliktir ve baştan çıkarma girişimlerine eşit tutulabilir." [5]

Freud "insan" dediğinde, diğer bilim adamları gibi erkeklerden bahsetmektedir. Cinsel şakalar yoluyla uyarma görevini yüklenen, aktif olan taraf, erkektir. Utanıp sıkıldınız mı bu espriler karşısında, o zaman dolaylı yoldan uyarıyı kabul ediyorsunuz anlamına gelir bu... Açık saçık espriler, şakalar, erkeklerin baştan çıkarma girişimlerine denk gelen şeylermiş... Oysa el kol hareketleri ile de desteklenen bu tür şaka ve esprilerin kadınlar için tek ve bariz bir anlamı vardır; taciz. Değerlerden arınmış bilgi yok. Ve insanların bakış açıları sistematik olarak toplumdaki konumlarına göre değiştiğinden, kadınların ve erkeklerin bakış açıları birbirinden bir hayli farklıdır... Bakış açısı farklılığı, yargı ve önyargılar, araştırma sürecine de tabii ki yansıyor...

Hatalı akıl yürütmeler sergileyen şaka ya da espri biçimine Freud'un ver-

diği örnek günümüzde de sıkça kullanılan bir çöpçatan öyküsüdür. Çöpçatan, önerdiği kızı savunmaktadır:

"Kaynanadan hoşlanmadım" dedi genç "Ama sonuçta kaynananla evlenmiyorsun, senin istediğin onun kızı." "Evet ama kız da pek genç değil, üstelik hiç de güzel sayılmaz." "Aldırma! Genç ve güzel olmadığından dolayı sana daha sadık olur." "Parası da yok!" "Parayla mı evleneceksin? Sonuçta sen eş istiyorsun." "Ama kız kambur" " Eee, ne istiyorsun yani, o kadar kusuru olmasın mı?!!" [6]

Hikâye kadın gözüyle yeniden okunduğunda, hatalı akıl yürütmeden çok, cinsiyetçilik ve ayrımcılığa tipik bir örnek oluşturuyor. Yani modern insan –ya da erkek– evde kalmış, yani erkekler tarafından seçilmemiş kadınlara güler, hele bir de o kadın sakatsa...

Bu tür fıkralar, erkek şakaları, kulaktan kulağa nesilden nesile aktarılarak, cinsiyetçi görme ve düşünme tarzlarını pekiştirirler ve erkek iktidarının işlev görmesine önemli katkılarda bulunurlar... Erkek, "alan" ve tercih eden olarak kadını ötekileştirip bir erkek kültürünün yaratılmasında, bu kültürün kadınlar üzerinde kurduğu hegemonyanın sürdürülmesinde, genişletilmesinde merkezi bir rol üstlenir... Kadınlar günlük hayatta bu kültürün doğrudan baskısına maruz kaldıklarından, feminist politika için onun deşifre edilmesi erkek iktidarına karşı mücadelede önemli yer tutar...

Şakalar hâkim gruplar açısından bir baskı ve iktidar göstergesi oldukları gibi, kendi adlarına konuşmaya cesaret edemeyen veya söylemleri engellenen tâbi gruplar –kadınlar ve engelliler– tarafından yapıldığında mevcut iktidarlara karşı bir direniş biçimine de dönüşebilir. Ayrıca kadınlar ve engellilerin kendileri üzerine yaptıkları şakalar, kimlik güçlendirici bir rol de oynayabilir...

Bu durumu karşılaştırmalı bir örnekle anlatmak istiyorum... Bir erkek arkadaşım lise sıralarında bir erkek çocuğun, kızlardan birine yaptığı el şakasından bahsetti: Kız önde yürüyor, arkada erkek, onun arkasında da başka bir erkek çocuk var. En arkadaki erkek, öndekinin bacakları arasından ellerini geçirerek, kızın poposunu elliyor... Kız hışımla dönüp, arkadaki çocuğa tokat atıyor... Masum çocuk "ama benim iki elim de dolu, iki elim de dolu" diye kendini savunmaya çalışırken, olayı izleyen erkek çocuklar kahkahayı patlatıyorlar. Burada şakacı erkek çocuğun yaptığı şaka değil, bir tacizdir... Erkek arkadaşları kızı taciz ettiği için onu eleştirmiyor, tam tersine destekliyorlar, çünkü onların gözünde de bu bir erkeklik belirtisidir... Erkek

çocukların arkasında kültürü, kurumları ve ideolojileriyle koskoca bir erkek dünyası var... Kızlar, kadınlar bu tür gündelik pratiklerle köşeye sıkıştırılırlar... O anki bir davranış veya söylenen söz aracılığıyla kurulmaz iktidar, söylem sadece dışarıda zaten var olan bir iktidarın, erkek iktidarının taşıyıcısı durumundadır burada...

Az önceki örnek karşısında bir kız arkadaşım da, lise yıllarında birkaç kız arkadaşıyla birlikte erkek çocuklara, tıpkı erkeklerin kızlara yaptıkları türden şakayla karışık laf attıklarını, hatta işi az önce adı geçen taciz türünden şakalara kadar vardırdıklarını anlattı. "Bu sayede, erkeklerin taciz ve şakalarına maruz kalmaktan kurtulmuşlar..." Rolleri ters çevirerek, kendilerini "garanti altına" almış kızlar... Bir kızın laf atmasına iyi gözle bakılmaz kültürümüzde. Dışarıda kızların bu tutumlarını destekleyecek herhangi bir yapı yoktur. O nedenle, kızların şakaları, mevcut olana karşı bir direniş, bir isyan olduğu gibi aynı zamanda erkek egemen kültür karşısında bir kendini savunma refleksidir...

Kadınlar kimi zaman kendi aralarında, kendi kusurları üzerine şakalar yaparlar... Kısa boylu şişman bir kadının kendi kendisiyle "koca popolu bücür" diyerek alay etmesi onu muhtemel alaylara karşı hazırlıklı kıldığı gibi bedeni ile pozitif bir ilişki kurmasına da katkıda bulunur... Böyle durumlarda şaka, kimlik güçlendirici bir rol oynar...

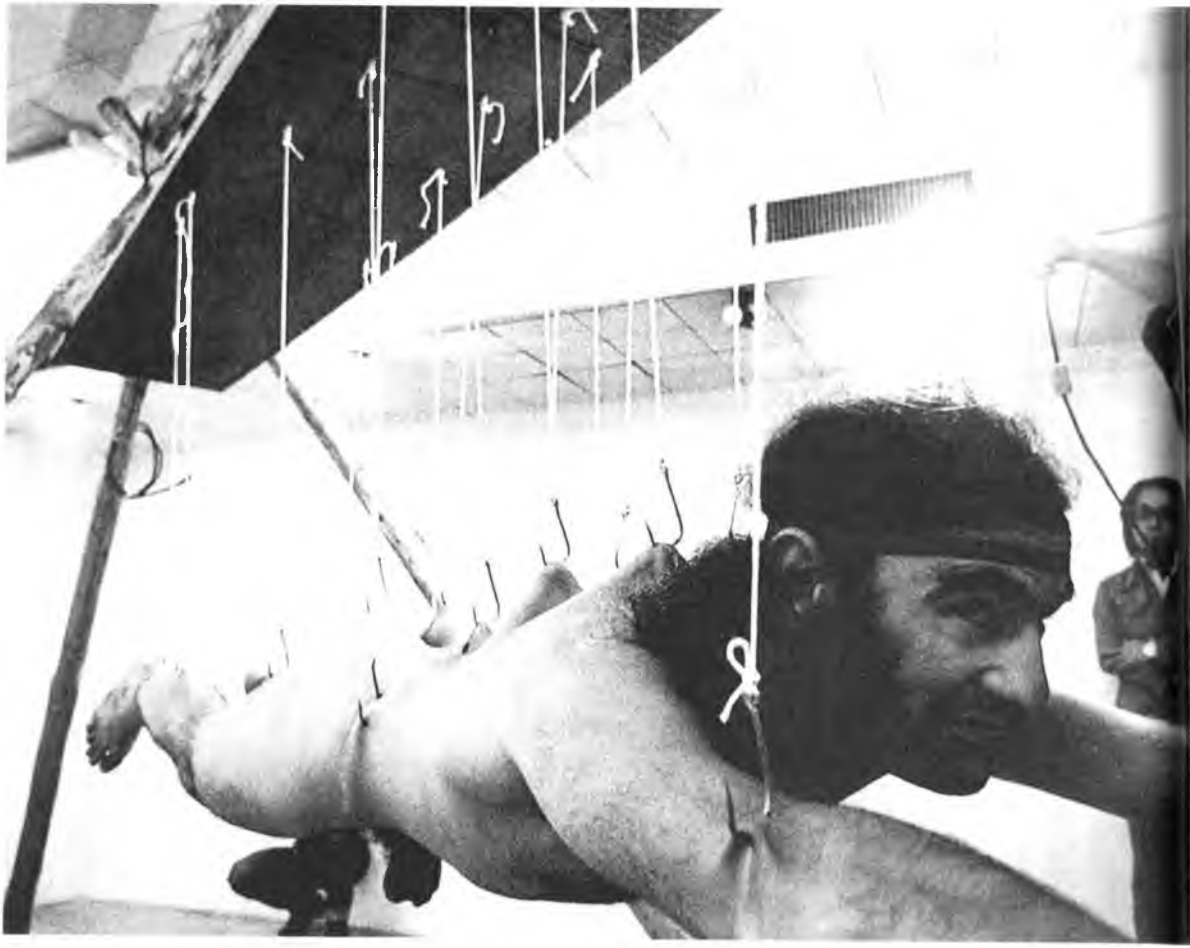
Bir kadın arkadaşım var, onun da benim gibi bacağının biri diğerine göre kısa, ikimiz de ortopedik bot giyiyoruz... Benim sağ onun ise sol bacağı kısa... Geçtiğimiz yaz o inanılmaz sıcaklarda bana şöyle bir teklifte bulundu: "Gel bir çift sandalet alalım, solunu sen al, sağını ben. Bunları tek satmıyorlar. Bari düzgün ayaklarımızı sıcağa mahkûm etmeyelim. Onlar bunu hak ediyorlar." Bir hayli güldük... Ayakkabı çift olarak giyilir, tek ayakkabıları genellikle palyaçolar kullanır ve komik kapsamında değerlendirilirler. Çarpıcı bir zıtlığı kapatmak için insanların dikkatini daha ayrıntı bir zıtlığa çekmek... Bu davranış, bizim açımızdan bir normalleşme denemesiydi. Yarı yarıya girmiştik, o üstün insanlar âlemine... Ama "normaller dünyası"nın düzenini de sarsıyordu bir yandan da... İki ayakkabının da mutlaka aynı renk ve biçimde olması gerektiği saçmalığını, başka hangi örnek bu kadar somut gösterebilir ki?

Tom Shakespeare, eşcinsellerin kendilerine "ibne" diyerek dalga geçmeleri gibi engellilerin de çeşitli durumlarda "topal" "lanet kör" gibi kelimeler kullanarak kendi kendileriyle dalga geçtiklerini ve bu tür alayın tabuyu parçalayarak kimliği güçlendirdiğini yazar... Ona göre engelliler, bedenleriyle ilgili alternatif bir mizah geliştirerek kendi haklarında yaptıkları şakalarla, engelli olmanın dünyanın sonu olmadığını gösterirler... Mizah burada ortak bir değerin altını çizer...

Gülme, toplumun marjında olan gruplara bir yıkma, yeniden başka bir biçimde kurma, saldırma ve savunma imkânı verebilir... Şaka, bana kalırsa, ancak onların elinde meşru bir zemine oturabilir...

Notlar

1 Henry Bergson, *Gülme*, s.12, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.
2 Sören Kierkegaard, *Kahkaha Benden Yana*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.
3 Barry Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, s. 285-286, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.
4 Aktaran: Ania Loomba, *Kolonyalizm, Post Kolonyalizm*, s. 64, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.
5 Sigmund Freud, *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*, s. 101, Yaprak Yayınları, İstanbul.
6 A.g.y.
7 Tom Shakespeare, "Jokin a Part", *Body and Society*, Vol.5, No.4.

Stelarc, *Tokyo Performanst*, 1976.

Şakanın İzinde

MEHMET ERGÜVEN

Şişko Çapkın

Yaşamı boyunca ortalığın kan revan içinde kaldığı konulara ilgi duyan Verdi, son operası *Falstaff*'ı şaşırtıcı bir mesajla noktalar; ve hiç şüphesiz, doksanına merdiven dayayan usta, tek cümlede hayattan aldığı dersi özetlemiştir bununla: *Tutto nel mondo è burla.**

Şaka ile sanat arasındaki kan bağı, özünde hep aynı gerekçeden kaynaklanır; sanatta yalancıktan olan, şakacıktan başka bir şey değildir çünkü. Hayal gücü sanat eserinin değişmeyen kaidesi (altlık) olduğu sürece, oyun için geçerli olan kurallar, burada da aynen yürürlüktedir – sanatçı, neyi dile getirirse getirsin, öncelikle bir oyunbazdır.

Şaka, pusulasını yitirmiş bağlamın teyellendiği boşluğa tepetakla yuvarlanma öyküsüdür; burada uyumsuz olanın *ratio*'ya açtığı teslim bayrağı kendi rüzgârı ile dalgalanmaktadır artık. Ne var ki, rayından çıkmış bağlamın alay konusu olması, doğrudan ya da dolaylı, benimsenmiş *doğru*'yu da buna dahil etmek için fırsat kollar; uyumsuz olan, uyuma çökelmiş köreltici rahatlığın panzehiridir. Dolayısıyla asık yüzle flört eden ciddiyet, çoğu defa yorgun doğruyu kollamanın sonucudur. Herkes biliyor: Gülümseyebilmenin önkoşulu, farklı seçeneğin varlığından haberdar olmaktır.

Hayatı baştan sona ciddiye alan, olsa olsa şakanın negatif kopyasında karanlığa mahkûm etmiştir kendini; abus çehre, rafta unutulmuş şakanın âdemoğluna çıkardığı faturadır; ama karşıtına dönüşmeye hazır yalancıktan fatura; şakada yatan bilgelik, *homo ludens*'in başat özelliğidir çünkü.

Falstaff, söz diliyle şakanın opera sahnesinde de yer alabileceğini kanıtla-

yan ender örneklerden biridir aslında. Peter Stein için bu yaşlı çapkın, bir başka deyişle önüne gelene sulanan yağ tulumu, "kanatlı phallus"tur; ama beceriksiz ve sadece göbeği şiştiği ölçüde kendine güveni artan bir kadın avcısıdır o. Nitekim, daha ilk perdede göbeğini sıvazlayıp, baklayı ağzından çıkarır:

(...) Se Falstaff s'assottiglia
Non è più lui, nessun più l'ama; in questo addome
C'è un migliaio di lingue che annunciano il mio nome!
*Questo è il mio regno. Lo ingrandirò.***

Gerçi bu sahnede izleyiciyi güldüren şey, yürümekte bile zorlanan şişkonun hareketlerindeki "durum komiği"dir kısmen; ancak az sonra şeref üstüne nutuk çekmeye başladığında, bir başka düzleme kayan şaka, usulca söz diline geçmiştir kendiliğinden:

(...) Può l'onore riempirvi la pancia?
No. Può l'onor rimettervi uno stinco? Non può.
Né un piede? No. Né un dito? No. Né un capello? No.
*L'onor non è chirurgo. Ch'e dunque? Una parola.****

Dil, şakanın beşiğidir; ama *Falstaff*'ın daha ilk sahnesinde tanık olduğumuz gibi, yerine göre dilin aradan çekilme hakkı daima mahfuzdur. Buna göre göbeğin okşandığı sırada söz diliyle desteklenen "durum komiği", onurla ilgili söylevde bütünüyle aradan çekilmiştir; ve bu da dil ile şaka arasındaki ilişkiyi bir kez daha düşünmeye zorlar bizi.

Öküzün A'sı'nda dilsel doğruluk standardını sorgulayan Barry Sanders, bu konuda bir dizi ipucu verir; en azından dil ve şakaya ilişkin söylediklerini dikkate aldığımızda, yaşlı çapkının haysiyetle ilgili yumurtladığı şeyde neye güldüğümüz büyük ölçüde düzlüğe çıkmıştır. Sanders'a göre bizi soytarıya çeviren dil yine de tek kurtarıcımızdır; çünkü dili güçlü bir misilleme silahı haline getiren tek şey şakadır: "Dilin doğasını en iyi tanımlayan şey belirsizliktir. Bir de belirsizliğe çok yakın bir etkinlik: Şaka. (...) Dilin oyuncu doğası nedeniyle şaka, yazarların en doğal ifade aracıdır." Öyleyse şeref sözcüğünün sadece havada uçuşan bir şey olduğunu söyleyip, o sözcükle birlikte çevresindekileri sarakaya alan kart horoz, şakaya vurduğu konuda basbayağı önemli bir gerçeğe parmak basmaktadır esasen.

Ne var ki, burada bizi güldüren şey, dil aracılığı ile gerçeğin oyuna dönüşmüş olmasıdır – kurallarına müdahale hakkının tamamen keyfi olduğu bir oyun. Bu ise rotasını yitirmiş bağlamın mayalanacağı ideal boşluktur hiç kuşkusuz. Buna göre, tıpkı oyun gibi, şakanın da özünde yatan *katharsis*, gerçeği tersyüz (tozpembe?) etme hakkına ilişmeyen yanılsamadır. Sözcük, ne denli dilin buyruğuna girerse girsin, imlediği şeye *kopuş*'la düğümlendiği sürece, dil esnemeye hazır çelik korsedir sonuçta.

Bütün bunlar, dilin bir şaka aracı olduğunda uzlaştığımız andan itibaren, dünyayı ne ölçüde ciddiye almamız gerekir sorusuna en doğru yanıtı Falstaff'ın verdiğini gösteriyor bize. Öyle ya, uçuşkan sözcükler ile şakacıktan kurduğumuz dünyanın, sureti olduğu şeyden daha sahici olmadığını henüz kimse yalanlayabilmiş değil.

İşporta Malı Şaka

Topuk taşından el fenerine, çengelli iğneden yaldızlı yüksüğe kadar işporta tezgâhına gelişigüzel sıralanmış ıvır zıvır arasında tam da *Pierre et Gilles*'in ilgi duyacağı türden artist posterleri; ve ilk bakışta dikkati çekmeyen bir ağlayan bebek kartpostalı; ama bir kez görünce fark etmekte zorlanmıyoruz: nasılsa müşterisi ile buluşacağından emin olmanın rahatlığı bu bebeğin yüzüne damgalanmış sanki.

Fazla ayrıntıya girmeden önce şu noktanın altını çizelim: Ağlamak –tıpkı tamamlayıcı karşıtı gülmekte olduğu gibi–, söz dilinin tükendiği yerde başlar. Buna göre ağlamak, ifade ihtiyacının gidimsiz dile bulaşmasıdır; ancak kartpostaldaki görüntü bunu doğrulamıyor; en azından bu yüzün fizyolojik tepkiden başka bir şeyi temsil etmediği açıkça ortada; dilin yetersiz kaldığı noktadaki ağlamaya yabancı agucuk olsa olsa cıyaklar çünkü.

Kendi içinde tamamlanmış bir dünyaya talip olmak her fotoğrafın gizli varlık nedenidir – ya da şöyle formüle edelim: Fotoğraflamak, çerçevenin

yetmediği yerde dünyadan geriye kalanı gözden çıkarmaktır; ama bu olgu, söz konusu fotoğrafın yeri geldiğinde bir başka karelenmiş görüntü ile tamamlanmayacağı anlamına gelmez elbette. Apaçık: Fotoğrafların da –diğer tüm sanat dallarında olduğu gibi– birbirine yaslanma hakkı vardır; ve bu olgu, fotoğrafın eksik olduğunu değil, bilakis, yaşayan dünyayı temsil ettiğini ortaya koyar. Başarılı fotoğraf, çağrışımlarının kayıtlandığını umduğumuz başka fotoğrafları da görme arzusu uyandırır bizde.

İşportada pazarlanan kartpostal ise tamamen farklı bir gerekçe ile ihtiyaç duyuyor buna; sunduğu dünya kendi başına ayakta duramayacak denli cılız ve sakat çünkü. Nitekim hamhalat birinin sözümona şaka yapmak istediğini daha ilk bakışta sıkılarak görüyoruz: Bebeciğin kaydedildiği ânı yönlendiren mantık, burnunu karıştıran şempanze ya da çiftleşen fillerin fotoğrafında geçerli olanla aynı. Fotoğraf terminolojisinde sıkça sözü geçen "belirleyici an" *(decisive moment)*, burada alelade olanın sorumsuzca tespit edilmesinden başka bir şey değil; bu da, ister istemez modelin masumiyetini istismar eden kirli şakaya dönüşüyor sonuçta.

O halde, bu gerçeği biraz daha aydınlatmak üzere, cıyaklayan agucuğun portresini iki fotoğraf ile kısaca karşılaştırmaya çalışalım:

İlki, Keşmir'de babasının katledilişine tanık olan çocuğun sessiz feryadı.

Apaçık: Her şeyden önce dilin suskunluğa mahkûmiyetini belgeleyen bir fotoğraf bu –ya da hiçbir dile sığmayan acının mutlak sessizliği. Dilin bu denli aradan çekilmek zorunda kaldığı noktada, uzlaşılmış gösterge de anlamını yitirip, kaybolmaya yüz tutmuştur artık; gösteren, bir şeyin ifade edilmesine aracı olmaktan çıkıp, doğrudan doğruya kendisi o ifade olmuştur– ve bu da, aynen müzikte olduğu gibi, gösterene ihtiyacı kalmayan *gösterilen*'in nihai zaferidir hiç şüphesiz.

Fotoğrafı büyülü kılan belirleyici an, hiç umulmadık tesadüfi ayrıntıların lahzada yan yana geldiği bir zaman dilimidir esasen – zaman ve me-

kânda, izleyicinin yorumlama arzusuna sonsuza dek cevaz vermeye aday, çerçevelenmiş kesit. Buna göre çocuğun her iki kolunda yer alan bileziklerde bu mutlu rastlantının çarpıcı bir örneği ile kaşılaşıyoruz. Nitekim olağan koşullarda farkına bile varmayacağımız bu takılar, burada trajik bir boyut kazanıp, düpedüz ürpertmeye başlıyor bizi. Bu bağlamda çocuğun cinsel kimliğini saptamamıza yardımcı olan bilezik, bunca zor koşullarda bile sahibinin daha birkaç gün ya da saat öncesine kadar yaşam sevinciyle dolu olduğunu gösteriyor; geleneğe göre burnuna takılmış iğne ise bunun tamamlayıcısı.

Bir çocuk için, henüz büyümeye fırsat kalmadan, ağlamanın ardındaki mantık ile böylesine içlidışlı olmak, kaderin cilvesi değil, basbayağı bizim ayıbımız – ve hiç şüphesiz, daha dört yaşındaki çocuğun gözyaşına bakarken utançla yutkunmamızın sebebi de bu.

İkinci fotoğrafta ise bir adım daha atıp, alçaklıkta sınır tanımayan insanın ne denli küçüldüğüne tanık oluyoruz. Besbelli: Bu aşamada ağlamak da tükenmiştir artık. Borneo Adası'nda gözü dönmüş Dayaklar'ın hışımına uğrayan çocuk, ağlamaya bile gerek duymadan, "yaraları sarmak" deyimine meydan okuyor sanki. Bu aşamada kayıtsız bir tavırla objektife bakan çocuk, olsa olsa tiye alınmış vahşetin belgesi yalnızca. Yaşıtlarının kimi zaman çelik çomak oynayıp, yeri geldiğinde bilgisayar başına geçtiği bir dünyada, o, ağlamadan ağlamak zorunda; öylesine acıyla dolu ki, acıyı hissetmemekten başka şansı yok!

Bazı çocuklara ağlamanın bile çok görüldüğü böyle bir dünyada henüz ağlama ile tanışmamış bebeciğin portresine tekrar bakınca, işportaya düşen şakanın ne denli yozlaştığı iyice ortaya çıkıyor.

Ağlamanın gerçekten gülebileceğimiz bir şakaya dönüşmesi, şakacıktan olduğu sürece mümkündür ancak; bu da, hiç değilse şimdilik, mümkün görünmüyor ne yazık ki!

Eşek Şakası

23 Şubat 2001 tarihli *Posta Gazetesi*'nde "Eşek Şakası" başlığı ile verilen bir haber: "Şakalaşırken iş arkadaşı tarafından makatına kompresörle basınçlı hava basılan mobilyacı ölümden döndü." Çalışma sona erdiğinde birbirlerinin üzerindeki tozu temizlediklerini söyleyen şakacı işçinin savunması ise hayli ilginç: "Önce o benim arkama doğru hava bastı. Ben de, şaka olsun diye 'Öyle basılmaz, böyle basılır' diye kompresörün hortumunu makatına sokup hava bastım.(...) Galiba benimkisi eşek şakası olmuş."

Ne var ki, bir paragraflık haberin geriye kalan kısmı da en az bunun kadar şaşırtıcı. Dört saati bulan ameliyat ile zar zor hayata dönen mağdur, şikâyetçi olmadığı gibi, hastane yetkililerinin verdiği bilgiye göre böyle bir olay da ilk kez yaşanmıyor!

Burada, söz konusu kişilerin cinsel eğiliminden başlayıp, olayın nasıl geliştiğine kadar birçok konuda spekülatif yorumlara girmek mümkün elbette; ama önemli olan bu değil; haberin veriliş şekli, şakanın ardındaki gerçeği yeterince aydınlatıyor çünkü. Buna göre suçlunun adı, soyadı açıkça yazılırken, mağdurun ismi sadece baş harfleri ile geçiştiriliyor; zira kompresör hortumuyla bile olsa, artık *delinmiş* biridir o.

Phallus'un gölgesinde delmek/delinmek meselesi gizli bir iktidar kavgasına dönüştüğü andan itibaren, amansız takıntı –sözlü yahut burada olduğu gibi fiilen–, kendiliğinden şakanın asli malzemesi olmaya adaydır. Cinselliği konu alan fıkraları anımsayalım: Mahrem olanın kışkırtıcı gizliliği, önce bunların uluorta konuşulmasını, daha sonra santimetre ile sayılara indirgenmiş iktidar gösterisinin deforme edilmesini şakaya bağlar hep.

Bu olgu, cinselliğe dayalı şakaların hangi sebepten ötürü dilde rahatladığım gösterir bize. Herkes biliyor: Cinselliğin açık saçık biçimde söze dökülmesi, "dilin DNA'sına kazılı serkeşlik" (B. Sanders) ile mükemmel bir uyum içindedir; çünkü hemen her sözcüğün altında yatan belirsizlik, dildeki sınırsız eğretileme gücünü devamlı canlı tutmaktadır.

Öte yandan, Freud'un hoşgörüyle karşıladığımız müstehcen fıkralara ilişkin saptaması da tamamen doğrular bunu: "Burada kullanılan teknik yöntem imadır; yani işitenin kendi imgeleminde tam ve doğrudan bir açık saçıklık halinde yeniden kurduğu küçük, uzaktan ilişkili bir şeyle yer değiştirme. Açık saçık biçimde doğrudan verilen ile dinleyene zorunlu olarak anımsattıkları arasındaki zıtlık ne denli çok ise espri o denli incelikli bir hal alır."

Haşmetli göbeğini sıvazlarken binlerce kadının sesini duyan Falstaff da şaka yollu cinselliği ima eder hiç kuşkusuz; ama onun cinselliği, her şeyi yüzüne gözüne bulayan sevimli bir yaşlının, başta kendisi olmak üzere dünya ile dalga geçmesidir son tahlilde. Bu nedenle mutlu sona gelinceye kadar gülmeye hasret kalsa bile, onun o gülünesi haline biz yeterince güleriz.

Bütün bunlar, az gelişmiş ülkelerde şaka yapmanın epey zahmetli olduğunu gösterir bize. Unutmayalım: Sululuktan taciz etmeye kadar düşük seviyeli şakaları şaka zannedip gülen insanlar, sadece ağlayan agucuğun kartpostalı ile yetinmezler; o toplumda erkeğin son nefesine kadar kollamaya şartlandığı hayali bekâret zarı da, ansızın makatına giren kompresör hortumuyla delinir.

Notlar

* Dünyada her şey şakadır.

** (...) Eğer Falstaff zayıflarsa
Kendisi olmaktan çıkar artık, kimse sevmez onu; bu göbekte
İsmimi anons eden binlerce dil var!
Bu benim krallığım. Onu büyüteceğim.

*** (...) Şeref ile karın doyar mı?
Hayır. Bir kemiği yerine getirebilir mi? Getiremez.
Ayağı? Hayır. Parmağı? Hayır. Saç telini? Hayır.
Cerrah değil ki şeref. Peki ya ne öyleyse? Bir sözcük.

Orson Welles, 1938 yılında, daha 23 yaşındayken, bir radyo programında, ortalığı ayağa kaldıran "pis" bir şaka yapmıştı: "Dikkat! Marslılar saldırıyor!"

Şaka ve Humour Duygusunun Evrenselliği Üzerine Türkiye Merkezli Bir Yayın ve Alan Araştırmasının Sonuçları

PIERRE S. RENAUDER*

Naturanın eklektik strüktüründe humour duygusunun yer alıp almadığı, davranış biliminin tartışmaya doyamadığı problematiklerden biri olarak dikkat çeker. Jonas'a [1] göre ağlamak eyleminin doğuştan kazanılmış olmasına karşılık, gülmek öğrenilmiş bir davranış olarak sonradan edinilir. Konuya teolojik perspektiften yaklaşan Timotheos, [2] Yahya Peygamber ile onun çağdaşı İsa arasında geçen bir diyaloğun semiyolojisini çözümlerken bu tezi irdelemek çabası içindedir. [3] Gülmek, fizyolojiden ziyade bir eğitim süreci olarak değerlendirildiğinde, bu defa eğitim olgusunun tartışılabilirliği açmazıyla karşılaşıyoruz ki, eğitim süreçlerinin akıl yürütmeyi tahkimden ziyade muhakemeyi yönlendirme amacına dönük yapısına yöneltilen eleştiriler, [4] felsefî açıdan gitgide tutarlılık kazanmaktadır. Gülmek eylemi bir eğitim sürecinin ürünü değilse ve natürel bir özellik gösteriyorsa bile problem çözülmüş sayılamaz; bütün antik kültürlerde gülme eylemi, en azından klasik devirlerin sonuna değin çok etkili bir toplumsal baskı altında tutulma konusunda "paylaşılmış tercih" kategorisinde yer almaktadır. Mesela Arapaho yerlileri arasında, dikkat çekecek ölçüde ve abartılı vücut diliyle gülmek, kişisel totemi incitebileceği yargısıyla hoş karşılanmamıştır. [5] Kuzey Britanya Keltleri ise vücut komiğinden doğan gülünçlükleri bir kültür patterni olarak şiddetle eleştirirken, aynı durumun savaş esnasında düşmanı küçük düşürmeye yönelik olarak tekrarlanmasına hoşgörüyle bakmışlardır. [6]

Gülmek (laughing, lachen) ile şaka (joke, scherz) kavramları arasındaki ilişki, toplumsal antropoloji açısından irdelendiğinde, çoğu kere yaygın kanaatleri yanlışlayan bulgularla karşılaşılabilir ve bu olguyla ilk defa karşılaşan hazırlıksız bir gözlemci, esas aldığı şaka patternini tam bir tutuculukla izlediğinde eylemin her zaman gülmek eylemi ile sonuçlanmadığı sonucuna varabilir. Mesela Büyük Sahra'nın güney periferisinde yaşayan Baughiri-eke kabilesinde birinin ensesine habersizce şaplak (slap) atmak, şaplağı atan kişinin şaplak atılan kişideki kötü ruhları kovmak maksadıyla olumlu bir eylemde bulunduğu gerekçesiyle şaka kategorisinde değerlendirilmemektedir.[7] Buna karşılık aynı kabilede bir öküzün kuyruğunu düğümlemek öküz sahibine yöneltilmiş bir espri olarak şaka patterni içinde değerlendirilmektedir. Rawlinson [8] bu eylemin, aynı topluluk içinde cinayetle sonuçlanan olaylara yol açabileceğini belirtiyorsa da şaka eyleminin toplumsal algılama biçimindeki farklılıkları son derece dikkat çekicidir. Bu olgusal farklılık aslında şaşırtıcı değildir ve gülmek fiilinin öğretilebilirliğini doğrular niteliklidir. Eğitim ve öğretim sürecinin giderek tektipleşmesi ve global eğilimlerin yerli kültürleri baskı altına alması sonucunda hemen bütün dünyalıların aynı şeye gülmesi ve aynı şakalardan hoşlanması, şüphesiz gezegenimizi daha can sıkıcı bir çehreye büründürecektir.[9]

Rölativizmin Batağından "Şaka"yı Kurtarmak

Şakanın en evrensel formu, sandalyenin yerli yerinde durduğu varsayımıyla oturmaya kalkışan bir insanın, sandalyeye oturmak yerine kıçüstü yere düşmesi olsa gerektir.[10] Şakayla (joke) "eşek şakası" (horseplay) arasındaki mesafenin ne olduğu, tartışma konuları arasında en rölatif[11] olanlarından biridir. Yukarıdaki örnek, şakayı yapan açısından pekâlâ masum bir oyun olarak düşünülebileceği halde, şakaya uğrayan açısından en azından kendisini aşağılanmaya uğratmış bir olay olarak nitelenebilir. Bu durumda şakanın "aşağılanmak" ile ilgili olup olmadığı problemini çözmek gerekiyor. Nitekim dazlak olduğu halde saçsızlığını peruka ile gizlemeye çalışan birisinin, bir toplulukta perukasının düşürülmesi esprisi üzerine kurulmuş bir şakanın, şakaya uğrayan haricinde o toplulukta sinerjik bir durum yaratacağı rahatça varsayılabilir. Dazlaklığı ortaya çıkan şahsın kendisini aşağılanmış hissetmesi, bu örnekte şaka unsurunu tamamlayan bir olgudur. Tam aksine perukası düşürülen kişinin bu şakayı olgunlukla karşılaması, hatta kendi dazlaklığı üzerine espriler üretmesi, topluluk sinerjisini düşüreceği gibi, şakayı da tatsızlaştıracaktır.[12]

Bir başka şaka formu, gerçeğin deforme edilmesiyle ortaya çıkar; gerçeğin deformasyonu [13] çoğunlukla ahlaki bir problem olarak kabullenilse bile, küçük ve masum ihlallerin her türlü sosyolojik kategoride hoşgörüyle karşılandığı söylenmelidir.

Türk Kültür Aurasında Şaka Olgusu ve Yansımaları

Konuyu, kültürlerarası bir düzlemde incelemek, şüphesiz çok daha heyecan verici bulgulara ulaşmamıza ve daha renkli değerlendirmelerde bulunmamıza yardımcı olacaktır. Sıkça başvuracağımız bir kavram olması bakımından "kültürlerarası" (intercultural) kavramına açıklık kazandırmanın gereği ortadadır. Intercultural kavramıyla bu inceleme çerçevesinde birbirinden farklı çeşitli kültürlerin bir arada yaşadığı ve bu durumun toplumsal onay gördüğü toplumsal auraya işaret etmiş olmaktayız. Kültürlerarası bir aura oluşturması bakımından seçilebilecek herhangi bir totalitenin, bu etüdün kapsamayı arzuladığı bütün faktörleri içermesi teorik olarak imkânsız fakat gereklidir. [14] Bu açıdan en temsil edici örneği, yurtdışında yaşayan diaspora unsurları ve tarihi backgrounduyla birlikte Türkiye'nin teşkil edebileceği yargısına varmamız hiç de güç olmadı. [15]

Türkler gerçekten intercultural bir auraya sahip midirler; bu yargının radikal Türk nationalistleri tarafından nefretle reddedilmesi, tezimizi zayıflatmaktan çok güçlendiren bir tepki sayılmalıdır. Türkler eski dünya (ancient world) sahnesinde 12. yüzyıldan sonra rol almaya başladıkları andan bu yana intercultural [16] bir iklimde tutunmak zorunda kaldılar ve pratikte böyle bir atmosferde yaşamanın gereklerine (challenge) cevap verdiler; ne var ki, Türklerin tarih sahnesine geç çıkışları, onlarda bir tarih kimliği oluşturma çabalarını hızlandırdı. Bu bakımdan Türkler, nevi şahsına mahsus bir tarihi kimliğe sahip oldukları inancını [17] kuvvetle taşıyıp savunmalarına rağmen kültürlerarası (intercultural) ve çok kültürlü (multicultural) [18] bir kültür bileşimini yaşatıp geliştirmişlerdir; bunun, pek de öngörülmüş bir süreç olduğu ileri sürülemez. [19]

Türklerin mizah, humour ve şaka anlayışları, şakanın tabiatı üzerinde genellemede bulunmak için hayli elverişli bir örneklem alanı oluşturuyor. Jeostratejik ve jeokültürel özellikleri, onların Önasya, Fars, Arap, İslam, Akdeniz, Balkanlar ve Orta Avrupa kültürleriyle devamlı temas halinde bulunmalarını sağlamıştı.

Çok dikkat çekici bir nokta olarak ileri sürülebilir ki Türkler, tarihi Türk kimliğinin analizinde başlangıç noktası olarak İslam kültürüne ve özellikle

Peygamberin eylem ve sözlerine gönderme (hadith) yapmaktan hoşlanırlar. Bu atıf gayreti, Türklerin 20. yüzyılın ilk çeyreğinde tecrübe ettikleri kültürel osmos çabasına, yani klasik kültür dağarcığını bütün esaslı unsurlarıyla reddedip modern Batı uygarlığına geçiş niyetlerine rağmen günümüzde bile oldukça belirgindir.[20] İslam öncesi Türk topluluklarının tarih ve edebiyatı, eski dünya uygarlıklarına oranla çok daha geç tarihlerde (başlangıcı İ.S. 13: Orhun Anıtları) yazıya geçirildiği için Türklerin gösterdiği yüksek ulusal kimlik duyarlıklarının bu gecikmeyle bağlantılı[21] olduğu ileri sürülebilir. Açık bir çelişki gibi görünen bu durum, Türklerin mizah ve şaka kavrayışlarındaki çok renkliliği de yansır. İşte bu gerekçelerle aşağıdaki bölümlerde analize tabi tutulacak seçilmiş şakalar çerçevesinde şaka (joke) kavramının evrensel yansımaları[22] incelenecektir.

Türk Şaka Kültüründen Dört Örneklem

Ele alacağımız ilk iki örnek, yukarıda açıklamaya çalıştığımız kapsamı doğrular niteliktedir. Türk mizahının bir anlamda kurucusu veya ebedi duayeni olarak nitelenebilecek olan Nasreddin Hoca,[23] Türk şaka anlayışını aksettiren en eski örnek olarak asırlardan beri yaşamaktadır. Diğer örnekler ise Osmanlı edebiyatında hayli rağbet gören "Letaif" mecmualarında en çok tanınmış olan Lamiizâde Abdullah Çelebi'den[24] derlenmiştir.

Örnek 1

Hoca merhuma, "Güneş mi daha faidelidir, Ay mı" diye sormuşlar. "Güneş gündüz doğduğundan karanlığa faidesi olmayıp, Ay ise geceleri doğarak ortalığı gündüz gibi eylemekle Ay'ın faidesi daha mühimdir" demiştir. Analiz: Bu olayda şaka (joke) unsuru, Nasreddin isimli kişinin basit görgü ve yargısı üzerine kurulmuş gibi görünmekle beraber, Nasreddin'in toplumsal çevresinin kosmos algısı üzerindeki bilgisizlik varsayımı üzerine bir şaka kurguladığını da düşünebiliriz. Alıntı, bir başka kültür aurasının diline çevrildiğinde anlamını korumaktadır (multicultural özellik).

Örnek 2

Hoca evleneceği akşam eşi dostu davet ederler. Herkes yer içer. Hoca'yı yemeğe çağırmayı unuturlar. En sevdiği zerdeden mahrum kalınca Hoca darılır, çıkar gider. Bir aralık Hoca'yı arar, bulamazlar. Öteye beriye adam salınır. Bin müşkilatla Hoca'yı uzak bir mahalde yakalar getirirler. Erkân-ı ai-

leden bazıları "Gel a canım nerdesin, iki saattir seni arıyoruz" deyince Hoca dargın bir sûretle, "Neme lazım zerdeyi yiyen girsin gerdeğe" [25] demiştir. Analiz: Nasreddin bu olayda, pek çok kültürde tekrarlanan ve paylaşılan "aptal" veya "saf" prototipine uygun bir espri üretmiştir. Aptallık veya saflık, aslında ayrı bir kategori olmayıp insanın çocukluk halindeki değer yargılarını, ergin yaşlarda tekrarlamasından ibarettir. Anglosakson ülkelerinde üretilen "aptal sarışın" fıkraları da aynı kurguya dayanır. Zifafa giren kişinin mutlaka ve mutlaka "damat" olması gerekliliği, [26] sadece Türk kültüründe değil, bütün sosyolojik kategorilerde evrensel bir kalıptır; böylece "salak damat" tiplemesi ile evrensel bir atıfta bulunuluyor.

Örnek 3

Harun Reşid'in zamanında bir divane tanrılık davası eyler ve halk arasında gezerek "Âlemin Hudasıyım" diye söyler. Tutup Harun Reşid'in huzuruna getirirler. Harun, divaneyi söyletip özüne-sözüne bakar ve divaneyi imtihan meydanına çeker:

– "Geçen yıl da birisi akılsızlık edip peygamberlik davasında bulundu. Emr ettik, idam edip boynunu vurdular", der. Divane:

– "Ey benim makbul kulum, iyi etmişsin ve sevab yoluna gitmişsin. Çünkü o yalancıya ben daha peygamberlik vermemiş ve risaletle göndermemiştim", der.

Analiz: Deliliğin bir hastalık türü olarak diğer hastalıklar gibi anlayışla karşılanması modern bir olgudur; buna rağmen deliliğin ve delilerin bir gülmece unsuru biçiminde değerlendirilmesi tamamen vazgeçilmiş bir davranış değildir. Yukardaki örnek, mizah duygusunun teolojik boyutta ne kadar derinleşebileceğini göstermesi bakımından ilginçtir ve gerek yaşanan bir tecrübe olarak İslam kültürünün, gerek bu kültürün özel bir çiçeklenme bölgesi olarak Osmanlı-Türk örneğinin bünyesinde teolojik temaların "humour" üretilmesine yoğun olarak konu teşkil etmesi dikkat çekicidir.

Örnek 4

Bedevinin biri imamla namaza durur. Adı Mücrimen'dir. İmam Mürselât Suresi'ni okumaya başlar. 'Biz öncekileri helâk etmedik mi?' âyetini okuyunca bedevi, bir arka safa geçer. 'Sonra arkadakileri de onların arkasına takacağız' âyetini okuyunca orta safa geçer. 'İşte biz mücrimlere -suçlulara-

böyle yaparız' âyeti okununca namazı bırakıp kaçar ve 'kasdedilenin benden başkası olduğunu sanmıyorum' der.

Analiz: Teolojik konu ve detaylarda humour üretmek, sanıldığının aksine dini ve dindarlık davranışlarını küçümsemek değil, aksine pekiştirmek gibi bir fonksiyon görmektedir. Bu yüzden yukarıya alman örnek İslam ve Osmanlı-Türk kültüründe hiç de tekil sayılmaz.

Türk Şaka Anlayışının Ulaştığı Son Doruk: "Kara Çarşamba" Krizi

Tam da bu çalışmaya son noktayı koymak üzere olduğum günlerde, Türkiye'de, bu etüt boyunca kurguladığımız teorik çerçeveyi altüst eden bir kriz yaşandı; bu krizi bütün yönleri ve özellikle ekonomik arkaplamyla incelemek, konunun ötesine düşmek olur. Olayın, anayasa gereği ayda bir kere toplanması gerekli olan çok üst düzeyde bir devlet toplantısında cereyan ettiği anlaşılıyor. Basına yansıdığı kadarıyla olayın, Cumhurbaşkanı'nın açılış konuşması esnasında Hükümet üyelerine hitaben:

"Anayasayı bilmiyorsunuz, ev ödevinizi çalışmamışsınız", şeklinde çıkışmasıyla ve hükümet tarafından tepkiyle karşılanmasıyla başlıyor. Oysa ki Türk siyasal kültüründe büyüğün küçüğe çıkışması alınganlık sebebi sayılmaz. Nitekim henüz Başbakan hükümet adına tavır koymaya fırsat kalmadan bir başbakan yardımcısının:

"Yaa öyle mi, şu anayasayı verin de bir de biz okuyalım!" şeklinde müstehzî bir ifadeyle mukabelede bulunması üzerine Türk basını, birbirini doğrular nitelikte Cumhurbaşkanının şaşırdığı ve sinirlendiğini kaydediyorlar.[27] Bunun üzerine Cumhurbaşkanı kendi ifadesiyle, [28] elinde tuttuğu ve hiçbir zaman elinden eksik etmediği anayasa kitabını, aradaki mesafenin uzaklığı sebebiyle masanın kaydırma gücünü [29] de hesaplayarak sözkonusu politikacıya doğru ittiğini söylüyor. İşte bu noktada Türk basını yeniden birden çok kampa ayrılarak, olayın bundan sonraki bölümünde farklı anlatımlarda bulunmaktadır. Bir kısım basın organı bu hareketin "fırlatma" tarzında gerçekleştiğini ileri sürerken bazıları ise Cumhurbaşkanına katılmayı tercih ediyorlar. Ne var ki daha sonraki epizotta başbakan yardımcısının: "Nankör kedi, seni buraya biz seçtirdik; üstelik evini de % 10 kira artışıyla kiraya vermen gerekirken % 25 üzerinden mukavele yaptığını cümle âlem biliyor" diskuruyla atağa kalktığı konusunda ihtilaf yoktur. Burada önemle belirtmek gerekir ki, bu toplantıda gerçekte nelerin konuşulduğu konusunda net bir bilgi bulunmamakta ve bu yüzden spekülasyonlar giderek yoğunlaşmaktadır.

Olayın bu kerteye varmasından sonra son olarak nelerin konuşulduğu bilinmiyor. Kesin olan tek şey, Başbakanın olup bitenleri kaygılı bakışlarla izledikten sonra apar-topar toplantıyı terkederek [30] kapıda beklemekte olan basın mensuplarına:

"Bana Cumhurbaşkanı tarafından saygısızlık yapıldı; bu bir krizdir!" şeklinde açıklama yapmasıdır. Olayın fantastik boyutu, bu demeçten sonra kendisini göstermiştir ve bu açıklamanın basın yoluyla duyurulduğu andan itibaren geçen dört saat içerisinde Türk bankalarından ortalama rakamla altı milyar dolar çekilmiş ve beyanattan iki tam gün sonra hükümet % 40 oranlarına varan miktarda çok ağır bir devalüasyona gitmek zorunda kalmıştır. Birçok ayrıntısını bilerek ihmal etmek zorunda kaldığımız bu olayın analizi, içine doğduğumuz ve değer yargılarıyla birikim elde ettiğimiz Batılı normların kullanılmasını imkânsız kılıyor, zira bu gerçekten imkânsızdır. Yukarıda kısaca özetlediğim bu olay, sadece Batı Avrupa'da yaygın olan siyaset kültürü çerçevesinde değil, daha alt düzeyde bile bir siyasi dram olarak değil, arkaplan olayları dikkatli ve iyi kurgulanmak kaydıyla bir gerçeküstü sinema senaryosu veya absürd bir text olarak algılanabilecektir. Hatta biraz zorlanarak da olsa Türklerin bile, olayı bu boyutlarda kabullenmekle hayalgücü kısırlığı semptomu gösterdiklerini söyleyebilmek bile mümkündür.

Sonuç

Şaka olgusuna modernleşen Türk toplumu örneği üzerinden yaptığımız bu yaklaşımın, okuyucu açısından anlaşılabilir nitelikler taşıdığını ileri sürmek, "bilimsel etik"i hoyratça incitmek anlamına gelebilir. Belki de bu noktada, ta başından beri yanlış bir yaklaşım sergilediğim ve teorik açıdan her ne kadar mükemmel bir hazırlık yapmış olsam bile, Türkiye örneğinde karşılaştığım olguların hiçbir şekilde teorize edilemeyeceğini kabullenmem gerekiyor.

Samimi bir dille belirtmem gerekirse bu sonuçsuz çalışmanın, bu çalışmanın yazarını hayli yorduğunu ve hatta yıprattığını ifade edebilirim. Bu etüt için beni dört ay müddetince Türkiye'de rahatça çalışabilmem amacıyla bilimsel fonlarıyla destekleyen Belçika Kraliyet Sosyal Bilimler ve Davranışlar Enstitüsü'nün saygıdeğer başkanlığına kendimi minnettar hissetmiyorum. Bu dört ay müddetince Charleroi Sebze Hali'nde limon satmayı veya tamamen karşılıksız olarak kamu yararına çalışan sivil toplum kuruluşlarında office-boy'luk görevi sürdürmeyi tercih ederdim. Bu etüdün tamamen işe yaramadığı konusunda ümitsiz değilim. Enstitüme, yüklü bir manevi tazmi-

nat ödemesi için şahsen açmayı düşündüğüm davada bu etüt, en azından geçirdiğim sarsıntı konusunda bilimsel bir dayanak teşkil edecektir. Ne mutlu Türk'üm diyene!

Fransızcadan çeviren: Ahmet Turan Alkan

Notlar

1 Serafim J. Jonas, *Behaviorism and the Social Rules*, Paris, Mouton, 1968, s.45-48, 51-54

2 Timotheos, *Affairs of Mystics*, Early Christianity Studies, Leipzig, (Vol: VI), 1924, s.79

3 Yahya, Hıristiyan teolojisinde "zühd" ve iffetin sembolü olarak tanınır; İsa'yı Ürdün ırmağında vaftiz etmesi ve ona ilk bağlananlardan biri olması yüzünden ikonografide önemli bir yer tutar. Timotheos'a göre Yahya, bir gün yolda giderken İsa'ya rastlar. İsa'nın güleryüzlü ve neşeli hâli Yahya'yı şaşırtır, zira o daima kırgın ve mahzun bir haletiruhiye ile gezer, yaşlı gözlerinden korku ve ürperti eksik olmazdı. Der ki, "Ey İsa, sanki yüce Tanrı'nın kahır ve azabından emin olmuş gibi sevinçli ve güleryüzlü görüyorum seni?" Buna karşılık İsa, "Ey efendi, sen de sanki yüce Tanrı'nın lütuf ve rahmetinden ümidini kesmiş, onun fazlını ve ihsânını unutmuş gibi yürüyorsun" cevabını verir; *İbid.*, s. 78

4 Eğitim süreçlerinin felsefî eleştirisi konusunda bkz: Theodora Spier, *The Dilemma of Educations and Inarticulated Man*, American Educational Society, VII: 300-23. Ayrıca John Dewey ve ardılı eğitim filozoflarının temel tutarsızlıklarını tartışan bir ortak yayın için Daeko Haiwata yönetiminde yürütülen post-doktora seminer tutanakları için Helsinki Üniversitesi, Davranış Bilimleri Enstitüsü tarafından yayımlanan *The Review Behavioristic* isimli kroniğin 1950-56 yılları arasında yayımlanmış nüshalarına bakılmalıdır. Temelde Aydınlanma filozofisine radikal eleştiriler yönelten yeni entelektüel mahfiller, eğitim bilimlerinin ortodoks savunucuları tarafından belirgin bir küçümseme ile karşılanıyorsa da bu alanda yeni bir tartışma çığırı ile karşı karşıya bulunduğumuz kabul edilmektedir; bu konuda bkz: J.D. Marriot, *An Appreciation of the Culture of Agriculture and her Enlighting Philosophia*, Annals of Bastia, Vol II: 125-12, s. 45-52, 68-88

5 H.R.Voth, *The Arapaho Ceremonies in the West Indian Territorial*, Cleveland, El Palacio, 46: 225-62. Voth'a göre Arapaho yerlileri, otantik kültürde kişisel totemi incitebilecek gibi görünen kontrolsüz davranışların sahiplerini, "zhewzek" veya "Housh-ilic" kavramlarıyla betimleyerek toplumsal baskı altında tutarlardı. Bu kavramlar, kısaca "ciddiyetsiz, sulu, vara-yoğa gülen adam" anlamıyla çevrilebilir.

6 Mel Gibson'ın başrolünü oynadığı ve kamuoyunun dikkatini fazlasıyla çeken "Breaveheart" filminde, antik Kelt antropolojisi araştırmalarından derlenmiş bir kısım ögeler kullanılmış, ne var ki görsel effect ve sinema dilinin ticari kaygılar sebebiyle ağır basması yüzünden bu ögeler, gerçek anlamı bulanacak şekilde tahrife uğramıştır. Mesela İskoç savaşçılarının, Kraliyet Orduları ile alay etmek için hep birlikte arkalarını dönerek edep yerlerini göstermeleri, gündelik Kelt hayatında sıkça başvurulan bir protesto veya eleştiri biçimi değildir.

7 Sille, şaplak veya "slap", ilginçtir ki pek çok kültür çevresinde kavga dili ve kavramı olmaktan öte şakalaşmaya has bir müessir fiil gibi algılanıyor. Güney Korsika'da bir ahbabın sırtına dostça dokunmak anlamı ile, birinin ensesine habersizce şaplak atarak şaka yapmak, ilginçtir ki aynı fiille ifade edilmekte ise de bu konu doktrinde tartışmalıdır; şöyle ki: D.F. Felix ve J.M. Tefflonssen (*Theory and Practice of This Case*; Middleburry Institute; 1976, s. 453) bu olguyu açıklarken anlaşmazlığa düşmüşler ve birbirlerine etmedik hakareti bırakmamışlardır: Felix'e göre olay, kültürel patternlerin tarihi tortusu bağlamında bir anlam ifade edebilirdi. Buna karşılık Tefflonssen, "Bu yaklaşımı artık kaynanam bile demode buluyor; hangi çağda yaşıyoruz birader" şeklinde bir cevap vermişti. Felix'in bu kerteden sonra masanın üstündeki bira şişesini Dr. Tefflonssen'in kafasında kırdığı ve yukarda gösterdiğimiz referans kitabının ise oniki günlük klinik tedavisinden sonra tekrar yürütülebildiği biliniyor. Bize göre her iki bilim adamı da çok ayıp etmişlerdir. Bunlar bilim adamlarına yakışmayan işlerdir.

8 Aslında Rawlinson'un Baughiri-Bke dolaylarında bilimsel bir gözlem oluşturacak kadar uzun kalmadığı, hatta kız arkadaşı ile birkaç gün bu bölgede düzenlenen bir safariye katıl-

dıktan sonra Capetown'daki tenis turnuvasına katılmak üzere yöreden ayrıldığı yolunda kritiklere de rasladık (R. Rogers: Life and Work Study at the Sahara, Princeton, 1991). Rogers haklı olarak eserinde diyor ki, "Rawlinson'un Baughiri dilinin Bke aksanına hâkim olmak konusunda yetersizliği akademik çevrelerde herkesin alay ettiği bir gerçektir; hatta onun Bke aksanıyla "karnım acıktı" demek isterken bilgisizliğinden ötürü yanlışlıkla, "Mandalar göle girdi" dediği, akademik çevrelerde efsaneleşmişti. Ayrıca Rawlinson'un öküz'le ineği bile birbirinden ayırdetmekte yeteneksiz olduğunu da belirtmeliyim". Rogers'ın bu kritiğini haksız bulan bazı yayınlar için bkz: W.D. Davies, "Yok daha neler?", Whispers Cronicle, Vol: XXII, 1854; Clapham Towell, "Rogers Nereye Koşuyor?" vb.

9 Globalizmin yeryüzünü tektipleştirmesi ve kültürlerarası ıskalayı daraltması problematiği şüphesiz D'Alembert'in Ancyclopedia editörlüğünü üstlendiği yıllarda dikkati çekmiyordu ama Rowen Bills, "Recent Cultural Changes in the World" adlı efsanevi baş eserinde, gezegenimizde tektipleştirmenin D'Alambert ve Fransız İhtilali'nin politik demostrationu ile başladığını ileri sürmektedir (p.509-512). Bu görüşü bir ölçüye kadar makul karşılamak mümkünse de insan son tahlilde "yok devenin nalı" demekten kendini alamıyor.

10 Düşmek fiili, iki ayak üstünde yaşayan insanın hareket alışkanlığının dışına çıkması veya tabii hareketlerinde beceriksizliğe düşmesi anlamına geldiği için genellikle komik bir duruma tekabül eder; geniş ayrıntı için bkz: Carmelo Vias ve Ramon Pose "E Algunos Laborantes de Lana, ve ayrıca Hermann Troeltsch, Das Füllen Naturrecht und des Modernen Menschen am Soziologentages Wirtschaftsbegunnen, München, 1958. Meseleye biraz daha *vulgarize* açıdan bakmayı deneyebiliriz; Düşene gülünür; öyle ki bu bazen pek dramatik aksiyonlarda bile vuku bulabilir. Nitekim Türkçe'de "Düşenin dostu olmaz" tabiri, belki de yukarda referans gösterdiğimiz kaynaklardan daha anlamlı olabilir. Ne dersiniz?

11 Şaka kasdıyla hemen herkesin kullanma ihtimali bulunan bir kapı tokmağına orta voltajda elektrik bağlamak ve bir kenara çekilerek veya gizli kamera aracılığı ile çarpılan insanların tepkilerini izlemek, "horseplay" olgusuna örnek gösterilebilir. Eşek şakalarında daima zalimce bir boyut vardır. Otto Karmstadt'a göre oyun, insan cinsinin en trajik durumlarda bile vazgeçmediği bir olgudur ve oyunun insanı olgunlaştırıcı bir yönü vardır (bkz: Karmstadt O., *Lüge und Spiel-Vorstellung*, Hamburg, 1861); oyun, hayat tecrübesini artırır ve kişinin toplumsallaşma hızını artırıcı yönde olumlu etkileşimler doğurur. Bechter de aynı kanaatte olmakla birlikte "dozaj" probleminin altını çizmekten kendini alamaz; Bechter'e göre oyun, insanın vücut bütünlüğünü ve hayatını tehlikeye sokacak derecelere vardırılmamalıdır (C. Bechter, *Play: The Monography at The Laughing in Human*). Oysa ki Giovanni Di Gonzaga, oyunu kurgularken kişinin psikolojik dengelerini sarsıcı ögelerin bile olumlanmasını sert dille eleştirerek, "Şaka ile eşek şakasının bir yerde özenle ayrılması gerekir" tezini ileri sürüyor (Gonzaga, Prime Ricerche Sulla Rivoluzione Dei Prezzi, Venezia, 1941, C:II, vol:21)

12 Mesela 1939 Yılının Ağustos ayında Milano'nun kuzeyindeki Piazza Brembana kasabasında düzenlenen geleneksel bağbozumu şenliklerinde bu tezi destekleyen bir olaylar dizisi cereyan etmişti. Bu olayın ayrıntıları hakkında daha etraflı bilgi vermek mümkündü fakat ne yazık ki, ilgili kaynağa, bütün uğraşmalarıma rağmen bir türlü ulaşamamış bulunuyorum. Bu durumda okuyucu, "bilmiyorsan nasıl örnek verebiliyorsun?" şeklinde bir soru yöneltebilir fakat yemin ederim ki hatırlamıyorum (bkz: Encyclopedia of Philosophia, "Forgetfulness", By R.B. Alberti, Brugge)

13 Bu olguya düpedüz "yalan" demek daha doğru olurdu ama yalan kavramı bilimsel açıdan iyi tarif edilmemiştir. Bunun yerine gerçeğin deformasyonu demeyi tercih ettik. Gerçeğin deformasyonu, bütün bilimlerin üzerinde durduğu mental bir platformdur; aksi olsaydı paradigmalar yoluyla yeni deformasyon katlarına ulaşmak bu kadar kolay olmayabilirdi. Görülüyor ki meselenin epistemik bir bağlamda ele alınması gereklidir. Esasen bu etüdün epistemology bakımından daha da güçlendirilmesi gereğini, yukarda görüldüğü üzere kabul ediyorum fakat tam bu yönde çalışmalara başlayacağım esnada otomobilimin distribütöründe meydana gelen arıza yüzünden kaybettiğim yarım günlük mesai, bütün motivasyonumun dağılmasına sebep oldu. Tamirciden geç vakitlerde ofisime döndüğümde kayınvaldemin senelik iznini kullanmak üzere bizim evi tercih ettiğini işitmem, gerçeğin deformasyonu hakkında yeterli kaynak araştırmamı yapmamı engelledi. Yine de sizlere yakın akrabalık ilişkilerinin bilimsel çalışma disiplinini ne kadar ihlal edebileceğine dair çok esaslı bir

alan araştırmasını tavsiye edebilirim; bkz: H.R. MacCready, The Mother in Law Catastrophe in Routine Family Order, Englewoods Cliffs, N.J., 1952

14 Bu o kadar açık bir realitedir ki üzerinde ne kadar söz söylense gereksiz kalıyor. Yine de isteyen şu etütlere şöyle bir göz gezdirebilir: G. R. Meyer, Der Standt und die naechste Zukunft der Konjunkturforschung, Heidelberg, 1964 veya Tommaso Albertini, Viaggio a Cinquenceto, Unuvercitade de Parma, 1904. Aslında, bu satırların yazarına güvenilmiş olsaydı, bunca zahmete gerek kalmayacaktı. Netice itibariyle umarım o kadar kitap karıştırdıktan sonra boyunuz hiç olmazsa bir miktar uzamıştır!

15 Araştırmamızı yürütürken sadece geleneksel bilimsel kaynaklardan değil, kamuoyu düşüncesini aksettirmesi amacıyla kaldırım röportajı tekniğinden de yararlandık. Meselâ bu konuda kendisine konuyla ilgili görüşünü sorduğumuz bir Türk (F.C, 41) şunları söylemiştir: "Get lan, kafayı mı yedin hemşerim". Bu ifadeyi bütün nüanslarıyla Felemenk diline aktaramamış olmam benim için hâlâ bir hicran teşkil ediyor. Bu etüdde bundan sonra "Kaldırım Röportajları" olgusu Türkçe söyleyişiyle (KR) olarak kısaltılmış haliyle kullanılacaktır. Lütfen bir kenara not ediniz, zira lazım olacağını sanıyorum.

16 Nitekim bkz: Osman Rahmi, "Mecelle-i Deb'i Dirîn ve'l-Ahkâmü'l Kurenâ-yı Ecnebiyye", Matbaa-i Âmire, Der Aliyye, 1283, s. 32. Rahmi Bey şöyle diyor, "Başına ebnâ-yı cinsin gör neler gelmiş ki tûde tûde bastığın topraklar insandır bugün". Ayrıca Balıkesirli Çelebizade Hamdi Bey'in halen Ayasofya Kütüphanesi'nde korunan "Şekayık al-Hakaik" unvanlı el yazması da hararetle tavsiye olunur. Hamdi Bey'e göre Anadolu'ya muhaceret eden ilk Türklerin karşılaştığı kozmopolit ortam, ilk dönemlerde toplumsal yakınmalara ve hatta çatışmalara yol açtıysa da, zamanla yerini uzlaşma kültürünün ağır basmasına terketmişti. E, boşuna yaşayan görür dememişler!

17 Bu inancın günümüzde bile hâlâ modern türevleriyle yaşaması şaşırtıcıdır: "Biz bize benzeriz, işimiz kimseden sorulmamıştır" tarzında resmî diskurda ifadesini bulan sözler aslında bir savunma psikolojisinin eseri olabilir. "Türkler gibi bir başka toplum daha var mıdır?" sorusunu 850 denek üzerinde uygulayan anketörler, % 85 oranında "ne münasebet; mümkün mü?", % 8 oranında "bir benzeyen pişman, bir de benzemeyen" (ki bu cevabın ne anlama geldiği anlaşılamamıştır), % 4.5 oranında "olabilir" cevabı vermişler, % 2.5 civarındaki deneğin ise soruyu anlayıp anlamadığı öğrenilememiştir. 850 denekten sadece biri, garip bir musiki eşliğinde "Benzemez kimse sana tavrına hayran olayım / Bakışından süzülen işveye kurban olayım" sözlerini mırıldandıktan sonra bağırarak "Heeyt var mı bize yan bakan ulan?" şeklinde bir tepki vermiştir. Sonradan yaptığım araştırmada anketörün meyhane çıkışında anket uyguladığı ortaya çıkmakla bu deneğin cevabı, anket evreninin bütünlüğünü bozması gerekçesiyle total hesaba katılmamıştır ve ilgili anketörün işine derhal son verilmiştir. Konu üzerinde çalışırken Demirtaş Ceyhun adlı Türk yazarının "Biz Karabıyıklı Türkler" isimli etüdünü de gözden geçirdik. Bu konuda şu kadarını söyleyebiliriz: Keşke bu çalışmasını yazar, bizim etüdümüzü gördükten sonra kaleme almayı düşünmüş olsaydı!

18 Türkçe'de hâlâ yaşayan "Kürt çalıyor, Çingene oynuyor" özdeyişinin aslında zengin bir toplumsal arkaplana ışık tuttuğu gerçeği, ne yazık ki Türk sosyologları tarafından keşfedilmiş değildir / yazarın notu/.

19 Bkz: Dipnot 12 ve 13: ve ayrıca önemle ilave edilmelidir ki Selçuklu ve Osmanlı Türkleri, "öteki" paradigması geliştirmekte Avrupalı çağdaşları kadar spesifik davranamamışlardır. 17. yüzyılda Balkanlar ve Ortadoğu'yu gezen Portekizli seyyah Frederico Del Salloso'nun seyahatnamesinde ilginç ipuçları bulmanın mümkün olabileceğini tahmin ediyorum. Evet, sözkonusu eseri görmedim fakat Mars'ın varlığını bilen herkesin uzay yolculuğu yapması gerekmiyor değil mi?

20 Bazı akademik çevrelerde, Türkiye'nin dört yıl önce geçirdiği postmodern askeri müdahelenin (28 Şubat 1997), bu bağlamda İslami göndermelere resmi ideolojinin bir tepkisi biçiminde yorumlanıyor (Mesela: Armando Cippolia, "La Tardita con la Quale 28 Şubat caminano quo Tutti Historico, Madrit, Diversa di Dispacci, 1998 ve K.T. Möller, *Soziale-Politik Gemeinschaft in dem Türkei bei 1996 nach dem 1999*, Karlsruhe, 2000). Bu satırların yazarına göre bu yorum hayli abartılıdır ve Türkler, meselenin akademik bir çerçeveden ziyade daha pratik analiz araçlarıyla algılanması gerektiğini düşünüyorlar. Meselâ, "Etme kulum bulursun, bunlar şaşırdılar abi, ne oldum delisi oldular. Askere ters iş bunlar tabii. N'ooldu; çatt dayadılar dipçiğin ucunu..." (KR.). Hemen belirteyim ki bu satırların yazarı olarak ben de aynı kanaatteyim.

21 *Op.cit*; bu ve bunun gibi bazı kaynaklar aranmış olsa bulunabilirdi pekâlâ. Bu görevi genç ve hırslı akademisyen meslektaşlarıma bırakarak konuya devam ediyorum.

22 Türklerin humour anlayışının evrensel nitelikler taşımaktan çok, tam aksine güç çözümlenebilir mahalli ögeler taşıdığı da ileri sürülmüştür. "Balkanskaia zvir a Nvardontsky" isimli çalışmasında konuya Balkan ülkelerinin kültürel önyargıları penceresinden bakan Mihail Jimirkovitch'in karşı tezleri, uzun yıllar Osmanlı hegemonyasında yaşamış olmanın entelektüel tortuları sebebiyle gözardı edilebilir fakat neredeyse tamamı 80 yaş sınırına dayanmış başarısız liderleri tekrar be tekrar politik arenada tutmakla Türkler, gerçekten bu konuda şüpheyi üzerlerine çekiyorlar. Türk basınında konuyla ilgili köşe yazılarından bazılarının başlığını sunmak bile yeterli olacaktır; meselâ: "Yeter artık!", "Uzatmalı aşk", "Bu ne ihtiras?", "Ayrılmalıyız artık!" vb.

23 Nasreddin Hoca deyince orada bir miktar durmak gerektiğini düşünüyorum. Özellikle Balkan ve Ortadoğu devletlerinin genç kuşak akademiyenleri Nasreddin Hoca'nın Türk kökenli olamayacağını ileri sürüyorlar. Meselâ *El Mudhike ve'l-Garaibe* ismiyle Lübnan'da yayımlanan felsefî mizah mecmuasının yirmi yıllık editörü Robert Seiid el Farraş'a göre Hoca, Arap mizah anlayışının tipik bir ürünüdür. El Farraş, tezini desteklemek için El Cevzî'nin, "Kitab'u-l Ezkiya ve'l Humk" isimli 600 yıllık klasik eserini referans gösteriyor. Mantıken doğru görünse de, Hoca'nın Arap orijinli olmadığı hususunda ittifak vardır: Gökbörü Alyalınkılınç, "Nasreddin Hoca Türktür ve Türk Kalacaktır!", Delikurt, nisan 1966, s. 12; Nahit Fehmi Uzlet, "Hoca'ya şudur budur diyenin ağzını yırtarım!", Türk Etnografya ve Alan Çalışmaları Mecmuası, C:XI, S: 288; ayrıca bu tez, resmi ideoloji dinamikleri tarafından da savunulmaktadır. Yine de ortada garip bir paradoksun varlığı inkâr olunamaz; Hoca'nın Türk orijinli olduğu veri kabul edilirse, torunlarının orijini problemi tartışma gündemine geliyor ki, bu hususta polemiğe girmeyi gerekli görmüyorum.

24 Lamiizâde Abdullah Çelebi, *Letaif*, Tercüman Kültür Yayınları, İstanbul, 1972, 177 s.

25 Gerdeğe girecek damat adayının heyecanlı hali ve muhtemel performansı üzerine şaka kurgulu spekülasyonlara girişmek, bugün de Türk kültürünün yaşayan geleneklerinden birisi olarak dikkat çekiyor: Şemsettin R. Pekdemir, "Ortaasya'dan Anadolu'ya Damadı Gerdeğe Koyma Gelenekleri ve Bu Geleneğin Neslimizin Âtisi Nokta-i Nazarından Arîz ve Amîk Tahlili", Davul-Zurna mecmuası, Konya, 1952, S: 21

26 Bkz; A.g.k., S: 22-23 ve 24

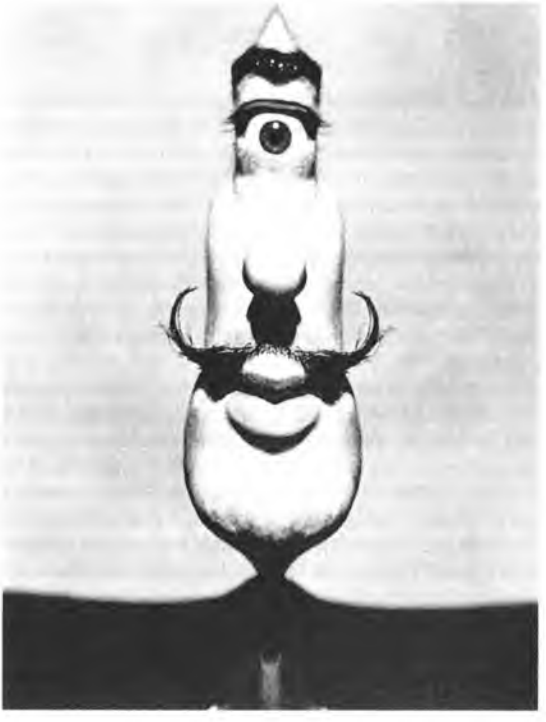
27 Bkz: *Fırt, Limon, Şamdan, Leman, Gırgır, Öküz, Pasha* ve *Galaxy* dergileri, 2001 Mart nüshaları. Türkiye'de kaldığım süre zarfında Türkiye gündemini gerçeğe en yakın surette tahlil eden ilmî etütleri genellikle bu kroniklerden takip ettiğimi söyleyebilirim. Bu kronikler genellikle ağır bir akademik üslup kullanmalarına karşılık, meseleyi aydınlatan illüstrasyon ve renkli fotoğraflarla "derin Türkiye"nin çok iyi resimlerini verebilmektedirler. Nitekim Cumhurbaşkanı'nın kapalı kapılar ardında neler konuştuğuna, ancak bu kroniklerin satır aralarını taramak suretiyle ulaşabilmiştim. /Yazarın notu/

28 Bkz: Yukarıda gösterilen kronikler ve bazı gündelik gazeteler.

29 Western filmlerinde mutlaka tekrarlanan meyhane tezgâhında viski bardağı kaydırma şablonunun zihinlerde nasıl yer ettiğini bir kere daha hayretle farkediyoruz. Bu şablonun ağır bir finansal ve siyasal krize yol açacağını kim bilebilirdi ki? Yine de bu konuda Jeremy O. Wallstein'in "Tripps and Patterns in Hollywood Stories" isimli çalışmasını görmezden gelmek olmaz (San Fransisco, Marciana Press, 1986)

30 Başbakan'ın toplantıyı terketmediği ama manipüle edilerek "Köyden hemşehrileriniz gelmiş, görünmezseniz ayıp olur" bahanesiyle çok etkili bir Başbakan Yardımcı tarafından dışarı çıkarıldığı hakkında spekülasyonlar için Kaldırım Röportajı tekniği ile olayın ertesi günü Başkent sokaklarından derlediğimiz görüşler, esaslı bir fikir verir kanaatindeyim: "Olayın sorumlusu olsa olsa Hüsamettin Bey'dir; o ne derse Başbakan onu yapıyor zaten" (A.Y, 23), "Valla bunlar beni hiç ilgilendirmiyor; doların kaç lira olduğundan haberin var mı senin?" (S.R, 54), "Noolmuş noolmuş, aman evladım şu otobüse bir el et de kaçırmayayım; tencereyi ateşte unuttum (S.A., 55)", "Önemli olan hükümetin istikrarını koruması abi; bizim partiye bir bak taş gibi taş; herkes kendi grubuna hâkim olsa gül gibi geçinir gideriz valla; ne develüasyon mu oldu? İnanmam; ölümü öp!(H.M., 30)"

* By A.Turan Alkan

Philippe Halsman, *Tepegöz Dali*, 1954.

Jean Dieuzaide, *Dali suda*, 1951.

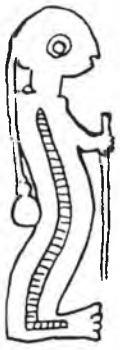
Eşhu

GÜNDÜZ VASSAF

Yorubalar'da tanrılar
201, 401 ya da 1600 kadar.
Eşhu, şakacı olanı,
Merakı
Birbirine düşürmek
Tanrılarla insanları.
***
Rüyamıza girmemişse
Kapıbaşımızda.
Eşhu'dan kaçış yok;
Orda da yoksa
Karşımızda,
Bekliyordur mutlaka
Bir yolun kavşağında.
***
Boylu poslu olduğunu söylerler,
Çorbasına tuz ekmek için ayaklarının ucuna bastığını da.
Ağzında, başparmağı, düdüğü ya da piposu;
Elinde, maceralarının yoldaşı
"Ogo" adlı sopası
Hepsi
Erkekliğinin alâmeti fârikası
***

Eşhu,
Güneşle ayın
Yerini bile değiştirir;
Bu
İki yüzlü tanrı.
Kâh çocuktur, kâh yaşlı,
Masumları suçlu yapar, doğruları hatalı.
***
Eşhu,
Kurallar
Kanunlar
Dik kafalılar karşısında
Bir belâ.

Kaosun kucağında
Yaratanın yatağında
İşi gücü
Oyun kurmakta
***
Şarkılarımız onun için.
Kamışından köprü yaptı bize,
Bindik, karşıya geçelim diye
Kırıldı mı ikiye?
Köprüden suya
Düşen düşene.
***
Hermes, Pan, Loki,
Pasifik adalarından Mau-tiki-tiki,
Seth sen ve evet sen Eşhu!
Şakanın tanrıları.
Sizler ne biçim tanrılarmışsınız?
Oyuna getirdiniz hepimizi
Bilmez miydiniz
Şakasızmış
Hiç de gülmeyen
Tek Tanrı.

(Joan Wescott'ın *Eşhu-Elegba'nın Yontu ve Mitleri* kitabından, 1962.

Şaka!

Bir Marjinal Antropoloji Konusu Olarak Şakanın Antropolojisine Giriş

AHMET GÜNGÖREN

(...) Ve palyaço!.. O düşkün palyaço!.. Şimdi boş perendeler atıyor.
İnsanlığın kanayan yaralarını dindiremeyen bu perendeler boş...
Çünkü bugün o, artık bir maskara bile değil!
Bugün, bir soytarı olmak ya da olamamak, işte bütün mesele bu![1]

0. açık şaka

Özel radyoların yeni yeni kurulmakta olduğu günlerden biriydi. Ömer Madra telefonla arayıp 94.9 frekansından *Açık Radyo* adıyla yayın yapmaya başladıklarını, "Açık Üniversite" adıyla bir kuşak oluşturmak istediklerini söyledi: Enis Batur edebiyat, Oruç Aruoba felsefe dersleri verecekmiş, benim de antropoloji dersleri verip veremeyeceğimi nazikçe soruyordu. Bu benim açımdan kuşkusuz büyük bir iltifat sayılmalıydı, ama becerebileceğimden pek emin olamadığım için birkaç gün düşünme süresi istedim. Sonunda rezil olma riskini göze alarak kabul ettiğimi bildirdim. Programa bir de isim bulmak gerekiyormuş. Epeyce kafa yorduktan sonra, o zaman bana dâhiyane bir fikirmiş gibi gelen, *Radyantropos; Marjinal Antropoloji Dersleri* adını önerdim. Radyantropos, antropoloji radyosu, antropos'un radyosu ya da radyodaki antropos biçiminde algılanabilirdi. Her durumda programın konsepti, Açık Radyonun frekansına giren bir korsan radyo fantezisine dayanıyordu ve bu da radyofonik bir şaka olarak tasarlanmıştı. Marjinal antropoloji derslerinden kasdedilense, antropolojinin klasik konularının dışında kalan konulara, özellikle de sinema

antropolojisine ağırlık vermek ve akademik ciddiyetten olabildiğince uzak durmaya çalışmaktı. 13 bölümlük bu program dizisi yıllar öncesinde kaldı ama marjinalliğin bu noktaya varacağını o zaman hesaplayamamıştım: Şakanın antropolojisi! Bu da *Cogito* dergisinin cogitörü sayesinde gerçekleşti ve şimdi burada şakanın antropolojisine bir giriş yazısı yazmayı deniyorum.

Antropolojik açıdan şaka kavramını tanımlamanın güçlüğünü ve olağanüstü göreceliliğini vurgulamak, ilk bakışta çok basmakalıp bir genelleme gibi görünebilir. Örnekler irdelendiğindeyse, kimi toplulukların gereğinden fazla bir ciddiyetle yaptığı bazı işler bize şaka gibi gelirken, kimi toplulukların şakalarını da biz aşırı ciddiye almak durumunda kalabiliriz.

1. kanlı şaka: "yamyamlık"

Halk arasında yamyamlık diye bilinen, insan-yeme ritüellerinin de bir tür şaka, hatta bu işlemin muhatabı olan kişinin gözünden bakıldığında, çok kötü bir şaka olduğu düşünülebilir. Cemal Bâli Akal'ın Hocart'dan aktardığına göre, Fidjili bir şef, uyruklarını, onları daha iyi tanımak için yeme hakkına sahiptir.[2] Günümüz antropolojisinin en ilgi çekici isimlerinden Marc Augé'ye göre, Guayaki yerlileri, kendi ölülerini yerken, ensest tabularını aynen uyguluyor, böylece ana-babalar çocuklarını, kardeşler de birbirlerini yemiyordu; Tupi yerlileriyse topluluk içinde birbirlerini yememeye özen gösteriyorlar ama yedikleri yabancıya "kayınbirader" diye hitap ediyorlardı. Yine Augé'nin yerli gözlemcilere dayanarak aktardığı, Ruanda'da yaşayan bazı Almanların gastronomik-çocuk-yeme edimleriniyse,[3] burada sadece, şakanın sınırlarını oldukça aşan, ancak Arrabal ya da Jodorowsky filmlerine uyan bir panik-kara-mizah örneği olarak belirtmekle yetiniyoruz.

Bu yazıda yamyamlığı şaka kategorisinde ele almamız yalnızca şakanın göreceliğine abartılı bir örnek verme amacını taşıyor. Böyle bir ayinin kurbanı için, işin şakaya gelir bir yanı olmadığı zaten açıktır. Yamyam olarak nitelenen insanların da bu işi şaka olsun diye yapmadıkları biliniyor. Birçok Batılı gözlemci (yenmemiş olanlar!) bu insanların kurbanlarını tiksinerek, hatta zaman zaman kusa kusa, bir tür ritüel fedakârlık bilinciyle yediklerini aktarır. Yamyamlığın "şaka-olma" süreci "uygar"ın öteki'sine bakışıyla ilintilidir; yamyamlık karikatürlerin, çizgi filmlerin ve egzotik komedi filmlerinin en komik sahnesi olarak gülünçleşmiş ve kimlik/ötekilik sorunsalının en paradoksal şakasına dönüşmüştür.

Ben bu durumu, *Kimlik Bulmacası İçin Kılavuz* adlı kitabımda "Robinson ve Cuma" meseliyle özetlemeye çalışmıştım. Bilindiği gibi, tam bir İngi-

liz beyefendisi olan Robinson, ıssız adasında bir yerli bulur ve ona bulunduğu güne münhasıran "Cuma" adını takarak kusursuz bir efendi-köle ilişkisi kurmayı başarır. Peki centilmenimiz adada, komşu adadan çıkagelen, ikinci bir yerli daha bulsaydı neler olabilirdi? Belki önceleri ona da Cumartesi adını koyar ve köleleri çoğaldığı için sevinebilirdi. Güç dengesindeki bu sayısal değişme karşısında, Robinson'un başına gelebilecek olaylar, adı geçen kitapta şu şekilde gelişir: "Robinson, evrensel yasanın ve uygarlığın bir temsilcisi olarak bu iki yabanıl karşısında kaçınılmaz bir paranoyaya girecektir. Onların ilk fırsatta kendisini, bir kazan bulup, pişirip yiyecekleri saplantısına kapılacaktır. Aslında Robinson'un korkusunun haklı çıkması o kadar da olasılık dışı değildir. Komşu adadaki kabilenin bu tür ayinleri uygulayan bir kabile olması durumunda, Cuma ve Cumartesi, örneğin bir pazar günü, bu eylemi sonsuz bir içtenlik, iyiniyet ve sevgiyle yerine getirebilirler; ne de olsa (Baudrillard'ın dediği gibi) "yamyamlık, aşk da dahil, ötekiyle ilişkinin aşırı bir biçiminden, kökten bir konukseverlikten başka birşey değildir."[4]

2. cadı şakaları

Evans-Pritchard'tan Marc Augé'ye, Afrika cadılığı üzerine yapılan katılımlı gözlem verileriyle, Avrupa cadılığına ilişkin tarihsel belgelerin ortak varsayımı şudur: Bir toplumun, "insanları büyüleme" yetkisini meşru sayarak yetkilendirdiği kişiler dışında, bu işi yapmaya kalkışan gayrimeşru girişimciler cadıdır ve bunlar meslekten men cezasıyla, canlı canlı yakılma cezası arasında değişen çeşitli yaptırımlara uğrarlar. Avrupa ve Afrika cadılarının bir başka ortak noktası da, meşru büyücüleri alaya almaktaki ısrarları ve gizli gece toplantılarına olan düşkünlükleridir.

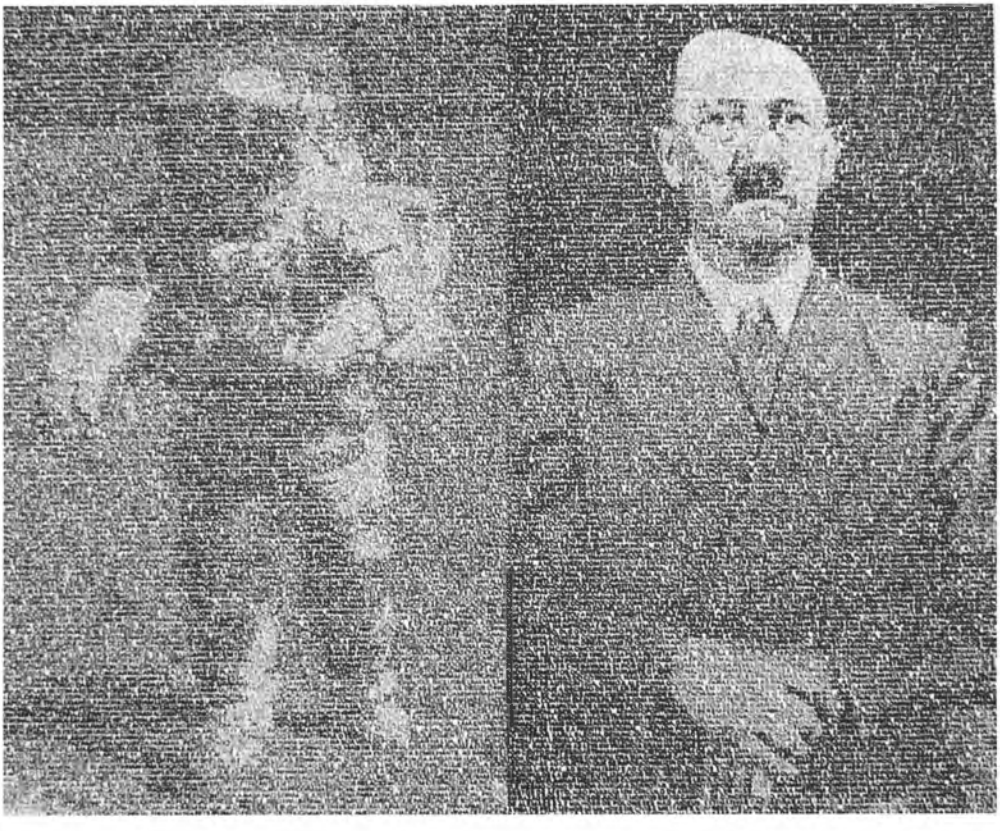
Penethorn Hughes, Margaret Murray gibi araştırmacılara bakılırsa, Avrupa ortaçağ cadılarının, "sabbat" adıyla bilinen ayinlerini bir bakıma eğlenceli kılan da, yerleşik inanç ve kodların şaka konusu haline getirilmesidir: Cadılar, "Egemen İnanç'la, Tanrı ve Elçileriyle bağları koparmak adına, haça tükürerek Meryem Ana ile alay ederler: 'Seni gidi anormal kadın! Sevişmeden çocuk doğurmuşmuş, ... Nonoş!'"[5]

Cadıların bu törenlerde, yalnızca yerleşik inançlarla değil, kendi inanışlarıyla bile dalga geçtiklerini gösteren örnekler vardır. Kimi sabbatlarda şeytan maskeli tören yöneticisi de bir şaka öğesi olarak betimlenmiştir: Baş-İblis açılış konuşmasını bitirip arkasını dönünce bir kıyamettir kopar: Yüzündeki maskenin bir kopyası da kıç tarafına çizilmiştir. Cadılar bu ikinci yüzü neşeyle, belki de biraz alayla öperler. "Bakın bakın!" diye söylenir kart ve

bilgiç bir cadı karı, "tüylerinizi diken diken eden şeytan işte bu! Bir resim yalnızca, bir insanın kıçına çizilmiş".[6]

3. "ilkel"lerin iktidarla şakalaşmaları

İlkel bir deyimle "ilkel" diye adlandırılan birçok toplumda, kutsal önder, şef ya da kral, topluluğun evren, diğer canlı türleri ve öteki topluluklar karşısındaki kimliğini tanımlayan bir simge işlevi üstlenirdi. Topluluk da, ona bir simgeden başka birşey olmadığını hatırlatmak istercesine, önderini aşırı biçimde kutsallaştırarak bir günah keçisine dönüştürmeyi başarırdı. Cemal Bâli Akal'ın, bir tür "hukuk antropolojisine giriş" kitabı sayılabilecek olan

"Kodlar birbirine girdiğinde gülmemek olanaksızdır".

Yasa ve Kılıç adlı değerli çalışmasında belirttiği gibi, "Kutsallığın temsilcisi, aynı zamanda en iğrenç şeyleri yapabilecek, bütün tabuları çiğneyebilecek bir yaratıktı."[7] Uyrukları da onun bu özelliğine uygun biçimde davranmaya özen gösterirlerdi.

Örneğin, Samoalılar gözden düşen kutsal şeflerinin üstüne hindistan cevizi sütü fışkırtırlardı. Yeni Zelanda kabilelerinde, şef öylesine kutsallaştırılmıştı ki, yiyeceklere dokunamadığı için, başkasının yardımı olmadan, tek başına yemek yiyemezdi. Aşağı Gine'de, "Kukulu" denen önderin, evinde oturması yasaklanmıştı; tek başına ormanlarda yaşar, kimseye, özellikle de kadınlara yaklaşamazdı. "İlkel" denen toplumların, kutsal şefleri için tasarlayıp kutsal bir gelenek haline getirdikleri soğuk şakalar bu birkaç örnekle de sınırlı kalmaz. Yine Akal'ın antropolojinin babalarından Lowie'ye dayanarak aktardığına göre, Thongalar "kutsal şefin dünyevi görevini tarlalardaki serçeleri ürkütüp kovalamak gibi pek alçakgönüllü bir ek-iş"le sınırlamışlardı.[8] Kutsal iktidarın salt kutsallıkla uğraşması isteniyor, böylece burnunu toplumun işine fazla sokmaması da sağlanmış oluyordu.

Nambikwara yerlileri de, şeflerine mümkün olabildiğince az yetki ve altından kalkamayacağı kadar çok angarya vermeyi uygun görmüşlerdi. Onlar kaygısızca uzanıp dinlenirken, şefleri eşleriyle birlikte koşuşturup sorunlara çözüm arardı. Üstelik yorgun olup olmadığına bakılmadan, topluluğu eğlendirmesi beklenirdi. O, güzel sesli bir şarkıcı, usta bir dansçı, şen şakrak bir palyaço olmalıydı. Topluluğun oyunları için çok gerekli olan kauçuk topu bile onun yapması gerekirdi.[9]

Sierra Leone'deki Timmolar, seçtikleri kralı taç giydiği gün dövme hakkına sahiptiler. Genelde bu haklarını da öylesine istekli biçimde kullanırlar ve şakanın dozunu öylesine kaçırırlardı ki, yeni kralın, krallığının tadını çıkaramadan, dünyaya veda ettiği çok sık görülürdü.

Fildişi sahilindeki Agniler kral öldüğünde tutsaklardan birini, kral olmanın getireceği bütün nimetlerden yararlanabileceğine ikna edip kandırarak tahta oturturlardı. Tutsak-kral, dolduruşa gelip görkemli giysiler giyer, yer içer, atıp tutar, en kutsal buyrukları çiğner, krallığı bir karikatüre dönüştürürdü. Eski kralın gömüleceği gün, bu sahte kral "Şaka yaptık! Senin tüm saltanatın yalnızca bir şakaydı" dercesine alaşağı edilir ve öldürülürdü. Clastres'ın, devlet aygıtının gelişimine direnen toplumlar diye nitelediği, kral ya da sahte krallarına böylesi muziplikler yapan topluluklar açısından, kimi zaman, "kralın ölmesi ya da öldürülmesi bile gerekmeyebilirdi. Dönemsel kaos törenlerinde, bir 'karnaval kralı' seçilir, gerçek kral aşağılanır, düzen altüst edilirdi". [10]

Buna karşılık, kimi toplumlarda da "kral, savaşçının kılıcını –ya da savaşçı kralın asasını– eline geçirmeyi başarırdı". Bu tip toplumlarda, devlet aygıtı şekillenip güçlenme eğilimi gösterir. Mutlak bir yaptırım gücüne kavuşan kral ise, topluluğun maskarasına, bir tür "kutsal kukla"ya indirgendiği zamanların

öcünü almak istercesine, kendine hem sevdiği hem de hırpaladığı bir soytarı bulur. Akal'ın deyişiyle, "kralın soytarısı, kralını soytarı yapmayı bilmiş eski bir toplumun soytarılaşmış yeni temsilcisidir. Modern krallığın negatifi..." [11]

4. "tanrının soytarılığı"

Nijerya'da yaşayan Tivler ekonomik varlıklarını üç ayrı dolaşım kategorisinde kodlayarak düzene koymuşlardı: prestij malları, tüketim malları, kadınlar ve çocuklar. Bir prestij malı verilerek aynı türden bir nesneye sahip olunabilirdi. Bir tüketim malına karşılık başka bir gereksinim maddesi alınabilirdi. Bir aileye kız vererek başka bir aileden kız alınabilirdi. Ama yabancılar aracılığıyla paranın bu ekonomik yapıya girişi, söz konusu mutlak düzeni sarsmaya başlayacaktı. Tivler önceleri parayı bir prestij nesnesi olarak kodladılar, ama Batılı tüccarlar para karşılığında, kadınların kullanım alanına giren tüketim mallarını satın alabiliyorlardı. Bu gerçek, Tiv önde gelenlerinin kafasını iyice karıştırmaya başlayacak ve içinden çıkamayacakları bir problemle karşı karşıya kalacaklardı: kodlar birbirine girmişti. [12]

Deleuze ve Guattari, *L'Anti-Oedipe* adlı ünlü kitaplarında, Tiv örneğindeki bu "kod bozumu"nu çözümlemeye çalışırlarken, tüm insan toplumlarını kapsayan bir genellemeye varırlar: "Bütün toplumların kesinlikle en korktukları şey, benliklerinin derinliklerindeki kendi görüntülerinin 'negatifi'dir, yani kodları çözülmüş 'arzu'nun serbest dolaşımı..." [13]

Gilles Deleuze'ün bir başka yazısında vurguladığı gibi, her toplum en az üç düzeyde kodlama işlemi gerçekleştirir: yasa, sözleşme ve kurum. [14] Devletli toplumlarda sözleşmenin temel kodu "gönüllü boyuneğme" ya da "gönüllü kulluk" düzeneğidir. Diğer yasal ve kurumsal kodlar toplumsal sözleşmenin bu gizli ana maddesini güvenceye alırlar. Krala tüm ciddiyetini ve görkemini veren, onu "giydiren" bu kodlardır.

Toplumsal sözleşme "çıplak arzu"nun da kodlanmasını, evcilleştirilmesini, kimi zaman da tümüyle bastırılmasını içerir. Kodlar, çoğu zaman meşruluklarını tanrısal bir kaynağa dayandırırlar. Arzu'yu kodlayan Yasa ve Kurum, bu tanrısal kodlara sadık kalmaya söz vermiş, "sözleşmiş" bir toplumun iradesiyle ayakta durur. "Ciddiyet"i temsil eden tüm kurumsal kibir ve kurumlu davranışlar varlıklarını bu kodların tutarlılık içinde yürürlükte kalmasına borçludur.

Oysa "Kodlar birbirine girdiğinde gülmemek olanaksızdır", diye yazıyor Deleuze, "Düşünceyle dışarısı arasında bağlantı kurduğumuzda coşkulu kahkahalar patlar; açık havada düşünce böyledir". [15] Kodlar bozuma uğradığında "Ciddiyet"i temellendiren tüm gerekçeler çöker; herşey, yamyamlık dahil her

türlü ölüm biçimi bile, şakanın birer nesnesi haline dönüşebilir. Dionysos ritüellerindeki ölüm acısı/yas-tutma (pathos/threnos) öğelerini kaçınılmaz olarak izleyen diriliş/cümbüş (komos/gamos) öğeleri de, ölümle şakalaşmanın "kutsal esriklik" anındaki dışavurumları olarak görülebilir.[16] Kodları çözmeye yönelik düşünce, varoluşla açık havada yüzleştiğinde, hayatı asık suratlı bir ciddiyete büründüren tüm gerekçeler de çözülmeye başlar. Aklını iyice oynatıp kendi kendinin soytarısına dönüşen "Kral-Katili-Kral" Macbeth'in ünlü formülüyle, geriye yalnızca "budalanın anlattığı bir masal" kalır.

Burada bir marjinal antropoloji denemesi yaparken, ölümle hayatı ayıran o kritik ve belli belirsiz "sınır"a kadar dayandık. Şaka'ya antropoloji ya da felsefi antropoloji perspektifinden bakmayı deneyen bir yazı, başka pistlerden, başka güzergâhlardan da dönüp dolaşıp buraya gelebilir ya da başka açılımlara yönelebilirdi. Karşılaşacağı tehlikelerden en kötüsü, şakayı ve "Arzu"nun kahkaha olarak patlamalarını irdelemeye kalkışırken, akademik ciddiyetin soğuk tuzağına düşmek olurdu. Bu tuzaktan kaçınırken de, bizzat kendisi bir şaka, hatta bir "budala söylemi" olarak algılanma riskini göze almalıydı. Her durumda, "şaka"yı bir nesne konumuna getiren bir yazının onu soğutması kaçınılmazdı; ister istemez öyle de oldu.

Notlar

1 Matei Visniec, *Küçük Bir İş İçin Yaşlı Bir Palyaço Aranıyor*, çev. Ahmet Güngören, yayımlanmamış tiyatro metni. (Müge Gürman'ın yönetmenliğinde, üç yaşlı palyaço – Özkan Uğur, Levent Öktem, Mehmet Güleryüz tarafından, Kasım 98-Nisan 2000 tarihleri arasında Aziz Nesin Sahnesi'nde oynanmıştır.)
2 Cemal Bâli Akal, *Yasa ve Kılıç*, Afa,1991, sayfa 92.
3 Marc Augé, *Génie du paganisme*, Gallimard (nrf), 1982, sayfa 234-235.
4 Ahmet Güngören, *Kimlik Bulmacası İçin Kılavuz*, Patika, 1999, sayfa 43.
5 Ahmet Güngören, *Cadıların Günbatımı*, Patika, 1998, sayfa 35.
6 A.g.y., sayfa 34.
7 Cemal Bâli Akal, a.g.y., sayfa 96.
8 A.g.y., sayfa 91-95.
9 Claude Lévi-Strauss, *Tristes tropiques*, Plon, 1955, sayfa 358. Türkçe çevirisinde, (*Hüzünlü Dönenceler*, çev. Ömer Bozkurt, YKY, 1995), sayfa 327.
10 Cemal Bâli Akal, a.g.y., sayfa 101 ve 104.
11 A.g.y., sayfa 106.
12 Deleuze-Guattari, *L'Anti-Oedipe*, Editions de Minuit, 1975, sayfa 208.
13 A.g.y., sayfa 209.
14 Gilles Deleuze, "Göçebe Düşünce", çev. Seniha Akar, *Dün ve Bugün Felsefe Dergisi*, sayı 1, 1985, sayfa 229.
15 A.g.y., sayfa 234.
16 Metin And, *Oyun ve Büyü*, İş Bankası Yayınları, 1974, sayfa 86 ve devamı.

Bruce Nauman, *Hologramlar İçin Çalışmalar*, 1970.

Şakalar ve Psikanaliz

TEVFİKA TUNABOYLU-İKİZ

İnsanlık tarihi kadar eski olan ve her toplumda kendine bir yer edinen mizah, insanların birbirlerine bağlanmasına ve dostlukların kurulmasına yardım eden bir araçtır. Mizahın önemli alt dallarından biri olan şaka ise, sözlüklerde açıklandığı üzre "birini küçük düşürmeden, aşağılamadan söylenen takılma biçiminde eğlendirici söz, yapılan hareket"tir.[1] Şakalar aynı zamanda içinde bulundukları dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik şartlarına ışık tutmaktadır. Her toplumun veya grubun anlatmaktan zevk aldığı kendine has özel şakaları vardır.

Şakanın sıkıntıyı ortadan kaldıran bir süreç olduğunu görebilmek için insanların mutsuz olmalarının tarihinin de çok eskilere gittiğinin farkında olmak gerekiyor. Montesquieu 1718 yılında "Zaman eskisi gibi değil, kırk yıl önce hayat çok daha iyiydi, şimdi her şey bozulmaya başladı" diyerek bu söylemin hep egemen olduğunu bize göstermektedir. İşte şakaların kalıcı olmalarının ve insanlar yaşadıkça onların mutsuzluklarını gidermeyi hedeflemeleri ve hiçbir zaman ölmeyeceklerinin kanıtı.

Şaka, bir yandan eğlendirici bir araç işlevi görerek sıkıntılarımızı giderir, öte yandan da bir ayna gibi bizi bilinçdışından haberdar eder. Şaka, bir tür sözcük oyunu olduğundan, şakayı sevenler yine bu oyunlardan keyif alanlardır. Tabii ki psikanalist de sözcüklerle oynama sanatını icra eden bir kişi olarak, şakalara kayıtsız kalamamaktadır. Psikanaliz sadece büyük dramlar ve psikopatoloji ile ilgilenmez. Daha doğrusu bunlara mahkûm edilmemelidir.

Psikanalizin kurucusu S. Freud'un, Yahudi kimliği ile ilgili fıkraları sevdiğini ve analiz seanslarında fıkra anlattığını bilmekteyiz. Elliot Oring onun

en çok sevdiği şakaları anlatırken, Freud'un, şakaların, kendi analizindeki yerini anlamaya çalıştığından söz eder.[2] Freud, şakaları rüyalar, dil sürçmeleri ve sakar eylemler gibi düşünce süreçlerinin içinde önemli bir yere yerleştirmekte, şakalarla rüyalar arasında bir parallelik kurmaktadır: Rüya günlük hayatta açıkça söylenemeyenin, yer değiştirmiş ve yoğunlaştırılmış bir şekilde ortaya konmasıdır. Şakalar da benzer özellikleriyle sözcüklerle anlatılmak istenen gerçeğin başka bir yolla açıklanmasıdır.

Freud'un *Şakalar ve Bilinçdışı ile İlişkileri* adlı kitabı, şakanın en saydam ve en incelikli haliyle bilinçdışmdaki yerini göstermesi açısından önemlidir. *Cinsellik Üzerine Üç Deneme* ile aşağı yukarı aynı dönemde yazılmış olan kitap, psikopatolojinin kavranmasıyla mizahın bilinçdışı süreçlerdeki yeri arasındaki paralelliği göstermesi açısından bugün bile bir başyapıt niteliğindedir. Bu sıkı metinde, mizahın teknik açıdan çeşitli kategorilere ayrıldığını ve bilinçdışı ile ilişkilendirildiğini görmekteyiz. Daha önce de belirttiğim gibi, burada egonun önemli bir faaliyeti söz konusudur; ego dış dünya ve ondan gelen uyarılarla veya içten gelen heyecanlarla baş edemediğinde, daha doğrusu başka bir yol bulamadığında, düşünceye akıcılık getirmek için şaka yapma yoluna başvurmaktadır. Her şaka bir kesintiye neden olur. Bu öyle bir kesintidir ki, dil ile gerçeklik arasına oturarak düşünceye hem esneklik sağlar hem de kültür içerisinde bireyi tanımlar. Kelimeler arasına sessizlik yerleştiren şaka aynı zamanda ötekini susturmayı da sağlamaktadır. Burada herşey şakanın araya girdiği andaki çerçeveye bağlıdır, ama bize iyi ve doğru zamanın hangisi olduğunu hiçbir teknik söyleyememektedir.

İyi bir şaka ağızdan ağıza dolaşır, önemli bir olay gibi yayılır. Freud şakanın bir olay etkisi yarattığından bahseder.[3] Şakanın önemli bir kuralı da önce fıkrayı anlatanın değil, dinleyenin gülmesidir. Peki o zaman şakayı yapan, yani ötekini güldürenin konumu nedir? Burada şaka yapıcının "katalizör" gibi çalışıp ötekini rahatlatmasıdır önemli olan. Şakayı yapan tıpkı bir gözbağcı gibi hedefine kilitlenir, işini yapar. Tabii bu arada bir tür zevk oluşur. Şaka yapan ile şakaya maruz kalanın zevk alışları da birbirlerinden farklıdır: Şaka yapan görevini tamamlamış bir kişi olarak bu durumdan rahatlık duyar.

Burada hemen bir ayrıma dikkat çekmek istiyorum: şaka ile komik birbirinden farklıdır; komik bir olay karşısında ötekine ihtiyaç yoktur, komiklik yapan kendisini de güldürebilmekte, zevki ötekinin rahatlamasıyla his-

setmemektedir. Dolayısıyla şakanın çocuksu bir yan içermediğini, yani tabiri caizse "büyük" işi olduğunu, komikliğin ise her zaman "oto-erotik" hazza gönderme yaparak çocuksu kaldığını söyleyebiliriz. "Şaka yapan, bir diğerinin varlığına ihtiyaç duyar" önermesinden, şakacının, karşısında hiçbir dürtünün nesnesi olmadan var olamayacağı sonucunu çıkarmak durumundayız. Ancak dürtülerin nasıl iş başında olduklarını anlayarak nesne ilişkilerine anlam katabiliriz.

Şakaların bir diğer özelliği de ikili anlamlar içermeleridir. Bir cümle nasıl başka bir anlama gelir? Burada Freud'un çok bilinen bir örneğini vermek istiyorum: Reisebilder'in "Lucca'nın Banyoları" bölümünde Heine, bir piyango bayiini tanıtır; bu tip, şaire zengin baron Rotschild'le olan ilişkisinden övgüyle söz eder ve der ki "Size doğru söylüyorum doktor, Rotschild'in yanına oturdum ve o bana tam anlamıyla eşitmişiz gibi – *tam samimilyonerce* – davrandı".[4] Bu bize üçüncünün rolünü en iyi anlatan şakadır. Yoğunlaştırma ve kelimeleri üst üste bindirme yöntemiyle, samimiyet ve milyonerlik birleşmiştir. Freud burada kelimenin sözel tekniklerinden söz ederek dil üzerinde yoğunlaşmakta ve "samimilyonerce"nin bir neolojizm, bir lapsus ya da bir şaka olup olmadığını sorgulamaktadır.

Bilinçdışı olumsuzu bilmez, orada bir sıra ve zaman yoktur; her dürtü, ve tasarım yan yana durabilir. Ego zedelendiği zaman acıyı dışarı iter, şaka bu

travmatik olayı olumluya çevirme görevini üstlenir. Freud, narsisizmin zaferi diye de adlandırılabilecek olan bu durumda, şaka yapanı bir tür megaloman olarak nitelemektedir. Megaloman kişi, kendi sıkıntısının üzerine çıkarak, *grandiose* fantezilerle dolu bir şekilde süper-ego'ya meydan okumaktadır. Süper-ego, davranışlarımıza sansür koyar; cezalandırıcıdır; genelde egoyu küçümseyen, ona sınırlarını hatırlatan ciddi bir role sahip olmasına rağmen, şaka konusunda rahatlatıcı bir etki yaratır. Bir şakaya gülerken süper-ego sevgi dolu ve anlayışlı bir ebeveyn işlevi görerek, egonun yasaklı düşünce ve duyguların keyfini çıkarmasını sağlar.

Peki psikanaliz seanslarında da şaka yapılmakta mıdır? Bu soru bizi aktarım kavramına götürecektir. Hasta bir şaka yapar ve psikanalist bunu yorumlar. Hastanın şakayı yapan, psikanalistin de şakayı yorumlayan ikinci kişi olduğu düşünüldüğünde, buradaki üçüncü kişinin de kültür olduğu ortaya çıkmış olur. [5] Hastanın psikanalistle şakalaşabilmesi onun bazı sıkıntılı olaylar karşısında, egosunun rahatlayıcı etkisini gösterebildiğinin de kanıtıdır. Hastanın şaka yapmasına fırsat tanınmalı, onun psikanalistle güvenerek, farkında olmadığı ama üzerinde etki yapan olayı açıklamasına izin verilmelidir. Şakaları yani doğal ve etkili sözler içeren somut tanımlamaları ve düşünceleri analiz etmek, sonradan söze çevrilecek olan zihni tasarımları analiz etmekten daha kolaydır.

Şakanın statik olmaması, dile esneklik getirmesi ve hareketliliğe neden olmasını, psikanalizdeki önemli kavramlardan biri olan "après-coup" ile ilişkilendirebiliriz. Freud'un sıklıkla kullandığı bu terim "psişik nedensellik" ve "zamansallık" kavramlarıyla ilintilidir. Hastanın her yeni tecrübesi, geçmiş anıların izlerini değiştirmesine ve bu yeniden elden geçirme ile anlam ve etki uyandırmasına yol açmaktadır. Geçmişten getirilen ve anı izleri olarak açıklanan malzemenin yeni baştan düzenlenmesi gerekmektedir. Yaşandığı anda anlamlı bir imleyene yerleştirilemeyen deneyim, daha sonra "après-coup" ile düzenlenebilmektedir. Şakalar da tıpkı diğer bilinçdışı süreçlerin işleyişinde olduğu gibi, söylendikleri anda fark edilmezler ama sonradan amaçlarına ulaşırlar.

Şakanın analizdeki yeri konusunda herkes aynı iyimser yaklaşım içinde değildir; Anna Freud analiz sırasında şaka yapılmasının tedaviye karşı bir tür direnç oluşturduğundan bahseder. W. Reich bunun bir çeşit eyleme vurma olduğunu söylerken, O. Fenichel ise bu eylemi bir tür baştan çıkarma olarak yorumlamaktadır.[6] Greenson ise, "Hasta nefret edici, saldırganlık

uyandıran duygularını şaka aracılığıyla ortaya koyamaz" şeklinde bir yorum getirir. Öte yandan, hastaların iyileştikçe daha çok şaka yapmaya başladıklarını düşünenler de vardır. Bu durumda hastanın anlattığı şaka bize aktarım ve karşı aktarım konusunda bilgiler verecektir. Chasseguet-Smirgel şakanın en büyük başarısının, sevgi kaybından doğan dehşete düşme duygusunu ortadan kaldırmak olduğunu söyler, ve bunun kökenini metaforik olarak, çocuğun meme alımından sonra mutlu olup, uykuya geçerken yaşadığı mutlulukla bağlantılandırır.[7]

Şakanın analiz seanslarındaki yerinden bahsederken olaya sadece hasta tarafından bakmayıp psikanalistin de şaka yapabileceğini düşünmemiz gerekir: Yazımı bir psikanalist fıkrası ile bitirmek istiyorum;

Sokakta kadın arkadaşı ile yürüyen Yahudi bir psikanalist, akrabası David ile karşılaşır ve ona yanındaki bayanın nişanlısı oluğunu söyler. Bu konuşmadan bir saat sonra David psikanalisti telefonla arayarak; "Söyle bana Sigmund, o kızla evleneceğin doğru mu? Nereden buldun onu? Sana hiç yakışmıyor, güzel de değil. Akıllı biri mi bari?" diye sorar. "Hayır" der psikanalist. "O zaman zengin ya da yüklü bir mirası var?" "Hayır, beş parasız". "O zaman çok iyi sevişiyor olmalı?" "Hayır hiç de olağanüstü değil". Sonunda arkadaşı "O halde söyle allah aşkına neden onunla evleniyorsun? Üstelik senden yaşlı!" deyince, "Haklısın David" der psikanalist, "benden on yaş büyük. Ne güzel, ne seksi, ne zengin, ne de akıllı, ama şahane rüyalar görüyor!".

KAYNAKÇA

1 Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, 21. cilt, 1986.
2 Oring, E., *The Jokes of Sigmund Freud*, 1984, Philedelphia; University of Pennsylvania Press, s 4.
3 Szafran, A.W & Nysenholc, A., *Freud et le rire*, 1994, Paris; Métaillié. s 39.
4 Freud, S., *Le mot d'esprit et sa relation avec l'inconscient*,1905, Paris; Gallimard. s 14.
5 Kohn, M. (1991). *Mot d'esprit, inconscient et événement*. Paris; L'Harmattan.
6 Strean, H. (1993). *Jokes - Their Purpose and Meaning*, London; Jason Aranson Inc.
7 A.g.e. s. 5.

Henri Cartier-Bresson, İspanya, 1933.

Şaka ve Şiir

AHMET İNAM

Hayatın bize oyun oynayıp oynamadığını bilemiyoruz: Şaka yapıp yapmadığını. Şaka olup olmadığını. Schopenhauer'e, Hegel'e, Marx'a, Freud'a... bakarsanız, yaşadığımızla, yaşadığımızı "sandığımızla", onun ardında duran, onun aslı farklı. Platon'a bakarsanız, Görünen ve görünenin aslı olan görünmeyen.

Çağımız, "sıkışmış", "sıkıştırılmış", "koşuşturan", "hızla dönüşen" çağ. Bilim ve teknolojinin alıp başını gidişinde, gezegenimize dar gelen bir yaşamı uzayın diğer köşelerine taşıma umut ve tutkumuzda genişletmeye çabaladığımız bir *Yaşam alanı* söz konusu. Oysa, *yaşam ufkumuzu* genişletme kaygımız, yaşam alanını büyütme kaygımızın ardında kalıyor. Yeni bilgilere ulaşabiliyoruz, yeni teknolojilere; yaşam alanının sınırlarını zorlayan bu gelişmeler, alanımızın içindekilere bakış açımızı, yaşam ufkumuzu her zaman genişletmiyor. *Alan-Ufuk Uyumsuzluğu*, çağdaş yaşamın yeterince dikkat çekilmemiş sorunlarından.

Ufkun açılabilmesi, alanın alışılagelmiş, bilme, anlama, yorumlama, kavram yapma olanaklarının gözden geçirilerek, sorgulanıp aşılmasıyla ortaya konabilecek yeni tutumlarda bağlı.

İşte, "Oyuna geliyor muyuz?", "Biri bize şaka mı yapıyor?" sorusuyla dile getirilen kaygı, ufuk açma çabalarından biri. Sağlıksız bir "paranoya" değil, *şakayı* analayabilirsek. *Şaka Kaygısı*, ciddi bir kaygı. Şakayı anlamış bir ciddiyetin, ciddiyeti anlamış şakanın kaygısı. Şaka, bu yazımda yorumlamaya çabaladığım yanıyla, ciddiyetin karşıtı değil. Ciddi olmayan; başı bozuk, baştan savma, gelişigüzel olandır. Sorumsuzluk barındırır içinde. Şa-

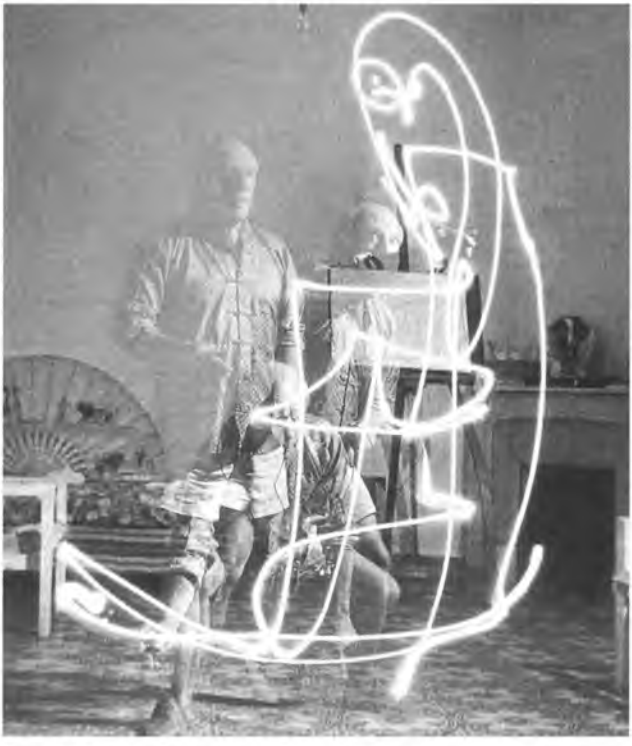
kanınsa şakaya gelen bir yanı yoktur. Ciddiyeti bilmeyene şakayı nasıl anlatabilirsiniz?

Ya şiir? Yaşam alanı içinde "manzume" olan, şiir matinelerinde, elektronik şiir kayıtlarında, dinlenerek, seyredilerek yaşanmaya çalışılan şiir, şiir mi, çoğu kez? Şiirin ufuk açıcılığı ile şakanın ufuk açıcılığı arasında içten bi bağ var: İkisi de, sıradan, bayağı, sığ *yaşam tutumu*na karşı. Şiir, "düz" sözü, düz yaşam bakışının dışına alıyor, biz de şiire uygun yaşam tutumu varsa eğer! Şiirde, gördüğümüz nesnelere farklı bir ışık tutuluyor. Husserl'in deyimiyle, ayrı bir *noesis* iş başında burada. Şiir, yaşam alanımızın ufkunu açabilecek, bizi "düz alan"dan, *farklı* alanlara , farklı yaşantılara, götürebilecek bir güç taşıyor içinde. Şiir, yaşam alanını delicidir. Tuttuğu ışıkla, söz ve yaşantı olarak ufuk zenginliğiyle, yaşam alanının sınırlarını zorlayandır.

Şiirin salt bu yanı, bu yazımın sınırları içinde ilgi odağı olacak. Okur, şiir konusundaki görüşlerim için diğer yazılarıma bakmalıdır. (Örneğin, *Hayatımızdaki İnce Şeylere Dâir*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2000) Şiir, şir *durumunda*, şiir *durumlarında* yaşanır. Olağan yaşamın, düz yaşamın yaşandığı durumlarda bulunan insanlar, şakayı, şiiri, oyunu, sanatı (örneğin, tiyatro, sinema, resim...) yaşayamazlar. Şiir durumu, şaka durumu, *şiir hâlini, şaka hâlini* yaşayan insanlarla gerçekleşebilir. Sığ şiirde, doğrusu manzume olan şiirde, bu hâl ve durum eksikliği vardır. Düz durumda şiir olmaz, düz durumda şaka olmaz! Oldurulmaya çalışılırsa, *taklit* olur, *kalpazanlık* olur.

Şiir de, şaka da has insanlar ister, has yaşantılar. Has insan yaşam alanında sesi olandır, gözü olan, ufku olan. Düz alanda, düz yaşamda, düz ufukta, düz olmayandır. Düzeltilmiş, düzenlenmiş olmayan. Yaşantılarının haslığı da oradan gelir. Şiirlenmiş şakayla, şakalanmış şiirin örtüştüğü yerde şakaya bakmak gerekir. Dar çağın ufku açılsın diye, şiiri ve şakanın olanağıyla.

Türkçemizdeki şaka sözcüğünün, şaka ve şiir boyutunda çağrışımlarına baktığımızda karşımıza Arapçadan, Osmanlıcaya da geçmiş iki sözcük buluruz: *Şâkka* ve *şakk*. İlki, meşakket'ten gelir, zahmetli eziyetli anlamlarını taşır. Şaka, ufuk açma olarak eziyetlidir elbette; zorluğu, yaşam alanının darlığına, yoksulluğuna, katılığına karşı verdiği savaşın zorluğudur. Şakk ise, şakanın, şiire bürünmüş, şaka diye görünmüş şakanın, ilk *oluşturucusu*dur. Şakk (çoğulu, şükûk) yarma, yarılma, çatlama, yırtma, paralama, kırma, ad olarak, yarık çatlak olarak geçmiş Osmanlıcaya. Şaka, bir "şak" içerir, (Şak diye bir ses!) yarılmadır bu, *öteye geçme*dir bu yarılmadan. Düz yaşamda yoktur şaka. Şaka *öteler*. Gerçekle karıştırılmaması onun için istenmez mi? Gerçeği düz

dünyaya koymuştur insan. Hep oradadır sanır. Şakanın da gerçek olduğunu düşünmez. Şaka ile gerçeğin sınırları genişler. Düz dünyada, yoz dünyada kalmadığımız çıkar ortaya. Şakayla açtığımız yarıktan, öteye yürürüz.

Öteleme, şakanın yarıcı, itici, coşturucu gücü, cân veren güçtür. Yozu düzü öldürüp, açılan yarıktan yürüyene cân verme. Canlanmak içindir şaka, halk kültüründe, efsânelerde, karnavallarda şölenlerde, bir açıdan, diriliğin, tâzelenmenin, yenilenmenin, kokuşmuşu, tükenmişi, ölmüşü arkada bırakıp, canlanma gücüdür. Hem bedensel olarak hem de "tinsel", mânevî anlamda kalkışmanın, ortaya çıkmanın olanağıdır. Türkçedeki canda hem ten, hem de "ruh" anlamında, can vardır. Şaka, bir yaşam sevinci olarak ikisini de içinde bir gizil güç olarak barındırır.

Öteleyen, can veren Şaka, elbette özgürleştirir. Özgürleşmeden, özerkleşmeden, şaka, yoz yaşamın afyonudur. Zincir kırıcıdır. Şaka hem insanlararası ilişkilerde hem de düşlerimizde, düşüncelerimizde, düşünme etkinliğimizde özgürleştirir bizi. Kavramsal, düşünsel bir sorun çözümüne katkıda bulunabilir. Sıkışmış insan ilişkilerini aşabilir. (Buraya kadar beni sabırla, belki de dişlerini sıkarak okuyan okur, 'Yahu şaka neymiş de haberimiz yokmuş, yoksa bu adam şaka mı ediyor?' diyebilir. Bu kaygıya ne demiştik? *Şaka kaygısı.* Şaka hâline girebilirsek, belki yitebilir ya da yoz dünya durumuna girebiliriz. Arada olmak iyidir. Gidip gelmek kolaylaşır!)

Şakanın sağladığı özgürlük, yaratıcı şakayı gündeme getirir. Her şeyin şaka olduğunu düşünenler için: Önce Şaka Vardı. Ondan doğduk hepimiz. Şakadan doğduk. Şakadan yaşıyoruz. *Ek-sistansiyalist* bir çıkış *boşluktan, ex nihilo* bir çıkıştı, özgürlüğün olanağı bu "hiç", bu *"nihil"*di, Şakacı yaratım-

da, çıkış şakadır; şaka bir *miserium*, bir belâ gibi anlaşılmıştır eskilerde, eşek şakası, bir oyun, bir ihanet gibi. Yaratma olanağı veren şaka bizi yazgıya, *fatum*'a zincirleyen, yoz dünyanın içinde bize öldürücü oyunlar oynayan şaka değildir. Öğrencilerimin koyduğu çivinin üzerine oturduğumda, "Ne talihsiz hocayım ben, rezil olduk, zaten ne bahtsız bir adamım" demem, eğer şakanın yaratıcı bileşenini, oluşturucusunu yaşayabiliyorsam. Öğrenirim: Kıçımdaki çivi yoz dünyadaki sorunlara nasıl ufuk açabilir? Nedir aksayan ilişkilerde, söyleşilerde, anlatılanlarda, kavramlarda. Yarılan şaka yarığından, "şak"tan (şok da olabilir!) geçer, yanıtlar üretirim, oluştururum.

Şaka, bir *esprit*, bir incelik, bir ruh, letâfet, yumuşaklık, güzellik, nezâket de taşır. Şiirin ruhu örtüşür burada şakayla. Şaka kibârdır. *Mülâtâfa*, karşılıklı lâtifelerle yürütülür. *Şaka yoğun* bir yaşamdır. Tıpkı *Mücâmele* (cemil'den güzel, güzelleşme), muâşaka (aşktan aşklaşma, güzel sizlerle birlikte yaşama!) gibi. Bu sözcükler, birbirini *öteliyor* düz mantığa sığmıyor: *şâaka* "birbirine eziyet etti" demek. "Şaka"dan, eziyeti kaldıramıyoruz: Yaşama hüneri de oradan geliyor: Bir eziyet etme, zahmet verme olanağı olan şakayı, bir inceliğe, lâtife'ye dönüştürebilmek.

Şakadaki kalabalıkta kalınabilir (Kamera Şakası!), şaka bir şiddete dönüşebilir. Şakadaki incelik, şakayı oluşturan diğer öğelerin uyumlu bir biçimde yaşanmasıyla sağlanabilir. Özgür, yaratıcı, içinde cân taşıyan bir şaka yaşantısı, *kendisiyle karşılaşmış*, kendisinden haberli, kendisiyle barışık, kendisine ilgi ve bakım gösteren insana uğrar. Bir anlamıyla lâtif insandır bu.

Lâtif şaka yaşantısının yol açtığı *eğlenme, eğlence*, çağımızda artık iyice zıvanadan çıkmış eğlencelerden çok farklıdır. Şaka, zahmetin ağırlığını duyar, eğlenir onunla. Aşağılar, alay eder anlamında değil; hafifleştirir o ağırlığı. Hafife alarak yapmaz. Ufkun darlığının yarattığı ağırlığı yenmek için yapar. Uçurmak, düşündürmek bağlarımızdan, zincirlerimizden koparmak için yapar.

Şaka şaşırtır. Şiirle karıştığında, bir hayranlık, bir merâk da olabilir, bu şaşırma. Düz olandan alıp götürdüğü için şaşırtır. Ufuk açtığı için, bizi yozluğun alışılmışlığından alıp götürdüğü için şaşırtır.

Şaka aldatır. Sorarız o yüzden: "Doğru söyle, şaka yapmıyorsun, değil mi?" "Şakacıktan söyledim", deriz, örneğin. "Hepsi şakaydı, seni hiç sevmemiştim." İnsan şakayla aldanan, aldatan bir varlıktır: *Homo Mendax*. Kokuşmuş çağların, sahtekâr yönetimlerin, dibe çökmüş toplumların insanı sığınıverir şakaya. "Ne yapayım" der, "şu kahrolası dünyada şaka yapmaktan baş-

ka elimden birşey gelmiyor!" Şaka, hiç de küçümsenecek bir "silâh" değildir, yozluğa, yobazlığa karşı. "Hiciv" hâlini alır, *ironi* olur, mizâh olur, kara mizah nice engelleri aşabilir. Şaka, hâlâ bizde bir cânın olduğunu gösterir, onca baskıya, zulme, işkenceye karşı.

Şakanın aldatması, yalan söyleme anlamında alınmamalı. Şaka, *aldanmanın aldanmasıdır.* Yoz dünya yalanından, aldanmasından çıkış yaparak düşünmemizi sağlayan, gafletimizi önleyen geçici bir aldanmadır.

Şaşırtma ve aldatma bir *iletişim* olanağıdır aslında. Şaka, bir iletişim olanağıdır. Düz yolda anlatamadığınız nice şeyi onunla, usulünce anlatıverirsiniz! Şakayla söyleşmenin, muhabbetin, ruhu açan, ufku genişleten, dostluğu kucaklayan boyutları vardır.

Bu iletişim, *rahatlatıcı* bir iletişimdir. Şakada eziyet olduğunu söylemiştik. Eksikti. Şakada rahat vardır. Gaflete dönüşmeyen bir rahat. Şakanın hası hiçbir zaman sarhoş etmez bizi, yanılsamalar, sanrılar yollamaz ufkumuza.

Kaygıysa durur orada. *Ya Bütün Bunlar Şakaysa* (Neye "bütün bunlar" diyorsanız). Kimse sizi yaşadıklarımızın şaka olmadığı ya da olduğu konusunda iknâ edemez, eğer *yaşam tutumunuzda, şaka kaygısı* varsa.

Böyle bir şair, yaşarken, *şaka kaygısı* taşıyan, *şaka kaygılı* şair düşünelim. Burada şairi yalnızca şiir yazan biri olarak değil de, şiir yaşantısına sahip olabilen, dünyayı şiir yaşantılarının odağından görebilen biri olarak anlıyorum. Şiir yaşantısı salt şaire özgü değildir. Şair yalnızca dillendirir, dile döker. Dile dökemeyip, yaşayanlar kimdir peki? Onlar, işte *şiirlenenler, şiirleyenler.* Onlar, bu hayatın sınırında olanlar, yoz hayatın. Hayat öğretmeninin sık sık cezâya kaldırdığı, başına buyruk insanlar, şiir soluyanlar. Onlar şaka kaygısı taşırlar mı? "Acaba benim şiirim, şiir yaşantım şaka mı" derler mi? İçimden bir ses, "diyenlere *'has şiirleyen has şiirlenen'* de" diyor! Umrunda mıdır şiir soluyanın, soluduğunun şaka olması! (Şakanın kaka olmadığını Türkçem ne güzel söylüyor: "k" harfi yerine "ş"yi koymuş!) Şiirim gerçek olsun. Aldanmayayım. Şairin duası bu mu? Şiirim şaka olsun aldanmayayım neden demiyorum?

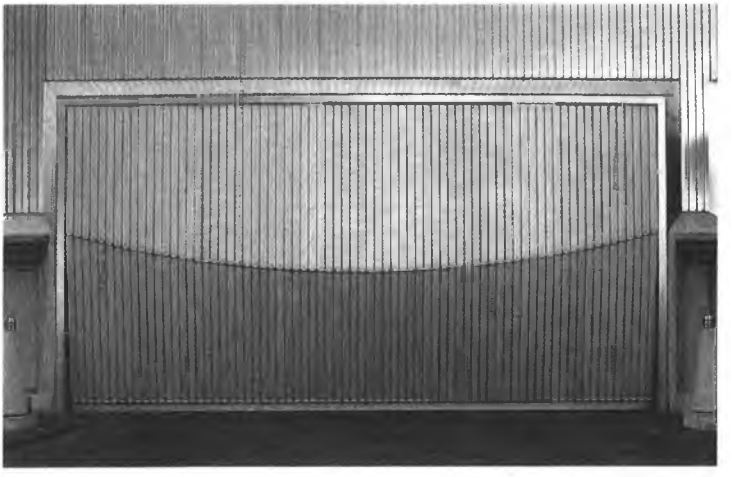
Şakaya tahammül, aldanmaya, oyuna gelmeye tahammül şair olmanın erdemlerinden midir? Şaka, bir kaçış, zorlayan, acı veren bir gerçek karşısında bir sıvışma, "tüyme", bir geri çekiliş midir? Şaka insanı uyutur mu? Şakanın yardımıyla düzeni değiştirebilir miyiz? ("Ciddi" yollarla, yıllardır uğraştık, başaramadık; sıra, şakayı denemeye geldi. Denize düşenin yılana sarıldığı gibi mi sarılıyoruz şakaya?) Şakaya nasıl davranayım? Şakayı şaka-

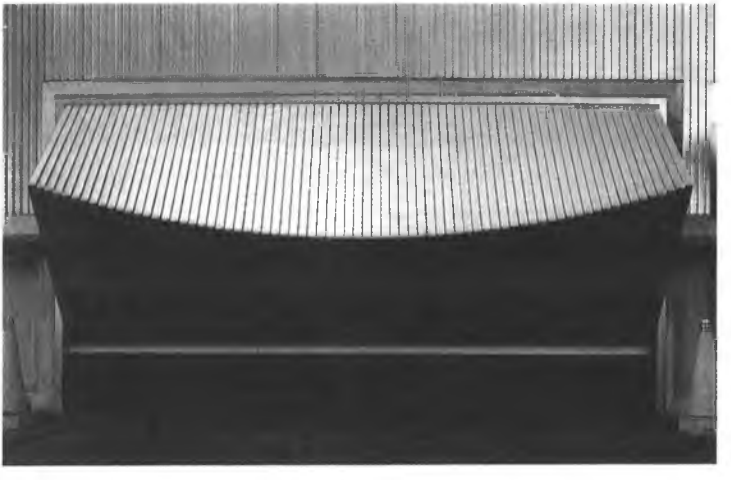
ya mı alayım, ciddiye mi? İşte Şaka Kaygısının soruları. Yoksa yaşadığımız çağ, içimize *Şaka kaygısı* salarak (post-modernist bir kaygı mı dersiniz, ultra-modernist mi, yoksa amcam *Rabelais*'den kalma bir kaygı mı?) bizden intikam mı alıyor? Şaka ağacının meyvalarından yediğimiz için (Bu kez, kadın-erkek hep birlikte!) bizi kaygı yoğun bir yaşam alanına mı itiyor? Çağımdan, Türkçe ile ilenen bildiri şöyle:

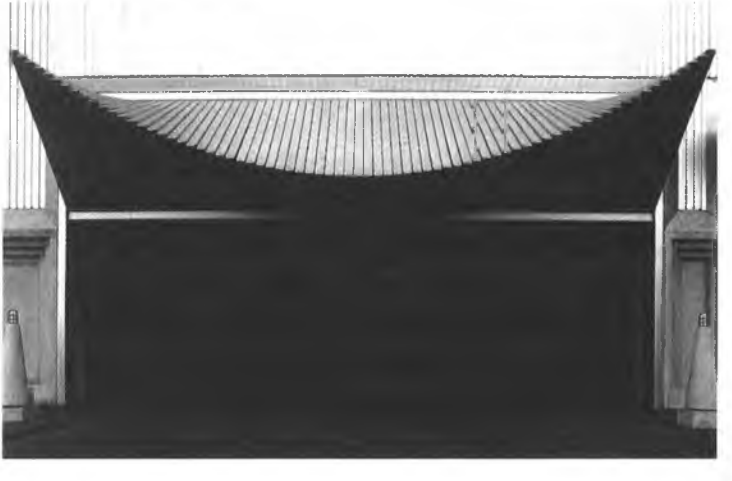
Baktın. Bakmamalıydın.
Durdun. Durmamalı.
Sözü arama! dendi
Sana
Yetin! dendi.
Yürüdün. Dinlemedin. Yolun
Şakalar Yolu.
Çağın
Öcü öyle. Sözün aslı
Hakikat
Acı bir şaka.
Seni şaka bekliyor,
Cehennem olan
Sevgili ve dize.
Gördüğün seni şaka diye görüyor.
Bulanıyor şaka şiirine,
Ne varsa sana dâir
Öc öyle şair
Öc öyle.

Öcün öyle olduğunu söylüyor, çağım. Oysa biliyoruz çoktan biz bunu, şakanın özellikleri söylüyor, şakada olanları: **Ö**teleme, **C**anlılık, **Ö**zgürlük, **Y**aratıcılık, **L**âtife, **E**ğlenme, **Ş**aşırtma, **A**ldatma, **İ**letişim Oluşturma, **R**ahatlama.

"Mimarlıkta şaka yapmanın çeşitli yolları vardır: seleksiyon, ilüzyon, atmasyon..."

Postmodern Mimarinin Şaka Kategorileri

LEVENT ŞENTÜRK

"Oyun ciddiyete döner, ciddiyet oyuna."
Johan Huizinga
Homo Ludens

1.

İçinden yaşamın parıldadığı mimari yapıtlar arasında öyleleri var ki, mimarlığın donuk, ölü ve bönleşmiş iktidar ritüellerini yarıp geçiyor. İyi bir tasarımın nerede ciddi olduğunu, nerede şaka yaptığını ayırt etmek olanaksızdır; bu durum bizde sürekli bir baş dönmesi ve kararsızlık yaratır. Binaların önünde ayağımızı yerden kesen şey budur. Bir figür olarak tasarımcının 'görevi' zaten oynamaktır. Tasarımcı deliliğini sayısız işlemle denetim altına almış oyun peygamberidir. Çılgınlık ve huşu, diyor Huizinga, oyunsal ortamın iki kutbunu meydana getirmektedir. Klişeler arasında öylesine büyük bir hızla dolaşır ki, biz yeni bir şeyin yaratılmakta olduğuna ikna oluruz.

Şaka 'gereken'den fazlasıdır, hiçbir ortalama kullanıcı, bir yapının kendisine şakalar yapmasını istemez, hatta böyle bir olasılık karşısında hemen telaşa kapılır. Ama tasarımsal yapıların, binaların yapacağı şakanın kullanıcının beklemediği jestlerle (sözgelimi tepesine yıkılmak gibi) uzaktan yakından ilgisi yoktur.

"İbadet ciddiyetin en yüksek ve en kutsal biçimidir". Bununla birlikte, acaba aynı zamanda oyunun da en yüksek ve en kutsal biçimi olabilir mi? Kuşkusuz evet, sormak bile fazla: Tadao Ando'nun Su Tapınağı'na (Hyogo, Japonya, 1991. Eliptik nilüfer havuzunun ortasına yerleştirilmiş merdivenle

inilen ünlü tapınak), Le Corbusier'nin Ronchamp Şapeli'ne, Saarinen'in MIT Şapeli'nde Harry Bertoia'nın heykeline bakmak bunu kanıtlamaya yeter; buraya daha sonra döneceğim.

Oyun kendi mekânına kapanır, ya da, kendini mekâna kapatır, diyor Huizinga; oyuncul mekânların bu kapalılığı nasıl ustaca kurduklarına bakabiliriz. Şakanın içinde hayatın bütün enerjileri tek bir noktaya toplanmaya çalışmaktadır adeta: Savaş, uzlaşım, kıskançlık, övgü, horgörme, böbürlenme, meydan okuma, şehvet, dostluk, aşağılama, şevkat, hainlik ve sevgi. Bir şaka 'yapılıyorsa', bize kalan tek şey bir şaka daha 'yapmaktır'. Şakayı 'görmenin' tek yoludur bu. Mimari şakada belirgin biçimde görülen bir 'kapalılık' söz konusu olmaktadır. Taşlardan, betondan, çelik ve camdan ya da tuğladan oluşan bir kitleden neşe sezmek elbette ne kolay ne de akıl kârıdır. Tasarımcı, evrensel bir argo kullansa da durum değişmez: Herkes şakadan anlamayacaktır. Bir tasarımın şaka potansiyelinin açığa çıkarılması onu okuyan açısından hayati önem taşır aslında: Ortada bir şaka varsa ve mimarlar da bunu anlayamıyorsa yaptıkları yorumlar hep çarpık çurpuk olacaktır; gazetedeki bulmacayı çözmek yerine yarını beklemeye benzer bu.

Her aşkın mimari tasarım, radikal ototelizm içerir. Mimari imgede ya da imgeyapı'da oyunla şaka hep yan yana durur. Şaka politikaysa oyun oynamak rejimdir ama oyunu çoğunlukla şaka yerine kurallarla yönetmelidir. Oyuncu yanın derinlikli bir bölge kurabildiğine duyduğumuz inanç, bir binanın kısaca bir şaka olduğunu söyleme cesaretiyle çelişir. Şakadaki hız ve belirsizliği oyundaki düzene tercih edemeyiz her zaman. Şakadan geniş zamanlara tecavüz eden 'süreçler kalınlığı' silinmiştir; şaka, sinirleri alınmış et gibidir. Oyunun bile olanaksız olduğu yerde şaka imkânsızdır. Şaka, ka-

tışıksız buluştur, tasarımcının zamanını 'yaymaz', o yüzden de işine yaramaz...

Mimarlıkta şaka yapmanın çeşitli yolları vardır: Herhangi bir formun aşırı şekilde öne çıkması (seleksiyon), tekrar edilen şeyde sapmalar meydana gelmesi ve sonunda neyin tekrar ediliyor olduğunun unutulması (metamorfoz), tanıdık bir durumun çarpıtılması (anamorfoz), bildik bir imgenin parçalara ayrılması, dağıtılması ya da parçalar arasındaki ilişkilerin değiştirilmesi (distorsiyon), yerçekiminin çarpıtılması (dekonstrüksiyon), fizik yasaların ihlali (ilüzyon), topografik ölçeklere referans verme (absorbsiyon), poetik analojiler kurma (atmasyon) gibi.

Okuyucu bir konuda uyarılmalı: Formla oynamak, mimarların bokuyla oynamasına benzer. Oradan sadece pis kokular çıkar. Bu sebeple, formları orasından burasından çekiştirmekle mimarlıkta mucizeler yaratılamaz. Güçlü mimari imgelerin tümünün veri tabanında şaka, ağırlıklı bir yer tutar. Üst üste gelen sayısız entelektüel girdiyle bu unsur görünmez hale gelebilir. Tasarımcının bu unutkanlığı, daha keskin sonuçlara ulaştırır. Bazen bunun tersi de söz konusudur: Kurulan keskin ilişki, ansızın oyuncul bir toplam durum örgütler. Altın Oran'ı açıklıyorum: Bundan sonra altın oran Euphoria'dır. Vertigo'yu geçiniz. Kural, Pirandello'dur.

2.

Ülkemizdeki mimarların büyük bölümü için tasarımda oyuna yer yoktur; zira mimarlık bir akıl kurma işidir, ciddi bir iştir. Sanki oyun ciddi bir iş değilmiş gibi düşünülür. Mimarlar yeterince geriye gidebilseler, Huizinga'nın işaret ettiği gibi, zihinlerinin tabanına, akıldan önce oyunun serilmiş olduğunu göreceklerdir. O yaygı ki, dili icat eden maddeyle düşünülen şey arasında mekik dokumuştur. Hayatın gerçekleri'nin şakacı bir tasarım karşısında hiçbir hükmü yoktur; onu değerlendiremez, yargılayamaz, yere göğe sığdıramaz; bu yüzden çaresizce işkence eder ona ve onu ölüme mahkûm eder. Öbür türlü kendisini ölmüş hissedecektir. Oysa ki bu tolerans eksikliğinin kendisi, onun bizzat ölüm fermanı yerine geçmektedir. Şakacı bir tasarımla politika yapılamaz. İçtenlikli paylaşımdan başka çıkar yoktur maalesef! Bir kez daha: "Ciddiyet oyun olmayandır ve başka hiçbir şey değildir." (Homo Ludens, s. 66)

Biz Türkler, eğlenmeyi yoğun olarak düşünmenin eğlenmeye engel olabileceğini iyi kavramışızdır. Tıpkı "orgazm olmalıyım" diyenin, sonunda or-

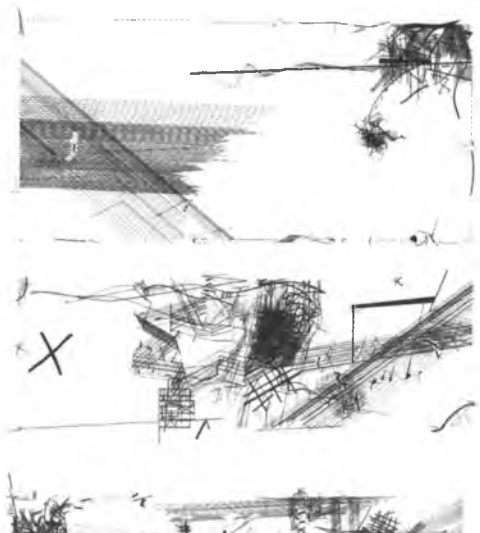
gazm olamaması gibi. Ama orgazma ulaşmak kuşkusuz girişimde bulunmayı, hem de incelikli pek çok girişimde bulunmayı gerektirir; programı eğlence olan pek çok kentsel yapı, eğlenmenin tehlikeli ya da ayıp olduğu yerlerdir ülkemizde: Lunaparklar, rekreasyon ve piknik alanları, barlar, diskolar, panayır alanları; hatta düğünler! Bu yüzden, dışarıdan bir durum kurulmadıkça 'oynamayız'. Şaka, alay ve horgörü etrafında sayısız deyim ve deyiş gelişmiştir de, olasılıkla 'oyuna gelmekten' çekindiğimiz için oyun kelimesi bir türlü ciddiyetin karşıtı olarak afaroz edilmekten kurtulamamıştır.

Gerçekten de kentlerimizde fiziki çevrenin kurgulanması açısından eksik olan tek şey 'hayatiyet'tir; ama o da tasarımcılarımız dahil, kimsenin kafasında üretilemediği için, piyasada da bulunmamaktadır. Kentlerimiz koca bir bok yığınıdır. İhtirastan, neşeden, oyundan, şakadan uzaktır. Yüksek Lisans tezime "Türk Mimarlığında neşe, oyun, şaka" gibi bir konu seçecek olsam acaba neyi araştırabilirim? Soruyorum sadece. Neşe saçan uygulamalara 'güle oynaya' ulaşılmayan bir ülkede yaşadığımı inkâr ettiğim sanılmasın. Öte yandan, yüzünü dünyadaki sayısız örneğe dönecek olan kişinin de bunca coşkulu (belki bu yüzden lüks ve cıs!) uygulama karşısında duyabileceği tek şey üzüntü olabilir...

3.

Oyuncul mimarlık ürünleri verenlerin tam listesini çıkarmak bu yazının işi değil. Ama yine de en tanınmış kişileri bir çırpıda sıralayalım: Bütün yapıtlarıyla (ve yapacaklarıyla) Peter Eisenman, Frei Otto, Jacques Herzog ve Pierre de Meuron, Frank O. Gehry, Zaha Hadid, Aldo Rossi, Daniel Libeskind, Eric Owen Moss, Coop Himmelblau (ki soyadındaki ikinci 'l' harfini paranteze alarak göklerin mimarı olduğunu manifeste eder), Lebbeus Woods, Robert Venturi. Kimi yapıtlarıyla Rem Koolhaas (ki SMLXL adlı devasa katalog-kitabı başlı başına bir eşek şakasıdır), Michael Graves, Renzo Piano, Charles Moore, Tadao Ando, Le Corbusier, Mario Botta, Luis Barragan, Bernard Tschumi vs.

Tekrarlandıkça güçlenen 'şakalar', oyuncuya güç katar. Sözgelimi Frank O. Gehry'nin Ulusal Hollanda Binası (Prag 1992-6) ve Antonio Gaudi'nin Casa Mila'sı (Barcelona, 1905-10) arasında taklide dayalı sarmal şaka ilişkileri saptanabilir. Tüm yapıtı baştan aşağı delişmen bir oyun olan Gaudi'nin bu geleneğin, şayet böyle bir gelenekten bahsetmek mümkünse, öncüsü olduğu rahatlıkla söylenebilir. Güell Parkı (Barcelona, 1900-14), sık yerleştirilmiş bodur, dorik

sütunlar üzerinde yükselen bir terasla sonlanır; terasın etrafına oturma birimi olarak örgütlenmiş, inanılmaz zenginlikte seramikten bir patchwork'le kaplı, ondüle edilerek yüzeyleri arttırılmış, organik hatlara sahip bir parapet dolaşmaktadır. Bu terasın döşemesi, alttan sarkan kubbemsi şişkinlikler halinde ve yine seramik kaplıdır. Üstadın başyapıtı Sagrada Familia Katedrali'ne, Cesar Pelli'nin Malezya'daki Petronas Kuleleri (Kuala Lumpur, 1997) göndermede bulunmaktadır. Sarmal şakalaşma, tek bir binanın gövdesinde de çakışabilir: 1894'te açılan, 1933'te yanan, 1945'te yıkılan, 1960'larda restore edilen, 1995'te paketlenen ve 1999'da gece feneri haline getirilen Reichstag (Berlin) bunun tipik örneğidir. Christo ve Jeanne-Claude 10 hektar alüminize polipropilen kumaş ve 16 km uzunluğunda ip kullanarak Reichstag'ı 15 günlüğüne halktan 'saklamaya' çalışmışlardır. Bay Norman Foster yeni başkentin yeni parlamento binasına çelik bir kubbe ekler; orada da, başka bir sarmal ilişki devreye girer: Michelangelo'nun eklediği sivri kubbenin benzeri...

4.

Mario Botta, Steven Hall, Michael Graves ve Aldo Rossi'nin çocuksu ve naif olanla girdikleri yoğun, dolaysız ilişki de bahsetmeye değerdir. Rossi'nin 18. yüzyıl İtalyan tiyatrosunu refere eden 'scientific' tasarımı gerçek bir oyuncak evdir, bir mekânsal deneyim maketidir, yapısallaştırılmış karikatürdür. Tasarımın maket fotoğraflarından birinde oyuncak sirk kamyonu görünmektedir. Fondaysa Rossi'nin temel prizmatik formlarının bir dökümü sayılabilecek rengârenk bir kent silueti tuvale resmedilmiştir (1978). Rossi'nin Olona'daki ilkokulunun avlusunda yer alan minyatür kiremit fabrikasının ba-

casından şaka kokusu alırız: Gri, düz, dilsiz, anonim kütlenin yanıbaşında, oraya nasıl gelmiş olduğuna kendisi de inanamayan, şaşkın, her an dile gelmeye hazır kocaman bir oyuncak gibi durur kırmızı tuğladan örülmüş kesik koni. Aldo Rossi'nin Parma'daki Torri alışveriş merkezi (İtalya 1985-8) benzer bir imgeyi kullanır: Bir kaleyi korur gibi altısı önde, dördü arkada sıralanmış on tuğla kule yükselmektedir. Öndekiler, yapının habercisi olan bir tekerleme kurar: 'Centro Torri Torri Torri Torri Centro'. Ama Postmodern şakalar arasında bir başyapıt sayılabilecek asıl tasarımı, 1980 Venedik Bienali için inşa edilmiş "Teatro del Mondo"dur. Konstrüksiyonu çelik, kaplaması ahşap olan bu külahlı yapı, 11 Kasım 1979'da yüzdürülmesinden itibaren, demirlendiği burunda, San Marco meydanındaki anıtsal kuleyle "Kral ve Soytarısı" türünde bir ilişki kurmaya başlamıştır. Büyümemiş bir devin oyuncağı ya da Nuh'un Gemisi gibidir. Mario Botta'nın San Francisco Modern Sanat Müzesi (1994-95) Rossi'ninkine benzeyen bir dile sahiptir. Bina, bütününde üç dört yaşlarında çocukların oynadığı tahta küpler kadar yalındır; kütleyi kateden yatay çizgiler masif etkileri eğlenceli biçimde hafifletir. Açılı kesilmiş silindir, kütlenin ışıklığını oluşturur. Yapılarındaki sahtekâr neşe sebebiyle adı bayağıya çıkan Michael Graves'in pek çok tasarımı yine aynı naiflik kategorisinde görülebilir; Cincinnati Üniversitesi Araştırma Merkezi (1995) statik, figüratif ve oyuncağımsıdır. Alessandro Mendini'nin Hanover'daki tramvay durakları (1994) aynı çocuksu geometri anlayışının farklı ölçekteki bir tezahürüdür: Sarı siyah kareli iki dolmenimsi parça ve üstlerine oturtulmuş sivri, altın kaplama konilerden oluşan bu tasarım heykelle mimarlığın arakesitinde hafif, hazırlop tarihsel referanslarla yüklüdür.

5.

1950'ler, farklı kıtalarda, peş peşe mimari skandalların patlak verdiği yıllardır: 1958'de Oskar Niemeyer'in Brezilya'da Plaza dos tres Poderes'i, o dev çanağı tamamlanır. 1955'te Le Corbusier'nin Ronchamp macerası, Pevsner ve Stirling gibi usçu kanat temsilcilerine rahatsız edici gelmiş olmasına rağmen (Leland M. Roth) sona erer: Notre-Dame-du-Haut, Fransa. 180 derecelik bir dönüş yapmakla suçlanan Corb, ununu elemiş eleğini asmıştır bile! Işığın heykelsi başyapıtı olan bu şapel, kutsal bir yapı yapmanın inançla ilgisi olmadığının kanıtı değil de nedir? 1957'de başlanıp ancak 1973'te tamamlanan ve ilk başta düşünülen maliyetin 40 katına çıkan Sydney Opera Binası, tasarımcısı Jorn Utzon'dan sonra uygulamayı yapan mühendislere de kök söktür-

müştür. Yüzyılın belki de en çok topa tutulan yapısıdır. Luis Barragan ve Mathias Goeritz'in 1957'de tamamlanan ortak tasarımları betondan yapılma beş gökdelen-heykelden oluşur; gökdelensiz ülkeye istediğini veren bu renkli dikitler Mexico City'deki Satellite City'nin grotesk imgeleri haline gelmiştir.

1950'lere damgasını vuran büyük tasarımcılardan biri olan Eero Saarinen'in 1948-64 arasında Missouri, St. Louis'deki dev kemeri inşa edilir: Üçgen kesitli ve parlak metal levhalarla kaplı anıtsal yapı öyle olağandışı ve yabancı bir nesnedir ki, onunla kosmos dışında hiçbir bağlamda yan yana durulamaz. Saarinen'in MIT şapelinde apsisle üzerindeki dairesel ışıklık arasında yer alan Harry Bertoia'nm 'dematerialize' heykeli, ışıkla oynaşmanın muhteşem örneğidir: İki basamakla çıkılan dairesel apsis platformuyla yukarıdaki göz pencere arasına yarım daire oluşturacak şekilde gerilen tellerin üzerine, zemine yaklaştıkça sıklaşan dikdörtgensel metal fırıldaklar dizilmiştir; sızan ışık gün boyu çeşitlenen bir oyun oynar (1953-6). Benzer bir 'dematerialize' tema, Toyo İto'nun Yokohama'daki (Japonya, 1986) "Rüzgâr Kulesi"nde mevcuttur: 21 metre uzunluğundaki ferforje alüminyum kule, mevcut bir su kulesinin üzerine eliptik silindir kesit oluşturacak biçimde inşa edilmiştir. Elektronik sensörler ve ışık düzeneği kuleyi tamamen sarmıştır. Kule rüzgârın yönünü ve şiddetini ya da trafik gürültüsünü algılayıp cevap vermektedir; çevresel etkilerin aynası olarak vardır.

Işıkla çeşitli düzeylerde şakalaşan birkaç örnek daha: Jean Nouvel'in Arap Dünyası Enstitüsü'nde (1987) ilk bakışta oryantalist bir cephe süslemesi gibi görünen üniteler, gerçekte ışığa göre tepki veren ve diafram gibi açılıp kapanan fotosensörlü peteklerdir. Ölçek, program ve materyal açısından çok benzer olmasa da, yöntem açısından paralel bir örnek Michael Van Valkenburgh'un Harvard Üniversitesi'ndeki "Buz Duvarları" projesidir (Cambridge, 1987). 15 metre uzunluğunda, 2 metre yüksekliğinde 3 düşey eğrisel panelden oluşan bir yerleştirmedir. İçinde suyun donup buzdan bir duvar oluşmasına sebep olan hücresel bir petek gridi taşıyan tel örgü, Nouvel'in ışık tasarımıyla kan bağı taşır. Magdalena Jetelova'nın İzlanda projesi (1992) tek bir çizgidir: Amerika'yla Avrupa'yı birbirinden ayıran coğrafi hat boyunca uzayıp giden, içinden lazer geçen 350 kilometre uzunluğunda bir kablo... Rudi Ricciotti'nin "Le Stadium"u (1995) dışarıdan ne amaçla yapıldığı kestirilemeyen betondan dev bir monolittir. 56 x 58 metrelik karemsi tabana oturan yapı, geceleyin cephesindeki küçük üçgensel deliklerden sızdırdığı ışıkla sihirli bir kutuya dönüşür; bir çeşit tekno-pandora imgesidir.

6.

Topografik tematizasyonlarda da oyuncul denklemler kurulduğu göze çarpar: Doug Macy'nin Oregon'daki "Öykü Bahçesi" tasarımında (1993) fabller, mitler, labirent rölyefinin köşelerindeki karesel taşların üzerine işlenmiştir. Bunlar, parkı gezenleri labiret içinde bir çeşit yaşam yolculuğuna çıkarmaktadır. Peter Jacobs ve Phillipe Poullaouec, Berri Meydam'nda (Quebec, 1992) çimle kaplı bir alan üzerine üç uzun 'yalak' ve bunları kesen dikey setler yerleştirmişlerdir. Martha Schwatz'ın Minnesota'daki (1996) kent meydanı düzenlemesi çarpıcıdır: Bölgenin topografyasından esinlenen organel benzeri toprak kabartıları, önündeki gökdelene doğru adeta hücum etmektedir, bir çeşit manyetizma metaforu kullanılmıştır. Yapı, mevsimsel dönüşümlerin de barometresidir; yağan karla renk ve doku değişimine uğrar.

7.

Veedon Simpson'ın Las Vegas'daki Luxor Piramidi (1993) şuh bir kahkaha, Charles Moore'un New Orleans'taki Piazza d'İtalia'sı (Luisiana, 1975-80) çapkın bir gülücüktür. SITE'ın Texas, Sacramento, Milwaukee ve Maryland'de 1975-84 arasında inşa edilmiş bir dizi tasarımı (Best mağazaları) hafif, alışveriş şehvetini kırmaktan korkan banal şakalardır. Venturi'nin Pennsylvania'daki (1979) Basco Showroom tasarımı için söyledikleri, tamamen yeni mekânsallıklar öneren programlardaki konseptüel yaklaşımın aslında hiç de kolay olmadığını göstermektedir: "5 metre yüksekliğinde, 350 metre boyunda, tek kapısı olan ve hiç penceresi olmayan bir binayla ne yapabilirsiniz?" Dev kırmızı harflere bir de buradan bakmalıdır.

Arquitectonica, dile getirildiğinde 'şaka gibi gelen' tasarımında, 15 katlı apartmanın 9. katına bir havuz ve altında serinlemek için bir palmiye yerleştirir (Atlantis apartmanı, Miami, Florida). Koolhaas'ın çatısında havuzu olan iki katlı villası da benzer bir dil şakası sayılabilir.

Alvaro Siza'nın Expo 98 için yaptığı Portekiz Pavyonu (Lizbon, 1997) ve MVRDV'nin Amsterdam'daki Wotocos Apartmanı (1994-7) klostrofobimizle dalga geçer: İlkinde dev, tek parçalık beton bir örtünün altındaki meydanda agorafobiyle klostrofobi iç içe geçer; diğerinin öyle uzun konsolları vardır ki, altından geçmeye de, içinde yaşamaya da kolay kolay cesaret edilemez bu evlerin.

J. O. Von Spreekelsen'in girdiği La Défense yarışmasında (Paris, 1989) Grande Arche'ın tek bir eskiziyle birinci olması; ancak, yarışmalar tarihinin

belki en önemlisinde elde ettiği bu zaferin sonucunu göremeden ölmüş olması binaların müelliflerine oynadığı oyunlardan belki en çarpıcısıdır.

Teknolojiyi fetiş haline getiren tasarımlardan en ünlüsü, kuşkusuz, Richard Rogers'ın Lloyds binasıdır (Londra, 1978-86). Fransız mimarlık dergisi *L'Architecture d'Aujourd'hui*'deki bir hiciv, paradoksu açığa vurur: Son model bir Ford Capri'nin hava, yakıt, yağ ve elektrik ileten tüm boru ve kablolarını kaportanın dışından dolaştırılmış ve adına da "Hi-tech Capri" denmiştir. Hi-tech'liğini aerodinamizminden alan spor arabanın bu görüntüsü, sanki bir inşaattan üzerine tesisat malzemesi düşmüş gibi bir izlenim yaratır. İkinci bir Eiffel olarak selamlanan, Rogers ve Renzo Piano'nun Georges Pompidou Sanat Merkezi (1971-77), günün zamana karşı kazandığı en heyecan verici zaferler arasındadır. Dominique Perrault'nun Paris Ulusal Kütüphane'si (1997) açılmış kitap biçiminde dört cam kule ve ortasındaki büyük avludan oluşur; buraya, zigguratımsı merdivenlerden sonra ulaşılmaktadır. Ama efsanevi imge pahalıya mal olur; zira kitaplar ışıktan zarar gördüğü için kulelere içeriden yüzlerce paravan konması gerekmiştir.

8.

Andrew Saint, *The Image of the Architect* adlı kitabının bir yerinde modernizm öncesinde tüm eleştirmenlerin, mimarlığın "ancak hayal gücüne dayandığı zaman özel olduğu"nda birleştiklerini söyler. Kuşkusuz Ruskin'in hayal gücünden kastettiği şeyle Koolhaas'ın kastettiği şey arasında hiçbir ortak payda bulunmamaktadır artık. Ruskin'in "Temsili dekorasyon mimarlığın en önemli noktasıdır", ya da Pevsner'in "Bir bisiklet sundurması bir yapı, Lincoln Katedrali mimaridir" cümleleri, zamanının o efsanevi yargıları artık şaka bile sayılamazlar. Daha geriye gidersek, elimizde şaka namına çok az şey kalacaktır; sözgelimi Zigguratlarını üst üste, biri diğerini gömecek şekilde inşa eden Mayaların bu garip büyüme stratejilerinde şaka aramak çok geniş bir hayal gücünü gerektirir.

25.02.2001
Eskişehir

Küreselleşme Krizi

Küreselleşme Krizini Sona Erdirmek

JAMES K. GALBRAITH

Dünya ekonomisinin egemen sistemleri hem üstlendikleri görevleri yerine getirme hem de propaganda yapma konusunda başarısız oldular. Seattle, Davos ve son olarak da Washington'daki protestolar, büyük bir güce sahip ufak bir seçkinler grubuna yönelik hıncı billurlaştırdı. Uluslarası Para Fonu'nun (IMF) yöneticisi Michel Camdessus istifa etti. Camdessus istifasını verirken kurumunun bazı başarısızlıkları olduğunu kabullenme inceliğini gösterdi. Yine de, protesto hareketlerinde ara sıra görüldüğü üzre, küreselleşme karşıtlarının zayıf bir gündemleri var. İşçi hareketlerinin, insan hakları ve çevre gruplarının öncülük yaptığı bu koalisyon, iş ve egemenlik kayıplarını ve ekolojik tahribatı protesto etme üzerinde yoğunlaştı. Bu meselelerde önemli bir rol oynayan Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ve Dünya Bankası ana hedefleri oluşturdular. Protestocular, hayati bir ilk adım olan 'borçların silinmesi'nin ötesinde IMF hakkında pek bir şey söylemiş değiller.

Bu yüzden inisiyatif serbest piyasacı sağa kaldı. Başkanlığını eski tarz monetaristlerden (para-denetimciler) Allan Meltzer'in yaptığı bir kongre danışma komisyonu, bütün uluslararası finans kurumlarını ortadan kaldırma çağrısında bulundu. Aralarında Jeffrey Sachs'ın da bulunduğu komisyonda görevli birçok demokratın da desteklediği Meltzer'in önerilerine göre –komisyon borçların bir kereliğine silinmesini desteklediği için– IMF yalnızca kısa vadeli ve yalnızca kriz durumlarında likiditeyi desteklemek amacıyla borç verecek. Borçların silinmesinden sonra, herkes piyasanın "katı gerçeği"yle ya da "disiplini"yle yüzleşecek. Ama "piyasa disiplini" tabirini oluşturan terimler birbiriyle çelişmektedir. Eğer piyasalar gerçekten disiplin geti-

riyor olsalardı, çok çalışan insanlar yoksul, spekülatörler de (genellikle) zengin olmazlardı. Çok çalışan milyonlarca yoksul ve binlerce zengin spekülatörün varlığı bile, tek başına, dünya çapında ekonomik kalkınma söz konusu olduğunda piyasalara güvenemeyeceğimizi göstermektedir.

1944'te Bretton Woods'ta Dünya Bankası ile IMF'nin yaratılmasına yol açan şey, uluslararası serbest sermaye piyasalarının iki savaş arası dönemdeki başarısızlıklarıydı. Bu kurumların amacı, Avrupa'nın yeniden inşa edilişini finanse etmek ve tek tek ülkelerin ödemeler dengesinde krizlerle karşılaşmadan tam istihdam politikası yürütebilmelerini sağlayacak istikrarlı

–ama düzenlenmeye açık– bir döviz kuru çerçevesi sunmaktı. Bretton Woods'un başmimarları olan John Maynard Keynes ile Harry Dexter White, bu işi piyasaların yapabileceği türünden bir yanılsamaya kapılmamışlardı. Bu sistem 1945'ten 1970'e kadar kusursuz denecek ölçüde olmasa da epeyce iyi işledi. Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri neredeyse tam istihdam, döviz kuru istikrarı ve sınırsız sermaye piyasası imkânı gibi avantajlardan yararlandılar. Gelişmekte olan başlıca ülkeler, güçlü birincil ihraç piyasalarına yaslanarak, korunma duvarları ardında kendi sanayilerini geliştirdiler; bu dönem, örneğin Meksika'da, "istikrar getiren kalkınma" yılları olarak anılır.

İşin aslı, IMF hiçbir zaman kurucularının amaçladığı kadar merkezi bir rol oynamadı –hatta, bir kez çerçeve sabitlendikten sonra, bu kuruluşa gerek bile kalmıyordu–, ama yine de işe yarıyordu. ABD ile Avrupa tam istihdamla işleyip küresel talebi sürüklediği sürece, birçok yoksul ülke kalkınmış ülkelerinkinin iki katı oranında (gelişmiş ülkelerin yüzde 4'üne karşılık, yüzde 8 oranında) büyüyebiliyordu.

Bu sistem 1970'lerin başında bir duvara, yani büyük Amerikan (ve Avrupalı) finans kurumlarının, savaş öncesi dünya rollerini yeniden oynama isteğine çarptı. Ve 1974'te petrol şokları yaşandığında, önce Başkan Richard Nixon, sonra da Gerald Ford açıkça taraf alıp özel bankalara "petrodolarları yeniden işleme" konusunda önemli bir rol oynama izni verdiler. İstikrarlı döviz kurları çağı sona erdi. Dönüm noktası niteliğindeki bu kararın alınmasında en önemli rollerden birini, sonraları Ronald Reagan döneminde devlet bakanlığı yapan, bugün de George W. Bush'un önemli danışmanlarından biri olan, Chicago'lu iktisatçı George Shultz oynamıştır.

Brezilya, Meksika ve daha birçok ülkeyi kendilerini özel kuruluşlardan borç alarak finanse etmeye zorlamanın sonucu, istikrarlı kalkınma yıllarının sona ermesi oldu. Kabaca şu söylenebilir: Ülkeler kalkınmayı, ancak ihracatlarının artış oranı borçlarının artış oranından daha fazla olduğu sürece finanse edebilirler. Ama rüşvet, yolsuzluk ve sermaye kaçışı, devasa petrol açıkları ve görünüşte uygun koşullar sunan birçok banker yüzünden ülkelerin özel kuruluşlara olan borçları arttıkça arttı. 1981 yılında Paul Volcker ABD'deki faiz oranlarını ikiye çıkarıp sistemi çökertti. Reagan döneminde, IMF eski öncelikli konumuna döndü ve modern bir biçim alarak küresel kemer sıkma programlarının sözcüsü oldu. Bu rol esasen, IMF görevlilerinin kriz halindeki ülkeye uçup "yapısal ayarlama planları" dayatmalarından ibarettir; bunun karşılığında IMF de dolaysız bir kredi sunabilir. Genelde verilen kredi büyüme ya da kalkınmayı finanse etmeye yetmez, sadece krizden etkilenmeye açık yabancı alacaklıların en kötü duruma düşmemelerini ve borçlu ülkenin borçlarını ödeyememenin ya da sermaye kontrolünün getireceği mahcubiyetten kurtulmasını sağlar. Yapısal ayarlama planı, gelişmekte olan ülkenin kurumlarının gördüğü zararı giderecek bir formül değildir. Daha çok, özel sektöre dayalı ticari tedbirlerle kalkınmaya çalışmak yolundaki o uğursuz karar alındıktan sonra, her durumda alınması gerekecek olan önlemlerin suçunu IMF'nin üzerine yıkmayı sağlayan bir araçtır.

Muhafazakâr iktisatçılar, bir ticaret açığını gidermenin doğru aracının dalgalı döviz kurları olduğunu ileri sürerler, bu yüzden IMF'ye de gerek yoktur, derler. Meltzer Komisyonu, IMF'nin dayandığı "sabit ama ayarlanabilir" döviz kurları modelini açıkça suçlar ve gelişmekte olan ülkelerin bir para kurulu yoluyla tedavüldeki para miktarını ya tamamen serbest bırakması ya da sabitlemesi gerektiğini ileri sürer.

Gelgelelim, para kurulu sömürgeci bir kurumdan başka bir şey değildir. Bunun işlemesi için bir ülkenin büyük likit rezervleri olmalı ve kalkınmak gibi bir derdi olmamalıdır. Hong Kong başarılı bir para kurulunun iyi bir örneğidir; zaten Çin'in ihracatının %70'ini yönlendiren başka hangi şehir olsa bu denli başarılı olabilirdi. Bir para kurulunun olduğu yerde bir tam istihdam politikası ya da bir endüstriyel kalkınma politikası izleyemezsiniz. Döviz kurlarını tamamen serbest bırakmaya gelince, sorun şuradadır ki ticari denge ayarı, muhafazakârların sandığı gibi, ihraç mallarının rekabet gücünü arttırma yoluyla yapılmaz; bu durumda bir ülkenin tam istihdama dönmesi için devalüasyon yapması yeterli olurdu. Tam tersine, devalüasyon ithal mallarının çok daha pahalılaşması anlamına gelir. Birçok gelişmekte olan ülkede, iki şey olur: İşletmeler ithal sermaye donanımı siparişlerini keserler ve yiyecekleri bile ithal edilme konumuna gelen tüketiciler yerli ürünleri tüketmeyi keserler. Sonuç olarak devalüasyon, sıkıntı ve ödeme yapısında hızla artan eşitsizlikler üretir.

1980'lerin başlarından beri, gelişmekte olan ülkelerde eşitsizliğin artması salgın haline gelmektedir. Ama bizler ABD'deki yüksek eşitsizliğe üzülürken, yoksul ülkelerde eşitsizlik çok daha beter biçimde artmaktadır. Eşitsizliğin bu şekilde artması, aslında, kalkınma sürecinin tersine dönmüş olduğunun güçlü bir göstergesidir.

Buradan şu çıkarımı yapmak yerinde olacaktır: IMF'nin lağvedilmesinden yana olanlar, aslında gelişmekte olan ülkelerdeki yoksul insanların çıkarlarını savunmuyorlar. Onlara göre, yapısal ayarlama denen kılıfa artık gerek yoktur. Larry Summers ve Alan Greenspan gerekli mesajı, Alman bir bürokrattan ya da Fransız bir eski tüfek sosyalistten çok daha güçlü bir biçimde iletebilecekken –arasıra yaptığı yardımları saymazsak– IMF'ye kimin ihtiyacı vardır ki?

İlericiler için işin püf noktası burası. IMF'nin güçlüğü, çok güçlü, çok büyük, çok zengin ya da çok kudretli olmasında değildir. Aksine, çoğunlukla maddi bir fark yaratamayacak kadar zayıf, küçük, yoksul – ve Joseph Stig-

litz'in *New Republic*'teki mükemmel yazısında ("Ekonomik Kriz Sırasında Öğrendiklerim") açıkça gösterdiği gibi, hissiz – olmasındadır.

O zaman ne olacak? Gerçek bir reform ve mali olarak sürdürülebilir bir büyüme demek, özel sermaye piyasalarının kontrolü demek olmalıdır ki bu hiç de alçakgönüllü bir gündem sayılmaz. Lance Taylor ve John Eatwell, *Global Finance at Risk: The Case for International Regulation* adlı yeni ve önemli kitaplarında küresel bir mali otoritenin gerekliliğini savunuyor ve böyle bir şeyin nasıl işleyebileceğine ilişkin betimlemeler sunuyorlar. Ben şahsen bundan kuşkuluyum. Tek bir dünya otoritesinin, egemen ülkelerdeki egemen ideologların kuklası olmaması mümkün mü?

Yapılması gereken şey kontrol sorununu başa çıkılabilir parçalara bölmektir. Bırakalım da Asya Para Fonu'nu Japonya örgütlesin – Japonlar 1998'de bunu gerçekten de önermişlerdi, ama ABD IMF'ye rakip olacağı gerekçesiyle öneriyi kabul etmemişti. Latin Amerikalılar da bizim desteğimizle benzer bir fon oluştursunlar. Bu kurumların, büyük mali kaynaklar, düzenleme güçleri ve üyelerine giren ve çıkan sermaye akışları üzerinde etkin bir denetleme yetkisiyle donatılmaları gerekecektir. Bunlar daha sonra da, yabancı özel şirket ve kuruluşlardan kredilerin ve yatırım taleplerinin hangi koşullarla isteneceğini ve alınacağını belirleyeceklerdir. Döviz işlemleri üzerinde bir Tobin Vergisi uygulayarak ve başka önlemler alarak şunu kabul edelim ki uluslararası para yönetiminin 1970'lerin başlarında özel ellere geçmesi bir hataydı.

1979'dan beri gelişmekte olan dünyadaki –öncelikle de Çin, Tayvan ve Hindistan'daki– başarı öykülerinin ortak yönü, bu ülkelerin küresel sermaye piyasalarından yalıtılmış olmaları ve özel kuruluşlara büyük borçları olmamalarıydı. Diğerleri kriz üstüne kriz yaşadı. En kötü krizler de –Rusya, Meksika ve Endonezya'da olduğu gibi– serbest sermaye akışı karşısında beceriksizce açık tavırlar göstermiş olan ülkelerde yaşanmıştır.

Sonuç olarak dünyanın ihtiyacı olan şey eşgüdüm, istikrar ve kalkınma amaçlarını bırakmak değil (bu bir kıyamet formülü olurdu), sistemi işler hale getirmektir. Özel kapitalizm hiçbir zaman hükümetlerin işini yapmamıştır. IMF'yi ortadan kaldırmak ya da onu korumak beklenen cevap olmayacaktır. Aslında, bütün sistem yeniden inşa edilmelidir.

İngilizceden çeviren: Tuncay Birkan

İçeriden Biri
Ekonomik Kriz Sırasında Öğrendiklerim

JOSEPH STIGLITZ

Uluslararası Para Fonu'nun bir sonraki toplantısı, Washington D.C.'ye, geçen sonbaharda Seattle'da Dünya Ticaret Örgütü'nü tahrip eden göstericilerin çoğunun gelmesine neden olacak. IMF'nin küstah olduğunu söyleyecekler. IMF'nin yardım etmesi gereken gelişmekte olan ülkeleri aslında dinlemediğini söyleyecekler. IMF'nin ketum olduğunu ve demokratik hesap verme mekanizmasından muaf olduğunu söyleyecekler. IMF'nin ekonomik "ilaçları"nın genellikle işleri daha da kötüleştirdiğini, yavaşlamaları durgunluğa, durgunluğu da bunalıma dönüştürdüğünü söyleyecekler.

Ve haklı da olacaklar. Ben, 1996'dan geçen Kasım'a kadar, yarım yüzyıldaki en ciddi küresel ekonomik kriz sırasında Dünya Bankası'nda baş iktisatçı olarak çalıştım. IMF'nin, ABD Hazine Bakanlığı'yla birlikte krize nasıl tepki verdiğini görünce de şaşırdım kaldım.

Küresel ekonomik kriz 2 Temmuz 1997'de Tayland'da başladı. Doğu Asya ülkeleri mucize kabilinden bir otuz yıl geçirmişlerdi: Gelirler şahlanmış, sağlık hizmetleri iyileşmiş ve yoksullukta çarpıcı bir düşüş yaşanmıştı. Okuryazarlık oranının yüzde yüzleri bulmasının da ötesinde, bu ülkelerin çoğu uluslararası fen ve matematik sınavlarında ABD'yi geride bırakmışlardı. Bazıları 30 yılda bir yıl bile durgunluk yaşamamışlardı.

Ama tehlike tohumları çoktan atılmıştı. '90'ların başlarında, Doğu Asya ülkeleri mali ve sermaye piyasalarını liberalleştirmişlerdi — daha fazla fon çekmeye ihtiyaçları olduğu için değil (tasarruf oranları zaten yüzde 30'ları

bulmuş, hatta geçmişti), aralarında ABD Hazine Bakanlığı'nın da bulunduğu uluslararası kuruluşların yaptığı baskılar yüzünden. Bu değişiklikler kısa vadeli sermaye bolluğuna –yani, fabrikalara yapılan uzun vadeli yatırımların tersine, ertesi gün, hafta ya da ay en yüksek getiriyi elde etmeyi amaçlayan türden sermaye bolluğuna– neden oldu. Tayland'da, bu kısa vadeli sermaye sürdürülmesi imkânsız bir emlak patlaması yaşanmasına katkıda bulundu. Ve dünyanın dört bir yanında (bu arada ABD'de) yaşayan insanların acısını yaşayarak öğrendikleri gibi, her emlak patlaması, sonuçta, genellikle korkunç sonuçlar doğurarak biter. Sermaye, ülkeye girdiği hızla çıktı. Ve herkes parasını aynı anda çekmeye çalışınca da ekonomik bir sorun ortaya çıktı. Büyük bir ekonomik sorun.

Son mali krizler Latin Amerika'da, şişirilmiş kamu açıkları ve gevşek para politikalarının enflasyonun zıvanadan çıkmasına neden olduğu 1980'lerde yaşanmıştı. IMF, orada haklı bir şekilde, mali olarak kemer sıkmayı (dengeli bütçeleri) ve daha sıkı para politikalarını dayatmış, yardım almanın önşartı olarak hükümetlerin bu politikaları uygulamalarını talep etmişti. IMF, 1997'de Tayland'dan da aynı taleplerde bulundu. IMF ileri gelenleri, kemer sıkmanın Tayland ekonomisine yeniden güven duyulmasına yol açacağını söylediler. Kriz diğer Doğu Asya ülkelerine sıçrarken — hatta, izlenen politikanın başarısızlığına dair kanıtlar artarken bile — IMF gözünü kırpmadan kapısını çalan her sorunlu ülkeye aynı ilacı vermeyi sürdürdü.

Ben bunun yanlış olduğunu düşünüyordum. Bir kere, Latin Amerika ülkelerinin tersine, Doğu Asya ülkeleri *zaten* bir bütçe fazlalığı durumunu yaşıyorlardı. Tayland'da, hükümet o kadar büyük gelirler elde ediyordu ki bu, ekonomiyi, ekonomik gelişme için ikisi de elzem olan ve çok ihtiyaç duyulan eğitim ve altyapı yatırımlarından yoksun bırakıyordu. Hem zaten, Doğu Asya ülkelerinin son derece sıkı para politikaları vardı: Enflasyon düşüktü ve daha da düşüyordu. (Örneğin, Güney Kore'de, enflasyon gayet makul bir rakam olan yüzde dörtte sabitlenmişti). Sorun Latin Amerika'da olduğu gibi hükümetlerin basiretsizliği değildi; özel sektörün –mesela, emlak patlaması üzerinde kumar oynayan bankacıların ve borçluların– basiretsizliğiydi.

Bu koşullarda, kemer sıkma önlemlerinin Doğu Asya ekonomilerini canlandırmak yerine onları durgunluğa, hatta bunalıma sürükleyeceğinden korkuyordum. Yüksek faiz oranları büyük borçları olan Doğu Asya şirketlerini mahvedebilir, iflaslara ve verdikleri taahhütleri yerine getirememelerine neden olabilirdi. Hükümet harcamalarının azaltılması sadece ekonomiyi daha

da küçültmeye yarayacaktı. Bu yüzden politikayı değiştirmek amacıyla lobi yapmaya başladım. Daha önce Massachusetts Institute of Technology'de iktisat profesörlüğü ve Dünya Bankası baş iktisatçılığı yapmış, sonra da IMF'nin yönetim kurulu başkan yardımcılığına gelmiş seçkin bir iktisatçı olan Stanley Fischer'la konuştum. IMF'de bağlantıları ya da etkileri olabilecek Dünya Bankası'ndaki iktisatçı arkadaşlarla görüşüp onları IMF bürokrasisini harekete geçirebilecek her şeyi yapmaya teşvik ettim.

Dünya Bankası'ndaki insanları analizim konusunda ikna etmek kolay oldu; ama IMF'deki kafaları değiştirmek neredeyse imkânsızdı. IMF'deki üst düzey görevliler, örneğin yüsek faiz oranlarının iflasları arttırabileceğini, böylece de Doğu Asya ekonomilerine güven tazelemeyi daha da zorlaştırabileceğini açıkladığımda, buna karşı çıktılar. Daha sonra, etkili bir karşısav üretmeyi başaramayınca da, başka bir tepki buluveriyorlardı: IMF idari müdürler kurulundan –gelişmiş sanayi ülkelerinin maliye bakanları tarafından atanan ve IMF'nin verdiği bütün kredileri onaylayan kuruldan– gelen baskıdan haberim olmadığını söylüyorlardı. Neyi kastettikleri açıktı. Kurul daha da katı bir eğilim sergiliyordu; kendileri ise aslında daha ılımlı bir rolü benimsiyorlardı. İdari müdürlük yapan arkadaşlarımsa, asıl kendilerinin baskı altında olduğunu söylüyorlardı. Çıldırtıcı bir şeydi bu, sadece IMF'nin ataletini gidermenin zor olmasından değil, her şey kapalı kapılar ardında ce-

reyan ettiği için, değişimin önündeki gerçek engelin tam olarak ne olduğunu anlamanın imkânsız olmasından da. Personel mi idari müdürleri önlüyordu, yoksa idari müdürler mi personeli? Hâlâ tam olarak bilmiyorum.

IMF'deki herkes, tabii ki, beni esnek davranacaklarına temin ediyordu: Eğer izledikleri politikalar gerçekten de aşırı küçültücü bir etki yaratıp Doğu Asya ekonomilerini gereken daha derin bir durgunluğa itecek olursa, bu politikaları tersine çevireceklerdi. Bu laflar tüylerimi diken diken etti. İktisatçıların üniversite öğrencilerine verdikleri ilk derslerden biri gecikmelerin önemi konusudur: Para politikasındaki bir değişikliğin (faiz oranlarını yükseltmenin ya da düşürmenin) etkisini tam olarak göstermesi için 12 ila 18 ay gerekir. Beyaz Saray'da Ekonomik Danışmanlar Konseyi'nin başkanlığını yaptığım sıralarda, bütün enerjimizi, bugün hangi politikaları önermemiz gerektiğini belirleyebilmek için ekonominin gelecekte nasıl bir hal alacağını kestirmeye harcardık. Deneyelim de görelim demek zırdelilikti. IMF görevlileri ise tam da bunu yapmayı öneriyorlardı.

Şaşırmamam gerekirdi. IMF hariçten gazel okuyanların fazla soru sormasına mahal vermeden işini yapmayı sever. Bu fon, teorik olarak, yardım ettiği ülkelerdeki demokratik kurumları destekliyor. Pratikte ise, belli politikalar dayatarak demokratik süreci tahrip ediyor. IMF, resmen, hiçbir şey "dayatmaz" elbette. Yardım almanın koşullarını "müzakere eder". Ama müzakerelerde bütün güç bir tarafta –yani, IMF'de– toplanmıştır ve fon, geniş bir mutabakat arayışına, hatta parlamentolara veya sivil topluma görüş sormaya yetecek kadar zaman tanımaz. IMF bazen açıklık iddiasını tamamen bir yana bırakıp gizli anlaşmalar müzakere eder. IMF bir ülkeye yardım etmeye karar verdiğinde, iktisatçılardan oluşan bir "misyon" gönderir. Bu iktisatçılar çoğunlukla ülke hakkında kapsamlı bir deneyimden yoksundurlar; ülkenin taşrasındaki köylerden çok beş yıldızlı otelleri hakında birinci elden bir fikir sahibidirler. Çok çalışırlar, gece yarılarına kadar rakamlar üzerinde kafa yorarlar. Ama görevlerini yerine getirmeleri imkânsızdır. Birkaç günlük, ya da en fazla birkaç haftalık bir dönemde, ülkenin ihtiyaçlarına duyarlı, tutarlı bir program geliştirmekle yükümlüdürler. Söylemek bile gereksiz, biraz rakamlarla oynamak, bütün bir ülkenin kalkınma stratejisine dair içgörüler elde etmeye yetmez. Daha da beteri, rakamlarla da her zaman o kadar iyi oynayamazlar. IMF'nin kullandığı matematiksel modeller çoğunlukla hatalıdır ya da miyadını doldurmuştur. Eleştirmenleri, kurumu, iktisat karşısında gevşek bir tutum almakla suçluyorlar ki haklılar. Ülke ekiplerinin, o

ülkeye gitmeden önce taslak raporlar hazırladıkları biliniyor. Ekip üyelerinin bir ülke hakkında yazılmış bir raporun büyükçe bir kısmını kopya edip olduğu gibi başka bir ülke hakkında yazılan bir rapora aktardıkları talihsiz olayı duymuştum. İşin içinden sıyrılacaklarmış da, bilgisayardaki "bul ve değiştir" fonksiyonu iyi işlememiş de, birkaç yerde ilk ülkenin adı kalmış. Eyvahlar olsun!

IMF iktisatçılarının gelişmekte olan ülkelerin yurttaşlarını umursamadıklarını söylemek adil olmaz. Ama IMF personelindeki daha yaşlı kişiler –ki ezici çoğunluğu bu durumda–, sanki omuzlarında Rudyard Kipling'in bahsettiği beyaz adamın yükü varmış gibi davranıyorlar. IMF uzmanları, gittikleri ülkelerdeki iktisatçılardan daha parlak, daha eğitimli ve daha az siyasi eğilimli olduklarına inanıyorlar. Oysa, söz konusu ülkelerin iktisadi önderleri oldukça iyiler — çoğu durumda, genellikle birinci sınıf üniversitelerin üçüncü sınıf öğrencilerinden oluşan IMF personelinden daha parlak ve daha iyi eğitilmiş durumdalar. (Bana güvenebilirsiniz: Ben Oxford, MIT, Stanford, Yale ve Princeton Üniversitelerinde dersler verdim ve IMF'nin bu okulların en iyi öğrencilerini bünyesine katmayı başarabildiğini hemen hiç görmedim.) Geçen yaz, Çin'de telekomünikasyon sektöründe rekabet politikası hakkında bir seminer verdim. Seyirciler arasındaki en az üç Çinli iktisatçı bana, Batı'nın en parlak kafalarının sorabileceği karmaşıklıkta sorular sordu.

Zaman ilerledikçe, hüsranım arttı. (Dünya Bankası yardım paketlerine milyarlarca dolar katkıda bulunduğuna göre, sesinin de duyulacağını düşünenler olabilir. Ama sorunlu ülkelerdeki insanların sesleri nasıl kararlı bir biçimde duymazdan geliniyorsa, Dünya Bankası'nın sesi de hemen hemen o kararlılıkla duymazdan geliniyor.) IMF, Doğu Asya ülkelerinden tek istediği şeyin, durgunluk zamanında bütçelerini dengelemeleri olduğunu iddia etti. *Tek* mi? Clinton yönetimi daha geçenlerde, bu ülkede yapılacak bir bütçe düzeltimini savuşturmak için Kongre'yle büyük bir savaşa girmedi mi? Yönetimin ana savı da, durgunluk karşısında, biraz açık oluşturacak harcamaların zorunlu olabileceği değil miydi? Ben ve başka birçok iktisatçı 60 yıldır öğrencilerimize bunu öğretiyoruz. Açık konuşmak gerekirse, sınavda "ekonomik bir düşüşle karşı karşıya olan Tayland'ın mali tavrı ne olmalı?" sorusuna IMF'nin verdiği cevabı veren bir öğrenci kırık not alırdı!

Kriz Endonezya'ya sıçrayınca, endişem daha da arttı. Dünya Bankası'nda yeni yapılan araştırmalar, böyle etnik olarak bölünmüş bir ülkede durgunluğun her türlü toplumsal ve siyasi karışıklığın kıvılcımı olabileceği-

ni gösteriyordu. Bu yüzden 1997 sonlarında, Kuala Lumpur'da yapılan bir maliye bakanları ve merkez banka yöneticileri toplantısında, Dünya Bankası tarafından dikkatle incelenen, özenle hazırlanmış bir konuşma yaptım: Aşırı kısıtlayıcı bir parasal ve mali programın, Endonezya'da siyasi ve toplumsal kargaşaya yol açabileceğini iddia ettim. IMF, yine konumunda ısrar etti. Fonun genel müdürü Michel Camdessus, orada da her zaman söylediği şeyi söyledi: Doğu Asya, tıpkı Meksika gibi, bunu göğüslemek zorundaydı. Ayrıca, kısa vadede çektiği sıkıntılara rağmen, Meksika'nın bu deneyimden daha güçlenmiş olarak çıktığını belirtti. Ama saçma bir benzetmeydi bu. Meksika kendini, IMF onu zayıf mali sistemini güçlendirmeye zorladığı için toparlamış değildi; zira bu sistem krizden sonra da zayıf kalmıştı. ABD'ye yapılan ihracatta ABD'deki ekonomik patlama sebebiyle yaşanan büyük artış ve NAFTA sayesinde kendini toparladı. Oysa, Endonezya'nın ana ticari partneri, o zaman da hâlâ büyük bir sıkıntı içinde olan Japonya'ydı. Üstelik, çok daha derin bir etnik çatışma tarihi olan Endonezya, Meksika'ya göre siyasi ve toplumsal açıdan patlamaya çok daha açıktı. Ve çatışmanın yinelenmesi büyük bir sermaye kaçışına yol açacaktı (IMF'nin teşvik ettiği döviz akışı kısıtlamalarının gevşetilmesi uygulaması da bunu kolaylaştırıyordu). Ama bu savların hiçbiri işe yaramadı. IMF bastırdı ve hükümet harcamalarının kısılmasını talep etti. Ve böylece yiyecek ve akaryakıt gibi temel ihtiyaçlara uygulanan subvansiyonlar, tam da kısıtlama politikalarının bu subvansiyonlara duyulan ihtiyacı iyice arttırdığı bir dönemde ortadan kaldırıldı.

1998 ocağına gelindiğinde, işler o kadar kötüye gitmişti ki, Dünya Bankası'nın Doğu Asya'dan sorumlu başkan yardımcısı Jean Michel Severino, Asya'daki ekonomik felaketi tasvir ederken o çok korkulan "durgunluk" ve "bunalım" sözcüklerini kullandı. O sıralarda hazine bakanı vekili olan Lawrence Summers, durumu gerçekte olduğundan daha kötü gösterdiği için Severino'yu azarladı, ama olup bitenleri tasvir etmenin başka bir yolu var mıydı ki? Bundan etkilenen ülkelerin çıktısı yüzde 16 ya da daha fazla oranda düştü. Endonezya'daki işletmelerin yarısı düpedüz iflas etmiş ya da iflasa yakın durumda, ve sonuç olarak, ülke düşük döviz kurlarının sağladığı ihraç fırsatlarından bile yararlanamayacak durumda. Hiçbir sosyal güvenlik ağı olmayan ülkelerde işsizlik on kat arttı ve reel ücretler aniden düştü. IMF Doğu Asya'ya tekrar güven duyulmasını sağlayamamakla kalmadı, bölgenin toplumsal dokusunu da tahrip etti. Ve daha sonra, 1998 bahar ve yazında, kriz Doğu Asya'dan, en tehlikeli ülkeye, Rusya'ya sıçradı.

Rusya'daki felaketle Doğu Asya'daki felaket arasında ortak özellikler vardı; başta da IMF ile ABD Hazinesi'nin felaketin teşvik edilmesinde oynadığı rol. Ama, Rusya'da bu teşvik çok önceden başlamıştı. Berlin Duvarı'nın yıkılışından sonra, Rusya'nın bir piyasa ekonomisine geçmesi konusunda farklı görüşler ileri süren iki okul ortaya çıktı. Benim de dahil olduğum birinci okul, bölgenin uzmanları, Kenneth Arrow gibi Nobel ödülü sahipleri ve başkalarından oluşuyordu. Bu grup bir piyasa ekonomisinin kurumsal altyapısının önemini vurguluyordu — ki buna sözleşmelerin uygulanmasını sağlayan yasal yapılar da, bir mali sistemin iylemesini sağlayan düzenleme yapıları da dahildir. Arrow ve ben, on yıl önce, Çinlilerle geçiş stratejilerini tartışmış olan Ulusal Bilimler Akademisi grubuna dahildik. Sadece devlet mülkiyetindeki sanayileri özelleştirmektense rekabeti beslemenin önemini vurguluyor ve piyasa ekonomisine daha aşamalı bir geçişi savunuyorduk (ama hiper-enflasyonla savaşmak için arasıra güçlü önlemler alınabileceğinde hemfikirdik).

İkinci grup, piyasaya inanmalarına rağmen onun dayanaklarının inceliklerinden –yani etkili bir biçimde işlemesinin koşullarından– habersiz olan makro-iktisatçılardan oluşuyordu büyük ölçüde. Bu iktisatçılar çoğunlukla Rusya ekonomisinin tarihine ya da ayrıntılarına ilişkin pek bilgi sahibi olmadıkları gibi, buna ihtiyaçları olduğunu da düşünmüyorlardı. Onların dayanak noktasını oluşturan iktisadi öğretilerin büyük gücü ya da nihai zaafı, bunların evrensel olduğuna inanılmasıydı. Kurumların, tarihin, hatta gelir dağılımının bile önemi yoktur. İyi iktisatçılar evrensel hakikatleri bilirler ve bu hakikatleri bulanıklaştıran olgu ve ayrıntı yığınının ötesini görebilirler. Ve evrensel hakikat de, piyasa ekonomisine geçen ülkelerde şok tedavisinin işe yaradığını doğrulamaktadır: İlaç ne kadar güçlü (ve verilen tepki ne kadar sancılı) olursa, iyileşme de o kadar hızlı olur. En azından iddiaları budur.

Rusya konusunda Hazine Bakanlığı ve IMF'deki tartışmayı ne yazık ki bu ikinci okul kazandı. Daha doğrusu, Hazine Bakanlığı ve IMF açık bir tartışma yapılmamasını sağladılar ve körlemesine ikinci yola daldılar. Buna karşı olanlara ya hiç ya da uzun süre danışılmadı. Örneğin, Ekonomik Danışmanlar Konseyi'nde, Rusya hükümetinin danışmanlığında bulunmuş ve orada daha sonraları nüfuzlu konumlar edinmiş birçok genç iktisatçıyla birlikte çalışmış parlak bir iktisatçı olan, Peter Orszag da bulunuyordu. O tam da Hazine ile IMF'nin uzmanlığına ihtiyaç duydukları adamdı. Ama, belki de çok şey bildiği için, ona neredeyse hiç danışmadılar.

Sonra neler olduğunu hepimiz biliyoruz. 1993 Aralığında yapılan seçimlerde, Rus seçmenler reformcuların önüne büyük bir aksilik, hâlâ tam manasıyla halledemedikleri bir aksilik çıkardılar. O sıralar Rusya politikasının iktisadi-olmayan veçhelerinden sorumlu olan Strobe Talbott, Rusya'nın "çok fazla şok ve çok az tedavi" yaşadığını kabul etti. Ve bütün bu şoklar Rusya'yı hiçbir surette gerçek bir piyasa ekonomisine yaklaştırmadı. IMF ile Hazine Bakanlığı'nın Moskova'ya dayattığı hızlı özelleştirme, küçük bir oligarşinin devlet aktifleri üzerinde denetimi ele geçirmesini sağladı. IMF ve Hazine Rusya'nın ekonomik hayatını canlandırdı, kabul -ama yanlış yoldan. IMF ve Hazine, bir piyasa ekonomisinin serpilmesini sağlayacak kurumsal altyapıya gereken önemi vermeyerek — ve Rusya'ya sermaye giriş çıkışını kolaylaştırarak —, oligarşi mensuplarının yağmasına giden yolu döşemiş oldu. Hükümet emekli aylıklarını ödeyecek para bulamazken, oligarşi mensupları aktifleri soyarak ve ülkenin değerli ulusal kaynaklarını satarak elde edilen parayı Kıbrıs ve İsviçre'de açtıkları banka hesaplarına gönderdiler.

ABD de bu berbat gelişmelere dahil oldu. 1998 ortalarında, kısa bir süre sonra hazine bakanı olarak Rubin'in yerine geçeceği söylenmeye başlanan Summers, Rusya'daki özelleştirmenin mimarı olan Anatoly Chubais'le bir arada görünmeyi tam bir gösteri haline getirdi. ABD, böylece Rus halkını yoksullaştıran güçlerle müttefikmiş gibi görünmeye başladı. Amerikan aleyhtarlığının salgın haline gelmesine şaşmamak gerek.

Başlangıçta, Talbott'ın itirafı sayılmazsa, söz konusu politikanın Hazine ve IMF'deki gerçek müminleri, sorunun çok fazla tedaviden değil, çok az şoktan kaynaklandığında ısrar etmeyi sürdürdüler. Ama, 90'lı yılların ortalarına gelindiğinde, Rus ekonomisi içten içe çökmeyi sürdürdü. Yükselişe geçti ve aniden yarı yarıya düştü. O kasvetli Sovyet döneminin sonunda bile halkın yalnızca yüzde ikisi yoksulluk içinde yaşarken, "reform" sayesinde yosulluk oranları neredeyse yüzde 50'ye ulaştı; Rusya'daki çocukların yarısından fazlası yoksulluk sınırının altında yaşıyor. IMF ve Hazine tedaviye gereken önemin verildiğini daha yeni yeni kabul ettiler — ama şimdi de zatenhep öyle söylemiş olduklarını iddia ediyorlar.

Bugün, Rusya ümitsiz durumda. Yüksek petrol fiyatları ve uzun süre direndikleri ruble devalüasyonu biraz toparlanmasına yardım etti. Ama yaşam standartları hâlâ geçiş döneminin başındakinden çok daha aşağılarda. Ülke devasa bir eşitsizlik tarafından kuşatılmış durumda ve yaşadıkları tecrübelerin buruklaştırdığı çoğu Rus, serbest piyasaya olan güvenini kaybetti. Petrol

fiyatlarındaki önemli bir düşüş, şimdiye kadar kaydedilmiş azıcık ilerlemeyi bile kesinlikle geri püskürtecektir. Doğu Asya daha iyi durumda, ama o da hâlâ mücadele ediyor. Tayland'ın kredilerinin yüzde 40'a yakını hâlâ işlemiyor; Endonezya fena halde durgunluğa batmış durumda. İşsizlik oranları, Doğu Asya'nın en iyi performans gösteren ülkesi Kore'de bile, hâlâ, krizden önceki oranlardan çok daha yüksek. IMF propagandacıları, durgunluğun sona ermesinin, izledikleri politikaların etkililiğinin kanıtı olduğunu iddia ediyorlar. Saçmalık! Eninde sonunda her durgunluk sona erer. IMF'nin tek yaptığı Doğu Asya'nın yaşadığı durgunluğu daha derin, daha uzun ve daha zor kılmak oldu. İşin aslına bakılacak olursa, IMF'nin reçetelerini en sıkı biçimde takip eden Tayland, daha bağımsız yollar izleyen Malezya ve Güney Kore'den daha kötü bir performans gösterdi.

Bana sık sık, zeki insanların bu politik taktikleri nasıl yaratabildikleri soruluyor. Bunun nedenlerinden biri, bu zeki insanların zekice bir iktisat anlayışı kullanmayışlarıdır. Washington iktisatçılarının kullandıkları modellerin modasının geçmiş olması ve gerçeklikten yoksun oluşları beni hep hayrete düşürmüştür. Örneğin, Doğu Asya krizinin merkezinde iflas ve taahhütlerin yerine getirilemeyeceği korkusu gibi mikro-ekonomik olgular vardı. Ama bu krizleri çözümlemek için kullanılan makro-ekonomik modeller çoğunlukla mikro temellerden yoksun oldukları için, iflası hesaba katmadılar. Ama kötü iktisatçılık gerçek sorunun, yani gizliliğin belirtilerinden ibaretti. Zeki insanların kendilerini dışarıdan gelecek eleştiri ve tavsiyelere kapadıkları zaman aptalca şeyler yapmaları daha muhtemeldir. Yöneticilik yaparken öğrendiğim bir şey varsa o da, uzmanlığın en önemli şeymiş gibi göründüğü yerlerde açıklığın hep temel bir önem taşıdığıdır. IMF ve Hazine sorgulanmaya daha açık olsalardı, yaptıkları budalalık çok daha önce, çok daha açık bir biçimde anlaşılabilirdi. Reagan'ın Ekonomik Danışmanlar Konseyi'nin başkanı Martin Feldstein ve Reagan'ın devlet bakanı George Shultz gibi sağcı eleştirmenler bile, IMF politikalarını eleştirme konusunda Jeff Sachs, Paul Krugman ve bana katıldılar. Ama politikalarında ısrar eden IMF kendini eleştirilere açmayınca — ve bu eleştirileri dikate almasını sağlayacak kurumsal bir yapı da olmayınca —, yaptığımız eleştirilerin pek bir yararı olmadı. Daha ürkütücü olanı, içeriden gelen eleştirmenler, özellikle doğrudan demokratik hesap verme mekanizmalarına muhatap olanlar karanlıkta bırakıldı. Hazine Bakanlığı yaptığı ekonomik analizler ve verdiği reçeteler konusunda o kadar kibirli bir tavır içinde ki

çoğunlukla başkana gösterilen şeyler üzerinde bile sıkı –çok sıkı– bir denetim uyguluyor.

Açık tartışmalar, Amerikan basınının hâlâ pek ilgi göstermediği derin soruları gündeme getirebilirdi: IMF ve Hazine Bakanlığı ne ölçüde, küresel ekonomik buharlaşmanın artmasına gerçekten katkıda bulunan politikalar izlemiştir? (Hazine 1993'te Ekonomik Danışmanlar Konseyi'nin muhalefetine rağmen Kore'de liberalleşmeyi savunmuştu. Beyaz Saray içindeki kavgayı Hazine kazandı, ama Kore ve dünya yüksek bir bedel ödedi.) IMF'nin Doğu Asya'ya yönelttiği sert eleştirilerin bazıları, dikkatleri kendi kabahatlerinden uzaklaştırmayı mı amaçlıyordu? En önemlisi, Amerika –ve IMF– bazı politikaları, bizler, ya da onlar, bu tutumların Doğu Asya'ya yardımcı olacağına inandığımız için mi, yoksa bu politikaların ABD'nin ve diğer sanayi ülkelerinin çıkarlarına hizmet edeceği düşünüldüğü için mi desteklemiştir? Eğer bu politikalarımızın Doğu Asya'ya yardımcı olduğuna inandıysak, bunun kanıtları nerededir? Bu tartışmalara katılan biri olarak benim bu kanıtları görmem gerekirdi. Oysa ortada kanıt falan yoktu.

Soğuk Savaşın sonundan başlayarak, kendilerine, piyasa denen müjdeyi yerkürenin uzak köşelerine götürme görevi yüklenen insanlara muazzam bir iktidar verilmiştir. Bu itkisatçılar, bürokratlar ve görevliler ABD ve diğer gelişmiş sanayi ülkeleri adına hareket ediyorlar, ama çok az ortalama yurttaşın anlayabileceği ve çok az politika üreticisinin tercüme etme zahmetine girdiği bir dil konuşuyorlar. Ekonomik politika bugün Amerika'nın dünyanın geri kalanıyla arasındaki etkileşiminin belki de en önemli parçasıdır. Ama dünyanın en güçlü demorasisindeki uluslararası ekonomik politika kültürü demokratik değildir.

Gelecek hafta IMF'nin önünde bağıran göstericiler işte bunu söylemeye çalışacaklar. Sokaklar, bu son derece karmaşık meseleleri tartışmak için en iyi yer değil elbette. Protestocuların bazıları da, sorunların açık açık tartışılmasından, en az IMF görevlileri kadar uzak duruyorlar. Ve protestocuların söylediği her şeyin doğru olmayacağı da ortada. Ama, IMF'de ve Hazine Bakanlığı'nda kendilerine küresel ekonomiyi yönetme işini verdiğimiz insanlar bir diyalog başlatıp, protestocuların eleştirilerini dikkate almazlarsa, her şey çok, çok yanlış gitmeye devam edecek. Ben şahsen bunun farkına varmış bulunuyorum.

İngilizceden çeviren: Tuncay Birkan

Zamanımızın Bir Yanılsaması

Küreselleşmenin Sahte Vaadi

PETER BEINART

"Uluslararası finans, ticaret ve sanayiyle o kadar iç içe girdi, bunlar birbirleriyle o kadar karşılıklı bağımlı hale geldi ki, siyasi ve askeri iktidar gerçekte hiçbir şey yapamıyor. Aslen modernliğe özgü koşulların (kredi sisteminin karmaşıklığını ve hassasiyetini arttıran iletişim hızının) ürünü olan bu pek fark edilmeyen olgular, modern uluslararası siyasetin sorunlarını eskiye oranla daha derinleştirdi ve farklı bir hale getirdi." Bu sözler uluslararası ilişkiler hakkında yazılmış kitapların belki de en çok satanından alındı: *The Great Illusion* on yedi dile çevrildi ve bir milyondan fazla sattı. Yazarı Norman Angell'a şövalyelik unvanı ve Nobel Barış Ödülü verildi. Kitabın yayımlanmasından sonraki yıllarda, onun mesajını yayan yaklaşık 100 örgüt ortaya çıktı. Bu mesaj şuydu: Dünya, karşılıklı ekonomik bağımlılığın, savaşı düşünülmeyecek bir şey haline getirdiği yeni bir döneme girmiştir. *The Great Illusion* 1910'da yayımlanmıştı.

20 Mart 1997'de, *New York Times* köşe yazarı Thomas Friedman, "yeni bir küreselleşme dünyasına — finans ağları, enformasyon ve ticaretin entegrasyonunun dünyayı bir araya getirdiği ve iktidarı hükümetlerden piyasalara kaydırdığı bir dünyaya" girdiğimizi söylüyordu. Friedman, 8 Aralık 1996'daki köşe yazısında "Bir ülkenin küresel ekonomiye entegre olarak kendini yabancı yatırımlara açması ve tüketicilerini güçlendirmesi, onun sorun yaratma kapasitesini kalıcı bir biçimde sınırlar ve tedrici demokratikleşmeye ve barışın genişlemesine imkân yaratır diyebilir miyiz?" diye soruyordu. 14 Şubat 1996'da da, yaklaşan Rus seçimleri hakkındaki bir yazısında

şöyle yazıyordu: "Kremlin'de bir komünistin ya da bir radikal popülistin başa geçmesi kesinlikle bir bela olacaktır. Ama hareket alanları –bizim farkına vardığımızdan çok daha fazla, hele onların farkına vardığından çok çok daha fazla– kısıtlanmış olacaktır. Bugün Rusya küresel ekonomiye bağlanmış durumdadır."

Soğuk savaş sonrası Amerikan dış politikası hakkındaki klasik yaklaşım, artık klasik bir yaklaşım olmadığı –ayrı ayrı olguları tek bir kaynağa bağlayan birleştirici bir kuramın olmadığı– şeklindedir. Ama öne çıkması beklenebilecek bir kavram daha var ki o da küreselleşme'dir; yani teknolojinin ülkeler arasında daha önce eşi görülmedik ve tersine çevrilemez bir ekonomik entegrasyon yaratmış olduğu fikri. Hükümetlerin hayatta kalabilmelerinin tek yolu, küresel işletmelerin talep ettiği şeyi yapmak: Ülkende hukukun üstünlüğüne riayet et, ülken dışında da barışçıl davran. ABD için bu, küresel ekonominin buyruklarına uymak, başkalarına da aynı şeyi yapmaları gerektiğini bildirmek anlamına geliyor. Politikanın pek de önemli olmadığı bir dünyaya özgü bir dış politika vizyonu bu.

Clinton yönetimi de bu vizyonu benimsemiş durumda. Başkan Clinton, 19 Haziran'da, sekiz sanayi ülkesinin Denver'daki zirvesinden önce yaptığı konuşmada, "Korumacılık artık seçenekler arasında yer almıyor çünkü küreselleşme engellenemez bir duruma geldi" dedi. 6 Haziran'da da Ulusal Güvenlik Danışmanı Samuel Berger, Çin'le ticaret yapmanın bu ülkeyi daha az tehlikeli hale getireceğini ileri süren bir konuşma yaparak şöyle dedi: "Yeni küresel ekonominin yol arkadaşları –bilgisayarlar ve modemler, fakslar ve fotokopi makineleri, temasların artması ve bağlayıcı sözleşmeler– değişim tohumlarını içlerinde taşıyorlar." Birkaç yıl önce de adı belirtilmeyen bir Dışişleri Bakanlığı yetkilisi *The Washington Post*'a, "Ticaret yapan insanlar savaşmazlar. Otarşik ekonomilerin sahip olmadığı ortak çıkarları vardır." diyordu.

Küreselleşme öğretisi, Clinton yönetiminin ilk yıllarında popülerleşen bir fikre dayanıyor: Amerikan dış politikası demokrasilerin oluşturduğu uluslararası topluluğu genişletmeyi hedeflemelidir çünkü demokrasiler birbirleriyle savaşmazlar. Ama canalıcı bir adım daha atılmaktadır. Eski fikir, Amerika'nın demokratikleşme lehine baskı yapmasını da içeriyordu. Clintoncıların bu fikri, Çin konusunda uygulamaya çalıştıklarında da keşfettikleri gibi, gerçek çatışmaları tahrik ediyordu. Oysa yeni öğreti, ABD'nin yaptırımlar uygulamasını ve diplomatik kavgalar yaratmasını gerektirmiyor. Teknoloji ve ticaretin durdurulmaz ilerleyişinden güç alan küreselleşme, de-

mokratikleştirme işini, Dışişleri Bakanlığı'nın yapacağı baskılardan çok daha etkili bir biçimde yapmaya başladı. Amerika'nın yalnızca, bozgunculuk yapanlara, komşularını tehdit etmeleri ya da muhaliflerine işkence yapmaları durumunda, gücü her şeye yeten küresel piyasanın onları disipline edeceği uyarısında bulunması yetecektir. Bundan böyle dış politika bir zorlama değil bir eğitim alıştırması haline gelmiştir.

Küreselleşmenin, hem dünyayı güvenli tutmakla yükümlü olan hem de bunu yapmaktaki gönülsüzlüğü giderek artan bir ülkeye cazip gelmesinin nedeni tam da budur. Küreselleşme, Amerikalı seçkinlerin, bu ülkede mücadele edilerek kazanılmış olan güvenliğin, artık hem durdurulamaz hem de selim nitelikte bir güç tarafından korunduğunu düşünmelerini sağlıyor. Ayrıca incinmiş olan yükselen güçlerin, onları siyasi ve askeri bir tabiyet konumuna kilitlese bile, serbest ticaret tarafından yönetilen bir dünyayı benimseyeceklerini düşünmelerini de sağlıyor. Küreselleşme, tek süpergücü olan bir dünyada, bu süpergücün narsisizmidir. Amerika'nın dünyaya bakıp orada kendi memnuniyetini ve kendi yorgunluğunu görmesini sağlamaktadır. Geçmişte tek başına olan süpergüçlere de aynı sahte teselliyi vermiştir. Norman Angell işte burada devreye giriyor.

Uluslararası ilişkileri üstünkörü bir biçimde gözlemleyen herhangi biri, bugünün dünyasının daha önce olduğundan çok daha fazla karşılıklı bağımlı hale geldiğini düşünebilir, ama bu doğru değildir. Uluslararası ticaret ve yatı-

rımlar aslında 1950'lerden beri artmaktadır. Ama karşılıklı bağımlılığın arttığı kırk yıldan sonra, dünya ekonomik açıdan daha yeni, Norman Angell'ın *The Great Illusion*'ı yazdığı zamanlardaki kadar entegre bir duruma gelmiştir. Cenevre Üniversitesi'ndeki Uluslararası İktisat Tarihi Merkezi'nden Paul Bairoch'a göre, 1913'te sanayi ülkelerinin ihraç malları, Gayri Safi Milli Hasılalarının yüzde 13'ü oranındaymış. 1992'de bu oran yüzde 14'tü.

Mali entegrasyona gelince, Bairoch 1993'e gelindiğinde Dolaysız Yabancı Yatırımlar'ın gayrisafi hasılaya göre oranının kabaca 1914 düzeyine çıkmış olduğunu tahmin ediyor: Yani sanayi ülkeleri için yüzde 11 civarı. U.S. Trust Company'den Robert Zevin'in yaptığı bir araştırmada şu sonuca varılıyor: "On dokuzuncu yüzyıl sonları ve yirminci yüzyıl başlarındaki mali piyasalar konusunda ulaşılabilen bütün tasvirler, söz konusu piyasaların bu tarihlerden önce de sonra da hiç bu kadar entegre olmadıklarını gösteriyor."

Demek ki Norman Angell karşılıklı bağımlılık oranı yüksek bir dünyada yaşadığını söylerken haklıymış. O bunu teknolojinin, "iletişim hızının inanılmaz ilerlemesi"nin bir ürünü olarak görüyordu. Nereye baksa, teknolojinin, devletleri tek ve mali sorumluluğu olan bir kalıba uymaya zorlayan küresel bir ekonomi oluşturduğunu görüyordu. "Güney Amerika'da olanları ele alalım" diye yazıyordu. "[Borç] redlerinin günlük siyasetin ayrılmaz bir parçası olduğu ülkeler son yıllarda Londra şehri kadar istikrarlı ve saygın bir hal aldılar." "Bizden daha güçlü koşullar itiyor bizi" diyordu ve buna direnen ülkelere "genelde çok çabuk ceza kesileceği kesin". Ama Angell'ın küresel ekonomiye gösterdiği ilgi salt betimleme düzeyinde kalmıyordu. Almanya'yla bir savaş çıkabileceğinden korkan Britanyalı yurttaşlarını, Alman tehdidinin yanılsama olduğuna ikna etmeye çalışıyordu. Ne de olsa, Britanya ve Almanya yeryüzünde ekonomik olarak karşılıklı bağımlılıkları en yüksek seviyede iki ülkeydi muhtemelen. Almanya, Britanya'nın ikinci büyük ticaret ortağıydı ve Almanya en çok malı Britanya'ya satıyordu. Üstelik ticaret bile, Anglo-Alman ilişkilerinin gerçek derinliğini göstermiyordu, zira Alman sanayiini büyük ölçüde Londra finanse ediyordu. İmparatorluk Savunması Konseyi'nin yaptığı bir araştırmaya göre, Alman ticari filosunu Lloyds şirketi sigortaladığı için, Britanya donanması tarafından batırılsalar bile, batan her geminin parasını Kayser'e ödemek zorunda oldukları ortaya çıkıyordu. "Bu koşullarda", diyordu Angell, "savaşı önlemenin anahtarı insanların özçıkarlarını görmelerini sağlamaktır." Angell, Britanya'nın askeri hazırlıklar yaparak ve güç-dengesi diplomasisi izleyerek Almanya'yı denetim altında tutması önerilerini reddedi-

yordu. Israrla, Almanların gösterebileceği her türlü saldırganlık eğiliminin "er ya da geç kurtulmak zorunda kalacağı yanılsamalara dayandığı"nı savunuyordu. Bu kaçınılmaz süreci hızlandırmak için, Britanyalılar Almanlarla daha da derin ekonomik bağlar kurmalı, bu arada her iki ülke halkına da savaşın kimsenin işine yaramayacağı öğretilmeliydi.

İdeolojik olarak kendini serbest ticarete adamış bir ülke olan Britanya'da, Angell'ın önerdiği eğitim kampanyası yönetici seçkinlerin bam teline basmıştı. Bu kampanyayı düzenlemeye 100 dernek talip oldu, ki en öne çıkan derneğin üyeleri arasında Muhafazakâr Parti'den Arthur Balfour ve İmparatorluk Savunması Komitesi Başkanı Lord Esher de vardı. Almanya Britanya'nın sanayideki üstünlüğüne meydan okusa bile, Britanya dünyanın tartışmasız mali merkeziydi ve Londra'nın güçlü maliyecileri, Almanya'dan ithal edilen mallara karşı gümrük tarifesi uygulanmasını isteyen bir avuç çiftçi ve imalatçıya çok daha ağır basıyordu. Başında olduğu Muhafazakâr Parti 19. yüzyılın ortalarında Tahıl Yasaları'nın çıkması için mücadele etmiş olan Benjamin Disraeli bile, Torilerin artık serbest ticaretten yana olduğunu ilan ediyordu. "Kırk yıl önce söylediğim demode sözler" diyordu Disraeli, "artık geçerli değil."

Britanya seçkinlerinin küreselleşme heyecanı üstü kapalı olarak kendi ülkelerinin ayrıcalıklı uluslararası konumuna dayanıyordu. Britanya bir yüzyıla yakın bir süredir dünyanın önde gelen askeri ve iktisadi gücü olmuştu. Nimetlerinden en çok Britanya'nın yararlandığı, 19. yüzyıl sonlarının görece açık ticaret sistemi, Britanya donanmasının koruyucu gücü sayesinde devam edebilmişti. Ama Britanya'nın askeri üstünlüğü o kadar uzun bir süredir herhangi bir meydan okumayla karşılaşmamıştı ki, Britanya'daki birçok kişi bunun ne kadar önemli olduğunu unutmuştu. Bu yüzden de Norman Angell ve Britanya ileri gelenlerinden bazıları, küreselleşmeyi bir güvenlik sistemine dayalı bir siyaset olgusu olarak değil, siyasetten bağımsız bir teknoloji olgusu olarak görüyorlardı.

Gelgelelim, yakın tarihlerde zayıf düşmüş, bölünmüş ve savaşlara girmiş olan Almanya'da güvenlik kaygıları o kadar da önemsiz görülmüyordu. Berlin'den bakıldığında, küreselleşmenin her derde deva bir ilaç değil, tam tersine bir Britanya hegemonyası olduğu düşünülüyordu. Alman gemilerinin dolaştığı su yollarını Britanya donanması kontrol ediyordu ve Almanya'nın yeni palazlanan sanayilerinin ihtiyaç duydukları hammaddelerin önemli bir kısmını, imparatorluğu sayesinde, yine İngiltere kontrol ediyordu. Britanya,

kıtanın bölünmesini istikrarlı bir uluslararası düzenin kanıtı olarak görüyordu. Oysa Orta Avrupa'da bir nüfuz alanına sahip olmayı hak ettiğine inanan Almanya bu bölünmeyi Britanya hâkimiyetinin bir işareti olarak görüyordu.

Britanya'nın serbest ticaret döneminden önce sanayileşmiş olduğunun gayet iyi farkında olan birçok Alman, Londra'nın, sürekli korumacılığın ahlakdışılık olduğunu söyleyip durmasını düpedüz ikiyüzlülük olarak görüyordu. Alman hükümetleri 1870'lerden başlayarak, sanayilerini bir gümrük tarifesi duvarı ardında korumaya başladılar. Paul Kennedy'nin *The Rise of Anglo-German Antagonism* adlı kitabında gösterdiği gibi, Almanya'nın hâkim ideolojisi merkantilizmdi. Liderleri ticaretin zenginlik ve iktidar elde etmenin aracı olabileceğini biliyorlardı. Ama ayrıca, etrafı derin toplumsal çatışmalarla kuşatılmış bir yükselen güç için, düzenleme altına alınmamış serbest ticaretin siyasi istikrara ve hükümetin denetimine yönelik bir tehdit olduğuna da inanıyorlardı. Norman Angell, Adam Smith ve Richard Cobden'ın geleneğini izlerken, 19. yüzyılın sonlarında Almanya, Friedrich List'in eserlerine tekrar ilgi göstermeye başlamıştı. List 1841 tarihli klasik çalışması *The National System of Political Economy*'de, serbest ticaret ideolojisinin "zekice bir araç" olduğunu, "herhangi birinin büyüklüğün zirvesine çıkınca, başkalarının da kendisinin peşinden çıkmamaları için kendisinin çıkarken kullandığı merdiveni bir tekmede attığını" yazıyordu.

Almanya'nın yukarı tırmanabilmesi için, dünya ekonomisiyle kendi koyduğu şartlar çerçevesinde bütünleşecek kadar güçlü olması gerekiyordu. Dolayısıyla birçok Britanyalı küreselleşmenin askeri gücü gereksizleştirdiğini savunurken, Alman seçkinleri küreselleşmenin askeri gücü çok daha önemli kıldığına inanıyorlardı. Ticaret yollarının Britanya donanmasının insafına kalmış olmasından kaygılanan Almanya 1897'de dev bir gemi inşa etme programı başlattı. Denizden gelen bu meydan okuma Britanya'yı yavaş yavaş Fransa ve Rusya'ya yaklaştırdı ve bölgesel bir çatışmayı 1. Dünya Savaşı'na dönüştürecek olan ittifak sisteminin yerleşmesine neden oldu. ABD'nin 1997'deki durumu, Britanya'nın 1897'deki durumundan elbette farklılıklar gösteriyor. ABD'nin imparatorluğu resmi değil, gayri resmi; demokrasisi de embriyon safhasında değil, olgunlaşmış durumda. Ama onun seçkinleri de, Britanya'nın yüzyıl dönümündeki "ekonomik karşılıklı bağımlılık" sevdasını paylaşıyor. O zaman olduğu gibi bugün de, küreselleşme ekonomik entegrasyonun buyruklarının, siyasetinkilere galebe çaldığı bir dünyayı ima ediyor. Norman Angell'ın Britanyası'nda olduğu gibi, günümüzün Amerika-

sı'nda da, küreselleşmenin iletişim teknolojisindeki olağanüstü ve yeni gelişmelerle (uydular, fakslar, internet) bağlantılı olduğu şeklinde güçlü, sezgi niteliğinde bir his söz konusu.

Ama teknolojik ilerleme tek başına entegrasyon üretiyor olsaydı, küreselleşmenin yüzyıl boyunca aralıksız artması gerekirdi, oysa artmamıştır. 1914 ile 1950 arasındaki dönemde hem ulaşım hem de iletişim alanında bir devrim yaşanmıştır. Otomobil montaj hattı 1913'te işlemeye başlamış; Atlantik üzerinden ilk 1991'de uçulmuş ve ilk ticari radyo yayını 1920'de yapılmıştır. Ama bu dönemde karşılıklı bağımlılık çarpıcı oranda azalmıştır. Bunun nedenleri 1. ve 2. Dünya Savaşı ve arada yaşanan ekonomik bunalımdı elbette. Bu dönemdeki teknolojik atılımlar Almanya ve Japonya'da saldırgan, genişlemeci ideolojilerin yükselişini önleyemedi. Ve bu güçler daha barışçıl, küreselleşmiş bir dünya yönündeki sözde kaçınılmaz eğilimi batağa gömdüler. Keza, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra küresel entegrasyondaki artış teknolojiden çok siyasetten, ve özellikle de, her ikisini de Amerikan siyasi ve askeri gücünün mümkün kıldığı, iki kurumsal kaymadan kaynaklanmıştır. Birincisi, 1940'larda liberal bir ticaret ve para rejiminin kurulmasıydı. Amerika, temel bileşenlerini Uluslararası Para Fonu, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması, Marshall Planı ve Amerikan nükleer şemsiyesinin oluşturduğu rejimi kurmuştu, çünkü hem serbest ticaret ABD'nin çıkarınaydı hem de ABD komünizme kurban gitmesinler diye Batı Avrupa ve Japonya'ya yardım etmek istiyordu. Ekonomik entegrasyon arttı çünkü GATT gümrük tarifelerini düşürdü, Uluslararası Para Fonu dünya paralarını istikrara kavuşturdu ve Marshall Planı da Avrupa sanayiini yeniden inşa etti. 1950 ile 1975 arasında, sanayileşmiş ülkeler arasındaki ticaret, ekonomilerinin iki katı hızlı büyüdü.

ABD 1974'te ikinci kilit kararı verdi ve yabancı sermaye hareketi üzerindeki denetimini sona erdirdi. İlki gibi bu karar da Amerika'nın kendi çıkarlarını düşünmesine bağlanabilir. ABD'nin üretkenliğinin azalması, doları aşağı çeken ve sabit döviz kuru sistemini tehdit eden bir ticaret açığı yaratmıştı. Hem sabit döviz kurlarının hem de sermaye kontrollerinin bırakılması, doların doğal seviyesine düşmesini ve ülkeye yabancı sermaye girmesini sağladı. Bu karar, Batı Avrupa ve Japonya'nın artık ekonomilerini stabilize etmek ve komünizmi savuşturmak için sabit döviz kurlarına ihtiyaç duymayacak kadar güçlenmiş olmaları sayesinde alınabilmişti. Sermaye piyasasını *deregüle etmek* ABD'nin dünyanın finansal merkezi olma konumunu pekiş-

tirdi ve sonuç olarak Amerika'yla rekabet eden diğer ülkeleri de sermaye kontrolünü sona erdirmeye zorladı.

Amerika'nın sermaye kontrollerini bir yana attığı sıralarda, telekomünikasyon teknolojisindeki ilerlemeler bunların etkisini çoktan azaltmıştı bile. Ama Toronto'daki York Üniversitesi'nden Eric Helleiner'ın *States and the Reemergence of Global Finance* adlı kitabında ileri sürdüğü gibi, ABD bunu yapmak isteseydi söz konusu kontrolleri yine devreye sokabilecek konumdaydı. Bunu yapmadı ve sonuç, küreselleşmiş finanstaki, ticaretteki artışın bile onun yanında esamesinin okunmadığı bir patlama oldu. 1970'lerin sonlarında, sanayi ülkeleri denizaşırı ülkelere yılda 34 milyar dolar yatırdılar. 1990'a gelindiğinde ise bu rakam 214 milyar dolara ulaştı.

Sonuç olarak biz de karşılıklı bağımlılık oranı yüksek bir dünyada yaşıyoruz. Sorun, teknolojiden kaynaklandığı için, ekonomik entegrasyonun gücünün her şeye yettiği hem de siyasi açıdan nötr olduğu –yani, herhangi bir ülkenin çıkarlarıyla özdeşleşmediği– şeklindeki, Amerikalılar arasında çok yaygın olan inançtan kaynaklanıyor. Bu inanç, küresel piyasanın olası saldırganlara dayattığı kısıtlamalar hakkında hüsnükuruntu kabilinden varsayımlar benimsenmesine yol açıyor; söz konusu kısıtlamalar ancak olası saldırganlar da küreselleşmeyi hem kaçınılmaz hem de selim bir şey olarak gördükleri takdirde varolabilirler.

Küreselleşmenin Beijing'den nasıl göründüğünü ele alalım. Amerikalılar Doğu Asya'yı çoğunlukla yeni ekonomi-egemen dünyanın öncüsü olarak görürler. Ama Japonya, Güney Kore ve Tayvan ancak Amerikan ordusunun koruması altında önemli dünya tüccarları ve yatırımcıları olarak ortaya çıkmışlardır. Bu üç ülkenin de bağımlı olduğu Güney ve Doğu Çin Denizi'ni Amerikan donanması garanti altına alır. Bu ülkelerin hepsi de Amerikan piyasalarına girme imkânı buldukları için kâr etmişlerdir, ki bu imkânın onlara tanınmasının bir nedeni de bu ülkelerdeki refahı arttırarak soğuk savaş sırasında Amerika'nın tarafında kalmalarını sağlamaktı. ABD Doğu Asya'da büyümeyi ve ekonomik entegrasyonu desteklemişti, ama bunu, herhangi bir Asya gücünün bölgesel hegemonya kazanmasını önlemeye yönelik daha geniş bir Amerikan stratejisinin bir parçası olarak yapmıştı.

Amerikalılar bunu bazen unutsalar da, Beijing'deki lider kadro –tam da bu bölgesel nüfuz alanı peşinde oldukları için– unutmuyor. Washington'ın küreselleşme dediğine, Beijing "Amerikan hegemonyası" diyor; Çin'in küreselleşmenin temel buyruğunu ihlal etmesini açıklamaya da bu perspektif

farklılığı yardımcı olabilir. 1. Dünya Savaşı öncesindeki İmparatorluk Almanyası gibi, Çin'in dünya ekonomisiyle kurduğu bağlar da, liderlerini askeri güç biriktirme ve bu gücü yansıtma konusuyla daha az değil daha çok ilgilenmeye itiyor.

Princeton'dan Kent E. Calder'ın geçen yıl *Foreign Affairs* dergisinde yazdığı gibi, Çin'in uluslararası ticaretinin artması imalat kolunda ve hava ve karayoluyla yapılan gezilerde muazzam bir patlamaya yol açtı. Bu da Çin'i enerji ithal eden bir ülke haline getirdi. Shell'in Çin Petrol Gelişim Merkezi, 2015'e gelindiğinde, Beijing'in bugün ABD'nin ithal ettiği kadar petrol ithal etmesi gerekeceğini belirtiyor. Çin'in son yıllarda Güney ve Doğu Çin Denizleri'nde bir nüfus alanı oluşturmak için çabalamasının nedeni de bu. 1995'in ocak ayında, Çin donanması tartışmalı Spratly Adaları'nın bir parçası olan Mischief Resifi'nden bir grup Filipinli balıkçıyı kovdu. Kayda değer petrol rezervlerine sahip olan bu adalar Güney Çin Denizi'ni kesiyor ve Çin'e (Japonya'ya, Güney Kore'ye ve de Tayvan'a) giden Ortadoğu petrolü bu adaların arasından geçiyor. 1995'in aralık ayında da Çin gemilerinin Doğu Çin Denizi'ndeki Senkaku (Çinlilerin tabiriyle, Diauyutai) Adaları'na tecavüz ettikleri saptandı. Çin ve Japonya'nın da üzerinde hak iddia ettiği Senkaku Adaları petrol yönünden zengin ve kilit konumdaki uluslararası deniz yollarına yakın.

Çin'in ekonomik karşılıklı bağımlılığının artması askeri saldırganlığı kısıtlamak şöyle dursun, onu besleyecek gibi görünüyor, ayrıca Beijing'in ekonomik reformcularının çoğu da birer şahin gibi gelişmeleri gözlüyorlar. Tiananmen Meydanı'ndaki katliamdan sonra siyasi hiyerarşi içerisinde daha güçlü bir konuma ulaşan Halkın Kurtuluşu Ordusu (PLA) ekonomik reformdan yana ağırlığını koyuyor. Hong Kong'lu gazeteci Willy Wo-Lap Lam, *China After Deng Xiaoping* adlı kitabında, yabancıların 1 milyar dolardan fazla yatırım yaptıkları belki de 50.000 tane, PLA'ya ait işletme olduğunu tahmin ettiğini belirtiyordu. Ama Lam aynı zamanda ordunun Çin lider kadroları içindeki en genişlemeci unsurlardan biri olduğunu da söylüyor. Hükümeti Spratly Adaları'nda saldırgan bir tavır takınmaya PLA itmiştir. 1992'nin kasım ayında bir grup emekli general Jiang Zemin ve Li Peng'e bir mektup yazarak, Amerikalılarla Fransızların Tayvan'a savaş uçakları satmalarına "sert tepki" gösterilmesini talep etmişlerdir. 20. yüzyıl başlarında, Almanya'da, birçok sanayici, hükümeti, Britanya'nın denizler üzerindeki hâkimiyetine meydan okumaya teşvik etmişti. Çin'deki sanayiciler ve amiraller de genellikle aynı şeyi yapıyorlar.

Küreselleşme teorisine göre, Çin'in ABD Donanması'nın Güney Çin Denizi'ni terk etmesini ısrarla talep etmesi irrasyonel bir şeydir. Her şeyden önce, donanma orada serbest ticareti korumaktadır ki bu herkesin yararınadır. Ama bugün Çin, tıpkı 1900'lerdeki Almanya'nın tutumuna benzer bir şekilde, serbest ticareti, evrensel bir doğru olmaktan çok bir hegemonyacının özçıkarlarının dışavurumu olarak görmektedir. Beijing'in perspektifinden bakıldığında, ABD ordusunun Çin'in ticaret yollarında devriye gezmesi tehlikelidir — ABD'nin, Çin'in kilit ithal mallara ulaşmasını önlemesinden değil, Çin'i, pazarını bütünüyle açmaya (Çin 19. yüzyılda bunu yapmaya zorlanmıştı) zorlamak için tehdit etmesinden korkulmaktadır.

"Amerikan" serbest ticaretinin nasıl algılanabileceğini anlamak için, Beijing'in çokuluslu şirketlerle kurduğu ilişkileri ele alalım. Amerika'da günümüz çokuluslu şirketlerinin hiçbir ulusal kimliğe sahip olmadıklarını söylemek moda haline geldi. Bu görüşe göre, Çinlilerin, çokuluslu şirketlere, Çin'de satış yapabilmeleri için ulusal şirketlere teknoloji transfer etmelerini şart koşmakta ısrar etmeleri (ki bunda ısrarlılar) kendilerine zarar verecektir. Ne de olsa bu, Çinli tüketici için ithal malların maliyetini yükseltir. Ama Beijing'i yönetenler, çokuluslu şirketlerin ulusal bir kimliğe sahip olmadığını düşünmüyorlar. Onları ABD ve müttefiklerinin ajanları olarak gö-

rüyorlar ki bu da bütünüyle yanlış sayılmaz. 1991'de, Amerikan çokuluslu şirketlerinin yalnızca yüzde 2'sinin genel müdürleri Amerika dışındandı. Toronto Üniversitesi'nden Louis W. Pauly ve Pittsburgh Üniversitesi'nden Simon Reich'ın da söyledikleri gibi, çokuluslu şirketler genel yönetim tarzları, mülkiyetleri ve en değerli bileşenlerinin üretimi açısından doğdukları ülkeye derinden bağlıdırlar. Beijing bunu biliyor; Çin, ticareti arttırmanın bedeli olarak teknoloji transferinde ısrar etmediği sürece, Batılı çokuluslu şirketlerin oyuncak imalatından mikroçip imalatına geçmek için gereksindiği bilgiyi kendisine vermeyeceklerinden korkuyor.

Çin'in yöneticileri merkantilist bir tutum içindeler. Ekonomik bağların ülkelerinin güçlenmesine yardımcı olacağına inanıyorlar, ama aynı zamanda düzenlenmemiş ticaretin istikrarsızlık tohumları atabileceğini de hesaba katıyorlar. Gümrük tarifelerinin ABD ile Japonya'nın sanayileşmesinde kilit bir rol oynadığını biliyorlar ve Amerika'nın bugün serbest ticaret üzerinde ısrar etmesinin, Çin'in ulusal büyüklüğe ulaşmak için gereken o denenmiş formülü benimsemesini önlemeye yönelik zekice bir girişim olduğundan şüpheleniyorlar. Amerikalı yetkililer, serbest ticaretin Beijing'in şu anki otoriter rejimini yıkıp demokratik bir devrimin yolunu açacağını söylediklerinde, Beijing bunu duyuyor.

Bu da Thomas Friedman ve diğer küreselleşme sevdalılarının sormayı pek düşünmedikleri şu soruyu gündeme getiriyor: Küreselleşme bu sıralar bu ülkede niye son derece çekici bir teori haline gelmiş durumda? Bunun cevabı, ABD'nin bugün, son iki yüzyıldır yalnızca tek bir ülkenin daha ulaşabildiği bir konumda olmasıdır. Viktorya dönemi Büyük Britanyası gibi, ABD de bugün dünyanın tek süpergücü. Eski rakipleri öldü ve yenileri de henüz doğmuş değil. Güvenliği o kadar garantide ki askeri gücün önemsizleştiğinden şüpheleniyor. Ve Amerika çatışmasız bir dünya düşü, "Tarih'in sonu" düşü kurabilecek bir lükse sahip.

Ama küreselleşme yalnızca Amerika'nın başarısını değil, aynı zamanda örtük korkularını da dile getiriyor. Dünyanın tek süpergücü olup aynı zamanda gerileme içinde olmak da mümkündür. Bu gerileme, son on yılda Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve Almanya, Fransa ve Japonya gibi rakiplerin içinde bulundukları ekonomik sıkıntılar sayesinde ve belki hepsinden önemlisi, Amerikan sanayiinin son on yılda yine uluslararası alanda öne çıkmasıyla etkileyici bir biçimde örtbas edildi. Ama uzun vadeli bir perspektiften bakıldığında, Amerika'nın diğer ülkelere oranla gerilediği tartışılmaz.

1950'de ABD dünya GSMH'sinin %39'unu, 1995'te ise %26'sını temsil etmektedir; 1953'te ABD dünyanın imalat çıktılarının %45'ini, 1990'da ise %22'sini karşılamaktadır. Küresel ekonomik hâkimiyetindeki bu gerileme, ABD'nin siyasi ve askeri gücünü sürdürmesini zorlaştırıyor; üstelik bu aygıtlara yönelik meydan okuma şu anda pek önemli düzeyde olmasa bile. Amerika yakın tarihlerde bir dizi elçilik ve konsolosluğunu kapadı ve UNICEF'in yaptığı bir araştırmaya göre, şu anda dış yardıma ayırdığı GSMH oranı bakımından yirmi bir sanayi ülkesi arasında en geride bulunan ülke. ABD tarafından taahhüt edilen Dünya Bankası kredileri oranı, kurumun kuruluşundan bu yana geçen dönemde yarı yarıya düştü. Amerika'nın Pasifik'teki askeri kuvvetleri, 1989 ile 1995 arasında %15 azaldı.

Küreselleşme, süpergücün azalan kaynaklarla güvenlik sistemini muhafaza edemeyeceği endişelerine rahatlatıcı bir cevap veriyor: Barışı ayakta tutan şey güvenlik sistemi değil, küresel piyasadır. Ama askeri güç azalmayı sürdürürken, küresel pazarın genişlemesi -Thomas Friedmann'la Bill Clinton'ın söylemekten hiç bıkmadıkları gibi- durdurulamaz boyutlarda. Amerikan dış politikası küreselleşmenin sürmesine yardım etmekle ve diğer ülkelere bunun getirdiği kısıtlamaları hatırlatmakla yetinebilir.

Clinton yönetiminin Çin karşısındaki politikasının hikâyesi budur. 1993'te Bill Clinton iktidara geldiğinde, Çin'i ülkesi içinde daha az baskıcı, ülkesi dışında da daha az saldırgan bir duruma gelmeye zorlayacak yaptırımlarda bulunma tehdidinde bulundu. 1994'te Warren Christopher Beijing'e yaptığı bir gezide bu mesajı da götürdü ve açıkça aşağılandı. Amerika'nın müttefikleri ve Amerikan iş dünyası Çin'i tecrit etmeye yönelik her türlü girişimi reddedince ABD geri çekildi. Clintoncılar, Çin'in davranışlarını, en azından ülkesi içindeki davranışlarını değiştirme gücüne sahip olmadıklarını fark ettiler. Bu gelişmenin ürünü de "bağlanma" -küreselleşmenin politikadaki biçimi- oldu. Bu politika, Çin'in dünya ekonomisiyle entegrasyonunun artmasının, ABD baskısı olmadan da onu ehlileştireceğini varsaymaktadır. Thomas Friedman, "Hong Kong büyük ölçüde kendi kendine yaptırımlar üreten diplomatik bir sorun olacak" diye yazarken bunu kasdetmekteydi. Christopher 1996'nın kasım ayında Çin'e bir kez daha gittiğinde ev sahiplerine şöyle dedi: "Tarih, halkına hesap veren hükümetlerin ve açık toplumların... yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme için çok daha iyi yerler yarattığını bize göstermiştir." Başka bir deyişle, Çin'in zenginleşme arzusu davranışlarını düzeltecek ve onun bir tehdit haline gelmesini önleyecektir.

Bunlar tehlikeli varsayımlardır. Amerika'nın görece gerilemesine verilebilecek en iyi tepki, gittikçe zenginleşen müttefiklerimize, yararlandıkları güvenlik sistemini korumakta daha fazla pay almayı kabul ettirmek olacaktır. Doğu Asya'da bu, Japonya, Güney Kore ve Endonezya gibi ülkelerle yaşanan ticari anlaşmazlıkları bir kenara bırakıp, ABD - Çin ilişkilerinde onlara daha fazla söz hakkı vermek anlamına gelir. Bu ülkeler Çin'in iç işleriyle ilgilenmedikleri için, Amerika'nın, insan hakları konusundaki görüşlerini daha az vurgulaması gerekecektir. Ama bunu zaten yapmıştır. Çin'in komşularını, onun hegemonik atılımlarını önlemenin yükünü daha fazla üstlenmeye ikna etmek için ödenmeye değer bir bedeldir bu. Amerika, politikasını küresel piyasanın buyrukları üzerine değil, güç dengesini yenileme düşüncesi üzerine kuracaktır, ki bu da, teknolojinin ilerlemesinin ya da zenginliğin yayılmasının, ulusal kaynaklar ve ulusal irade seferber edilmeksizin bizi güvenli tutmaya yetmeyeceğinin, kabul edilmek istenmese bile kabul edilmesi anlamına gelecektir.

Ünlü İngiliz tarihçi E.H. Carr, 1939'da, bir Dünya Savaşı yaşanmış ve bir diğeri de ufukta belirmişken, olayların Norman Angell'ı neden yanılgıya sürüklemiş olduğu üzerine düşünmüştür. *The Twenty Years' Crisis* adlı kitabında şöyle yazmıştır: "Çıkarların birbirleriyle uyumlu hale getirilmesini siyasi eylemin hedefi haline getirmek, çıkarlar arasında doğal bir uyum olduğunu varsaymakla aynı şey değildir; uluslararası ilişkiler alanındaki düşüncelerde bu denli kafa karışıklığı yaratan şey de bu varsayım olmuştur." Küreselleşme kuramcıları, o zaman da şimdi de, barışın mümkün olduğuna inandıkları için yanılmış değillerdi. Barışın siyasetsiz de mümkün olabileceğine inandıkları için yanılmışlardı.

İngilizceden çeviren: Tuncay Birkan

Küreselleşme Konusunda Bazı Kaygılar

MARC FERRO

Yeni binyılın başında, yeni bir tarihsel evreye, küreselleşme evresine girdiğimiz düşüncesi ağır basıyor. İyi de, basit bir optik yanılsama değil mi bu? Çünkü bir dünya birliği yaratma hareketinin ortaya çıkması çok eskiye dayanıyor.

Bir örnek alalım. Küreselleşmenin nedeni olarak adı sanı bilinmeyen, denetlenemez, sermayeler üzerinde spekülasyon yapan, ekonomik krizlere yol açan, modayı ya da kamuoyunu oluşturan ya da yerleşik kanıları boşa çıkaran yeni efendilerin ortaya çıkmış olması gösteriliyor. Oysa bu tanı tam tamına savaş öncesi için, bir kuşak henüz geçip gitmeden yeni mesleklerin doğup öldüğü, bir buluş için alınan beratın, bir öncekini rafa kaldırdığı o dönem için geçerli.

Sömürgecilik daha o zamandan kendi tarzında, bu hareketin İsa ya da uygarlık sancağı altında yapıldığını ileri sürerek dünya birliği düşüncesinin ilk temsilcisi olmuştu. Efendinin dün banker ya da hatırlı kişi olması, bugün City'de, Wall Street'te ya da Brüksel'de oturması hiçbir şey değiştirmiyor; kurbanlar açısından da kıyaslanabilir etkiler söz konusu. Yeni olan, küreselleşmenin gezegenin en ücra köşelerine kadar ulaşması, halkların bağımsızlığını olduğu kadar, siyasal düzenlerin farklılığını da önemsememesi.

Yirminci yüzyılın başında, toplumsal dönüşümlerin, hatta siyasal ya da dinsel kıyımların ortaya çıkardığı kurbanlar için bir çıkış yolu vardı: kimileri Amerika'ya göç etmeyi düşünüyor, kimileri devrim yapmaya hazırlanıyor ya da kendi bağımsızlıkları için savaşıyordu. Oysa 2000'li yılların başında, Batı'da toplumsal parçalanmaların yayıldığı bir ortamda, Avrupalılar eski-

den olduğu gibi bir yerlere göç etme olanağına sahip değil; devrim çekiciliğini yitirdi: Okyanus ötesi, bağımsızlığın yarınları yelkenleri suya indirdi. Sovyet sisteminin çöküşü, üzerinde kurulu olduğunu ileri sürdüğü düşüncelerin –oysa bu düşünceleri saptıran aslında onlar olmuştu– gözden düşmesine neden oldu.

Batı dışındaki halkların –Orta Afrika'da, Bangladeş'te, vb.– bütünüyle karşı karşıya kaldıkları dramlar, bu mutsuz insanların yaşam düzeylerinin iyileştirilmesinin –ki buna olanak var– bir düş olarak kaldığını kanıtlıyor. Bir yandan, en zenginlerle en yoksullar arasındaki fark artarken, öte yandan, bu toplumların her birinde geçimi en iyi olanlar ile geçinme olanaklarından yoksun olanların yaşam düzeyleri arasındaki uçurum giderek derinleşmekte.

Bu beklenmedik değişimler, iki dünya savaşı sonrasında hiç kimsenin düşünemediği etkilerin ortaya çıkmasına yol açtı. Rusya'da örneğin, Sovyet düzeninin sona ermesi bir dizi felaketi getirdi; — oysa bu olay özgürlüğün yeniden doğuşu olarak kaşılanmıştı. "Geçiş dönemi", kitle halinde işsizlik ve dört nala koşturan enflasyonla belirginleşti, buysa milyonlarca vatandaşın birikimlerini sıfıra indirdi, onları yoksulluğa düşürdü ve yaşama umutlarını azalttı. Tarihte benzeri görülmemiş bu sarsıntı, ilk ağızda kırk ile elli yaşları

arasındaki insanları vurdu: bu insanlar yaşam kadrolarının çöküşüne, güvenliklerinin garantisi olan hukuksal dayanakların ortadan kalkmasına –iş kurumu, üniversite, kamu hizmeti vb.– tanık oldular.

Batı toplumunun karşı karşıya kaldığı değişimler bu ölçüde dramatik olmadı. Ne var ki, hızlandırılmış küreselleşmenin etkileri ifadesini bu toplumlarda da belirli bir gerilemeyle buldu. Ekonomik alanda yeniden yapılanmanın işsizliğe yazgılı kurbanları da toplumsal güvenliklerini yitirdi; oysa "görkemli otuz yıl" (1945-1975) döneminde, toplumsal asansörün arıza yapacağını kimse düşünmüyordu. Bu korkunç değişimler başka yerlerde olduğu gibi Avrupa'da da insan sağlığının bozulmasına yol açtı: eskiden yalnızca tehlikeyle karşı karşıya olan insanları ya da sorumluluk üstlenen kadroları etkileyen stres, bundan böyle geniş toplum katmanlarını vuruyor. Batı Avrupa'da krize ve iş düzeninin bozulmasına bağlı hastalıklar, şimdiye kadar iş düzenine bağlı olan hastalıkları nicelik bakımından aştı.

İki yüzyıl boyunca, Batı toplumlarının önde gelen talebi, işçiye hastalık durumunda sağlanan en düşük ücret ve çalışma hakkı olmuştu. Sosyal devlet ve sosyal yardım sayesinde bu hak elde edildi. Böylelikle iş dünyasındaki çatışma konularının yavaş yavaş başka noktalara kaymasına tanık olduk. Bu yolu açan Almanya oldu: Bu ülkede yarım yüzyıldan beri, grevde geçen günlerin düzenli biçimde azaldığı, buna karşılık hastalık gerekçesiyle işe gitmemenin yine düzenli biçimde arttığı gözlendi. Avrupa dışı ülkelerde grev-hastalık ikilisi daha net olarak gözleniyor, öyle ki işverenler, işe gelmeme süresi belirli bir eşiği aşan kişilerin asgari ücretinin düşürülmesinin uygun olacağını ileri sürüyor.

Hastalığın, topluma baş kaldırmanın yeni biçiminin, genel huzursuzluğa tepki olarak sergilenen bireysel kopuş olduğu düşünülebilir. OECD ülkeleri içinde İsveç, yılda 250 ile 280 arasında efektif çalışma günü ile işe gitmeme konusunda başı çekiyor; bu ülkede hastalık nedeniyle işe gitmeme, İsveç sisteminin *"hastalığı toplumsal karşıtlıkları yumuşatma aracına dönüştürmesi"* yüzünden 1988 ile 1997 yılları arasında on üç günden yirmi beş güne çıktı.

Ayrıca, birkaç yıldan beri, kazanılan tedavi görme hakkına, sağlığa kavuşturulma hakkı da eklendi. Kusursuz sağlık böylece bir yaşam tasarısı olmasa da, değiştirim ideolojisi haline geldi. Üçüncü bir tür oluşturan ve yeni bir sağlık paradigmasının temsilcisi olan bu hastalar, özellikle ABD'de, avukatlarının gönüllü desteğini de yanlarına alarak "hekim partneri hasta"ya dönüşüyorlar. Hasta olmak bundan böyle arızi bir durum değil, kimi za-

man başka bir kimliği olmayan kişilere kişilik sunan bir yaşam biçimi. Bu, onların yaşamına bir anlam kazandırıyor.

Böylelikle, her türlü ahlak dışı etkilerle ve ortalama yaşam süresinin uzaması konusundaki gelişmeler sayesinde toplumsal bunalımlar hasta üretiyor, bu hastalar da toplumu çökertiyor. Kısır döngü: Fransa'da olduğu gibi ABD'de de (Clinton'ın ilk başkanlık kampanyasında) sağlık ve sosyal güvenlik sorunu siyasal çekişmelerin en ağırlıklı konularını oluşturuyordu, oysa şimdiye kadar ortalama yaşam süresi hiç bu kadar uzun olmamış, doktor ve hasta sayısı da hiç bu kadar yüksek düzeye erişmemişti.

21. yüzyıl başlangıcını farklı kılan bir başka özellik de, bir dogmanın, bilimin sürekli başarısı ile bir tutulan gelişme dogmasının sorgulanmasıdır. 20. yüzyılın başında, toplumsal bilimlerin ve siyasal kuramların gelişmesiyle –Marx'ın "bilimsel" sosyalizmi, Kropotkin'in "bilimsel" anarşizmi vb.–, hükümet etme biçiminde meydana gelen gelişmeyi, başka bilimsel etkinliklerin de kaçınılmaz olarak izleyeceği düşünülüyordu. Sapkın ideolojiler adına işlenen cinayetler sonucu insanlar parlak bir geleceğe olan inançlarını yitirdi kuşkusuz, ne var ki maddi ve teknik alandaki ilerlemelere bağladıkları umutlarını yitirmemişlerdi. Bu nedenle, iki dünya savaşının sonrasında ortaya çıkan tüketim toplumu, çiçek hastalığının kökünün kurutulması –bunu başkaları da izleyecekti–, hapın icat edilip tedavide kullanılması, Sputnik macerası ve Ay'a ayak basan ilk insan vb., bu umudu güçlendirdi.

Oysa, şimdi de dünyanın her yanında fışkırırcasına ortaya çıkan belirtiler, bir felaketin gelmekte olduğunu haber veriyor. Öncelikle Afrika'da, ekonomik gelişmenin ne pahasına olursa olsun sağlanması düşüncesinin ağır basması, "bilinmeyen" hastalıkların salgın halinde ortaya çıkmasına ya da yeniden ortaya çıkmasına neden oluyor.

Sonra, Çernobil olayı nükleer tehlikenin gerçekliğini gözler önüne sererek ekoloji uzmanlarının uyarılarını doğrulamış oluyor. Son olarak da AIDS hastalığının ya da tıp araçlarının sanayileşmesinin kanla bulaşan hastalıkların ortaya çıkmasıyla bağlantısının etkilerini yaşıyoruz. Böylece, bilimin etkilerinin denetim altına alınması gereği doğrulanmış oluyor –"deli dana" hastalığı ve yapılan ilk klonlamalar bu kanıyı güçlendiriyor–, öte yandan bilimin de aşılmaz sınırların eşiğinde olduğu gözleniyor.

Benzeri sınırlama ve kuşkulara ABD dışındaki siyasal alanlarda da rastlıyoruz; Amerikalılar ülkelerinin her durumda dünyanın tüm öteki toplumları için örnek oluşturduğunu düşünüyor. Ne var ki Avrupa'da, özellikle de

Fransa'da bir çelişki yaşanıyor. Devlet bir yandan el üstünde tutulurken, öte yandan sürekli küçültülüyor. Var olan siyasal düzeneklerin tartışma konusu yapıldığı gözleniyor; devletin belirli alanlardan sürekli ve dönüşü olmaz biçimde el çekmesinin tırmanması bunun kanıtı olarak gösterilebilir. ABD'de devletin doruklarına tırmanmış olan bu olayın, Avrupa'da, bölgeselleşmenin sınırlarını genişlettiği, öte yandan gücünü mirasla geçen aile hanedanlıklarından alan bir toplumsal sınıfın ortaya çıkmış olmasına bağlı olduğu görülüyor. Yurttaşlarla seçilmişler arasında beliren bu ayrılma, söz konusu düzenlerin temsili ve parlamenter olduğunu, buna karşılık demokratik olmadığını doğruluyor.

Bu işleyiş, seçilmişlerin seçmenlerine yönelttiği bir söylemle kendini belli ediyor: "Sizin adınıza ortaya koyduğumuz haklarınıza saygılıyız ama bırakın da sizi tek başımıza ve rahatça yönetelim." Böylece işin özünü seçimler oluşturuyor; ki bu hiç olmazsa, komünist olsun ya da olmasın, bu haklara bile saygı göstermeyen, öncülerinin büyük bir bilgiçlik içinde her türlü temsili demokrasiyi reddettiği düzenlerden daha demokratiktir. Bu ayrılma bir ölçüde yabancılaşma olarak yaşandı. Oysa, radyonun, yazılı basının, televizyonun yurttaşları bilgilendirerek bilgiyi demokratik kıldıkları bir dönemde, halkın büyük bir bölümünden daha yetenekli olarak ortaya çıkanlar yalnız-

ca parti yöneticileri değildi, militanlar da Amerikan tarzında basit parti yandaşlarına dönüştü; bu kişilerin, eskiden burjuvaların soylu sınıfa dahil olma peşinde koştukları gibi, siyasal kariyer peşinde koşmaya kalkmamaları ölçüsünde elbette. Yurttaşlar böylece, yalnızca ideolojik tutamak noktalarını yitirmekle kalmadı, düşüncelerine baş vurulacak kişilerden de yoksun kaldı. Bu yoksunluk, özellikle Fransa'da, insanların katılımcı etkinliklere girişerek bu olguyu dengeleme yoluna gitmesiyle, dolayısıyla da katılımcı yaşamın canlandırılmasıyla giderilmeye çalışılıyor. Böylelikle gerçekten demokratik, iktidar karşıtı güçlerin ortaya çıktığını görüyoruz; bunların gücü sınırlı elbette, ne var ki yurttaşların, bir yandan geleneksel temsili siyasal yaşam biçimlerinden koptuklarını, öte yandan ülkeyi ilgilendiren her türlü etkinliğe katılmaya istekli olduklarını kanıtlıyor.

Şaşırtıcı olan, siyaseti modernleştireceklerinden söz eden kişilerin "saraylı" olmaları, siyasal görüşlerinin de yalnızca parlamenter sistemin geleneksel biçimleriyle sınırlı kalması. Bu, söz konusu siyasal düzeneklerin 18. yüzyılın sonunda ortaya çıktığını, Amerikan ve Fransız devrimlerinin, toplumların o günkü işleyiş biçimleri üzerinde yapılmış çözümlemeyi temel alan yeni bir siyasal düzen ve tasarı ortaya koymuş olduklarını unutmak anlamına gelmiyor mu? Bu tasarının üzerine oturduğu temel ilkeler –insan hakları, güçler ayrımı vb.– baskın ilkeler olarak varlıklarını sürdürüyor elbette. Ne var ki, bu demokratik ve Cumhuriyetçi modelin ortaya konmasından bu yana, örneğin kapitalist örgütlenme, bilimin sınırlarının genişlemesi ya da medyaların gelişmesi gibi yeni güç odakları ortaya çıktı. Buna karşın, bu odakları hiçbir anayasal tasarı hesaba katmıyor. Ekonomik düzen yavaş yavaş, ölçütlerini ve yargılarını dayatarak kaçınılmaz yasa kimliğine bürünmekte. Bu durumda, siyasal demokrasinin kendi iradesini duyurma yeteneğinden geriye kalan ne?

Fransızcadan çeviren: Aykut Derman

Hatalı Fon

IMF'nin Yanlış Öncelikleri

JAMES TOBİN - GUSTAV RANIS

Bunu 1930'larda da yapmışlardı, şimdi bizleri yine tehdit ediyorlar. "Onlar" dediklerimiz, dünya maliyesinin efendileri –uluslararası bankacılar, merkez bankacıları, maliye bakanları ve 1945'ten beri de Uluslararası Para Fonu. Hem finans sistemlerini hem de ekonominin bütününü tehlikeye atan nakit krizleri karşısında, değişmez biçimde finansa öncelik veriyorlar. Önerdikleri standart tedavi, yani mali kemer sıkma ve cezalandırıcı faiz oranları ekonomik hayat için yıkıcı sonuçlar doğuruyor. Bu tedavi yüzünden insanlar işlerinden oluyor, girişimler iflas ediyor. Ama bu tedavinin yaratıcıları dünyaya, dünya çapında kredi kuruluşlarının ve yatırımcıların hükümetlerin izledikleri mali politikaların sağlamlığına duydukları güveni onarmanın refah ve büyüme için temel önem taşıdığını söylüyorlar. Başbakanlar ve devlet başkanları da buna ayak uydurmak zorunda kalıyor.

Mesele şu ki işletmelerin ve hükümetlerin kredi itibarını, asıl bu tedavinin yol açtığı durgunluklar tahrip ediyor. 1930'larda mali sağlamlık, para birimlerinin yerleşik altın karşılığı değerlerine inatla bağlı kalmak anlamına geliyordu. Bu çaba Büyük Bunalım'ı doğurdu ve en sonunuda altın standardı çöktü. IMF'nin yakın tarihlerde Tayland, Endonezya ve Güney Kore'ye sunduğu yardım paketleri, alışıldık forma bağlı kalarak, sıkı maliye ve para politikaları ve sert yapısal reformlar talep ediyor. Ama bu paketlerin ilan edilmesi finans piyasalarına ümit edilen güvenin duyulmasını sağlamış değil. Bu ülkelerin rezervlerindeki erime devam etti ve paralarının değerindeki ve borsalarındaki düşüş sürdü. Bu olay dünya çapında bir bunalıma yol aç-

mayacaktır, ama % 6-8 arasındaki büyüme oranlarına alışık olan Asya Kaplanları'nı fena halde frene basmak zorunda bırakacaktır.

1930'larda Weimar Almanyası'nın Şansölyesi Bruening, ülkesindeki % 20'lik işsizlik oranını ihmal ettiği için tek başarabildiği Hitler'i iktidara getirmek olmuştu. 1925'te altın standardına dönmüş olduğu için bunalım yaşayan Britanya 1931 eylülünde bundan en nihayet vazgeçince ekonomisi bunun faydasını hemen görmüştü. 1932'de, bunalım daha da kötüleşirken Hoover yönetimi ve Federal Hazine ümitsizce doların altın karşılığı değerini savunuyorlardı. Roosevelt 1933'te doların değerini düşürdü ve en sonunda rahatlama başladı.

IMF'nin önemli amaçlarından biri, geçici olarak uluslararası likidite sıkıntısı yaşayan ülkelere yardım edip onlara kendi politikalarına ve döviz kurlarına uyum sağlamaları için zaman vermekti. IMF'nin mimarları, şu anki haleflerinin tersine, nakit sıkıntılarının kurbanların kabahati olduğunu düşünmüyorlardı.

IMF başlangıçta bir tür altın standardını yeniden yerleştirdi. Her üye kendi parasını sabit bir kur üzerinden dolara çevrilebilir hale getirdi; dolar da altına çevrilebiliyordu. Bu sistem ABD'nin doların altına çevrilmesini garantilemekten vazgeçtiği 1971'e kadar sürdü. 1973'ten beri, merkez bankalarının ara sıra nakit piyasalarında alım satımlar yapmalarına rağmen, dolar, mark ve yen arasındaki döviz kurları resmi bir parite olmaksızın serbestçe değişmektedir. Bu sistemin, mali ve siyasi krizlere yol açmadan döviz kurlarını düzenleyebilme gibi büyük bir erdemi vardır. Örneğin, yen'in dolar karşısındaki değerinin yüzde 40'ını kaybettiği 1995 ile 1997 arasında hiçbir kriz yaşanmamıştır. Başka ülkeler genelde yarısabit döviz kurlarına bağlı kalırlar. Kendi paralarını üç "sert" paradan birine ya da bunların bir karışımına bağlı bir şeritte tutma sözü verirler. Bu şeridin kendisi süreklilik arz eden piyasa eğilimlerine tepki olarak genellikle yukarı aşağı iner çıkar. Bir paranın dolar değeri şeridin alt sınırına yapışıp kaldığında ve spekülatörler daha da aşağı ineceğinden emin olduklarında krizler ortaya çıkar. Satışa geçerler ve talihsiz merkez bankası da rezervlerini tüketerek alım yapmak zorunda kalır. Son dönemdeki krizlerden çıkartılabilecek bariz ders, birçok ülkenin sabit ya da yarısabit kurlardan vazgeçip serbest kurları benimsemesinin daha iyi olacağı yönündedir.

IMF'nin Asya paketleri, Latin Amerika'da, özellikle de 1994'te Meksika'da geçirdiği deneyimlere dayalıdır. Meksika IMF standartlarına göre iyi durumda gibi görünüyordu. Bütçesi dengeli olmaya yakındı; enflasyon oranı tek haneliydi; işçi örgütleriyle varılan bir anlaşma sayesinde ücretler stabilize edilmişti ve Meksika, ekonomisinin ayarlarını bozarak kendini ya-

bancı tüccar ve yatırımcılara daha da açıyordu. Yine de, 1993 ile 1994 arasında, Meksika, pezonun aşırı değer kazanmasına izin verdi. Meksika finans piyasalarına akan dolarlar bu arada pezonun da değerini arttırdı. Bu arada, malların fiyatları ABD'den daha hızlı artıyordu. Sonuçta, Meksika üretim yatırımlarını değil tüketim çılgınlığını finanse eden bir ticaret açığı yaşadı. Hükümet kısa vadeli dolar borç alıyordu, ama döviz kuru şeridinin kaçınılmaz inişi çok az ve çok geç gerçekleşmişti. Kredi kuruluşları kaçtılar.

Bu noktada, IMF ve ABD 50 milyar dolarlık bir yardım ayarladı. Bildik reçete pezoyu serbest bırakmak, bütçeyi sıkılaştırmak, para arzını kısıtlamak ve faiz oranlarını arttırmaktı. Meksika'nın reel GSMH'si 1995'te % 6 düştü, ama ertesi yıl büyüme kaldığı yerden devam etti. Pezonun dolar karşılığı reel değerindeki % 20'lik düşüş ticaret dengesini yeniden kurmaya yetti ve enflasyondaki şişme de indi. Meksika yardım olarak aldığı kredileri geri ödedi.

1997'de IMF ve ABD hazinesi Asya'nın para krizine, merkez bankaları ile hükümetlerin 1930'daki altın krizlerine verdiği tepkiyi verdi. Asya'ya "Latin Amerika Hastalığı"nın kurbanı teşhisini koyup bildik reçeteyi verdi. Ama, 1997'den önce, Asya Kaplanları IMF ölçütlerine göre örnek ekonomiler gibi görünüyorlardı. Genelde bütçe fazlaları oluyordu ve para büyümesi ılımlı düzeydeydi. Enflasyon oranları düşük, tasarruf oranları yüksekti. Başta Güney Kore olmak üzere bazı ülkeler çoğunlukla kısa vadeli büyük miktarda dış borç almışlardı. Meksika'nın dolar garantili borçlarının tersine, bunların neredeyse tamamı özel kuruluşlara olan borçlardı. IMF'nin belirttiği gibi, bu ülkelerin ticaret açıkları vardı. Ama Meksika'nın tersine, tüketim amaçlı ithalat yapmıyorlardı. Gelişmekte olan ekonomilerin yurt içinde yapılacak yatırımlar için dışarıya borçlanmaları gayet meşru bir şeydir ama Güney Kore'nin son yatırımları, ağır sanayi, arazi ve emlak alanında yapılan açıkça yanlış prestij projeleriydi. Kilit sorun hükümetin hovardalığı değil, özel kuruluşlardan alman kredilerin yanlış yönlendirilmesiydi.

Asya ülkelerinin özel kuruluşlara aşırı borçlu oluşları, durumu açıkça ağırlaştırdı. Merkez bankası kendisini talep üzerine yerel para karşılığı sert para satmaya adadığında, uluslararası rezervler, özel dış borçları geri ödeme sürecinin rehinesi haline gelir. Sabit bir döviz kuruna bağlı kalmak, yerli borçlularla yabancı kredi kuruluşlarını riskten kurtarır. Borçlular, ancak merkez bankası yabancı paranın bedelini (borçluların kredileri geri ödemek için fiyat arttırmasına bağlı olarak) artırırsa riske girerler. IMF-ABD paketi Güney Kore bankaları ve sanayilerine ayrım gözetmeksizin yardımda bulunduğu için eleştirilmiştir. Bunların bazıları kamu fonları ya da şirket birleşme-

leri yoluyla kurtarılmaya layıktır. Diğerlerinin sahiplerinin soğuk bir duş almalarına izin verilmelidir. En berbat adaletsizlikler ve en berbat emsaller, yabancı alacaklılara bütün paralarını geri alma garantisi verildiği zaman ortaya çıkar; kâr amacıyla riskli yatırımlar yapıyorlarsa, kayıplardan da muaf tutulmamaları gerekir. Bazı yabancı bankaların vadeleri uzatma karşılığında Güney Kore'den talep ettikleri gibi, bütün borçları hükümet taahhürü altına almak bir başka kötü emsaldir. Gelgelelim, her türlü sigorta sisteminde bir miktar "ahlaki tehlike" kaçınılmazdır. Bu, ülkelerin kendi içlerindeki ya da ülkeler arasındaki "son çare olarak başvurulan borç verici kuruluşlar"ı ortadan kaldırmayı gerektiren bir neden değildir. Yardımları özenli planlamayı gerektiren bir nedendir. Para krizlerine IMF ile ABD'nin getirdiği açıklama, ekonomik yapının kalıcı temel kusurlarını –oligopol niteliğinde işadamları, bankacılar ve siyasetçiler arasında kurulan rekabet-karşıtı ve yoz ittifakları– vurgulamaktadır. Bu "kanka kapitalizmi" ne kadar itiraza açık olursa olsun, yeni bir şey sayılmaz. 1997'deki mali krizin ana nedeni olamaz.

Daha akla yatkın bir neden, Japonya'nın uzayan durgunluğunun komşularının önemli ihraç pazarlarını zayıflatmış olmasıdır. Onların ticaret açıkları, Japonya'nın fazlalarının karşılığıdır. Çin'in 1994'te yaptığı devalüasyonla birlikte, yenin de değerini kaybetmesi, Asya paralarının, özellikle dolara çok katı bir biçimde bağlı olanların aşırı değer kazanmalarına katkıda bulunmuştur. Yabancı kredi kuruluşları bu ülkelerin döviz kurlarının makul olmadığından şüphelenince de, onları başlarından atmıştır. Japon bankaları da tuz biber ekleyerek ilk çekilenler arasında yer almışlardır. Kredi kuruluşlarının, IMF gözetimi altındaki ekonomilerin pek de parlak bir manzara sunmamalarının da vurguladığı panikleri, döviz kurlarını, bu ülke paralarının temeldeki aşırı değerlerini düzeltmek için gerekenden çok daha fazla düşürmüştür.

Asya Kaplanları'nın son yirmi otuz yıldaki çarpıcı büyümesi serap değildi. Eğitimli bir işgücünün, yüksek tasarruf oranı ve hızlı sermaye birikiminin, modern teknolojinin ve yaratıcı müteşebbisliğin bileşimine dayalıydı -ki bunlar gelecek için hâlâ iyi sinyaler veren ve Doğu Asya'nın Latin Amerika'yı geride bırakmasını sağlayan temel özelliklerdir.

Asya Kaplanları'nın yapısal reformlara ihtiyacı vardır: Merkez bankası rezervlerinin büyüklüklerinin ve banka bilançoları ve işlemeyen kredilerin sürekli ve tam olarak açıklanması; düzenli iflas prosedürleri; siyasi kayırmacılık ve özel kredilerin hükümet garantisi altına alınması yerine nesnel risk analizlerinin ve kolay ulaşılır kredi dağıtımlarının geçirilmesi; ve banka ser-

mayesinin uluslararası standartlara uygun olması. En önemlisi de, yerel bankaların sert paralarla borçlanmaları yasaklanmalıdır.

Ama bu sorunlar bu ekonomileri derin bir durgunluğa zorlamayı gerektirmez; böylesi bir durgunluk kamusal sağlık ve eğitim harcamalarına ve diğer sosyal güvenlik ağlarına bağımlı olan yoksullar için özellikle acı verici olur. Böylesi bir reçete iç ve dış yatırımcıların güvenini tekrar kazanmaya da yol açmaz. Son olarak, IMF-ABD doktorları, söz konusu Asya hükümetlerinin kapılarını uluslararası mali işlemlere daha fazla açmaları gerektiğinde ısrar ediyorlar. Küreselleşmeyi daha da zorlamak için hiç de uygun olmayan bir zaman dilimindeyiz. Döviz kurları ve yerel varlıkların değerleri bu kadar düşükken dışarıya açılmayı teşvik etmek, yabancılar için kelepir ortam yaratma imajını ve hatta gerçekliğini yaratarak bu ülkelerin yurttaşlarının çoğunun kamusal ve özel uluslararası kredi kuruluşlarının niyetlerine duyduğu güveni tahrip eder. Her halükârda, yerel bankacılık ve maliye reformları yapılmadan yabancı sermaye girişi daha fazla kolaylaştırılmamalıdır. Bu sadece, faiz oranı farkları ve/veya devalüasyon beklentileri değiştiği zaman geri çekilmeye hazır tedirgin fonların gelmesine davetiye çıkarmak olacaktır ki şu anki krizde bu fonların büyük payı vardır. Sıcak parayı çekmekten kaçınmak için, ülkeye giren yabancı sermayeden Şili tipi bir vergi ya da özel bir depozito talep edilebilir. Daha uzun vadede ise, uluslararası bir forumda müzakere edilecek ve para işlemlerinden alınacak bir vergi üzerinde düşünmeye değer. IMF'nin yardımlarını eleştirenlerin bazıları IMF'yi ortadan kaldırmak istiyorlar. Serbest piyasacı ideologlar, hükümetler ve uluslararası kurumlar yoldan bir çekilseler, tamamen liberalleştirilmiş uluslararası mali piyasaların bütün şokları optimal bir biçimde giderebileceğine inanıyorlar. Bu inancı destekleyen ikna edici bir kanıt ya da mantık yok. Ulusal paralar piyasa kurumları değildir, olamazlar. Karşı taraftaki eleştirmenler ise IMF'ye, dünyanın sıradan insanları aleyhine ulusaşırı kapitalizme hizmet eden bir araç gözüyle bakıyorlar. Biz, nasıl ülkelerin merkez bankalarına ihtiyacı varsa dünyanın da bir IMF'ye ihtiyacı olduğuna ve IMF'nin büyük üyelerinden sert para birimiyle krediler alması gerektiğine inanıyoruz. Şu anki olaylardan çıkan ders, IMF'nin ilk misyonuna sadık kalıp üyelerini kısa-vadeli likidite darlığı yüzünden felakete uğramaktan kurtarması gerektiğidir. Dünya Bankası ve diğer uluslararası kredi kuruluşları, uzun vadeli yapısal ve kalkınmayla ilgili sorunları ele almaya daha uygun durumdadırlar.

İngilizceden çeviren: Tuncay Birkan

Seattle'dan Prag'a, Nice'ten Cenova'ya

RONİ MARGULİES

Bir yıl öncesine kadar, Dünya Ticaret Örgütü'nün adını ne Türkiye'de ne de Batı ülkelerinde pek duyan olmamıştı herhalde. Ama 30 Kasım 1999 günü Amerika'nın Seattle şehrinde DTÖ ansızın ünleniverdi. On binlerce genç ve kırk bin sendikalı işçi, öğrenciler, çevreciler ve daha pek çokları, polise, zırhlı araçlara ve gözyaşı bombalarına rağmen DTÖ toplantısının açılış merasimini engellediler. Amerika'nın göbeğinde, Microsoft ve Boeing gibi dev çokuluslu şirketlerin merkezi olan Seattle şehrinde, sermayenin en önemli uluslararası kuruluşlarından DTÖ Bill Clinton'ın başkanlık edeceği açılış merasimini iptal etmek zorunda kaldı. Toplantının kendisi ise ancak sokağa çıkma yasağı ilan edilmesi ve sıkıyönetimi andıran koşulların yaratılmasıyla gerçekleştirilebildi.

1.200 dok işçisi, gösteriye katılmak için işlerini bırakıp geldiği için, şehrin limanı o gün kapalıydı. Gösteride Amerika'nın Batı kıyısındaki Tacoma, San Francisco, Los Angeles ve Long Beach limanlarının her birinden birkaç yüz işçi ile birlikte sendika flamalarıyla nakliyat, demir çelik, sağlık, belediye ve Boeing işçileri vardı. Dünyanın 25 ülkesinden 55 sendika da delegasyonlar göndermişti.

Boeing uçak fabrikasında çalışan bir işçi "Buraya çokuluslu şirketlere karşı halkın sesini duyurmaya geldik. Ben 80.000 işçinin çalıştığı Boeing fabrikasında çalışıyorum. Bize fabrikada hayvan muamelesi yapanlar dünyayı da yönetiyorlar; nasıl güvenebilirim ki onlara? Eğer temiz bir çevre ve dünyanın tüm insanları için iyi bir gelecek istiyorsak, hayatlarımızı bunların elinden geri almamız gerek. Bugün iyi bir başlangıç oldu" diyordu.

Aynı gün, Batı Avrupa'nın tüm başkentlerinde on binlerce kişilik benzer gösteriler yapıldı. Her yerde gösterilerin bileşimi aynıydı: sendikalar, çevreciler, gençler, sosyalistler, anarşistler.

Her yerde sendika flamalarına kapitalizmi lanetleyen pankartlar karışıyor, her gösteride "Kapitalizm dünyayı imha ediyor!", "Kapitalizme hayır!" sloganları atılıyordu. Böylesine doğrudan bir şekilde kapitalizmi hedef alan; çevre kirliliği, çocuk emeği, Üçüncü Dünya'nın Batı'ya borcu, özelleştirme ve sendika hakları gibi bir dizi konunun hepsini birden ele alan ve hepsini doğrudan kapitalizme bağlayan gösteriler, Amerika bir yana dursun, herhalde dünyanın hiçbir yerinde çok uzun zamandır görülmemişti. Dahası, bir yanda örgütlü işçi sınıfı ile diğer yanda kapitalizmin dünya ve insanlık üzerindeki etkilerine karşı çıkan çeşitli hareketlerin birlikteliği de çok uzun zamandır ilk kez gerçekleşiyordu. Seattle'da, nakliyat işçilerinin sendikası Teamsters üyeleri sendika flamalarının arkasında meydana girdiklerinde, meydanda bulunan yeşil kaplumbağa kıyafetli çevreci gençler "Turtles love Teamsters!" diye bağırıyor ve karşılığını alıyorlardı: "Teamsters love turtles!".

Seattle'daki gösteriye katılanların ve gösteriyi televizyonlarında izleyenlerin birçoğu 1968'de Chicago'da Demokratik Parti toplantısını basarak Vietnam Savaşı'nı protesto edenleri hatırlıyordu. O zaman da, birçoklarının Amerikan polisinden beklemediği bir vahşetle göstericilere saldırılmış ve Chicago o yıl başlayan muazzam işçi ve öğrenci hareketinin simgesi haline gelmişti. "Bütün dünya bizi izliyor!" diye bağırıyordu Chicago'daki göstericiler polisle çatışırken. Seattle'da da gözyaşı bombalarının dumanları arasında aynı slogan duyuldu.

Daha şimdiden, Seattle da bir simge oldu. DTÖ toplantısından bir hafta sonra greve çıkmak üzere olan New York otobüs ve metro işçileri 12.000 kişilik bir gösteri düzenlediklerinde herkes "Seattle'ın ruhunu New York'a taşımak" sözünü ediyordu. İngiltere'de, hükümetin Türkiye'deki Ilısu Barajı'na destek vermesine karşı yapılan toplantılarda "Seattle'dan dersinizi almadınız mı?" deniliyordu.

Kötü günlerin ardından

Seattle bir süredir Batı ülkelerinde değişmekte olan siyasi havanın simgesi.

Aşağı yukarı on yıldır Batı'da zaman zaman büyük ve yaygın işçi mücadeleleri yaşanıyor. Özellikle Fransa, İtalya, Yunanistan gibi ülkelerde bu

mücadeleler, savunma niteliğinde de olsa, önemli kazanımlar elde etti, egemen sınıfların saldırılarını püskürttü, planlarını kısmen uygulanamaz hale getirdi. Ancak bu mücadeleler (belki Fransa'daki Kasım-Aralık 1995 hareketleri istisna olmak üzere) genelleşmiyor, sürekli kılınamıyordu. Amerika ve İngiltere başta olmak üzere bazı ülkelerde ise, egemen sınıfların Reagan ve Thatcher dönemlerindeki topyekün saldırısı durdurulmuş olmakla birlikte, sınıf mücadelesinin düzeyi oldukça geriydi, grev ve direniş istatistikleri alabildiğine düşük bir düzeyde seyrediyordu.

Sınıf mücadelesinin 1990'lar boyunca süreksizliği, beklenmedik şekilde beklenmedik yerlerde patlak verip tekrar yatışması, birçok ülkede küçük küçük yerel mücadelelerden ileri gidememesi Amerika ve Avrupa işçi sınıflarının 1980'lerden devraldığı mirastan kaynaklanıyordu. Dünya ekonomisinin 1970 yılında krize girmeye başlamasıyla 1970'ler boyunca bocalayan egemen sınıflar nihayet 1980'lerde acımasız bir saldırıyla krize karşı kendi çözümlerini dayatmaya başladılar. Egemen sınıfın çözümü sosyal devletin imha edilmesini, piyasa ekonomisinin tüm çıplaklığı ve vahşetiyle oturtulmasını, özelleştirmeyi ve işçi örgütlerinin zayıflatılmasını gerektiriyordu.

Krizin ilk etkilerine karşı 1970'ler boyunca dişe diş mücadele eden işçi

sınıfı 1980'lerle birlikte bu mücadeleden yenik çıkmaya başladı. En başta da ideolojik mücadelede yenildi. Sınıfın geleneksel önderlikleri, komünist partilerle sosyal demokrat partiler, piyasa ekonomisini, özelleştirmeyi, kriz dönemlerinde bazı sosyal haklardan mecburen vazgeçilmesi gerektiğini şu veya bu ölçüde kabullendi. Böylesi ödünler verdikten sonra ise, adeta baştan yenik bir şekilde, egemen sınıfların topyekün ideolojik ve ekonomik saldırısı karşısında direnemedi. Tüm 1980'ler boyunca, Amerika, Avrupa ve Türkiye'de Thatchercılık, Reagancılık, Özalcılık rüzgârları işçi sınıfını kasıp kavurdu. En kötüsünün Türkiye'de yaşandığını düşünenler, Batı'da ne büyük yenilgiler yaşandığını, ne büyük kazanımların kaybedildiğini bilmedikleri için böyle düşünebilirler ancak.

Bunun üzerine, bir de 1989'da Doğu Avrupa'da Stalinizmin çöküşü geldi. Bu çöküş, 'Sosyalizmin ölümü', 'piyasa kapitalizminin nihai zaferi', 'tarihin sonu' olarak yorumlandı ve geleneksel önderlikler bu yorumlara da teslim oldular. Bugün yaygınlığını yer yer hâlâ koruyan 'Marksizmi tümüyle gözden geçirmek gerek', 'eski mücadele yöntemleri artık geçerli değil', 'sendikalar artık eski önemini yitirdi' türünden görüşler hep bu dönemde ortaya çıktı.

Piyasa ekonomisinin ipliği pazara çıkıyor

Ancak, tam da egemen sınıfların zafer çığlıklarının en yüksek sesle atıldığı dönemde, Yeni Dünya Düzeni ilan edilirken, hava değişmeye başladı. Bu zaferin, piyasanın ve yeni düzenin ne anlama geldiği 1990'lar boyunca giderek büyüyen kitleler tarafından sorgulanmaya başlandı. Piyasa kapitalizminin Doğu Avrupa ülkeleriyle Rusya'yı ne hale getirdiğini bütün dünya izledi. Derken, kapitalizmin baş tacı olan Asya Kaplanları çöktü. Afrika'da milyonlar açlığa terk edildi. Yeni Dünya Düzeni'nin barış ve refah günleri Irak'ın bombalanmasıyla başladı, arkasından tekrar Irak, sonra Yugoslavya, daha sonra Çeçenistan yerle bir edildi, kanlı askeri müdahaleler birbirini izledi. Çevre felaketleri, doğal afetler, bu afetler karşısında hükümetlerin ilgisizliği arka arkaya geldi.

Batı işçi sınıfları 1980'lerde yaşanan yenilgi ve kayıplardan sonra, 1990'lar boyunca tüm vaatlerin, tüm ideolojik iddiaların içinin boş olduğunu gözlemleyerek, yer yer direnmeye yer yer de hücuma geçmeye başladı; el yordamıyla, kendine güvensiz bir şekilde, yavaş yavaş. Büyük yenilgiler yaşayan bir işçi sınıfı bunun hemen arkasından aslan kesilemez.

Moralsizdir, örgütleri ve gelenekleri gevşemiştir, kendine güveni yoktur. Temkinli davranır. Toparlanması, mücadele güdülerini yeniden kazanması gerekir. 1990'lar boyunca bunu yaşadık. Büyük mücadelelere girişmeden önce işçi sınıfı siyasi havasının değişiyor olduğunu Amerika'da (daha solda olduğu düşünülen) Clinton'ı, Almanya, Fransa, İtalya ve İngiltere'de sosyal demokratları iktidara getirerek belli etmeye başladı. Mücadelelere ise kesik kesik, biraz tutuk bir şekilde girdi: Amerika'da UPS grevi, Fransa'da 1995 sonu grevleri, İtalya ve Belçika'da kısa genel grevler.

Seattle'ın önemi, yeni bir dönemi müjdeliyor olmasıydı. 1980'lerde çevrecilik, üçüncü dünyacılık, feminizm, hep 1970'lerin sıcak mücadelelerinden geri çekilmenin, sisteme karşı mücadele etmekten sınırlı mücadelelere çekilmenin, *apolitikleşme*'nin göstergeleriydi. Seattle'da kaplumbağaları kurtarmak için polisle çatışan gençler ise uzun bir gerileme döneminden sonra *politikleşen* gençlerdi. Kapitalizme karşı mücadeleden çekilmiyor ve çevre sorunlarıyla kapitalizmi hemen birbirleriyle ilişkilendiriyorlardı.

İşçilerle öğrencilerin birlikte mücadelesi, çevre ile ilgili taleplerle grevlerin birlikteliği, fakir ülkelerin sorunlarını Boeing işçilerine hissettiren enternasyonalizm: Henüz 1968'i yaşamıyoruz, hiç kuşkusuz. Ama havada 1967'yi andıran bir şeyler var!

Seattle'dan Prag'a

Seattle'da çakan kıvılcımın sönüp gitmediği, barut fıçısına doğru yavaşça ilerlemeye koyulduğu hemen belli olmaya başladı. 2000'in ilk aylarında Fransa'nın Millaud kasabasında Jose Bove adlı bir çiftçi ve arkadaşları buldozerleriyle McDonalds binasını yerle bir ettiler. Mahkeme günü Millaud bir karnaval yerine döndü. On binlerce kişi gösterilere, toplantılara, seminerlere, konserlere katıldı. Bove ve taraftarları McDonalds'ı Fransız mutfak kültüründen kaynaklanan kaygılarla yıkmamışlardı elbet. IMF ve Dünya Bankası gibi, Bill Gates gibi, Adidas ve Nike gibi, McDonalds da kapitalizmin, çokuluslu şirketlerin hegemonyasının simgelerinden biri artık. Amerikan üniversitelerinde bugün en yaygın kampanyalardan biri "No Logo" — gençler, üzerinde logo bulunan hiçbir şey giymiyor. Adidas ayakkabılarını beğenmedikleri için değil, Adidas'ın Güneydoğu Asya'da binlerce kadını günde bir dolardan az ücretle çalıştırdığını bildikleri için, bu kadınların bir aylık gelirinin tek bir Adidas almaya yetmediğini bildikleri için.

Millaud'yu Washington, Melbourne, Kyoto ve başkaları izledi. Ama bir sonraki büyük durak Prag'dı. Dünya Bankası ve IMF'nin yıllık zirve toplantısına karşı geçen yıl 26 Eylül'de Prag'da 20 bin kişi yürüdü. Başta Almanya, Yunanistan, İtalya, İngiltere olmak üzere, Finlandiya'dan Türkiye'ye Avrupa'nın hemen her ülkesinden gelmiş olan bu kitle, IMF/DB siyasetlerine karşı yükselen muhalefetin boyutlarını bir kez daha kanıtladı. Bir kez daha, dünya kapitalizminin yöneticileri siyasetlerinin hedefi olan kitlelerle karşı karşıya kaldılar.

Zirve toplantısından birkaç gün önce yayımlanan bir Dünya Bankası raporu Prag'daki gösterilerin nedenini açıklamak için kaleme alınmış gibiydi adeta. Doğu Avrupa, Rusya ve eski Sovyet bölgelerindeki ekonomik durumu inceleyen rapora göre, Arnavutluk'tan Tacikistan'a kadar uzanan bölgede her beş kişiden biri resmi tanımlara göre "fakirlik" koşullarında yaşıyor: "Avrupa ve Orta Asya bölgelerinde geçiş süreci başladığında fakirliğin sığ ve kısa süreli olacağı ve geçişin herkes için yararlı olacağı düşünülüyordu. Ne var ki, fakirlik oranındaki çarpıcı artış — 1988'de yüzde 2'den 1998'de yüzde 21'e — beklenenden çok daha büyük ve daha uzun süreli".

Rapor, önce bölge ekonomilerindeki "yaygın çöküş"ün boyutlarını belgeliyor. Eski Sovyet ülkelerinde üretim yarıya düşmüş, Orta ve Güneydoğu Avrupa ile Baltık ülkelerinde yüzde 15 oranında azalmış. "Özellikle işsiz olanlar fakirlik tehlikesiyle karşı karşıya olmakla birlikte, fakirlerin önemli bir kısmı işsiz değil". Raporda sağlık alanındaki "endişe verici" *gelişmelere* dik-

kat çekiliyor. Söz konusu bölgede erkekler arasında ortalama yaşam süresi düşmüş, zührevi hastalıklarda "çarpıcı" bir artış var ve Afrika'yı tümüyle sarmış olan AIDS salgını "ufukta bir tehdit" olarak bekliyor.

Rapor bu "dev boyutlu ekonomik çöküş"ün sebepleri olarak "üst düzeyde bürokratik yolsuzluğu ve ulusal hükümetlerin iş dünyasının güçlü elitleri tarafından ele geçirilmiş olmasını" gösteriyor!

"Kapitalizm öldürüyor, kapitalizmi öldürelim"

Dünya Bankası'nm ifadesiyle "iş dünyasının güçlü elitleri"ne ve bunların temsilcilerine karşı, sosyalistlerden anarşistlere, sivil toplum örgütlerinden örgütsüz bireylere, Yunanistan telekomünikasyon işçileri sendikasından İngiltere belediye işçileri sendikasına, fakir ülkelerin dış borçlarının silinmesini talep eden Jubilee 2000 örgütünden çevrecilere, 20 bin kişi Prag'da birkaç gün boyunca gösteri yaptı, tartışma toplantılarına katıldı.

Çek hükümeti 26 Eylül'den önceki günlerde Prag halkının şehirden kaçması için elinden geleni yapmıştı. Okullar 25-30 Eylül haftası tatil edilmişti, hükümet şehir dışına çıkmak isteyip de parası olmayanlara 2000 kuron (60 dolar) para veriyordu. Gösterileri engelleyebilmek için hükümet hem sınırlarda, hem Prag'da önlem almıştı. Avrupa'nın her yanından gelen otobüsleri Çek polisi "otobüsün lastikleri kabak" veya "yolculardan birinin pasaportu çok buruşuk" gibi birtakım sudan nedenlerle geri çevirmeye çalıştı. Seattle'da tutuklanmış kişilerin listelerini ellerinde tutan polis birçok kişiyi hemen sınırdışı etti. Sınır kapılarında sekiz saatlik otobüs kuyrukları oluştu. İtalya'dan gelen 1.200 kişilik bir tren saatlerce sınırda bekletildi.

Prag'da göstericileri, diğer kentlerden getirilen güçlerle birlikte toplam 11 bin polis bekliyordu. Çek polisine Amerika'dan ve Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden gelen yüzlerce polis ve istihbarat görevlisi yardımcı oluyordu. — Şehir siyah üniformalı, kalkan ve miğferli, silahlı uzaylıların işgaline uğramış gibiydi. Prag'da her türlü gösteri ve yürüyüş bir haftalığına yasaklanmıştı.

Bütün bu önlemlere rağmen gösteri gerçekleşti ve başarıya ulaştı. 26 Eylül sabahı erken saatlerden itibaren Florenc otobüs terminaline arka arkaya Avrupa'nın her tarafından otobüsler dolmaya başladı. "Kapitalizm öldürüyor, kapitalizmi öldürelim", "IMF öldürüyor, IMF'yi kapatalım", "Borçlar silinsin", "Kâr için değil, insan için" pankartları taşıyan binlerce kişi gösteri yasağını delerek asıl yürüyüşün başlayacağı Miru Meydanı'na doğru yürüyüşe geçti.

DB/IMF abluka altında

Öğleye doğru Miru Meydanı tümüyle dolmuştu; afişler, pankartlar, balonlar, sendika flamaları tam bir renk cümbüşü oluşturuyordu. Nihayet, şehrin güneyindeki konferans merkezine doğru harekete geçildi. Binlerce polis zırhlı araçlarıyla konferans merkezinin hemen önündeki yüksek bir köprüyü tutmuş, silahlı kuvvetlere parmak ısırtacak bir barikat oluşturmuştu. Geçmek mümkün değildi, ama konferans merkezinden dışarı çıkmak da mümkün değildi.

Büyük kitle hiç dağılmadan, hiç azalmadan dört saat köprünün başında durdu. Sonra, yine dağılmadan, Miru Meydam'na dönüldü. Oradan, IMF ve DB delegeleri için düzenlenen resmi daveti engellemek üzere Prag Operası'na yürüdü. Oysa, geçmiş olsun, davet filan olacağı yoktu, çünkü tüm delegeler hâlâ konferans salonunda mahsurdu! Polis, güvenlik korkusuyla, akşamın geç saatlerine kadar delegeleri konferans salonunda tutmuş, sonra da ancak özel bir trenle hepsini birlikte dışarı çıkarmıştı!

Aynı akşam, zirve toplantısının bir gün erken bitirildiği açıklandı. Tüm önlemlere rağmen, Seattle'dan, Washington'dan çıkardıkları tüm derslere rağmen, bir IMF/DB toplantısının daha baltalanmasını engelleyememişlerdi!

Toplantı salonunda mahsur kalmaları, zirveyi erken bitirmek zorunda kalmaları bir yana, toplantı günleri boyunca Prag sokaklarında takım elbise ve kravatlı tek bir kişi görmek mümkün değildi. Belli ki, 15 bin kadar IMF/DB delegesi kapılarında polis bekleyen lüks otel odalarında saklanıyor, dışarı çıkmaya cesaret edemiyordu. Sokaklarda "Dünya bizimdir" edasıyla dolaşanlar bankerler ve bürokratlar değil, sosyalistler, sendikacılar, çevrecilerdi. — Şehrin çeşitli yerlerinde düzenlenen pek çok toplantı ve seminerlerden birinde Amerika liman işçileri sendikasından bir delegenin dediği gibi, "Dünyayı temsil ettiklerini sanıyorlar. Yanılıyorlar, dünyanın temsilcileri onlar değil, biziz".

Zirve toplantısının bir oturumunda Dünya Bankası Başkanı John Wolfensohn "Dünya nüfusunun yüzde 20'si dünyanın toplam milli gelirinin yüzde 80'ini kontrol ediyor" demiş. "Büyük bir haksızlık" olarak nitelemiş bunu! IMF başkanı Horst Köhler ise "Fakirliğe karşı mücadele" demiş, "yüzyılımızın en önemli konusudur". Wolfensohn dünyada günde 2 dolar ile yaşamak zorunda olan 1 milyardan fazla kişi olduğunu söyleyip "Göstericiler bazı haklı konulara değiniyorlar, söylediklerini dinlememiz gerek" demiş!

Wolfensohn ile Köhler'in bu sorunların sözünü bile etmeleri, bu sorunlarla ilgileniyormuş gibi görünmeye çalışmaları, Seattle'dan bu yana dünya çapında yükselen anti-kapitalist hareketin ne ölçüde etkili olduğunu gösteriyor. Ancak, Wolfensohn ile Köhler'in aksine, gerek Prag'da toplanan 20 bin kişi, gerek dünyanın dört bir yanında kapitalizmin etkilerine karşı direnen, mücadele eden milyonlar bu sorunları IMF veya Dünya Bankası'nın çözeceğini düşünmüyor. Sorunların kapitalizmden kaynaklandığını, IMF ile Dünya Bankası'nın çözüm değil, bizzat sorunun birer parçası olduğunu biliyor herkes. Çözüme hareketin yükselmeye devam etmesiyle, kitlelerin kendi eylemiyle ulaşacağız.

Nasıl ulaşacağımız, *nereye* ulaşacağımız konusunda hareketin içinde görüş birliği yok. Tüm canlı, dinamik, gelişen hareketlerde olduğu gibi, anti-kapitalist hareketin içinde de çok çeşitli düşünceler, görüşler, öneriler var. Olağanüstü hareketli, sıcak, üretken tartışmalar var. *Jubilee 2000* ve *Drop the Debt* fakir ülkelerin Batı bankalarına olan borcunun silinmesini istiyor. Bazıları borcun *bir kısmının* silinmesini istiyor. Tobin vergisini savunanlar uluslararası finans işlemlerinden kesilecek bir verginin fakir ülkelerin sorunlarını çözebileceğini düşünüyor. Bazıları IMF ile Dünya Bankası'nın tüzüklerine "olumlu" maddeler eklenmesi gerektiğini savunurken, bazıları bu kurumların tümüyle ortadan kaldırılması için mücadele ediyor. Hareketin motor gücünün örgütlü işçi sınıfı olduğunu düşünenler olduğu gibi, her tür örgütten uzak durulması gerektiğini savunanlar da var. Kapitalizmin daha "insancıl", daha "yumuşak" olabileceğine inananlar var, tüm kurumlarıyla birlikte yıkılması gerektiğini savunanlar, Marksistler, komünistler var. Bu sonunculardan biri olarak, ben kendi hesabıma hiç kuşku duymuyorum: Tüm karmaşıklığı ve dinamizmiyle Seattle'da doğan hareket küresel bir direniş dalgasına dönüşüyor; Yugoslavya'dan Filistin'e, Arjantin'den Türkiye'ye tüm ezilenler moral buluyor, hareketleniyor, direnmeye başlıyor. Karl Marx'ın ta 1848'de dediği gibi, bugün de dünyada "bir hayalet kol geziyor".

Şark'ta Gülme ve Güldürme Stratejisine Dair Bir Eser: Doğuda Mizah

RIDVAN CANIM

"Doğu" yahut "Şark" kavramları ile bunların her türlü çağrışımları uzun asırlardan beri Batı'nın ilgi alanı içerisinde olmuştur. Özellikle son birkaç asırdır Batı'nın Doğu'ya olan ilgi ve merakı giderek artmış, bu dünyayı tanıma ve kendi toplumlarına tanıtma çabaları gözle görülür biçimde ön plana çıkmıştır. Ne var ki Doğu, eskiden beri Batı'da sadece birtakım metinlerle vardır ve Doğu hakkında verilen hükümler de daha çok bu metinlere göre şekillenmiştir. Özellikle 18. yüzyıldan sonra Batı'da ortaya çıkan "Doğu miti" fikrini romantik arayışın tabii bir tezahürü olarak görmek gerekir. Zira bu asırda Batı'nın bütün romantiklerinin dikkatleri Doğu dünyasına çevrilir ve bu coğrafya üzerinde yoğunlaşır. Özellikle Edward Said, 1978'de yazdığı *Oryantalizm*: *Sömürgeciliğin Keşif Kolu* adlı eseriyle Batı'da hâkim Doğu anlayışına ters düşecek çok değişik fikirler ileri sürer. İddiaların ağırlık merkezi; Batı'nın her bakımdan Doğu'ya ve Doğu milletlerine sömürge gözüyle baktığı gerçeğidir.

Batı'nın Doğu'ya bu bakış tarzı, 19. yüzyıl romantikleriyle daha da esrarlı bir havaya bürünür. Öyleyse yeni arayışlar noktasında bu metinlerin çoğaltılması ve zenginleştirilmesi gerekir. Batı'da 19. yüzyıl edebiyatında romantiklerin tek ilgi sahası yine Orta Doğu yani Şark'tır. Doğu onların elinde ala-

bildiğine yabancılaşır ve esrarlı bir havaya bürünür. Byron, Moore, Hugo, Vigny, Musset, Flaubert, Baudelaire, Lamartine vb. şahsiyetler başta olmak üzere birçok yazar Doğu'yla ilgilenir. Bunların hemen hepsinin kafasında bir "Doğu" imajı, hepsinde bir "Doğu" özlemi, bir "Doğu" hayali vardır. İşte özellikle bu asırda romantiklerin birbiri ardına gelen yolculukları ise asla tesadüfi değildir.

Volney'nin Mısır ve Suriye'ye yaptığı yolculuklar; *Voyage en Egypte et en Syrie* (1782-84) adlı eserde, sosyoloji, siyaset ve dinde bilimsel tarafsızlık iddialarıyla bir gözlem kitabı olarak yayımlanır. Aslında Volney, bu yapıtıyla şarkiyatçı düşünceyi önemli ölçüde etkilemiştir. Bu düşünce, Batı'nın Doğu'dan çok şey öğreneceği ve Doğu-Batı arsındaki uçurumun edebiyat vasıtasıyla değil, tarih tarafından kapatılacağını ortaya koymuştur.

G.P. Marana ise *Bir Türk Casusunun Mektupları* adlı 8 ciltlik eseriyle yeni bir tür başlatır: Doğu'yu, sözde oradan yazılan mektuplarla anlatmak. W. Beckford'un öyküsü *Halife Vatek'in Hikâyesi* aslında köklü bir Batı mitinin, Faust mitinin doğululaştırılmasıdır. Halife Vatek, Harun Reşid'in torunudur. İşin ilginç yanı, Beckford bu eserini Doğu'yu hiç görmeden, *1001 Gece Masalları*'ndan, Doğu'ya yolculuk anılarından, mektuplardan ve Doğu üzerine yazılan metinlerden hareketle yazar.

Hugo'nun *Les Orientales* adlı eserinin önsözü ise bir anlamda Doğu miti kuruculuğunun manifestosudur. Türklerin yakından tanıdığı Lamartine de, Doğu'nun yeni bir felsefenin temel taşlarını oluşturacağı kanaatini taşır. Yine de Lamartine'in Doğu'ya bakışında sayısız çelişkiler vardır. Lamartine Batı insanının, aradığı manevi değerlere Doğu'da ulaşabileceğini, Batı toplumunda hızla makineleşen insanın insani bazı unsurları ancak Doğu'da bulabileceğini ileri sürer. Batı'ya bir "kurtarıcılık" misyonu yükleyen de yine Lamartine'dir. Sözkonusu şahsiyet aynı zamanda Batı-Doğu yakınlaşmasına sömürgeci siyaseti eklemeyi de ihmal etmez. Esasen bu önemli bir hadisedir. Lamartine de diğer şarkiyatçılar gibi doğuya yolculuk etmiştir. *Voyage en Orient* adlı eserini bu yolculuğu üzerine yazar. Doğu'ya yaptığı bu yolculuk Lamartine'i çeşitli yönlerden etkiler. Hatta bu yolculuğundan sonra dini temayüllerinde değişiklikler görüldüğü söylenir.

Lamartine, Türk dostu olarak bilinir. Hatta kendisine ikameti için toprak bile tahsis edilir. Fakat Lamartine, gerçekten bazı fikri temayülleri olan, siyasi konularla da uğraşan birisidir. Ona göre Osmanlı İmparatorluğu can çekişmektedir. Öyleyse bundan istifade edilmelidir. Bu ise ancak akılcı poli-

tikalarla mümkündür. Osmanlının nasıl parselleneceğini Fransız Parlamentosu'na getiren ve ona bilimsel bir kılıf geçiren de yine Lamartine olur. Esasen onun Fransız Parlamentosu'nda yaptığı konuşma bir haçlı çağrısından başka birşey değildir. Ona göre Batı daha şimdiden Doğu'nun efendisidir. Diğer taraftan yine Lamartine'e göre Fransa sanayileşme yolunda hızla ilerlerken nüfus olarak da artmaktadır. Artan nüfusa iş sağlama güçlüğü karşısında onun getirdiği çözüm; yeni sömürgelerde koloniler kurmaktır. Artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılayabilmek ancak bu sayede mümkündür. Üstelik Osmanlı İmparatorluğu büyük bir hızla çöküşe yaklaşmaktadır. Tanrı bir dert verdiyse onun dermanını da vermiştir. Dert, Fransa'nın her geçen gün içte ve dışta büyümesi; derman ise, talan edilmeye hazır büyük bir imparatorluktur. Bütün bunlara rağmen Lamartine, Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu topraklarda işgalci değil, himayeci bir politika takip edilmesi taraftarıdır. Lamartine, özellikle Osmanlı toplumunun sosyal yapısında müşahede ettiği "tevekkül" unsurunu Fransız toplumuna taşımaya ve uygulama sahasına geçirmeye çalışan bir kişi olarak da dikkati çeker. Bu sebeple de bir dizi roman yazar. İşte bütün bunlar Batı'mn Doğu ile edebi, siyasi, tarihi ve kültürel anlamda flörtünün kısa hikâyesidir.

Irène Fenoglio ve François Georgeon tarafından yukarıda sözünü ettiğimiz ilginin bir devamı olarak hazırlanan ve Türkçeye Ali Berktay tarafından çevrilen *L'humour en Orient* (*Doğu'da Mizah*) da, 2000 yılının Aralık ayında Yapı Kredi Yayınları'nın "Toplumsal Tarih Araştırmaları Dizisi"nin 5. kitabı olarak yayımlandı. Kitabı oluşturan metinlerin Paris'teki Institut du Monde Arabe'da 17-18 Ekim 1994 tarihlerinde, kısa adı CNRS olan *Centre national de la recherche scientifique*'in katkılarıyla gerçekleştirilen ve iki gün süren "Mizah ve Doğu" başlıklı uluslararası bir toplantının sonucunda ortaya çıktığı anlaşılıyor. Toplantıda ele alınan konuların içeriği ise daha önce yapılmış "Osmanlı İmparatorluğu'nda ve İmparatorluk Sonrası Osmanlı Coğrafyası'nda Mizah"la ilgili bir seminerin bir anlamda devamı niteliğini taşımaktadır.

Yukarıda sözkonusu edilen toplantıların bir manifestosu sayılabilecek bu metinler, Magrib'den Mısır'a, Doğu Akdeniz'e ve Balkanlar'a kadar geniş bir coğrafi mekânı kapsıyor ve esasen bu toplumların çok büyük badirelerden geçtiği son iki yüzyılı, –mizahın tarihçesi açısından– gözler önüne seriyor. Farklı ülkelerden ve çeşitli bilimsel disiplinlerden araştırmacılar, tarihçiler, sosyologlar, antropologlar, dilbilimciler Müslüman ve Akdenizli top-

lumlarda "mizah"ın gelişme biçimini yahut Doğulu bir ifadeyle "sergüzeşt"ini çeşitli açılardan ele alarak anlatıyorlar.

Peki neydi mizah? Doğu'suyla Batı'sıyla belki var olduğu günden beri insanlığın evrensel sorunlarından veya davranış biçimlerinden biri mi? Yoksa; "Gerçekliğin bazı yönlerinin gülünç, tuhaf, ya da saçma niteliğini güldürücü bir biçimde öne çıkarmaya çalışan bir düşünce tarzı mı? Ya da halkların ortak belleğinden kaynaklanan kelime oyunları mı? Bir savunma aracı mı? Kim bilir belki de gündelik yaşamın zaman ve mekân kıvrımları arasına sıkıştırılmış, benzer olduklarını veya aynı sorunları benzer biçimde yaşadıklarını bilen insanların kendi aralarında örtülü olarak kabullendikleri bir tür "saldırmazlık anlaşması" idi bu... Ve belki de hepsi...

Sözünü ettiğimiz alana dair zengin bir terminolojinin varlığı da dikkatlerden kaçırılmamalı elbette... Hiciv gibi, ironi veya alay gibi, şaka gibi, nükte yahut eskilerin "nadire" dedikleri bir tür fıkra gibi birbirine görünüşte çok yakın ve belki zaman zaman birbirinin yerini tutan çok sayıda terimin "mizah"la olan alakaları iyi düşünülmelidir.

"Alay", öncelikle yukarıda bahsi geçen saldırmazlık anlaşmasını aşan bir uygulama olarak çıkar karşımıza... Yeni kültürel edinimlerin ortaya çıkardığı garâbetler, modernizmin doğu toplumlarına yansıyan çarpıklıkları, moda kurbanları, zoraki ya da ısmarlama ciddi tipler "alay"ın hedef kitleleri olurlar. Bu yönüyle alay kuşkusuz "karikatür" ve çeşitli "hiciv" biçimlerinin de temel kaynakları arasına girer. Freud, "gülme" yahut "güldürme" olayı için çok manidar ve çok ilginç bir ifade kullanır: Acıdan tasarruf... Dünün ve bugünün "Doğu" toplumları için pekâlâ "acının çocukları" denilebilir ve o zaman da "mizah" bu toplumlar için gerçekten "acı bir tebessüm" anlamı taşıyabilir.

Mizahın etkili olabilmesinin koşulu ne olmalıdır sorusuna gelince: Kuşkusuz bu noktada öncelikle mizahın neye telmihte bulunduğunun, hangi bilinen kültürel, toplumsal ya da dilsel bağlama dayandığının açıkça anlaşılması gerekir. Örneğin karikatürler, hatta yazısız olanları bile siyasi söylemler ya da bildik ve tanınabilen gösterge tavırlar referans alınarak çizilir. Mizahi nüktelerin, şakaların, karikatürlerin aktarılabilmesinin "karşı" tarafın "alış" kabiliyetiyle doğrudan ilintili olduğu da açıktır.

Doğu'da Mizah adlı kitapta yer alan hemen hemen bütün metinler, bir yandan mizahın evrensel işleyiş tarzlarını gösterirken diğer yandan da ilgili toplumun bazı kendine özgü yönlerini dikkatlere sunmaktadır. Dinin ağırlı-

ğı, otoriter siyasi eğilimler, etnik-dinsel çoğulculuk, kadının doğu toplumlarındaki konumu ve toplumsal değerler gibi ilk bakışta öne çıkan konular ağırlıklı olarak ele alınır. Bu bağlamda okuyucusunu mizah edebiyatı içerisinde bir tür yolculuğa çıkaran *Doğu'da Mizah*, Arap edebiyatının en meşhur yapıtlarından biri olan *Binbir Gece Masalları*'ndan komik bir öykünün öyküsüyle başlar... Sylvette Larzul "Binbir Gece Masallarından Komik Bir Öykü: Ebu'l Hasan'ın Öyküsü Ya Da Uyanık Uykucu" başlıklı yazısında, bir öykü çözümlemesinden yola çıkarak bir yandan komiğin çok çeşitli yönlerini ve bunların eklemlenme olasılıklarını sergilerken, diğer yandan da komiğin işlevinin, kabullenilmiş bazı fikirleri yeniden sorgulayarak güldürmek olduğunu gösterir.

Jean Déjeux'nün "Cuha ve Nâdire" başlıklı yazısında Doğu Akdeniz kültür havzasında çok geniş bir mizah ve hiciv geleneğinin varlığına tanık oluruz. Cuha, sözkonusu geleneği hem tarihi derinliği hem de coğrafi çeşitliliği içerisinde simgeleyen bir isim olarak çıkar karşımıza... Cuha'nın şahsında Magribi külliyatlarda sık sık görülen simgesel "soytarı" tipi de betimlenir. Bernard Chanfrault'ün "Tunus'ta Ceha (Cuha): Gelenekten Modernizme" adını taşıyan yazısı ise bir önceki konuyu tamamlayıcı mahiyettedir. Geleneksel olandan modern olana geçişte Cuha'nın "var olma mücadelesi"dir aslında bu... Yazarın alıntıladığı fıkralar, bir bakıma geleneksel şemanın çağımızın toplumsal ve tarihsel ritmine uyarak nasıl güncelleştiğini belgeler. Marie-Christine Bornes-Varol ise, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi Cuha" adını verdiği yazısında kısmen kişisel bir külliyattan yola çıkarak ve İspanya Yahudilerinin atasözlerini çözümleyerek Osmanlı Yahudilerindeki biçimiyle Cuha tipi üzerinde durur. Esasen Türkler için Nasreddin Hoca fıkralarının işlevi ne ise Arap halkları veya Yahudi-İspanyol halkları için de "Cuha, Coha veya Goha"nın işlevi odur. Osmanlılarda "Cuha" tiplemesi, ilk kez 1271'de Mevlânâ Celaleddin Rumi'nin *Mesnevi*'sinde ortaya çıkar.

Ve Karagöz... Beyaz kumaştan yapılmış bir hayal perdesinde oynatılan bu iki boyutlu "gölge tiyatrosu"nun Osmanlı kültüründe çok özel bir yeri vardır. Adını, baş kahramanı Karagöz'den alan bu zararsız kaba güldürü gösterisi özellikle toplumun orta sınıfları arasında büyük ilgi görür. Tüm büyük bayramlar, düğünler, doğum kutlamaları Karagöz'ün boy gösterdiği zaman ve mekânları oluşturur. Michèle Nicolas'nın "Karagöz'de İnsanlık Komedyası" başlığı altında ele aldığı ve Osmanlı'nın geleneksel gösteri sanatları arasında asırlarca yaşattığı Karagöz temsili, Magrib'den Balkanlar'a

kadar uzanan geniş bir sahayı kapsar. Üstelik Karagöz temsili sadece Müslüman halklarla da sınırlı kalmaz. O, Osmanlı gibi devasa bir imparatorluğun ve egemen bir kültürün o nispette geniş coğrafyasında dinsel, kültürel ve sosyal çeşitliliğini sergiler... Ve denilebilir ki Karagöz, kolektif bir "gülme" kültürünün kolektif ürünüdür.

François Georgeon'un "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gülmek mi?" başlıklı yazısı, içerisinde zengin açılımlar barındıran bir konu... Aslında Osmanlı İmparatorluğu'nda "gülme" hakkında araştırma yapmak, olmayacak duaya amin demeye benzer, diyor yazar. Bunun birinci nedeni İmparatorluğun bizzat kendi yapısı olmalıdır. Çok uzun sürmüş, çok geniş topraklara yayılmış, içerisinde çok çeşitli etnik ve dinsel toplulukları barındırmış böylesine heybetli bir siyasi oluşum içinde gülmenin hem çok çeşitli hem de değişken boyutları olduğu/olacağı açıktır. Konuyla ilgili olarak söylenebilecek en önemli şey belki de şu: Osmanlılar, İslam geleneğinin kendilerine miras bıraktığı gülme etik ve estetiğini devralmışlar ve onu tarih boyunca sürdürmüşlerdir. Zaten konuyla ilgili olarak kaleme alınan eserler de hep bu anlayış çizgisinde yer almıştır. *Doğu'da Mizah*'ta yer alan bir başka yazı Efthymia Canner'in yazdığı "Jön Türk Devrimi Sonrasında İstanbul Rum Mizah Basını: Embros Gazetesi" adlı incelemedir. Esasen 1908 Jön Türk Devrimi Yakın Doğu'da mizahın incelenmesi açısından özlenen bir dönemi başlatır. Bu çerçevede kitapta ortaya konulan bir başka yazı da Anahide Ter-Minassian'ın, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni hiciv basınının 1852'den 1923'e kadar olan aşamalarını sergilediği "Ermeni Dergisi Gavroche'da Karikatür ve Hiciv" adlı yazısıdır. Yine bu bağlamda Palmira Brummet'nin Osmanlı hiciv basını ve karikatürü çerçevesinde Türklerin Avrupa'yı ve Avrupa emperyalizmini nasıl gördükleri konusuna eğildiğini görüyoruz: "Açgözlülük, Kolera ve Moda: Osmanlı Karikatür Âleminde Kültürel Emperyalizm". "Keddur Bin Nitram: Tunuslu Şarkıcı ve Mizahçı" adlı yazıda Kmar Kchir-Bendana, farklı bir dönemi, iki dünya savaşı arasını ve Tunus gösteri dünyasının çok renkli bir simasını tanıma fırsatını verir bize: Bin Nitram.

Anne Kazazian, "Saruhan Ya Da Tarihin Acı Hicvi: Mısır'da Bir Ermeni Karikatüristin Başlangıç Dönemleri" adını verdiği yazısında, Mısırlıların "modern Mısır siyasi karikatürünün babası" olarak adlandırdıkları, Ermeni karikatürist Saruhan'dan yola çıkarak Mısır'da aynı döneme değinir. Saruhan, gerçek bir mizah sanatının yaratıcısıdır ve yeteneğini Mısır'daki Ermeni cemaatine yönelik olan, kendiyle alay etme bakışı hizmetinde kullanır.

Doğu'da Mizah'ın bundan sonraki menzilleri ise şöyle: Irène Fenoglio: "Maliş Mısırcılığı, Mizahın İşlevleri Konusunda Bir Paradigma"; Amr Hilmi İbrahim: "Mısır Nüktesi Ya Da Egemenliğin Mutlaklığı"; Solange Poulet: "Mısır'da Sinema ve Politika: Bir Gülme Stratejisi"; Aissa Khelladi: "Yine De Gülmek: Günümüz Cezayir'inde Siyasi Mizah".

Bütün bu tespitlerden de anlaşılabileceği gibi kitapta birçok dönem, bölge ve mizaha dair tür eksik kalmış. Doğu denilince ilk akla gelebilecek ülkeler olan İran, Afganistan ve Pakistan gibi coğrafyalar bu kitapta yer almıyor. Bunlar elbette önemli boşluklar... Yine de ele alınan mekânda mizâhî malzemenin zenginliği ve çeşitliliği, Yakın ve Orta Doğu toplumlarını daha iyi tanımayı kolaylaştıran makaleler, fıkra derlemeleri, hiciv basını koleksiyonları, konuya ilgi duyan her kesimden insana çok değerli malzemeler sağlıyor kuşkusuz...

Doğu'da Mizah, esasen içerdiği konular itibariyle son yüzyılı kapsamakla beraber, bu metinlerde güldürü alanının en geleneksel biçimlerinin bile güncelleştiğini görebiliyoruz. Kitapta sunulan incelemelerin ele adıkları bir başka tema ise, mizah ile kimlik arasındaki ilişkiler... Kuşkusuz bu, yaklaşık yüz yıldır modernleşmenin meydan okumalarıyla karşı karşıya olan çokkültürlü toplumlar açısından merkezi öneme sahip bir sorundur. Bu kitapta yer alan incelemelerde değişmeyen bir özellik daha fark ediliyor ki o da şudur: Çoğunlukla sansürün ya da otosansürün egemen olduğu, yasakların çok, tabuların kalıcı olduğu toplumlarda, mizah, başka bir biçimde dile getirilemeyecek bir mesajı "aktarma"nın bir yolu olarak çıkıyor karşımıza... İşte bu zengin geleneğin, bu durmaksızın yenilenen yaratıcılığın anahtarı da kuşkusuz bu olguda aranmalıdır.

Doğu'da Mizah, Genel Eser ve Makaleler, Mizah ve Doğu, Özel Sayılar ve Seminerler alt başlıklarını içeren zengin bir "Kaynakça" ve eser, isim, yer adlarını gösteren bir "Dizin" ile sona eriyor. *Doğu'da Mizah* için son sözümüz şu olabilir: Batılı gözüyle Doğu'nun gülme ve güldürme stratejisini bilmek, öğrenmek isteyenler için son derece kıymetli bir eser...

Tencere Kapak: Olması Gereken İsyan

ORÇUN TÜRKAY

Batı tarihi karşısında Osmanlı Enderunu'nun gölgesi altında, karanlık yönleriyle Türkiye'nin çağdaşlaşma süreci. Gölgelerin, gizlenmişliğin, saklının hükümranlığında kaynayan siyaset ve medya gerçeğinin üzerindeki örtüye, kapağa elini uzatmaya çalışıyor Turhan Ilgaz *Tencere Kapak*'ta.

Türkiye'de üzerine bu denli konuşulan, herkesin dönen dolaplardan bir şekilde haberdar olduğu ya da en azından birtakım dolapların dönmekte olduğunu bildiği bir süreçte yazar, laisitenin törpülenmesiyle kapıları kendi üzerine kapayan ve o kapıların içerisinde Osmanlı'dan miras bir "dediğimdedikçilikle" oynanan ve oynatılan oyunları sonuçlarıyla gözler önüne seriyor. İçinde siyasetin ve medyanın kaynadığı tencereyi ortaya koymak, tencereden bahsetmek zaten onun gidip kapağını bulmasına yetiyor.

"Yazmak, kendini doğrulamaktır", diyor Ilgaz. "Tıpkı zengin olmak gibi... Tıpkı siyaset yapmak gibi..." Nesnelliğin yokluğunda, kendi özünün derinliklerinde, içinde yaşadığı döneme, tanıklık ettiği tarihe, Türkiye'nin gelişat ve gidişatına, siyaset(çi)lere, gazete(ci)lere duyduğu isyanı dile getiriyor. Bu ülkenin yazgısına, "olması gereken şey olmayan cumhuriyete", o siyaset(çi)lerin ve gazete(ci)lerin işbirliği ile varedilen yadsınamaz oligarşiye.

Yazar, Osmanlı'ya duyulan aidiyetle, bu çağdaşlaşma atılımının başlangıcındaki "olması gereken" düşüncelerin bağdaşmadığını cesurca ortaya

koyuyor. Tarihin nasıl anlaşılması, nasıl benimsenmesi gerektiğine dikkat çekiyor. Türkiye'de amaca yönelik eğitim veren kurumların, o kurumların karanlığında doğmuş düşüncelerin, sözde milliyetçiliğin, din cemaatlerinin gerçek ve olması gereken eğitimi bertaraf ettiği ve 80 sonrası gençliğin bu kurumlara yönelmelerinin temelinde kapağın altında kaynayan tencerede varolabilme kaygılarının yattığı su götürmüyor. Bu gençlerin içlerinde kendilerini güvende, güvende olduklarından daha çok güçlü hissettikleri kitlelerden koparılıp, kendilerini, bu modern güç istemini, ülkelerinin gerçeğini sorgulamaya itilmeleri, onlar için tencerenin içinde varolma kaygısının karşısında pek önemsiz bir konu. Hatta bu "enayilik" değil de nedir? Turhan Ilgaz'ın *Tencere Kapak*'ın başında belirttiği öznellik de, bu çağdaşlaşma sürecinde biçim değiştirmiş ve sert hatlı, garip bir bencillik halini almış. Bu, yazarın yazarak kendini doğrulama kaygısı gibi, *politically correct*'lerle (siyaseten doğrularla) beslenen ve bu türden doğruların içine, meydanının tam ortasına doğmuş ümitsiz bir gençliğin kendini doğrulama, kendini ispat etme çabasının ister istemez güçlü görünenden yana olması olarak yorumlanabilir. Siyaseten doğru ama yanlış! Bunlar üzerine taraflı tarafsız o kadar çok şey söyleniyor ki Türkiye'de, yeni bir şey bulmak gün geçtikçe zorlaşıyor. Ama toplumun yapısındaki bozulmanın üzerine Turhan Ilgaz'ın da ısrarla belirttiği gibi şunu söylemek ihtiyacı duyuyoruz: Bu bozulmanın nasıl sindirilebileceğini öğreten bir eğitimden geçtikten sonra Frankenstein'ın, Frankensteinlar kitlesinin beyinsiz şarkılar mırıldanarak aynı yönlere, yaratıcısını bile hiçe sayacak düşüncelere yürüdüğünü görmek, işte sokakta adımbaşı rastladığımız bedbaht insanların başını öne eğen şey bu.

–Sadece– yasalarla korunan bir Atatürkçülüğün geleceğe ne kadar ışık tutabileceğine de değiniyor Turhan Ilgaz. Refah Partisi'nin kapatılmasının, türban yasağının altında yatan gerçekleri ve bu Atatürkçü düşünceye ters düşen olaylara uygulanan yaptırımın Atatürkçü düşünceyi soluyanları hiç de ferahlatmadığını, tedirginliklerini geçirmediğini gösteriyor. Atatürk'ün de "öteki"ler karşısında, ister yasa yollu ister başka bir şekilde tencerede olan bitene karşı tek silah olarak dayatılması, olması gerektiği gibi olmayan yetmiş altılık cumhuriyetin ve onun bu hasta adam halinden geçinen, "enayi" olmayan asalakların ekmeğine yağ sürüyor.

Haftalık bir dergi "Ahlaksız bilim olmaz" diye başlık atmış. Turhan Ilgaz da siyasetbilimin, "cumhuriyetin temelindeki ahlakiliği anlaşılabilir"

kılmadığını, hatta siyasetbilimin kendisinin bu ahlakiliği anlamazdan geldiğini söylüyor. Bu ahlak ve anlak eksikliği, Türkiye'de adaletin, hukukun, laisitenin de istenen kişilerce –kimin istencidir bu?–, istenen yerlere doğru çarpıtılmasına yol açmıştır. Bir "evrensel-tarihi-kişilik" olarak Atatürk'ün tarihte varolduğu gibi erdemleri ve zaaflarıyla ele alınmasının, gerçek çağdaşlaşma sürecinde, aslolan edimde taşıdığı ikincil önemin altını çiziyor Ilgaz. Düşüncelerin zamanla değişmesi gibi, zaman içerisinde sürekli "kişiliği didiklenen" Atatürk'ün bize tarihsel örneği dışında bir faydası dokunmayacaktır.

Kitabın ikinci bölümünde yazar, içinden geçtiğimiz dönemde ağzımızda kötü bir tat bırakan ama hâlâ pişmesine göz yumduğumuz aşın diğer malzemesini, medyayı sorguluyor. Toplumun eğreti aynası medya ya da eğreti toplumun aynısı medya. Medyanın ahlaktan tamamen arındırılmış olduğunu söylemek hiç de zor değil. Yaşar Kemal'i –olması gereken– Türk ahlakının simgesi olarak gösteriyor Ilgaz. Medyanın iğrençliğe varabilecek ahlaksızlığını Yaşar Kemal'e, toplumun kendi atardamarlarından birine bir saldırı olarak işaret ediyor. "Sanıyor musunuz ki Türkiye umurlarındadır bunların? Sanıyor musunuz ki, Yaşar Kemal'in Türkiye'nin düzenine yönelik eleştirilerine gösterdikleri tepki, ahmakça bile olsa, gerçekten içten bir vatan sevgisinin sonucudur?"

Turhan Ilgaz'ın kara mizahla dolu gazetecilik anıları, ümitsizliğimizi, o hiçbir şeye şaşırmayan kabullenişimizi acı rakılı kahkahalara boğabilir. Çarlık döneminde Rusya'da votka fiyatları inanılmaz ölçüde aşağı çekilmiş. Bu "devlet politikası"nın nedeni halkın olan bitenden habersiz kalmasını sağlamakmış. İşte Turhan Ilgaz, medya üzerine anılarıyla birilerini milli içkimiz rakının esrikliğinden kurtarmaya çalışıyor. Uyanın, sabahı akşamı belirleyen başkaları olmuş biz uyurken.

Tencere Kapak'ın son bölümünde Jean–Jacques Rousseau'nun görüşleriyle doğanın içinde, aslında doğanın hiç umursamadığı eşitsizlik kavramını, kişinin kendisiyle ve türüyle aralarındaki bencillik ilişkisini ve mülkiyet kavramım ele alıyor. İnsanoğlunun aynı yazgı boyunca gelişen tarihinin kişileri eşit kıldığını, ancak Rousseau'ya göre, bu eşitliği bozanın mülkiyet kavramı olduğunu söylüyor. Modern Türkiye gerçeğinde, geri dönerek Rousseau'yu olduğu gibi, ne eksiği ne fazlasıyla, hem eksiğiyle hem fazlasıyla, onun totaliter ya da romantik olduğu gibi yanılgılara düşmeksizin tekrar okumaya girişiyor. Aydınlanma'dan yoksun Türkiye'ye Aydın-

lanma'nın bu "belkemiği"ni, onun neden yıllar yılı yanlış anlaşıldığını açmaya çalışıyor.

Bu son bölümün adı: Jean-Jacques Rousseau'nun Ödünsüz Projesi. Ama ben şahsen bu bölümü okurken "Rousseau'nun Gerçekleşmeyen Projesi" diye anımsadım başlığı. "Gerçekleşmeyen" Turhan Ilgaz'ın önemle altını çizdiği gibi, Rousseau'nun "hayallerine gem vuramayan bir ütopyacı" olmasından kaynaklanmıyor. Yazar, onun böyle olmadığını özellikle belirtiyor. Ama benim, bölümün başlığı konusunda yanılmam, Ilgaz'ın yazısına isyan tadı veren şeyle aynı: ümitsizlik! Birşeyler olmasını bekleyerek geçirilen onca yıldan, hep "buraya kadar her şey iyi"lerle geçiştirilen düşüşlerden sonra, asıl önemli olanın yere çakılma olması gerçeği, "korkusuz ve çekinmesiz" toplumumuzun tek kaygısı olmaya devam ediyor. Tencerede kaynayanın aslında biz olduğumuzu ve üzerimize kapatılan kapağın altından sesimizi duyurmaya çalıştığımızı, hâlâ birşeyler yapmak isteyen insanlar olduğunu hatırlatıyor Turhan Ilgaz. Duyduğu isyanı doğrulamak istiyor *Tencere Kapak*'ı yazarak. Ona katılmamak olanaksız.

3. Baskı:

Nice Nietzsche'ler

Yüz yıl sonra her şeyiyle Nietzsche

Cogito'dan: Nietzsche: Trajik Bir Yalvaç

Marc Crépon: Nietzsche'nin Yaşamı: Bir Zamandizin

Nietzsche: Konumlama, Açımlama, Kuşatma
Ernst Behler : Yirminci Yüzyılda Nietzsche
Bernard Edelman : Nietzsche: Kayıp Bir Kıta
Peter Sloterdijk: Kentauros Yazını
Maurice Blanchot: Nietzsche ve Parçalı Yazı
Georges Bataille: Nietzsche'nin Gülüşü
Gilles Deleuze: Üstinsan: Diyalektiğe Karşı
Martin Heidegger: Nietzsche'nin Platonculuğu Tersine Çevirmesi
Hilmi Yavuz: Nietzsche ve Bengidönüş
Simone Goyard-Fabre: Nietzsche: Modern Devletin Eleştirisi
Cemal Bâli Akal: Nietzsche Spinoza'yı Nasıl Okudu?

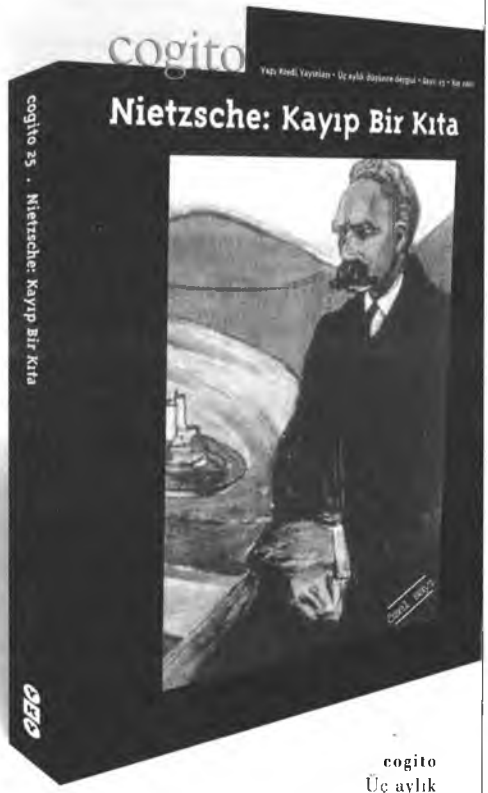
Nietzsche: Defterlerden
. "Zaman-Atom Öğretisi"
. "Kemgözlü Bilgelik"/ "Oklar": Deyişler ve Değinişler
. Avrupa Nihilizmi
. Büyük Politika

Söyleşi
Horkheimer, Adorno ve Gadamer: Nietzsche ve Biz
Can Alkor ve Enis Batur: "Tehlikeli Bir Adam" Nietzsche Üzerine Söyleşi

Nietzsche Okumaları
Gilles Deleuze-Michel Foucault: Nietzsche'nin Tüm Yapıtlarına Giriş
A.M. Celâl Şengör: Nietzsche ve 'Akla' İsyan
Elif Daldeniz: Zerdüşt: Tiksinti Duymayan İnsan
Güven Turan: Nietzsche ile Ateşlenen İmgelem
Oruç Aruoba: Nietzsche'yi Anlamak

Nietzsche Çevrilemez (mi?)
Nietzsche: "Vom Lesen und Schreiben"
"Okuma ve Yazma Üzerine"
Çevirenler: Mahmut Sadi, Sadi Irmak,
Osman Derinsu, Mustafa Tüzel, Ahmet Cemal, Dürrin Tunç, Oruç Aruoba

Tıpkıbasım: Nietzsche Türkiye'de
Baha Tevfik: Nietzsche; Hayatı ve Felsefesi
Hürrem Seyfi: Nietzsche'de Ahlâk Telâkkisi
Hasan Cemil: Nietzsche'nin Zaratustra'sı
Peyami Safa: Nihilizm Devrinde miyiz?
Fuat Gedik: Nietzsche
H. Ziya Ülken: Nietzsche Ahlâkı
Sadi Irmak: Nietzsche Üzerine
Demir Özlü: Nietzsche ve "Ecce Homo"
İ. Zeki Eyüboğlu: Nietzsche ve Anadolu Uygarlığı
Haldun Taner: Nietzsche Diye Biri
Can Alkor: Nietzsche: Uzak (?) Bir Geleceğin Çağdaşı

cogito
Üç aylık
düşünce dergisi,
Sayı: 25, Kış 2001
304 s., 5.000.000 TL.

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ: • İSTANBUL: 212-293 08 24 / 502 • İZMİR: 232-463 82 90 • ANKARA: 312-435 85 94
E-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr • Web Sitesi:www.yapikrediyayinlari.com • **İnternet satış: www.shop.superonline.com/yky**
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. • 212-293 08 24, 252 47 00

Okur Mektubu

SÜLEYMAN BİLGİ

Sayın Editör,

Son dört sayısına yeni ulaştığım *Cogito*'nun 23. (Yaz 2000) sayısındaki *Türkiye'nin Yabancıları* dosyasında içimi burkan, ve doğrusu, yazın-kültür dünyasında titizlikleri ile tanınan Yapı Kredi çalışanlarının bu niteliklerine kuşku gölgesi düşüren bir eksikliği saptadım: Danimarkalı şair Henrik Nordbrand'ı kasdediyorum.

Gunnar Ekelöf'e değinen Güven Turan ve Enis Batur'un da, Ekelöf'ten Nordbrand'a nasıl sıçramamış olduklarının yanıtı, *kitaplık*'m 35. sayısında üç şiiri yayımlanan bu şair hakkında kullanılan "bir süre Bodrum'da yaşamıştı" cümlesinde yansıyan belirsiz bilgi olsa gerek. (Buna inanmak istiyorum). Oysa dilimizde yayımlanmış olan, şiirlerinden derleme dört kitabın hemen her birinde ve yer aldığı bir antolojide, belirli bir süre verilmiyorsa da, "ülkemizde uzun bir süre" kaldığı, "Egeli bir şair" sayılabileceği gibi, bir araştırmaya itebilecek cümleler yer alıyor.

1945 Kopenhag doğumlu olan Henrik Nordbrand, Danimarka'nın özellikle doğal, ama kentsel ve kültürel iklimiyle de yaşadığı problemler dolayısıyla henüz çiçeği burnunda bir şairken kendini Yunanistan'a atmış, oradaki askerî darbeden sonra, 1968'de ülkemize geçmişti. Önce çaresiz bir yeğleme gibi olan bu "karşı yakaya göç" çok geçmeden bir benimsemeye dönüşmüş, fakat politikanın ve Sivas olayı örneğiyle (yakılanlardan üçü yakın arkadaşıydı) dinciliğin aldığı boyutlara ve son oturduğu yer olan Bodrum'daki disko müziği işgaline artık dayanamaz olduğundan ayrılmaya karar verdiği 1996'ya kadar ülkemizde yaşamıştı. Türkiye, valizi her zaman

hazır bir yolcu olarak yaşayan bu şairin hayatında, en uzun süre kaldığı yer olarak da son derece önemli bir konuma sahiptir. Danimarkalılar ondan söz ederken, Türkiye'nin, onun "hjemland"ı, "ev-ülkesi" olduğunu hiç çekincesiz söylerlerdi.

Ülkemize gelen başkaları içinde, özellikle coğrafyamızın, onun şiirlerindeki kadar doğrudan yansıdığı başka bir şair var mıdır, bilemiyorum. (Vardır muhtemelen. Ama, örneğin küllerinin ülkemize serpilmesini istemiş olan Ekelöf'te –okuyup anlayabildiğim kadarıyla şiirlerini kendime Nordbrand'ınkilerden daha yakın buluyorsam da– öyle olmadığını biliyorum.) Dilimizi onun kadar öven – Çince, Arapça ve Yunanca dahil, yanılmıyorsam 8 dil biliyor – başka bir yabancıya rastlamadım. O övgü yüzünden, Danimarka'da bir Türkçe öğrenme akımı başladığı bile söylenebilir.

Danimarkalı hayranları ondan, sadece birçok kent ve köyümüzün, dağ ve gölümüzün, çiçeğimizin, ağacımızın, türkümüzün, erkek ve kadınımızın değil, şair ve yazarımızın, politikacımızın, gazetecimizin adını da öğrendi. Geleneksel Batı önyargıları bir yana, Danimarka'da yaşayan yurttaşlarımızın –doğrusu beni çileden çıkaran– tutum ve davranışlarına, elçiliğimizin politikalarına, medyada duyulan olumsuz haberlere rağmen, bugün Türkiye hakkında, Türkiye halkı hakkında 'kestirme' düşünmeyen Danimarkalılar üzerindeki rolü de azımsanamaz.

Bir Ege âşığı olduğundan, güney Ege kıyılarındaki birçok yerde oturdu. Ama, kendisine özgü bir paradoks olarak, aynı zamanda az rastlanır türden bir Ankara hayranıdır.

Ülkemizde yaşarken kendi ülkesi hakkında söylediklerini başka bir yerde yaşıyor olması gerekmeksizin bir Türk yazarı Türkiye hakkında söyleseydi, haddi muhakkak ki "layıkiyle" bildirilir; başına, pişmiş tavuğun başına gelmeyenler gelirdi. Oysa Nordbrand hâlâ, ısrarla Danimarka'da yaşamıyor, ama bugüne kadar, Danimarka'da verilen hemen bütün ödüllerle ödüllendirildiği gibi, –hayatında başka bir "iş" yapamayacağı, şiir yazmaktan başka bir şeyle yaşayamayacağı artık anlaşılmış olduğundan yanılmıyorsam– ömrü boyu alabileceği belli bir ödenek de sağlandı. *Cogito* gibi titiz bir dergide adı bir defa olsun anılmıyor ama, Danimarka, onun sadece Danimarka'nın değil Avrupa'nın, yaşayan en iyi şairlerinden biri olduğuyla övünüyor. (Danimarka'daki ödüller dışında, İsveç'in –Küçük Nobel olarak da adlandırılan– Akademi Ödülü ve İskandinav ülkelerinin ortak ödülü *Skandinavsik Râd* ile de ödüllendirildi. Zayıf belleğim beni yanıltmıyorsa

Türkiye'den de bir ödülü var aslında: Salihli'ye Ekelöf'ün heykelini dikmeyi planlayan Belediye Başkanı Zafer Keskiner, Nordbrand'a da *Dionysos Ödülü* vermişti.)

Seçilip derlenenler dışında, yayımlanmış 23 şiir kitabı var Henrik Nordbrand'ın. *Bir Osmanlıdan Mektuplar* adlı, Yunanistan ve Türkiye'den ilk izlenimlerini aktardığı bir denemeler kitabı, Türkiye'de geçen bir casusluk romanı ile iki çocuk kitabı, Türkiye yemekleri üzerine bir kitabı; 90'lar Türkiyesi'ni ne kadar içeriden, sarsılarak yaşadığını apaçık yansıtan, *Ruzname* adlı, 4 Mart 1995'ten 4 Mart 1996'ya kadar sürdürdüğü bir günlüğü de, diğer kitapları arasından belirtme gereğini duyduklarım.

Şiirlerinden bir derleme kitabı dilimizde ilk olarak, Ergin Koparan'ın İngilizceden çevirileriyle yayımlanmıştı: *Çevre,* Gölge Yayınları, 1991. Daha sonra, Murat Alpar'ın Danimarkaca'dan çevirileriyle devam etti: *Aşk Şiirleridir Bütün Şiirler* ve *Altına Serdim Dünyayı,* Adam Yayınları, 1991, 1993; *İkimiz Arasında,* İyi Şeyler, 1996. Yine Murat Alpar'ın çevirileriyle İyi Şeyler'den yayımlanan *Ondört Çağdaş Danimarkalı Ozan* antolojisinde de yer almıştır (1995).

Yazımı bir süre sonra 'yazıcı'dan çıkarıp kâğıt üzerinde okuduğumda, hayli duygusal tonda olduğunun farkına vardım. Ama bizde, bizle birlikte yaşayan "yabancılar"a karşı genel kadirbilmezliğimiz, bugünlerde, duygu tonunu istemsiz yükseltiyor galiba. Bağışlayın.

"Mum alevinde pervane" bir şair...

Behçet Necatigil'in çevresinde

* 12 kalemden Behçet Necatigil
* Sâdık Hidâyet'in Alacakaranlık kitabından bir öykü. ilk kez Türkçede
* İlhan Berk'ten yeni bir şiir: Masa
* "Şiir Atlası"nın babası Cevat Çapan'la Nursel Duruel söyleşti
* kitap-lık Bruno Roy'la, bir serap mimarıyla konuştu: "Fata Morgana üstüne"
* Abdülhak Şinasi Hisar'dan gün ışığına çıkan bir öykü: Saat Merakhsı Tahsin Efendi

Bu sayının anketi: *Değeri Bilinmemiş Şair ve Yazarlar*

kitap-lık
İki aylık edebiyat dergisi
Sayı: 46, Mart-Nisan 2001

BÜYÜK GAZETE BAYİLERİ
2.000.000 TL
VE KİTABEVLERİNDE

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ: • İSTANBUL: 212-293 08 24 / 502 • İZMİR: 232-463 82 90 • ANKARA: 312-435 85 94
E-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr • Web Sitesi:www.yapikrediyayinlari.com • İnternet satış: www.shop.superonline.com/yky
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212-293 08 24, 252 47 00

Ses, Tını, Gürültü

Her sayısıyla sanat gündemini belirleyen ***sanat dünyamız***, bu kez müzik üzerine çeviriyor projektörleri ve müziği diğer sanatlarla ilişkisi içinde yeni bir bakış açısıyla işliyor.

Yazı, deneme ve söyleşilerde Mehmet Ergüven, Enis Batur, Tuğrul Tanyol, Mehmet Nemutlu, Semih Korucu, Hüseyin Evirgen, İannis Xenakis, Glenn Gloud, Stockhausen, Chiristian Doumet...

Söyleşi: İlhan Usmanbaş'la Yaşam ve Müzik Üstüne...

"Düşünceler" bölümünde inancın sanatlar üzerine etkisini tartışan ve araştıran yazıları Nermi Uygur, Enis Batur, Sevin Okyay ve İnönü Bayramoğlu yazdı.

"Rüzgâr Gülü", "Arşivden", "Tartışma", "Atölyeden", "Okuma", "Albüm", "Bkz." bölümleri yine dopdolu.

Üç aylık
kültür ve sanat dergisi,
Sayı: 79, Bahar 2001
252 s., 21 x 30 cm.
Fiyatı:
7.500.000 TL

Ek: Bir Katedral İnşa Etmek

İstanbul Resim Heykel Müzesi
"Osman Hamdi" Sergisi Kataloğu

Üç aylık
kültür ve sanat dergisi,
Sayı: 78, Kış 2000
246 s., 21 x 30 cm.
Fiyatı:
7.500.000 TL

Ek: Bir Katedral İnşa Etmek

Üç aylık
kültür ve sanat dergisi,
Sayı: 77, Güz 2000
Çerçeve:
Gölgeye Övgü
240 s., 21 x 30 cm.
Fiyatı:
7.500.000 TL

Ek:
Bir Katedral İnşa Etmek

Üç aylık
kültür ve sanat dergisi,
Sayı: 76, Yaz 2000
Dosya:
Bir Geometri Dersi: Sanat
232 s., 21 x 30 cm.
Fiyatı:
7.500.000 TL

Bulabileceğiniz geçmiş sayılar: Modern Zamanlarda Kadın (Sayı 63), Düşler Alemi (Sayı 64), Bizans Özel Sayısı (Sayı 69-70), Sanat ve Çocuk (Sa 71), Denizin Hayır Suyu (Sayı 72), Sanatın 'Gambuz'ları (Sayı 74), Marcel Duchamp, Sanarşist (Sayı 75). Fiyatı: 7.500.000 TL

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ: • İSTANBUL: 212-293 08 24 / 502 • İZMİR: 232-463 82 90 • ANKARA: 312-435 85 94
E-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr • Web Sitesi:www.yapikrediyayinlari.com • **İnternet satış: www.shop.superonline.com/yky**
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TIC. VE SAN. A.Ş. 212-293 08 24, 252 47 00

geçen sayıdakiler

Nietzsche: Kayıp Bir Kıta

Cogito / Sayı: 25

Cogito'dan / *Nietzsche: Trajik Esinli Yalvaç* • Marc Crépon: *Nietzsche'nin Yaşamı: Bir Zamandizin* **Nietzsche: Konumlama, Açımlama, Kuşatma** / Ernst Behler: *Yirminci Yüzyılda Nietzsche* • Bernard Edelman: *Nietzsche: Kayıp Bir Kıta* • Peter Sloterdijk: *Kentauros Yazını* • Maurice Blanchot: *Nietzsche ve Parçalı Yazı* • Georges Bataille: *Nietzsche'nin Gülüşü* • Gilles Deleuze: *Üstinsan: Diyalektiğe Karşı* • Martin Heidegger: *Nietzsche'nin Platonculuğu Tersine Çevirmesi* • Hilmi Yavuz: *Nietzsche ve Bengidönüş* • Simone Goyard-Fabre: *Nietzsche: Modern Devletin Eleştirisi* • Cemal Bâli Akal: *Nietzsche Spinoza'yı Nasıl Okudu?* **Nietzsche: Defterlerden** / "Zaman-Atom Öğretisi" • "Kemgözlü Bilgelik" / "Oklar": Deyişler ve Değinişler • Avrupa Nihilizmi • Büyük Politika **Söyleşi** / Horkheimer, Adorno, Gadamer: *Nietzsche ve Biz* • Can Alkor, Enis Batur: *"Tehlikeli Bir Adam" Nietzsche Üzerine Söyleşi* **Nietzsche Okumaları** / Gilles Deleuze, Michel Foucault: *Nietzsche'nin Tüm Yapıtlarına Giriş* • A. M. Celâl Şengör: *Nietzsche ve 'Akla' İsyan* • Elif Daldeniz: *Zerdüşt: Tiksinti Duymayan İnsan* • Güven Turan: *Nietzsche ile Ateşlenen İmgelem* • Oruç Aruoba: *Nietzsche'yi Anlamak* **Nietzsche Çevrilemez (mi?)** / Nietzsche: *"Vom Lesen und Schreiben"* • Mahmut Sadi, Sadi Irmak, Osman Derinsu, Mustafa Tüzel, Ahmet Cemal, Dürrin Tunç, Oruç Aruoba: *"Okuma ve Yazma Üzerine"* **Tıpkıbasım: Nietzsche Türkiye'de** / Baha Tevfik: *Nietzsche; Hayatı ve Felsefesi* • Hürrem Seyfi: *Nietzsche'de Ahlâk Telâkkisi* • Hasan Cemil: *Nietzsche'nin Zaratustra'sı* • Peyami Safa: *Nihilizm devrinde miyiz?* • Fuat Gedik: *Nietzsche* • H. Ziya Ülken: *Nietzsche Ahlâkı* • Sadi Irmak: *Nietzsche Üzerine* • Demir Özlü: *Nietzsche ve "Ecce Homo"* • İ. Zeki Eyüboğlu: *Nietzsche ve Anadolu Uygarlığı* • Haldun Taner: *Nietzsche Diye Biri* • Can Alkor: *Nietzsche: Uzak (?) Bir Geleceğin Çağdaşı* **Geçen Sayıdakiler** / Sayı: 24: *Oto-mobil: Bir Röntgen Denemesi* • **Yazarlar Hakkında**

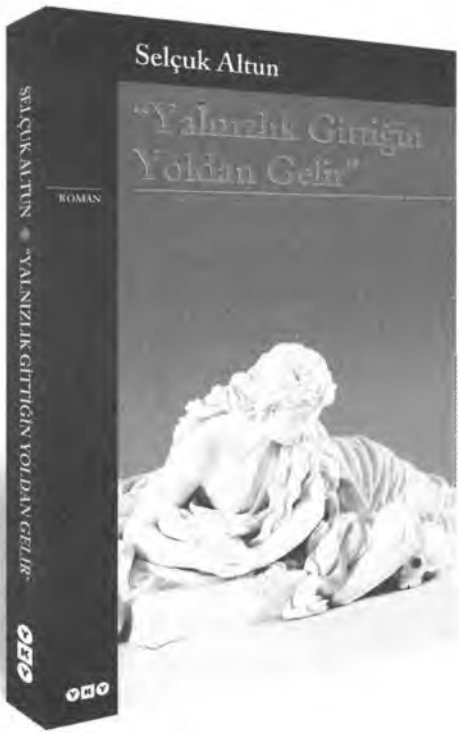
"Dünyanın en iyi yazarı" kim?

"Büyük gözaltı"nda geçen çocukluk yılları...
Kitaplarla biçimlenen ilkgençlik... Sonra başkaldırı.
Caz ve klasik müzikle çerçevelenen, güzel sanatlarla örülen bir hayat.
Genç adam, dünyanın en iyi yazarını bulduğunda,
yitirdiği sevgilisini de bulacaktır sanki.

Dünyanın en iyi yazarı kim? Sevgilisi nerede?

Kılavuz: Oktay Rifat'ın şiirleri, hedef: Edirnekari bir sandık.

Peki dünyanın en iyi ressamı kim?

"Yalnızlık Gittiğin Yoldan Gelir"
Selçuk Altun
256 s., 4.000.000 TL

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ: • İSTANBUL: 212-293 08 24 / 502 • İZMİR: 232-463 82 90 • ANKARA: 312-435 85 94
E-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr - Web Sitesi:www.yapikrediyayinlari.com - **İnternet satış: www.shop.superonline.com/yk**
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212-293 08 24, 252 47 00

Türkçenin ilk başyapıtı

Dede Korkut Oğuznameleri

Semih Tezcan ve Hendrik Boeschoten tarafından
yeniden yayına hazırlanan biçimiyle
şimdi YKY kitaplığında.

Ve çok yakında:

Yine Semih Tezcan'dan

Dede Korkut Oğuznameleri
Üzerine Notlar

Kapsamlı bir araştırma,
çağdaş bir yaklaşım,
yeni bir okuma
denemesi.

324 sayfa, 6.500.000 TL

YKY

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ: • İSTANBUL: 212-293 08 24 / 502 • İZMİR: 232-463 82 90 • ANKARA: 312-435 85 94
E-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr • Web Sitesi:www.yapikrediyayinlari.com • **İnternet satış: www.shop.superonline.com/yky**
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212-293 08 24, 252 47 00

Yazarlar Hakkında

Asaf Savaş Akat: 1943 yılında doğdu. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ni bitirdi. East Anglia Üniversitesi ve London School of Economics'te eğitim gördü. 1980 yılında İstanbul Üniversitesi'nde profesör oldu. Halen Bilgi Üniversitesi'nde öğretim üyeliğini sürdürmektedir. Kitapları: *İktisadi Analiz*, İ.Ü İktisat Fak. Yayınları, 1980; *Alternatif Büyüme Stratejisi*, İletişim Yayınları, 1983; *Sosyal Demokrasi Gündemi*, Armoni Yayınları, 1981.

Necla Akgökçe: İstanbul'da doğdu. Ankara Üniversitesi SBF'yi bitirdi. Feminist olduktan sonra İ.Ü. Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi'nde yüksek lisans yaptı. *Tarih ve Toplum, Bilim ve Ütopya, Roza* dergilerinde kadın açısından mutfak tarihi üzerine yazıları yayımlandı. Serpil Çakır ile birlikte hazırladığı *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem* adlı bir derleme kitabı, kadın sözlü tarihi üzerine çalışmaları var. Halen *Pazartesi* dergisinde yazıyor.

Aristoteles: Yunan filozofu (Makedonya'da Stagira M.Ö. 384- Eubeia'da Khalkhis 322). Seçkin bir hekim ve Amyntas II'nin dostu olan babası Nikhomakhos'un ölümünden sonra Aristoteles Atina'ya yerleşti ve yirmi yıl süreyle Platon'un derslerini izledi. Aristoteles, gelmiş geçmiş en engin zekâlardan biridir. Eserleri, yüzyıllar boyunca, insan bilgisinin ulaşabileceği en son sınırlar olarak kaldı. Gerçekten de Aristoteles, eskilerin bütün bilgilerini edinmiş görünür. Kendinden öncekilerle çağdaşlarının ve kendi çalışmalarının ürünü olan devrinin bütün pozitif bilimini bize aktarmıştır.

Aquino'lu Aziz-Tommaso: İtalyan Dominiken ilahiyatçı. Ortaçağ Skolastik düşünürlerinin en önde geleni ve Katolik ilahiyatının sistemleştiricisi olarak kabul edilir.

Ömer Aygün: 1975 yılında doğdu. İ.Ü Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde okudu. Halen aynı bölümde ve Galatasaray Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde yüksek lisans

yapıyor. Şiirleri *Beyaz* ve *Mediterraneans* dergilerinde yayımlandı. Yves Bonnefoy'nın Rimbaud monografisinden yaptığı çeviri 1999 yılında Nisan Yayınları tarafından basıldı.

Rıdvan Canım: 1955 Edirne doğumlu. Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim görevlisi. Araştırma ve inceleme kitapları dışında *Yağmur Şarkıları* (1999) adlı bir de şiir kitabı var.

Arthur C. Clarke: 1917'de İngiltere'de doğdu. Bilimkurgu yazarı. Ortaya attığı kimi bilimkurgu kavramları, daha sonraları uydularla iletişim alanında gerçekleşen gelişmelerle şaşırtıcı benzerlikler taşır. Yapıtlarından bazıları: *2001: Uzay Yolu Macerası*, 1968; *Şafak Projesi*, 1983; *Rama ile Buluşma*, 1983; *2010: Macera İki*.

Sencer Divitçioğlu: Bilimsel yaşamında 40 yıl iktisat teorisiyle uğraştıktan sonra, 16 yıldır tarihle didişiyor. Yani, sosyal bilim kulvarında güncelden geleceğe doğru koşarken, birdenbire geri dönüp, güncelden geçmişe doğru koşmaya başlıyor. Doğrusu, bu tersine koşunun pek de beyhude olduğu söylenemez. Divitçioğlu " 'tarihsel konuşmalar' yerine, 'konuşulan tarih' üzerinde konuşmaya" koyulmuştur. Başlıca yapıtları: *Nasıl Bir Tarih?* (1992); *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu* (3. baskı, 1999); *Oğuz'dan Selçuklu'ya* (3. baskı, 2000); *Kök Türkler* (2. baskı, 2000).

Ayşe Düzkan: 1959 doğumlu. 1979-1980 yıllarında *Demokrat* gazetesinde çalıştı. 1987 yılında, *Feminist* dergisini çıkaran grupta yer aldı. *Expres*'te, *Pişmiş Kelle*'de, *Radikal*'de, *Milliyet*'te yazdı. Halen *Kadınlara Mahsus Gazete: Pazartesi*'de çalışıyor ve *2000'de Yeni Gündem*'de yazıyor. *Çalar Saat* adlı kitabı ve on dört yaşında bir kızı var.

Mehmet Ergüven: 1947'de doğdu. Münih Devlet Akademisi'nde önce şan, sonra da opera rejisörlüğü konusunda eğitim gördükten sonra (1969-1977) Türkiye'ye döndü. Çeşitli yayın organlarında edebiyat, resim, müzik ağırlıklı deneme, inceleme ve çevirileriyle öne çıkan Ergüven, 1982'de ilk Gösteri Deneme ödülünü, 1991 yılında en iyi tiyatro yönetmeni ödülünü kazandı. Yazarın ilk kitabı resim ve müzik yazılarını topladığı *Sesle Renk Arasında*'dır. Son kitabı, Yapı Kredi Yayınları tarafından yayımlanacaktır.

James T. Galbraith: *Created Unequal: The Crisis in American Pay* adlı kitabın yazarı ve Cambridge University Press'ten çıkan *Inequality and Industrial Change: A Global View* adlı kitabın editörlerinden biridir. Teksas Üniversitesi'nde profesör olan Galbraith, ayrıca Jerome Levy İktisat Enstitüsü'nde dersler vermekte ve Teksas Üniversitesi Eşitsizlik Projesi'nin müdürlüğünü yapmaktadır.

Ahmet Güngören: 1954 yılında doğdu. Marsilya Üniversitesi'nde psikoloji, sosyal antropoloji ve sinema öğrenimi gördü. Kitapları: *Reklamcı ve Şaman*, Patika Yayınları, 1995; *Cadıların Günbatımı*, Patika Yayınları, 1998; *Kimlik Bulmacası İçin Kılavuz*, Patika Yayınları, 1999.

Jürgen Habermas: Frankfurt ekolünün, günümüzde önde gelen temsilcilerindendir. Frankfurt Üniversitesi'nde felsefe profesörlüğü yaptı. Hegel Ödülü, Sigmund Freud Ödülü ve Adorno Ödülü de dahil olmak üzere birçok ödül aldı. Önemli eserleri arasında *Strukturwandel der Öffentlichkeit, Untersuchumgen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft* (1962), *Technik und Wissenchaft als 'Ideologie'* (1968), *Theorie des kommunikativen Handelns* (1981), *Moralbewußtsein und kommunikatives Handeln* (1983), *Texte und Kontexte* (1991), *Vergangenheit als Zukunft* (1990), *Faktizität und Geltung, Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaates* (1992) ve *Die Einbeziehung des Anderen, Studien zur politischen Theorie* (1996) sayılabilir.

Guillermo Cabrera Infante : 22 Nisan 1929'da Küba'da doğdu. Kübalı sinema eleştirmeni, roman ve öykü yazarı, diplomat. *Kapanda Üç Aslan* (1967) adlı romanıyla tanınır.

Tevfika İkiz: Psikolog, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü Öğretim Görevlisi.

Halil İnalcık: 1918 yılında İstanbul'da doğdu. Osmanlıların ekonomik ve toplumsal yapısı üzerine araştırmalarıyla tanınan tarihçi. Başlıca yapıtları: *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi: Klasik Dönem, 1300-1600*, (1973), *Osmanlı İmparatorluğu: Fetih, Örgütlenme ve Ekonomi*, (1979).

Ahmet İnam: 1947 Sandıklı doğumlu. 1989'dan beri ODTÜ Felsefe Bölümü'nde profesörlük görevini sürdürmektedir.

Henri Lefebvre: Fransız düşünürü (Hagetman Lande 1901). Komünist partisi üyesiydi, daha sonra partiden çıktı. Marksist düşünce üstüne yaptığı çalışmalarda özellikle Marx'ın gençlik eserlerini inceledi. Ayrıca çağdaş dünya meseleleriyle ilgili çalışmaları oldu. En önemli eserleri: *Matérialisme dialectique* (Diyalektik Maddecilik) [1939]; *L'Existentialisme* (Varoluşçuluk) [1946]; *Logique formelle et logique dialectique* (Biçimsel Mantık ve Diyalektik Mantık) [1947]; *Sosyalist Dünya Görüşü* [1948]; *Contribution à l'Esthétique* (Estetiğe Katkı) [1953]; *Problèmes actuelles du Marxisme* (Marksizmin Bugünkü Meseleleri) [1958]; *La Somme et Le Reste* (Toplam ve Kalan) [1959].

Claude Lévi-Strauss: Bkz. s. 41: "Bir Yaşamöyküsü".

Roni Margulies: 1955 yılında İstanbul'da doğdu. Yirmi dört yıldır doğduğu kentten uzak yaşıyor. Şiir kitapları: *Her Rind Bilir* (1991), *Mağrur Olma Padişahım* (1994), *Bilirim Niye Yanık Öter Ney* (1996). Şiir çevirileri: Ted Huges- *Seçilmiş Şiirler* (1987, Şavkar Altınel ile), Philip Larkin- *Seçilmiş Şiirler* (1990, Şavkar Altınel ile), Yehuda Amihay- *Seçilmiş Şiirler* (1996).

Cem Mumcu: 1966 Akçaabat doğumlu. Şair, yazar, psikiyatrist, eleştirmen, yayıncı. Tıbbı bitirdiğinde kendisini "çuvala tıkılmış gibi" hissetti. "Çuvaldaki delik" gibi gör-

düğü psikiyatriden başını dışarı uzattı. Şimdi bu delikten nefes alıyor; edebiyata, fotoğrafa, plastik sanatlara, tıp dışı disiplinlere yakından bakıyor. Sanatsal yaratıcılığın doğası ile ilgili araştırma ve yayınlar yapıyor. Bilimin tümgüçlülüğünden ve sanatsız bilimden rahatsız oluyor. Sanat ve bilim disiplinlerini birbirleriyle barıştırmaya, ortak alanlar yaratmaya çalışıyor, bu amaca yönelik dergi ve kitaplar yayımlıyor. "Fanî" oluşunu en temel özelliği sayıyor.

Nazlı Ökten: 1967 yılında İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi ve Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nü bitirdikten sonra Sorbonne Üniversitesi'nde (Paris I) Siyaset Sosyolojisi yüksek DEA programına katıldı. Halen Galatasaray Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde görev yapmanın yanı sıra Açık Radyo'da program yapımcısı, çeşitli yayınevlerinde çevirmen ve redaktör, *Hayalet Gemi* dergisinde de editör olarak çalışmalarına devam etmektedir.

Gustav Ranis: Uluslararası İktisat Profesörü ve Yale Uluslararası Alan Çalışmaları Merkezi'nin müdürü.

Pierre S. Renaudet: 1949, Millevaches yakınlarındaki Soillac kasabasında doğdu. İlk ve orta tahsilini Clermont-Ferrand, Puy de Dome, Montluçon, Jonzac, Ruffec ve Rachefort'taki muhtelif okullarda tamamladığında 24 yaşını geçmişti. Vatani görevini Cezayir'de Ayn Al Hayal'daki Legionner taburlarında tamamladı. Altı yıl süren askerlik görevi esnasında 18 kere firar ettiği yolundaki dedikodular, yazarın "Askerlik Hatıralarım", (Toulouse, 1988) isimli eserinde kesin bir dille tekzib edilmektedir; aslında sadece 16 kere firar etmişti. Renaudet, anavatana dönüşte onbir yıl süreyle (1969-1980) bodyguardlık, barmenlik, asansörcülük, taksi şoförlüğü gibi serbest branşlarda çalıştı. 1980 yılında Toulouse Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Antropoloji Fakültesi'ne girdi. Onbeş yıl sonra doktorasını tamamladığında "Renaudet'ye Antropolog unvanı verilmesi Fransız Üniversitelerinin ciddi bir akademik krize düştüğünün göstergesidir" yolundaki polemiklere "Üniversite Hatıralarım" (Frontignan, 1997) adlı eserinde cevap verdi. Bu dergide yayımlanan makalesi, yazarın ilk ve tek ilmi etüdüdür. Yazar iyi derecede Fransızca bilmektedir (Ricamız üzerine bu makaleyi tercüme eden Ahmet Turan Alkan, Dr. Renaudet'nin yakın dostudur. Bu vesile ile her iki "yazar"a da teşekkür ederiz.)

Peter Sloterdijk: 1947'de Karlsruhe'de doğdu. Münih Üniversitesi'nde lisans öğrenimini tamamladıktan sonra Hamburg Üniversitesi'nde doktora yaptı. Ardından Karlsruhe'ye dönüp, halen devam ettiği Ecole des Beaux-Arts Felsefe ve Estetik Kürsüsü'nde 1992 yılında göreve başladı. Louis Althusser ve Claude Lévi Strauss'un, "Hümanizm"in sonunun geldiğine ilişkin "felsefelerinin" devamı niteliğindeki düşüncelerini Temmuz 1999'da Heidegger'e adanmış bir kolokyumda dile getirmesi skandala neden oldu.

Sloterdijk Nazizm sempatizanı olduğu yolundaki eleştirilere karşılık, yalnızca çağının problemlerine eğildiğini açıklıyor ve modern insanın artık hiçbir ideolojiden "nasiplenemez" olduğunu sözlerine ekliyor.

Joseph Stiglitz: Stanford Üniversitesi'nde iktisat profesörü ve Brookings Institution'ın kıdemli üyelerinden biridir. 1997 ile 2000 yılları arasında Dünya Bankası'nın baş iktisatçılığını ve başkan yardımcılığını yaptı. 1993 ile 1997 arasında ABD başkanı Clinton'ın Ekonomik Danışmanlar Konseyi'nde çalıştı.

James Tobin: İktisat Profesörü, 1981'de İktisat alanında Nobel aldı.

Nermi Uygur: 1925'te İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi'nin Latince Bölümü'nü bitirdikten sonra, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin Felsefe Bölümü'nde ve Köln Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Wuppertal Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi'nden emekli olan Uygur, halen Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nde doktora dersleri vermektedir. Türkçe, Fransızca, İngilizce ve Almanca etkinlikleriyle yurt içi ve dışında ün kazanan düşünürün, çeviri ve kısa incelemeleri dışında Türkçede yayımlanmış 14 kitabı bulunmaktadır.

Gündüz Vassaf: Boston'da doğdu. Psikoloji tahsili yaptı. Boğaziçi Üniversitesi'nde öğretim üyeliğinden YÖK kararları nedeniyle istifa ettikten sonra yurtdışında çeşitli üniversitelerde öğretim üyeliği yaptı. Son çıkan kitapları: *Cehenneme Övgü, Cennetin Dibi.*

Levent Yılmaz: 1969'da doğdu. 1989-91 yılları arasında Gece Yayınları'nı yönetti. Çeşitli dergilerde şiir, yazı ve çevirileri yayımlandı. Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales'de (Paris) "Eskiler ile Modernlerin Kavgası ve Modern Tarih Düşüncesinin/Yazımının Oluşumu" üzerine François Hartog yönetiminde doktora yapan Levent Yılmaz'ın yayımlanmış üç kitabı bulunmaktadır.

Israrla arayanlar için

Yazsonu
Adalet Ağaoğlu
200 s., 3.000.000 TL

Kürk Mantolu Madonna
Sabahattin Ali
160 s., 3.500.000 TL

Bir Gemide
Ferit Edgü
80 s., 2.000.000 TL

O Pera'daki Hayalet
Hazırlayanlar:
Sezer Duru - Orhan Duru
156 s., 3.000.000 TL

Bütün Öyküleri 1
Sabahattin Ali
5. baskı. 304 s., 5.000.000 TL

Bütün Öyküleri 2
Sabahattin Ali
4. baskı. 340 s., 5.000.000 TL

Bütün Şiirleri
Sabahattin Ali
Hazırlayan: Atilla Özkırımlı
2. baskı. 151 s., 2.750.000 TL

İçimizdeki Şeytan
Sabahattin Ali
4. baskı. 268 s., 4.500.000 TL

Kuyucaklı Yusuf
Sabahattin Ali
4. baskı. 216 s., 3.500.000 TL

İşte Deniz, Maria
Ferit Edgü
2. baskı. 78 s., 2.500.000 TL

Berlin'in Nar Çiçeği
Füruzan
11. baskı, 200 s., 3.500.000 TL

II. Dünya Savaşı Tarihi
Liddell Hart
Çeviren: Kerim Bağrıaçık
3. baskı. 941 s., (iki cilt kutulu)
16.5 x 24 cm. 15.000.000 TL

Çocukluğun Soğuk Geceleri
Tezer Özlü
11. baskı. 59 s., 2.400.000 TL

Yaşamın UcunaYolculuk
Tezer Özlü
10. baskı, 116 s., 2.400.000 TL

Beş Şehir
Ahmet Hamdi Tanpınar
17. baskı, 364 s., 5.000.000 TL

Huzur
Ahmet Hamdi Tanpınar
3. baskı. 442 s., 5.000.000 TL

Al İşte İstanbul
Çetin Altan-Ara Güler
174 s., 22 x 31 cm., 15.000.000 TL

Saatleri Ayarlama Enstitüsü
Ahmet Hamdi Tanpınar
358 s., 4.750.000 TL

Bir EğitimcininÖyküsü
Hesabalı Turan
189 s., 4.000.000 TL

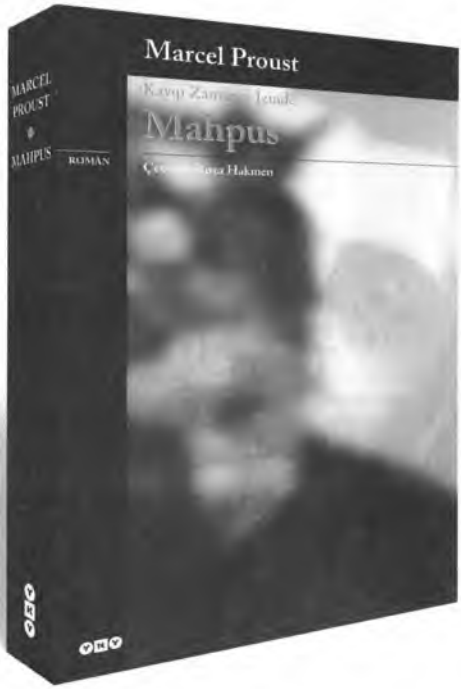
YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ: • İSTANBUL: 212-293 08 24 / 502 • İZMİR: 232-463 82 90 • ANKARA: 312-435 85 94
E-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr • Web Sitesi:www.yapikrediyayinlari.com • **İnternet satış: www.shop.superonline.com/yky**
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. • 212-293 08 24, 252 47 00

Tutsak eden aşk

Mahpus, kayıp zamanın izini süren beşinci cilt...
Diğerlerinden farklı olarak, anlatıcının hayatı ve yaşadıkları ön planda.
Zaman ve Ruh'un derinliklerine yapılan yolculuk, mahpusluk ekseninde ilerliyor.
Evdeki mahpus: Albertine; arzu ve kıskançlığın tutsağı ise anlatıcı.

Geçmişte kalan Balbec'le düşlenen Venedik arasında kalan Paris'ten sesler...
Sokak satıcıları... Bergotte'un ölümü...
Vinteuil Sonatı... Sütçü kız... Uyku ve düşler... Burjuvazi...
Ve başkahraman Zaman.

Edebiyatı "edebiyat" yapan romanlardan biri daha artık kitaplığınızda.

Kayıp Zamanın İzinde – Mahpus
Marcel Proust
Çeviren: Roza Hakmen
410 s., 7.500.000 TL

Çiçek Açmış Genç Kızların Gölgesinde
Çeviren: Roza Hakmen
468 s., 6.000.000 TL

Guermantes Tarafı
Çeviren: Roza Hakmen
536 s., 6.000.000 TL

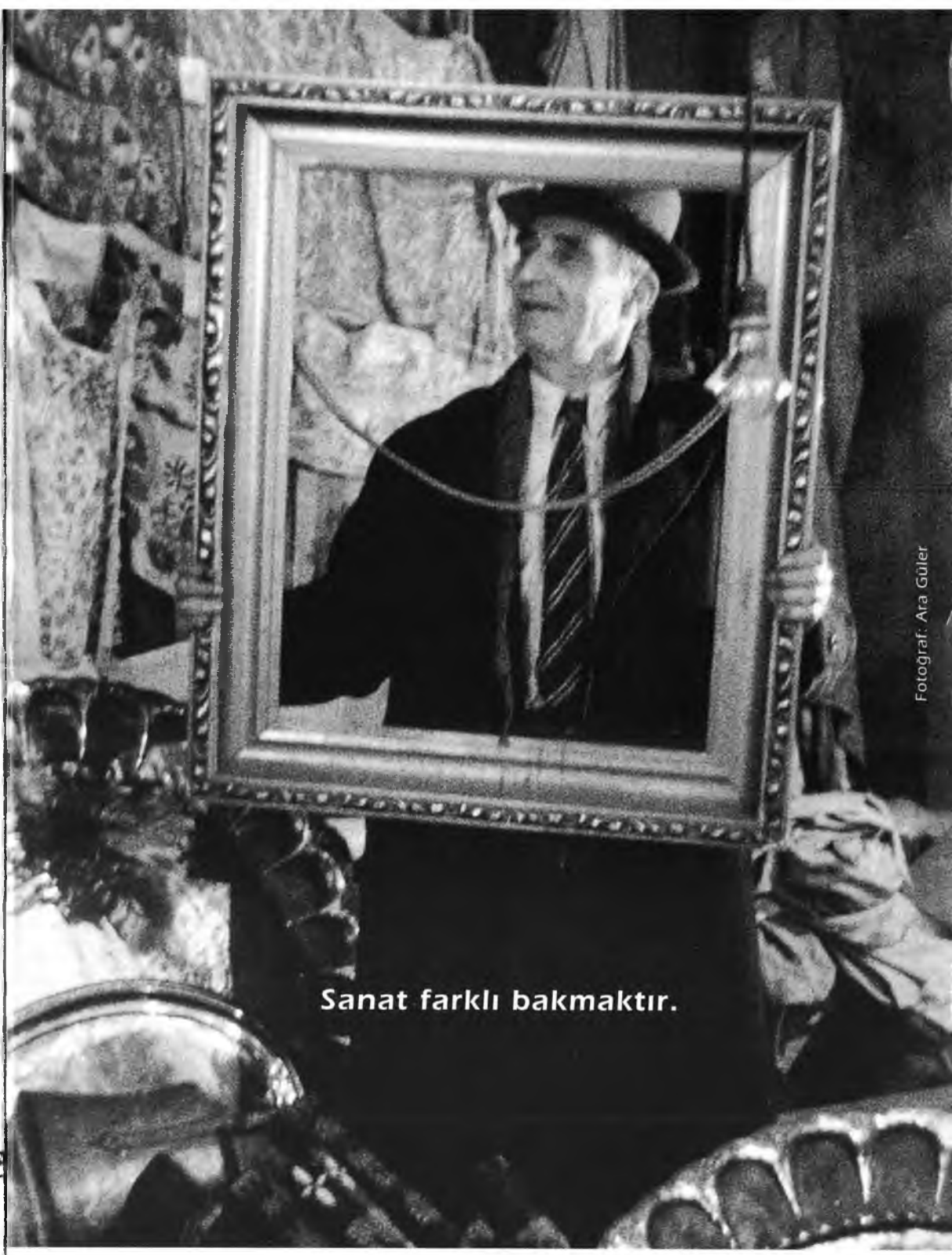

Sodom ve Gomorra
Çeviren: Roza Hakmen
546 s., 6.000.000 TL

Swann'ların Tarafı
Çeviren: Roza Hakmen
440 s., 6.000.000 TL

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ: • İSTANBUL: 212-293 08 24 / 502 • İZMİR: 232-463 82 90 • ANKARA: 312-435 85 94
E-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr • Web Sitesi:www.yapikrediyayinlari.com • İnternet satış: www.shop.superonline.com/yky
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. • 212-293 08 24, 252 47 00

Ve bazen de sanatı görünür kılmaktır.

YAPI KREDİ
"hizmette sınır yoktur"